

HANNA LAPPALAINEN Suunvuoro 475

Artikkelit

JUSSI YLIKOSKI

- ☛ Fennougriiikan historiaa Virittäjän valossa 476
On the history of Uralic linguistics in Virittäjä 497

SAMPSA HOLOPAINEN, SANTERI JUNTILA JA PETRI KALLIO

- ☛ Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla 499
Loanword research in Virittäjä and elsewhere 519

TERHI AINIALA JA PAULA SJÖBLOM

- ☛ Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa 521
Research methods in the field of onomastics in Virittäjä 545

Lektiot

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot 547

Havaintoja ja keskustelua

- RIKU ERKKILÄ JA TEEMU PALKKI Hyvää tieteellistä proosaa: Virittäjän alat ja aiheet kautta aikojen 549
- MINNA JAAKOLA JA JOHANNA KOMPPA *Perusteos* Virittäjän kirja-arvioissa 561
- JYRKI KALLIOKOSKI Havaintoja kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksen asemasta Virittäjän sivuilla viime vuosisadalla 572
- MILLA JUHONEN *Komisario Palmu* -romaanien paikannimistö ja realistinen Helsinki-kuva 584

Kirjallisuutta

- HEIKKI PAUNONEN Reaaliaikainen tutkimus Helsingin puhekielestä [Olli Kuparinen: *Muutokset mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatutkimus Helsingin puhekielestä*] 593
- SIRKKA PAIKKALA Suomalaisen ja venäläisen nimikulttuurin kohtaamisia [Ksenia Eskola: *Suomalaisuus ja venäläisyys henkilönnimistössä. Nimikulttuurien kohtaaminen Suomessa ja Venäjällä 2000–2018*] 600
- JUSSI YLIKOSKI Viron kielen historiaa ja paljon suomenkin [Küllil Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar & Tiit-Rein Viitso: *Eesti keele ajalugu*] 604
- LAURA VISAPÄÄ NP vuorovaikutuksen yksikkönä [Tsuyoshi Ono & Sandra A. Thompson (toim.): *The 'noun phrase' across languages. An emergent unit in interaction*] 610

- SATU GRÜNTAL Palasista syntyvä sommitelma [Arja Nurmi, Saija Isomaa & Päivi Pahta (toim.): *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*] 615
- KAISA HÄKKINEN Niitä näitä niitelmää [Ville Eloranta & Lotta Jalava: *Sana sanasta. Suomen kielen jäljillä*] 620
- PASI LANKINEN Kirjoittamisen ilon asialla [Urpu Strellman & Kimmo Svinhufvud: *Kupliva kirjoittaminen. Iloa ja tehoa työelämän teksteihin*] 624

Tulevan
osan
teemoja:

*Marin ja udmurtin konverbirakenteiden produktiivisuus.
Selkupin omistaja-attribuuttien merkintä. Luvun ilmaiseminen Länsi-
ja Keski-Siperian kielissä. Udoran komin tempukset ja aspektit.
Pohjoismansin konstituenttjärjestys ja informaattiorakenne.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

Finnisch-Ugrische Forschungen on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee englannin- ja saksankielisiä artikkeleita suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 66. nide ilmestyy loppuvuonna 2021 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Oulu)
Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf
Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi

Virittäjän 125. vuosikerta huipentuu tähän numeroon. Niinpä onkin luontevaa luoda katse taaksepäin ja tehdä sukelluksia muutamiin lehdessä tarkasteltuihin aihepiireihin ja tutkimusaloihin.

Jos haluaa saada yleiskuvan eri tutkimusalojen käsittelystä eri vuosikymmenillä, kannattaa aloittaa Riku Erkkilän ja Teemu Palkin havaintokirjoituksesta. Jussi Ylikosken artikkeli muistuttaa aiheellisesti, että Virittäjä ei ole vain fennistinen aikakauslehti, vaan se on perustamisestaan asti ollut myös fennougriistiikan keskeinen julkaisukanava. Tätä kuvaa vahvistaa osaltaan Sampsa Holopaisen, Santeri Junttilan ja Petri Kallion syväluotaus siihen, miten lainasanatutkimuksen erilaiset kaudet näkyvät Virittäjän lehdillä. Kolmannen ikkunan lehden historiaan avaa Terhi Ainialan ja Paula Sjöblomin artikkeli, jossa tarkastellaan Virittäjässä esiteltyä nimistöntutkimusta metodologisesta näkökulmasta.

Artikkelien antia täydentävät havaintokirjoitukset. Minna Jaakola ja Johanna Komppa selvittävät, millaiset julkaisut on nimetty Virittäjässä *perusteoksiksi*; huomio on erityisesti kirja-arvioissa. Jyrki Kalliokoski puolestaan esittelee kaunokirjallisuuden kielen tutkimusta Virittäjän eri vuosikymmenillä. Viimeinen havaintokirjoitus ei tarkastele lehden historiaa, vaan linkittyy juhlavuoteen ja -numeroon sitä kautta, että se on viimevuotisen opiskelijoille suunnatun kirjoituskilpailun satoa. Milla Juhosen tutkimuskohteena on Mika Waltarin *Komisario Palmu* -kirjojen nimistö.

Vaikka Virittäjän historiaa valottavien kirjoitusten näkökulmat ovat monipuolisia, on helppo huomata myös isoja aukkoja. Olisi kiehtovaa tarkastella esimerkiksi sitä, miten puhutun kielen tutkimus tai vaikkapa tekstintutkimus ovat vuosikymmenten saatossa muuttaneet muotoaan. Entä miten erilaiset kielioppinäkemukset ja paradigmojen muutokset ovat nähtävissä julkaisussa? Tutkittavaa riittää siis seuraavaankin merkkivuoteen.

Virittäjän juhlinta ei pääty tähän vuosikertaan vaan jatkuu ensi vuonna etenkin Virittäjä 125 -verkkosivuston muodossa. Ensi vuoden toiminnan mahdollistaa osaltaan Jenny ja Antti Wihurin rahasto, jota kiitämme juhlavuoden apurahasta.

Tämä suunvuoro on viimeiseni Virittäjän päätoimittajan roolissa. Kauteni on ollut lyhyt verrattuna pitkäaikaisimpiin edeltäjiini, kuten Lauri Hakuliseen ja E. A. Tunkeloon, jotka hoitivat tehtävää vähintään 20 vuotta. Nämä kuusi vuotta (joista ensimmäinen varapäätoimittajana) ovat olleet antoisia ja avartavia, eivät kuitenkaan aina helpoja. Kiitän lämpimästi kaikkia yhteistyökumppaneitani ja työtovereitani: kirjoittajia, toimitusneuvoston jäseniä ja muita arvioijia, Kotikielen Seuran johtokuntaa ja erityisesti kaikkia toimituksen jäseniä, joiden kanssa olen saanut tehdä sujuvaa yhteistyötä. Toivotan onnea ja menestystä seuraajalleni Laura Visapäälle, joka on laskujeni mukaan Virittäjän 21. päätoimittaja.

HANNA LAPPALAINEN

Fennougristiikan historiaa Virittäjän valossa

JUSSI YLIKOSKI

1 Johdanto

125 vuotta täyttävä Virittäjä kuvataan sen verkkosivuilla suomen kielen ja sen ope-
tuksen tutkimusta esitteleväksi tieteelliseksi aikakauslehdiksi. Virittäjä on kuitenkin
aina ollut myös paljon muuta. Suomen kielen tutkimus on suomalais-ugrilaisen kie-
len tutkimusta, vaikka Suomessa siitä on kansalliskielen aseman ansiosta kehittynyt
niin vahva kielentutkimuksen alalaji, että niin sanottu fennougristiikka koetaan meillä
yleensä pikemminkin suomen sukukielten ja niiden muinaisten kielikontaktien tut-
kimukseksi. Tällaisesta fennougristiikastakaan Virittäjä ei kuitenkaan ole koskaan ir-
rottautunut; systemaattisimman tapaustutkimuksen tarjoavat tässä juhlanumerossa
Sampsa Holopainen, Santeri Junntila ja Petri Kallio (2021) esitellessään lainasana-
tutkimuksen historiaa Virittäjän valossa.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen itsekin Virittäjän historiaa fennougristin silmin.
Artikkelini on luonteeltaan katsauksenomainen, kun taloudellisuussyistä rajaan kat-
seeni ulkopuolelle muun muassa suuren osan edellä mainitusta etymologisesta tutki-
muksesta sekä siihen liittyvästä äännehistoriallisesta tutkimuksesta. Samoin sivuutan
merkittävän osan sukukieltemme tutkimusta: Niin fennougristista kuin karjalan, vep-
sän ja kymmenisen muun lähisukukielemme tutkimus onkin, Virittäjän historiassa
itämerensuomalaisen kielten tutkimus on pitkään ollut fennististä perustutkimusta,
suomen kielen tutkimusta sanan ”yhteissuomalaisessa” merkityksessä. Vielä toisen
maailmansodan aikoihin Virittäjässäkin oli aivan luonnollista keskustella siitä, onko
karjala oma itsenäinen kielensä vai vain osa suomea, johon vepsääkin tietoisesti lähen-
nettiin (esim. Kettunen 1940; Peltola 1946; Airila 1946). Virittäjän historiaan on mahtu-
nut myös muun muassa Paul Aristen vironkielisiä kirjoituksia vatjasta, liivistä ja etelä-
virosta, mutta tällaiset suomen läheiset sisaret suljen tässä kirjoituksessa entisaikojen
fennistien tontille. Ja edelleen: rajaan fennougristiikan tarkastelun kielentutkimukseen,
jonka ulkopuolelle jäävät esimerkiksi mansien kohtalolaulujen sekä mordvalaisten ja
marien asumusten ja kotipalvonnan tutkimus, jota Virittäjä niin ikään on lukijoilleen
historiansa aikana tarjoillut. On silti hyvä tiedostaa, että alkuaikojen Virittäjässä jul-
kaistiin niinkin kaukaista uralilais-altailaisten kielten ja kansojen tutkimusta kuin G. J.
Ramstedtin (1900) artikkeli ”Tsagan sara, mongolilainen juhla”. Etenkin noihin aikoi-

hin oli hieman epäselvää, mitkä pohjoisen Euraasian kansoista todella voitiin katsoa suomalaisten sukukansoihin, ja tätä keskustelua on jatkettu pitkään Virittäjässäkin (esim. Joki 1965; Janhunen 1984).

Edellä mainittujen rajausten vastapainoksi kutsun fennougriistikaksi nyky-aikaiseen tapaan koko uralistiikkaa eli uralilaisten kielten tutkimusta tekemättä eroa kielikunnan niin sanotun suomalais-ugrilaisen ja samojedilaisen haaran välillä.¹ Vaikka Virittäjän alkuvuosina samojedin ja suomen sukulaisuutta ei vielä ollut tyhjentävästi osoitettu, monien nykyasiantuntijoiden silmissä samojedikielet eivät enää näytä taksonomisesti sen kaukaisemmilta kuin muutkaan etäsukukielet. Kielihistorian lisäksi käsitykseni fennougriistikasta kattaa myös kielikuntamme nykyisyyden. Vaikka Juha Janhunen (1996) mukaan yksittäisten uralilaisten kielten synkronista tutkimusta ei tulisi lukea varsinaisen fennougriitiikan piiriin, itse katson tällaisillakin aloilla olevan oma paikkansa fennougriitiikassa laajasti ymmärrettyinä. Tarkka rajanveto olisi joka tapauksessa mahdoton tehtävä.

Näin lyhyt kirjoitus ei voi olla millään tapaa systemaattinen analyysi Virittäjän ja fennougriitiikan suhteista, mutta aiheen yleisen esittelyn lisäksi pyrin nostamaan esille myös aiemmin vähemmälle huomiolle jääneitä tutkimusperinteen yleispiirteitä ja erityisesti Virittäjän historiassa tärkeitä yksittäisiä fennougriiteja. Luvussa 2 luon silmäyksen niin Virittäjän kuin muunkin suomalaisen fennougriitiikan historian tutkimukseen sekä esitän lyhyen tiivistelmän fennougriitiikan olemuksesta. Virittäjän ja fennougriitiien symbioosia tarkastellessa esille nouseekin useanlaisia ilmiöitä. Prototyyppisintä fennougriitiikkaa edustavat konkreettiset pyrkimykset suomen ja sen sukukielten menneisyyden valaisemiseksi: toisiinsa kietoutuneet etymologia ja äännehistoria sekä niiden kehyksiksi hahmotellut kantakielet eri vaiheineen ja kontaktikielinen (luku 3).

Fennougriitiikan kovan ytimen ulkopuolella ovat kuitenkin suuremmat kehykset: pohdinnat siitä, miksi ja miten tällaista tutkimusta harjoitetaan, ja halu kertoa fennougriitiisen tutkimuksen tuloksista myös suurelle yleisölle (luku 4). Erityisesti Suomi ja täällä etenkin Virittäjä ovat ympäristöjä, joissa fennougriitiitit ovat kerta toisensa jälkeen pohtineet ja esitelleet olemassaolonsa tarkoitusta. Vaikka näissä ja muidenkin puheissa on usein korostunut kielihistorian merkitys, fennougriitiitit ovat aina harjoittaneet myös synkronista kielentutkimusta, mikä toki onkin kielikunnan diakronisen tutkimuksen edellytys. Suomen sukukielten nykyisyyteen ja tulevaisuuteen eli kielten uhanalaisuuteen ja vähemmistökielten puhujien oikeuksiin on kiinnitetty huomiota jo kauan, jo ennen Virittäjän ensimmäisiä albumeja (luku 5). Tämä artikkeli keskittyy lähinnä Virittäjän ensimmäiselle vuosisadalle, mutta 2020-luvulle tultaessa fennougriitiikka ja sen ilmenemismuodot Virittäjässä ovat muuttuneet lehden yleisilmeeseen verrattuna suhteellisen vähän (luku 6). Virittäjä on yhä fennougriitiinen julkaisu ja luultavasti pysyy sellaisena tulevaisuudessakin.²

1. Tässä kirjoituksessa puhun yleensä *suomalais-ugrilaisia* kieliä tutkivasta *fennougriitiikasta*, vaikka yhtä hyvin voisin puhua yksiselitteisemmin *uralilaisia* kieliä tutkivasta *uralistiikasta*; tässä valittu perinteen linja sopii hyvin erityisesti Virittäjän historian tarkasteluun.

2. Kiitän Virittäjän toimitusta ja nimettömiä arvioijia sekä monia kollegoitani artikkelini käsikirjoitusversioiden kommentoinnista. Kirjoituksen lopullisesta sisällöstä vastaan luonnollisesti itse.

2 Taustaa

Perusteellisista historiateoksista huolimatta Virittäjän ja fennougristiikan valokeilat ovat kohdanneet toisensa harvoin. Fennougristit ovat kirjoittaneet paljon Virittäjässä mutta eivät Virittäjästä; Virittäjän historiaa tarkasteltaessa on kirjoitettu paljon Suomesta mutta niukasti sen sukukielistä (alaluku 2.1). Fennougristiikkaa tieteenä on määritelty moneen otteeseen, ja vaikka sen syvin olemus ja itseymmärrys eivät ole sannottavasti muuttuneet Virittäjän historian aikana, eräät pääasiat on paikallaan kerrata (alaluku 2.2).

2.1 Virittäjän ja sen sisarjulkaisujen historiaa

Kotikielen Seuran (perustettu v. 1876) lähin sisarseura Suomalais-Ugrilainen Seura perustettiin samana vuonna (1883), jona ensimmäinen *Virittäjä*-niminen albumi ilmestyi. Nykymuotoinen säännöllisesti ilmestyvä Virittäjä syntyi vuonna 1897. Jo tätä ennen sai alkunsa hieman satunnaisemmin ilmestyvä *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* (1886), joka sai myöhemmin seurakseen Suomalais-Ugrilaisen Seuran piirissä toimitetun *Finnisch-Ugrische Forschungenin* (1901). Kotikielen Seuran historiaa ovat esitelleet laajasti Heikki Paunonen (1976) ja Kaisu Juusela (2006), Suomalais-Ugrilaista Seuraa puolestaan Mikko Korhonen, Seppo Suhonen ja Pertti Virtaranta (1983), Timo Salminen (2008) sekä Paula Kokkonen ja Anna Kurvinen (toim. 2010).

1800-luvun lopulla fennistiikka oli vasta alkanut irtautumaan fennougristiikasta – virallisimmaksi virstanpylvääksi katsotaan alan ainoan professuurin jakaminen kahtia vuonna 1892 – ja samat henkilöt vaikuttivat usein molemmissa seuroissa ja niiden julkaisuissa sekä moniaalla muuallakin. August Ahlqvist, jonka usein muistellaan moittineen *Virittäjäksi* ristityn julkaisun nimeä (esim. Paunonen 1976: 398; Juusela 2006: 25), vastusti myöhemmin Suomalais-Ugrilaisen Seuran 1. varaesimiehenä esimies Otto Donnerin seuran aikakauskirjalle esittämää nimiehdotusta *Altai*. ”Näin seuran aikakauskirja sai nykyisen pitkänpuoleisen ja ikävänlaisen nimensä”, pahoitteli E. N. Setälä (1929: 130) seuran 40-vuotisesitelmässään 2.12.1923. Astetta kansainvälisemmän *Finnisch-Ugrische Forschungenin* perustivat Setälä ja Kaarle Krohn pian sen jälkeen, kun molemmat olivat olleet käynnistämässä Virittäjää. Noilta ajoilta periytyy myös yhä voimassa oleva yhteistyö, jossa Suomalais-Ugrilaisen Seuran hallinnoimien August Ahlqvistin, Yrjö Wichmannin, Kai Donnerin ja Artturi Kanniston rahastojen tuotosta vuosittain jaettavat apurahat ja palkinnot julkistetaan Kotikielen Seuran vuosikokouksessa (Paunonen 1976: 327).

Vaikka Suomalais-Ugrilainen Seura julkaisee kahta omaa aikakauskirjaa sekä muita sarjoja, suomalaisilla fennougristeilla on aina ollut tiiviit yhteydet myös Virittäjään. Seuraavissa luvuissa tarkastelen nimenomaan tässä lehdessä julkaistua fennougristiikkaa – sitä, mitä Virittäjä on merkinnyt fennougristeille ja mitä fennougristiikka Virittäjälle. Tätä yhdistelmää ei ole aiemmin varsinaisesti kuvattu. Esimerkiksi Timo Salminen (2008) tarkastelee Suomalais-Ugrilaisen Seuran ja samalla koko suomalaisen fennougristiikan historiaa jokseenkin ulkopuolisena aate- ja tieteenhistorian tutkijana; tähän perusteelliseen teokseen viitaten rajaan oman esitykseni ulkopuolelle myös suo-

malaista fennougristiikkaa ohjanneiden ideologisten ja poliittisten vaikuttimien tarkastelun. Muissakin fennougristiikkaan keskittyvissä esityksissä käsitellään ymmärrettävästi yleensä lähinnä Suomalais-Ugrilaisen Seuran omaa julkaisutoimintaa (esim. Kannisto 1933; Ravila 1933b: 59–66; Aalto 1958: 24–39).

Juusela (2006) puolestaan tarkastelee Virittäjän satavuotista historiaa fennistin silmin ja toteaa (mts. 10), että teoksessa näkyvät tekijän omat kiinnostuksen kohteet. Suomen sukukielten tutkimus mainitaan muun muassa silloin, kun Virittäjässä vallinneet painopisteet ovat siirtyneet etymologian ja äännehistorian alalta uusiin suuntiin (mts. 100–102). Erityistä huomiota fennougristit ja heidän luonteenpiirteensä saavat luvussa ”Polemiikkia ja kielitieteellisiä väittelyjä” (mts. 150–174). Kuvatuista erimielisyyksistä on muutenkin tullut yksi kielitieteellisen historian kirjoituksemme suosikkiaiheista; usein korostetaan vastakkainasettelua, jonka osapuoliksi kuvataan diakronisemmin orientoituneet konservatiivit ja synkroniaan keskittyneet yleislingvistiset uudistajat (esim. Hakulinen 1993; Karlsson 1997; Esa Itkonen 1999: 47–61; Häkkinen 2010). Toisaalta Juusela esittelee eräitä etymologian ja muun historiallisen kielentutkimuksen saavutuksia suomalaisen kielitieteen etulinjassa syntyneinä klassikkoina (mts. 175–184).

Vaikka Juusela (2006) kuvaa perusteellisesti sen fennistisen ympäristön, jossa Virittäjää on yli sadan vuoden ajan toimitettu, kirjoitettu ja luettu, teoksesta ei välity selvästi se, kuinka monipuolista myös muiden uralilaisten kielten tutkimus Virittäjässä on aina ollut. Historian loppulehdillä (mts. 208–212) korostetaan satavuotiaan Virittäjän nostaneen 1990-luvun lopulta lähtien esille myös vähemmistökielet sekä kielten uhanalaisuuden ja elvyttämisen problematiikan, mutta nämä aiheet esitetään ikään kuin uusina avauksina lehden historiassa. Juuselan teoksen arvioinut Aura Korppi-Tommola (2011: 119) onkin saanut koko Virittäjän historiasta käsityksen, että Kotikielen Seuran lehti keskittyi ensimmäisen vuosisatansa ajan vain yhden kotikielen eli suomen tutkimukseen ”aina 1990-luvulle asti, kunnes päätoimittaja Lea Laitinen laajensi käsitettä, ja Virittäjässä alettiin käsitellä myös saamen kieltä”.

Todellisuudessa esimerkiksi saamelaiskielten osuus Virittäjän sivuilla on ajan mitaan vähentynyt, sillä lehden historian alkupuoliskolla niistä puhuttiin vähintään joka toisessa niteessä. Enempien väärinkäsitysten välttämiseksi tarkastelen ja esittelen tässä artikkelissa sitä, kuinka saamea ja muita sukukieliämme on käsitelty Virittäjässä yhtäjaksoisesti vuodesta 1897 alkaen. 125-vuotias Virittäjä on julkaissut kymmenillä tuhansilla sivuillaan tuhansia kirjoituksia, joista sadat käsittelevät suomen sukukieliä.

2.2 Fennougristiikan olemuksesta

Tarkasteluni taustaksi on paikallaan esittää muutama täsmentävä huomautus aiheeni toisen puolen eli fennougristiikan olemuksesta: sen olemassaolon syistä, päätehtävistä ja päätavoitteista. Fennougristiikka eli uralistiikka on suomalais-ugrilaisten eli uralilaisten kielten tutkimusta. Koska juuri näitä 40–50 kieltä yhdistää määritelmällisesti ja tosiasiallisesti vain niiden yhteiseksi todistettu alkuperä eli kyse on eksklusiivisesti yhdestä yhteisestä kantakielestä polveutuvista sukulaiskielistä, fennougristiikan ydin-tehtävänä ja päätavoitteena on parivuosisataisen historiansa ajan ollut näiden sukulaiskielten sukulaisuussuhteiden selvittäminen. Jos suomalais-ugrilaiset kielet eivät

kuuluisi geneettisesti yhteen ja niin selvästi eroaisi kaikista muista tunnetuista kielistä, suomalais-ugrilaisista kielentutkimusta ei oikeastaan voisi olla olemassa.

Diakronisen fennougristiikan ja muun historiallis-vertailevan kielentutkimuksen keskeisimmät alalajit ovat toisiinsa erottamattomasti liittyvät äännehistoriallinen ja etymologinen tutkimus. Keskeistä on myös yhteisten kieliopillisten elementtien jäljittämisen, mutta koska sanoja on tuhansin verroin enemmän kuin kieliopillisia morfeemeja – ja edellisten kehityskulut ovat säännöllisempiä ja siksi helpommin jäljitettäviä – historiallisen fennougristiikan ytimessä ovat käytännössä aina olleet ennen kaikkea äännehistoria ja etymologia. Merkitystä on myös syntaksin tutkimuksella, mutta yleensä konkreettisia jälkiä jättämättömien sanajärjestysten tutkimus soveltuu lähtökohtaisesti paljon huonommin muinaisimpien kantakielten rekonstruoimiseen. Äännehistorian ja etymologian roolia on tukenut sekin, että niiden luonnontieteellisen eksakti metodologia kehittyi pitkälle jo 1800-luvulla, ja toisaalta sanaston kehitys on vahvasti kytköksissä myös kielenulkoiseen kulttuuri- ja sosiohistoriaan.

Juuri kantakielten rekonstruoiminen on siis suomalais-ugrilaiseen sukututkimukseen pohjautuvan tieteen ydintehtäviä. Kyse ei ole vain koko kielikunnalle yhteisen kanta-kielen rekonstruoimisesta vaan kaikkien rekonstruoitavissa olevien kantakielten jäljittämisestä – siitä, millaisiin erilaisiin välikantakielisiin ja niistä muodostuneisiin myöhempiin kielihaaroihin kielikunta voidaan jakaa. Tällöin selvittää myös kielikunnan sisäistä taksonomiaa ja sen ohella luonnollisesti sitä, mistä, miten ja milloin kukin kielihara ja -ryhmä on levinnyt uusille alueille. Voi sanoa, että koko tieteenalan pohjimmainen tehtävä on periaatteessa selvittää, millainen oli kielikunnan yhteinen kantakieli, missä ja milloin sitä puhuttiin sekä miten se jakautui nykyisiksi kieliksi. Näiden kysymysten ratkaisemisen yhteiskunnalliset motiivit ovat tietysti esimerkiksi Suomessa olleet myös kansallispoliittisia (Timo Salminen 2008).

Näiden suunnattoman suurten kysymysten pohtiminen ja ratkaiseminen ei tietenkään ole mahdollista ilman kaikkea synkronisen kielentutkimuksen keinoin saatavissa olevaa tietoa kymmenten kielten nykyisyydestä, ja yhtä vähän on mahdollista sulkea näköpiirin ulkopuolelle kielikuntamme eriaikaisten naapurikielten ja -kielikuntien tutkimusta. Ydinkysymysten määrittelyssä ei ole kyse mieltymyksistä tai arvoasetelmista, vaan siitä, että suomalais-ugrilaisuus on nimenomaan kielisukulaisuutta ja näin ollen suomalais-ugrilaisen kieliperheen tutkimus on pohjimmiltaan kielitieteellistä sukututkimusta. Tästä ovat kaikkina aikoina olleet yksimielisiä diakronisen kielitieteen edustajien rinnalla myös itse synkronisemmin, lauseopillisemmin ja yleislingvivistisemmin suuntautuneet fennougristit (ks. esim. Nielsen 1912; Toivonen 1934; Ravila 1949; Alhoniemi 1972, 1996; Janhunen 1996; 2007; Grünthal & Laakso 2001).

Fennougristiikkaan on siis kuitenkin aina välttämättömänä kuulunut myös yksittäisten kielten synkroninen kuvaaminen ja kaikkalainen dokumentointi. Tätä kaiken diakronisenkin kielentutkimuksen materiaaliaittaa ovat myös suomalaiset fennougristit määrätietoisesti kartuttaneet aina A. J. Sjögrenistä, Elias Lönnrotista, M. A. Castrénista ja August Ahlqvistista alkaen jo ennen kuin myöhempi diakroninen tutkimus vakiinnutti nykykäsityksen kielikuntamme rajoista. Synkroniseen fennougristiikkaan palaan tarkemmin kirjoituksen loppupuolella.

3 Huutomerkkejä ja kantakieliä

Kettusen vastaväite on hänelle tyyppinen: lapissa »monikon genetiivissä *n*:ää muka ei olisi koskaan ollutkaan!» Olisi sopinut lisätä huutomerkkejä enemmänkin, jos kerran muuta perustelua ja pontta ei mielipiteensä tueksi kykene esittämään. (Erkki Itkonen 1957b: 435.)

Kuten edellä totesin, historiallisen fennougristiikan ytimeen eli etymologiaan ja siihen liittyvään äännehistoriaan keskittyy tässä niteessä Holopaisen, Junttilan ja Kallion (2021) artikkeli lainasanatutkimuksesta. Äänneoppi liittyy kuitenkin erottamattomasti myös muoto-oppiin. 1900-luvun merkittävimmäksi fennougristiksi katsottava akateemikko Erkki Itkonen julkaisi vuonna 1957 kirjoituksen ”Suomalais-ugrilaisen kanta-kielen äänne- ja muotorakenteesta” (Itkonen 1957a), joka pohjautui samana vuonna pidettyyn virkaanastujaisitelmään. Tämä tiivis kirjoitus on kansainvälisestikin viitatuimpia esityksiä siitä, mitä kielikuntamme varhaisvaiheista oli Virittäjän tähänastisen historian puolivälissä mahdollista tietää.

Itkosen kirjoitus kirvoitti kuitenkin kirpeän keskustelun tuoreen professorin ja tätä yli 30 vuotta vanhemman Lauri Kettusen välillä. Itämerensuomeen erikoistunut Kettunen oli jo vuosikymmeniä nostanut ja nostattanut monenlaista polemiikka etenkin fennistien keskuudessa (Juusela 2006: 81–94). Kettunen (1957) otsikoi ensin tiiviin kymmensivuisen vastineensa sanoin ”Problemaattista kantakielen genetiivissä ja paljossa muussa”. Tätä seurasivat Itkosen vastine, vielä yksi Kettusen vastine ja lopuksi keskustelun päättäneet ”Loppusanat prof. Kettuselle” (Erkki Itkonen 1957b), jotka olivat Itkosen kirjoitukseksi poikkeuksellisen suorasukaista tekstiä. Tällainen diskurssi on luonnollisesti historiankirjoittajien herkkua, ja valitettavan usein kielitieteen historiassakin huomio on mennyt liiaksi suurten persoonallisuuksien kuvaamiseen. Kuten Kaisa Häkkinen (2010: 586) huomauttaa, henkilöihin menevä kirjoittelu antaa vääristyneen kuvan tieteen todellisesta sisällöstä ja sen tekemisen pohjimmallisista syistä: ”Oman egon pönkittämiseen ja muiden kyykyttämiseen löytyy paljon tehokkaampiakin keinoja kuin äännehistorian tutkiminen.” Niin Itkonen kuin Kettunen edistivät tiedettä parhaansa mukaan.³

Monipuolisemman kuvan Virittäjän ja fennougristiikan arkisesta aherruksesta saa, jos poleemisimpien sanankäyttäjien lisäksi tarkastellaan myös esimerkiksi Yrjö Henrik Toivosen (1890–1956) kaltaisia tutkijoita. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori, akateemikko Toivonen julkaisi vuosina 1916–1956 Virittäjässä kaikkiaan 133 etymologista sana-artikkelia lähinnä suomen kielen sanoista. Näiden rinnalla, yli kolmenkymmenen vuoden ajan, *Finnisch-Ugrische Forschungenissa* ilmestyi aihe-

3. Vaikka Kettunen oli laaja-alainen itämerensuomen tutkija ja alan ensimmäisten professuurien haltija sekä Tartossa että Helsingissä, hänen Virittäjän-tuotannossaan on havaittavissa jopa suoranaista hyökkäävyyttä etäasukielten tutkimusta kohtaan. Muiden puhuessa fennougristeista Kettunen puhui 1920-luvulta 1940-luvulle omintakeisesti ja selvästi pilkalliseen sävyyn *ugristeista*: ”Sanokoot ugristit mitä tahansa – –” (Kettunen 1938: 374), ”– – selittäkööt sitten ugristit omat probleeminsa miten tahtovat – –” (Kettunen 1939: 162) jne. Keskenään ”ugristit” eivät ole samalla tavalla kiukutelleet.

piiriltään vastaava mutta fennougristisempi, 189-osaiseksi kasvanut kirjoitussarja. Näihin kätkeytyy valtava määrä kieli- ja kulttuurihistoriallista perustutkimusta, jonka tuloksista osa on vanhentunut ja osa yhä voimissaan, usein tietysti myöhempien tutkijoiden jalostamina – enimmäkseen Toivosen itsensä aloittaman *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* ja sen perillisten muodossa. Toivosen kuoltua Ravila (1958: 53) muisteli tätä seuraavasti:

Tuskinpa voi löytää hänen elämänvaiheistaan mitään, mikä osoittaisi edes niiden valtavien historiallisten tapahtumien, jotka osuivat hänen parhaisiin nuoruuden ja miehuuden vuosiinsa, saaneen hänet horjahtamaan pois varsinaisen elämäntehtävän suorittamisesta. Työkammio, yliopisto ja tieteelliset seurat muodostivat sen piirin, jonka rajoja hän ei juuri milloinkaan ylittänyt.

Etymologisen tutkimuksen yksittäiset askelet ovat johtaneet laajempiin käsityksiin siitä, millaista sanastoa erilaisiin kantakieliin voidaan rekonstruoida ja mitä on saatu muualta. Kantakieliä ei ole ainoastaan rekonstruoitu, vaan niitä on pyritty tietysti myös ajoittamaan ja paikantamaan. Esimerkiksi Toivosen (1953) laaja ja monipuolinen ”Suomalais-ugrilaisesta alkukodista” lujitti pitkiksi ajoiksi kuuluisan Volgan mutkan aseman kantakielen kotipaikkana; artikkeli otti samalla kantaa kielitieteen mahdollisuuksiin selvittää kaukaisempia sukulaissuhteita. Toivosen pohdintoja kantakielten kronologiasta päivitti parinkymmenen vuoden kuluttua Korhonen (1976) ja kolme vuosikymmentä tämän jälkeen edelleen Petri Kallio (2006), molemmat Virittäjässä.

Laaja-alaisimmat Virittäjässä esitetyt fennougristiset synteetit ovat usein olleet taustaltaan yleistajuistettuja virkaanastujaisesityksiä (esim. Joki 1965; Bartens 1981), mutta erityisen tuottelias ja syvälinen pohdiskelija oli Paavo Ravila, joka tarkasteli useissa kirjoituksissaan niin suomalais-ugrilaisia numeruksia (1938) ja uralilaisen lauseen alkuperäistä rakennetta (1943) kuin taivutusopin (1945), sanaluokkien (1953), tempusten (1957) sekä nominaalilauseiden ja finiittimuotojen (1960) historiaa. Hänen runsas tuotantonsa on huomionarvoinen monesta syystä. Hänen jälkeensä suomen kaukaisimpien kantakielten lauseoppia on pyritty rekonstruoimaan niin harvoin, että myös tulevien tutkijoiden kannattaa lukea Ravilansa tarkkaan ennen kuin keksivät pyöriä uudestaan. Nykylukijan silmiin hänen kirjoituksissaan tosin pistävät lähinnä tuon ajan yleiset mutta metodologisesti perusteettomat oletukset rekonstruoitavissa olevien kantakielten rakenteellisesta primitiivisyydestä, mutta nämäkin tutkimukset ovat tarjonneet myöhemmille tutkijoille jättiläisen olkapäät, joilta uusia maisemia on ollut helppo katsella. Erityisen kaukonäköinen mutta suuremmatta huomiotta jäänyt piirre lähinnä läntisimpiin uralilaiskieliin keskittyneen Ravilan kieliopillisissa pohdinnoissa on taaja viittailu samojedikieliin, joihin monet muut niin sanottujen suomalais-ugrilaisten kielten tutkijat tuohon aikaan suhtautuivat varsin etäisesti; myöhempi tutkimus onkin osoittanut, että samojedi avaa jatkuvasti uusia, aiemmin huomiotta jääneitä näköaloja myös suomen kielen historiaan kielen kaikilla tasoilla (esim. Tapani Salminen 2014).

Uudemmalta ajalta on muistettava ennen kaikkea Virittäjän pitkäaikainen päätoimittaja, fennistiikan ja fennougristiikan monitoimimies Terho Itkonen. Valtaosa hänen jopa 187 kirjoituksestaan Virittäjässä käsitteli suomen kieltä ja sen huol-

toa, mutta uransa hän aloitti itämerensuomalais-saamelaisilla etymologioilla jo parikymppisenä (T. Itkonen 1953). Myöhemmin hän päätyi muun muassa laajoihin itämerensuomalaisten kielten syntyä käsitteleviin synteeseihin (esim. T. Itkonen 1983), joskin enimmäkseen etäsukukieliin keskittyvät tutkimuksensa hän julkaisi Virittäjää fennougristisemmilla foorumeilla (esim. T. Itkonen 1992, 1997). Yhtä kaikki, Itkonen ja muut edellä mainitut sekä kymmenet tässä mainitsematta jäävät fennougristit ovat 125 vuoden aikana julkaisseet Virittäjän sivuilla runsaita ja monipuolisia tutkimuksia, joiden ansiosta uralilainen kielikunta on kiistatta yksi parhaiten tunnetuista kielikunnista ja uralilainen kantakieli yksi luotettavimmin rekonstruoiduista muinaisista kantakielistä (esim. Campbell 1998: 164–165). Hovdhaugen, Karlsson, Henriksen ja Sigurd (2000: 550) arvelevatkin, että klassinen historiallis-vertaileva uralistiikka on Suomen merkittävin anti 1900-luvun kansainväliselle kielitieteelle eikä ikääntymisen merkkejä ole juurikaan nähtävissä.

4 Linjapuheita, kansanvalistusta ja lävistysuunnitelmia

Virittäjä ei esiinny korkeatieteellisen aikakauskirjan vaatimuksilla eikä ole siksi aiottu, vaan sen tarkoituksena on olla yhdyssiteenä Suomen kansan henkisen elämän tutkijain ja kaikkien tätä tiedonala harrastavien välillä. (Virittäjä 1897: 1.)

Kun Virittäjää tarkastelee fennougristisena julkaisuna, huomio kiinnittyy nopeasti muuhunkin kuin siihen, että kyseessä on ennen kaikkea suomeen ja Suomeen keskittyvä aikakauslehti. Suorastaan poikkeuksellista on nimittäin se, että juuri Virittäjä on foorumi, jossa suomalaiset fennougristit ovat tavallisimmin julkisesti pohtineet fennougristiikan tehtäviä, tavoitteita ja tulevaisuutta. 1900-luvun alun kielitieteen pääideologi E. N. Setälä tosin esitti suurimmat visionsa muualla – fennougristiikan osalta usein *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa* ja itse perustamassaan *Finnisch-Ugrische Forschungenissa*. Virittäjän myöhemmästä historiasta löytyy kuitenkin sellaisia kirjoituksia kuin ”Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen lähimmäistä tehtävistä” (Toivonen 1934), ”Suomalais-ugrilaiset kielet ja yleinen kielitiede” (Ravila 1949), ”Suomalaisen fennougristiikan tulevaisuudesta” (Alhoniemi 1977), ”Suomen fennougristiikan tulevaisuudennäkymiä” (Alhoniemi 1996) ja ”Suomen fennougristiikan tilasta ja tulevaisuudesta” (Grünthal & Laakso 2001). Paljon huomiota ovat saaneet monet Ravilan kielitieteen tehtäviä pohtineet kirjoitukset, mutta yleensä fennougristiikkaa laajemmissa yleislingvistikissä tai suppeammin fennistiikkaan rajoituneissa konteksteissa (esim. Hakulinen 1993; Karlsson 1997; Esa Itkonen 1999: 47–61).

Monet, jopa kymmenet fennougristien ohjelmalliset puheenvuorot Virittäjässä perustuvat erilaisiin julkisiin esitelmiin, joissa puhutellaan yhtäaikaa laaja-alaisesti opinutta suppeaa lähipiiriä ja vähemmin tiedoin varustettua laajaa yleisöä. Tällaiset tekstit tarjoavat nykylukijallekin monien yksittäisten tiedonjyvien lisäksi kiintoisan näköalan fennougristiikan yleiseen kehitykseen – ja myös yleiseen muuttumattomuuteen. Pysyvyyttä edustaa muun muassa se, että meidänkin aikanamme todetaan usein,

että suomalais-ugrilaisilla kielillä olisi paljon annettavaa myös synkroniselle kielen-
tutkimukselle, ikään kuin fennougristit olisivat vasta hiljakkoin havahtuneet arvosta-
maan äännehistorian ja etymologian lisäksi myös yleistä kielitiedettä ja sen tarjoamia
kansainvälisiä näköaloja ja mahdollisuuksia. Kuitenkin esimerkiksi jo Toivonen (1934:
387) virkaanastujaisesityksessään totesi, että olisi ”esim. saatava muistakin kielistä sel-
laiset perinpohjaiset deskriptiiviset kieliopilliset esitykset, jollainen on esim. KONRAD
NIELSENIN mainio Norjan lapin kielioppi, jotta muoto-, johto- ja merkitysopin tutki-
mus kävisi vähänkin helpommaksi”. Hieman myöhemmin – yli 70 vuotta sitten – myös
Ravila harmitteli alan yksipuolisuutta varsin nykyaikaisilta kuulostavin äänenpainoin:

– morfologia ja varsinkin syntaksi ovat jääneet pahasti syrjään, ja kuitenkin juuri
nämä tieteenhaarat voisivat tarjota arvokasta ainesta yleiselle kielitieteelle. Kun
viime vuosikymmeninä kaikkialla on harrastus suuresti kasvanut yleisluonteisia
kysymyksiä kohtaan, on samalla voinut panna merkille, että myös mielenkiinto
suomalais-ugrilaisia kieliä kohtaan on kasvanut. Nyt eivät enää kiinnostaa yksityiset
lainasanat, vaan suomalais-ugrialaisten kielten rakenne, äännesysteemi, muoto- ja
lauseoppi. Tätä heräävää ja kasvavaa mielenkiintoa ei saa päästää mielestä. Se vel-
voittaa fenno-ugristeja tulemaan avuksi ja suuntaamaan tutkimuksensa sellaisten
kysymysten selvittelyyn, jotka ovat omansa tuomaan lisävalaisua kansainväliseen
keskusteluun. (Ravila 1949: 4.)

Peräänkuulutettuihin uusiin tutkimusaloihin palaan seuraavassa luvussa, mutta Tu-
russa tätä suuntausta alkoivat kehittää aktiivisesti jo 1950-luvulla mariin erikoistunut
Eeva Kangasmaa-Minn sekä maria ja mordvaa tutkinut Alho Alhoniemi, jotka
ovat julkaisseet suuren osan suomenkielisistä tutkimuksistaan *Sananjalassa*. Virittä-
jän lukijoille uusia maisemia Alhoniemi (1977: 191) on esitellyt esimerkiksi kuvailles-
saan Turun yliopistossa suomen kielen lauseopin arkiston rinnalle kehitettyä ”ATK-
menetelmiä hyväksi käytettävää” mordvalaiskielten korpushanketta:

Eikä hankkeessa ole kyse mistään iäisyysprojektista. Laskelmieni mukaan
2 000–2 500 sivun taivutusopillinen koodaus vaatisi kieltä kohti — jos työtä oh-
jaamaan saadaan kielen hyvin tunteva asiantuntija — 4–5 työvuotta; lisäksi tar-
vittaisiin jonkin verran varoja lävistykseen ja tietokoneen käytöstä aiheutuviin
kustannuksiin.

Alhoniemi (mas.) korostaa, että hän ei tarkoita tietotekniikan ihannointia, mutta hu-
manistisessakin tutkimuksessa ”tietokoneen apu on kuitenkin syytä ottaa vastaan kai-
kissa niissä tapauksissa, joissa se ratkaisevasti helpottaa esim. materiaalin käsittelyä”.
Tähän olemme jo tottuneet. Myös mainitun korpushankkeen perilliset ovat edelleen
tutkijoiden käytössä.

Fennougristiikan olemusta pohtivissa kirjoituksissa toistuvat yhä uudestaan käsi-
tykset tieteenalan pysyvyydestä sekä suomen ja sen sukukielten tutkimuksesta kansal-
lisena tieteenä, johon juuri Suomessa on parhaat edellytykset ja suurimmat kansalliset
tarpeet ja joka on myös merkittävä tieteemme myyntivaltti:

Suomen fennougristisen tutkimuksen vientimarkkinat ovat olleet maailman arvostetuimmat — yksikään huomattava fennougristiikan tutkija, olipa hän neuvostoliittolainen, saksalainen, amerikkalainen tai japanilainen, ei voi kulkea suomalaisen fennougristiikan tähänastisten saavutusten ohi. (Alhoniemi 1977: 192.)

Tällaiset fennougristiikan päätuloksia ja -tavoitteita koskevat kirjoitukset ovat tekstilaji, jolle ei löydy yhtä näkyviä vastineita edes Virossa tai Unkarissa julkaistavista fennougristisista tai kansallisemmista aikakauslehdistä (unkarilaisen fennougristiikan itsetutkistelusta ks. kuitenkin Domokos 2002: 341–345). Tämän luvun alun lainaus muistuttaa siitä, että Virittäjän alkuperäiset tavoitteet olivat melko kansanläheiset (ks. Virittäjä 1897: 1). Samaan suuntaan viittaavat myös Erkki Itkosen (1962: 164) sanat Ravilan täyttäessä 60 vuotta:

Virittäjällä on Paavo Ravilan merkkipäivänä erityinen syy lämpimiin onnentoivotuksiin ja kiitoksiin, sillä päiväsankarin bibliografian silmäily osoittaa hänenkin kuuluvan niihin tyypillisiin suomalaisiin kielimiehiin, joille tämä aikakauskirja on ollut kaikkein useimmin käytetty foorumi. Havainto voi tässä tapauksessa tuntua hiukan yllättävältä, mutta epäilemättä prof. Ravila on julkaistessaan laajakantoisten teoriainsa keskeiset ideat ainakin supistelmina suomeksi äidinkielemme tutkimuksen äänenkannattajassa tahtonut muistuttaa siitä, että vertaileva fennougristiikka ei ole eksklusiivinen, fennistiikasta erillinen tieteenhaara, vaan pohja, jolta viimeksimainittu elimellisesti kasvaa.

Fennougristien norsunluutorneista katsottuna Virittäjä on todellakin ollut se foorumi, jossa suomalainen fennougristi on voinut luontevimmin toteuttaa Virittäjän alkuperäisintä ja yliopistojen kolmatta tehtävää jo yli sata vuotta ennen kuin sitä on statuuhteihin ja yliopistolakeihin kirjattu – onhan Virittäjän lukijakunnassa aina ollut myös runsaasti suomen kielen opettajia kautta maan. Mielenkiintoiseksi tämän genren tekee sekin, että perinnettä ovat ylläpitäneet profiililtaan varsin monenlaiset fennougristit Toivosen ja Erkki Itkosen kaltaisista vähä-äänisemmistä tutkijoista Ravilan kaltaiseen ideologiaan ja yhteiskunnalliseen vaikuttajaan. Samanhenkisiä näköaloja Suomen kielitieteilijöille ovat tarjonneet myös runsaat alan merkkipäivä- ja muistokirjoitukset sekä kirjaesittelyt, joita ovat laatineet myös ne fennougristit, jotka eivät muuten ole Virittäjän sivuilla vierailleet.

Fennougristeille suomi on kansainvälinen tieteen kieli, ja Virittäjän välityksellä suomalaiset ovat saaneet myös ulkomaisia vaikutteita ensimmäisen käden lähteistä. Tietojaan ovat jakaneet muun muassa norjalainen Knut Bergsland saamesta, unkarilaiset László Keresztes mordvasta ja Magda Kövesi komista, komilaiset V. I. Lytkin ja Igon Mõšseg komeista sekä neuvostoliittolainen Natalja Tereštšenko samojedikielistä. Virolaisen Julius Mägisten 34 kirjoitusta lukuisista kielistä ulottuivat kuudelle vuosikymmenelle (1924–1976). Uralilaisten kielten puhujien valtaosan puhuma unkari tosin on saanut Virittäjässä suhteellisen vähän itsenäistä huomiota. Äänne- ja sanahistoriallisissa tutkimuksissa sitä ei tietenkään ole voitu sivuuttaa, mutta muuten unkarilaisen kielitieteen merkitys Virittäjässä on paljolti rajoittunut satunnaisten kirjojen, merkkipäiviään viet-

täneiden tutkijoiden ja konferenssien esittelyyn. Toisaalta harvat fennistitkään ovat pyrkineet edistämään omaa alaansa esimerkiksi *Magyar Nyelvőrissä*, ”Unkarin Virittäjässä”.

Virittäjän lähihistoriaan katsottaessa huomio kiinnittyy siihen, että sitä mukaa kun kirjoittajakunnan painopiste on siirtynyt professoreista väitöskirjatutkijoihin, yleisivistävien mutta samalla tieteenalan eksistentiaalisia kysymyksiä pohdiskelevien kirjoitusten funktiossa toimivat enenevässä määrin Virittäjän verkkoliitteessä ilmestyvät väitöksenalkajaisitelmät. Fennougristien puheista käy tällöinkin toistuvasti ilmi vanha totuus, että tutkittavaa on paljon, kielten dokumentoimisella ja kuvaamisella kiire ja suomalais-ugrilaisten kielten tutkijoilla on poikkeuksellisen hyvät mahdollisuudet tehdä suomea ja sen sukukieliä tunnetuksi myös kansainvälisessä lingvistii-kassa (esim. Idström 2010; Turunen 2010; Puura 2019).

Fennougristiikkaa nimenomaan Virittäjän valossa peilattaessa merkillepantavaa on myös se, että fennistiikasta poiketen fennougristiikan kehitystä eivät juurikaan ole leimanneet merkittävät uudet avaukset saati näkyvät paradigmanvaihdokset ja niihin liittyvä vanhan hylkääminen. Pikemminkin fennougristeilla on jo yli sadan vuoden ajan ollut tapana todeta, että töitä on vielä paljon ja monet tärkeät hankkeet yhä tavalla tai toisella kesken. Setälän kuuluisasta astevaihteluteoriastakin luovuttiin verrattain hitain liikkein (ks. Juusela 2006: 150–156). Ehkä koko Virittäjän historian näkyvin poikkeama fennougristien hiljaisesta arjesta oli Kalevi Wiikiin henkilöitynyt vilkas keskustelu suomalaisten juurista vuosina 1996–1998. Keskustelu sai alkunsa Eve Mikosen (1996) puheenvuorosta Virittäjässä, josta se levisi pian myös muille tieteellisille areenoille ja yleistajuiseen mediaan. Fennougristit torjuivat Wiikin uhkarohkeat teoriat yksimielisesti, ja nyt tuo välikohtaus on käytännössä enää muisto tutkimushistorian lehdillä (Juusela 2006: 211; Timo Salminen 2008: 204; Tirkkonen 2012).

Virittäjän virittämä alkuperäkeskustelu jää joka tapauksessa vaikuttavaksi esimerkiksi siitä, kuinka vankka yksimielisyys fennougristien keskuudessa vallitsee niistä yleisistä periaatteista, joilla muinaisia kielikontakteja ja muuta kielihistoriaa sekä kansojen ja kulttuurien esihistoriaa on tutkittava, sekä siitä, kuinka pyhänä kielikunnan syvimpiä syntykysymyksiä pitivät myös ne kielikunnan nykyisyyteen omissa tutkimuksissaan keskittyneet fennougristit, jotka keskusteluun osallistuivat (Tirkkonen 2012). Yksimielisiä oltiin ennen kaikkea siitä, millä tavalla historiallista kielitiedettä tulee harjoittaa, vaikka yleistä konsensusta pohjoisen Euraasian kielellisestä menneisyydestä ei toki sinänsä ole saavutettu.

5 Synkronista ja soveltavaa kielitiedettä

Jo satakunta vuotta on joko tahallaan tai, kuten toivoisi, kaikessa viattomuudessa ja tietämättömyydessä työskennelty Suomeen kuuluvien lappalaisten suomalaistuttamiseksi, eikä vielääkään ole päästy etemmä kuin että Inarin lappalaiset murtaen puhuvat suomea, paitsi lapset ja Paatsjoen-niskan kylä, jotka eivät vielä ole sitäkään taitoa saavuttaneet. (Elias Lönnrot v. 1842 Tunkelon 1902: 58 mukaan.)

Vaikka suomalais-ugrilainen kielentutkimus on ollut perimmäisiltä tavoitteiltaan historiallista, kaikki suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus ei suinkaan ole diakronista. Turun yliopistossa on keskitytty synkroniseen kielentutkimukseen Helsingin yliopistoa aiemmin, mutta turkulaiset fennougristit ovat usein julkaisseet suomenkieliset tutkimuksensa Virittäjän sijaan sikäläisen Suomen Kielen Seuran kustantamassa *Sananjalassa*. Helsingissä synkronisen fennougristiikan pioneeri on ollut Raija Bartens, joka niin ikään on julkaissut vain pienen osan merkittävästä tuotannostaan Virittäjässä. Bartensin, Alhoniemen ja Kangasmaa-Minnin kaltaisilla tutkijoilla on toki ollut seuraalaisia ja seuraajia. Juusela (2006: 208–212) vilkuilee suomen sukukielten tutkimusta lähihistoriassa, mutta tässä yhteydessä on kiintoisampaa katsoa kauemmas historiaan.

Edellä kävi jo ilmi, että Toivonen (1934: 387) ja Ravila (1949: 4) olisivat kaivanneet fennougristeilta enemmän kieliopin kuvauksia ja synkronista tutkimusta, mutta nämä toiveet eivät ole tarkoittaneet, etteivätkö he olisi nähneet tällaista fennougristiikkaa harjoitetun jo omana aikanaan ja aiemminkin. Toivosen mainitsema Nielsen sai 60 vuotta täyttäessään ylistystä myös nuorelta Ravilalta (1935: 392):

Vaikka suuri oppineisuus ja suorastaan ilmiömäinen kielitaito ovat tehneetkin Nielsenille mahdolliseksi julkaista tutkimuksen jopa turkin kielen painosuhteista, niin on hänen tieteellisen toimintansa keskuksena kuitenkin ollut lapin kielen valtamurteen, ruijanlapin, tarkka ja perinpohjainen selvittäminen. Tänä päivänäkin me näemme hänet väsymättömästi uurastamassa saman päämäärän hyväksi, päämäärän, jota kunniaikkaampaa norjalainen fenno-ugristi ei voisi itselleen asettaa.

Nielsenin työ ruijanlapin eli pohjoissaamen grammatikkona ja leksikografina on todellakin mittavimpia yhden suomalais-ugrilaisen kielen kuvaamiseen keskittyneitä henkilösuorituksia. Myös pienistä puroista on syntynyt suuri virta: Jo Ravilan omat lauseopilliset tutkimukset sisältävät suuret määrät ”runsasta, luotettavaa ja hyvin järjestettyä ainesta” (Ravila 1951: 120), jonka usein perimmäisiltä motiiveiltaan diakroninen tarkastelu on seurausta synkronisesta deskriptiosta. Ravila itse aloitti mordvan tutkijana ja julkaisi Virittäjässäkin pienen tutkimuksen mordvan johto-opin alalta (1933a). Marin sananmuodostusta on lehdessä kuvannut Erkki Itkonen (1960, 1966) ja sijojen semantiikkaa Alhoniemi (1969). Itkosen (1960: 316–319) esitys marin elatiivisen *gâč*-aineksen universaaleja uhmaavasta degrammatikalisaatiosta eli sijasuffiksin lohkeamisesta postpositioksi olisi jo kauan sitten ansainnut myös yleislingvistien huomion (vrt. Norde 2009) – uralilaisten kielten synkroniseksikin aiottu tarkastelu tarjoaa usein väistämättä myös kiinnostavia diakronisia näköaloja.

Suomen sukukielten tutkimus oli pitkään historioivaa senkin takia, että Venäjän vallankumouksen jälkeen fennougristit joutuivat keskittymään tsaarinaikaisten kokoelmien tutkimiseen ja puhtaaksikirjoittamiseen. Poikkeuksellinen välivaihe oli jatkosota, jonka aikaiset vankileirit tarjosivat kauan odotetun mahdollisuuden saamea kaukaisempien etäsukukielten tutkimiseen. Aarni Penttilä (1942: 149) kuvaa kirjoituksessaan ”Suomenheimoiset sotavangit kielenoppaina” haltioituneena, kuinka pitkän odotuksen jälkeen oli ”täällä ikäänkuin patoutuneena sitä tieteellistä mielenkiintoa, jota meillä hyvin ymmärrettävistä syistä tunnetaan ja on tunnettava entisen

itärajamme takaista materiaalia kohtaan”. Sotavankeja hyödynsi kielenoppaina aktiivisesti suuri joukko suomalaisia ja ulkomaisiakin tutkijoita (Timo Salminen 2008: 151–155; Kokkonen 2010).

Virittäjän sivuilla eniten huomiota saaneita etäsukukieliä ovat joka tapauksessa saamelaiskielet. Vaikka huomattava osa saamen synkronisesta tutkimuksesta onkin ollut kytköksissä historialliseen kielentutkimukseen ja sen myötä suomenkin kielen menneisyyden valaisemiseen, osa saamea ja saamelaisia käsittelevästä tutkimuksesta on luonteeltaan niin käytännöllistä, että sitä voi luonnehtia soveltavaksi kielitieteeksi. 2020-luvun Suomessa kielten uhanalaisuudesta ja kielivähemmistöjen oikeuksista puhutaan niin paljon, että historiaa tuntematon voi luulla ilmiötä jokseenkin uudeksi. Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa palata vuoden 1902 Virittäjään ja sen kautta aina 1840-luvulle asti. Virittäjän merkittävimpiin perustajiin, toimittajiin ja kirjoittajiin kuuluva E. A. Tunkelo (1902) esittää kirjoituksessaan ”Elias Lönnrot Suomen lappalaisten äidinkielen puolesta” seikkaperäisen ja myötäelävän kuvauksen siitä, kuinka antaumuksellisesti Lönnrot kirjoitti ja työskenteli myös saamelaisten oikeuksien puolesta. Vuonna 1842 Lönnrot kirjoitti epäsuorasti myös ruijansuomalaisten eli sittemmin kveeneinä tunnetun kielivähemmistön asemasta, johon hän oletti suomalaisten lukijoidensa helpommin samaistuvan. Lönnrot paheksui niin saamelaisten kirkkoelämän ja koulunkäynnin edellyttämää pakkosuomea kuin sitä, että ”suomalaiset ovat laiminlyöneet Suomen lapin murteiden tutkimisen”, vaikka maailma on ”täpösen täynnä kielentutkijoita — — ja nämä ovat milloin tahansa valmiit kirjottamaan pitkiä tutkimuksia kaikennäköisistä seikoista, kuten esim. siitä, onko Tacitus tai Sallustius kirjottanut *ac* tai *atque*, *cum* vai *quum* j. n. e. jossakin lauseessaan” (Tunkelo 1902: 55).

Itse historian ensimmäisen inarinsaamen kieliopin laatineen Lönnrotin (1854) jälkeen saamen tutkimus voimistui suuresti, ja saamelaiskieliin viitataankin Virittäjän 125-vuotisen historian alkupuolella joka vuosi ellei jopa joka niteessä. Selvästi synkronista ja soveltavaa kielentutkimusta edustaa esimerkiksi Erkki Itkosen (1951) kuvaus pohjoisaamen ortografian kehittämisestä 1900-luvun alkupuoliskolla. Yhteis-pohjoismainen pohjoissaamen ortografia saatiin luotua vasta 1970-luvulla; tätä prosessia kuvaa seikkaperäisesti Samuli Aikio (1987). Itkosen ja Aikion omakohtaiset kuvaukset työn ajoittaisesta tuskastuttavuudesta esittävät fennougristien ja tavallisen kansan vuorovaikutuksen eräänlaisena kehitysyhteistyönä:

– – Saatetaan myös kysyä, onko oikein, että kielimies käy tällaisista seikoista neuvottelemaan henkilöiden kanssa, jotka teoreettisen tiedon puuttuessa ottavat melkein kaiken tunneasian kannalta. Tähän voinee vastata, että on suorastaan pakko menetellä niin, jos nuo neuvottelukumppanit samalla muodostavat sen piirin, jonka varassa asianomaisen kielen kehittäminen ja kirjallinen viljely käytännöllisesti katsoen kokonaan on. Tärkeämpää kuin m i t e n meillä tunturilappia kirjoitetaan, onkin se, että lappia vakavasti pyrittäisiin käyttämään niin suullisesti kuin kirjallistekin. (Erkki Itkonen 1951: 182.)

– – Mutta tällaiset demokratian sivuvaikutukset täytyy kestää. Erkki Itkosen viritämää retorista kysymystä ja hänen siihen antamaansa vastausta mukaillakseni: on

pakko keskustella kielen käytöstä ja huollosta niiden kanssa, joiden varassa kielenkäyttö on, olivatpa he asiantuntevia tai eivät. (Aikio 1987: 478.)

Kielellisiin oikeuksiin ja kielten elvyttämisen mahdollisuuksiin viitataan varhain myös muiden, erityisesti itämerensuomalaisten heimokieltemme suhteen. Karjalan kielen asiaa ajanut E. V. Ahtia (1920: 67) pyrki kääntämään pessimismin optimismiksi:

On kuitenkin nykyaikana nähtävänä merkillisiä ilmiöitä päinvastaiseen suuntaan. Ikivanhat kielet herätetään henkiin: hebreankieli on jälleen tulemaisillaan eläväksi kieleksi, irlanninkieli leviää uudestaan ammoin menettämilleen alueille, on syntynyt ukrainan, valkovenäjän, tataarin, tšuvaššin kirjakielet, Norjan „maakieli“, Ranskan provencelainen kieli y. m.

Tällä vuosisadalla kielen ja kansallisuuden suhdetta sekä revitalisaatiota on käsitelty samaan tapaan etenkin itämerensuomalaisia ja saamelaisia vähemmistökieliä silmällä pitäen (esim. Lindgren 2001; Olthuis 2003; Sarivaara 2012; Puura 2018), mutta vielä 1800- ja 1900-luvun taitteen Virittäjässä vakavimpana ja aivan aiheellisena huolena oli suomen ja viron kielen tulevaisuus.

6 Fennougristiikka ja Virittäjä 2000-luvulla

Jos fennougristiikka onkin nykysuomalaisen yhteiskunnan ja koulutuspolitiikan kannalta fennistiikan pieni, marginaalinen taustaosanen, kansainväliseltä tai tieteenteoreettiselta kannalta katsellessa tämä suhde kääntyy päälälleen. Kärjistäen voisi väittää, että fennistiikan irrottautumiselle fennougristiikasta on yhteiskunnalliset ja tiedepoliittiset syynsä mutta ei tieteellisiä perusteita... (Grünthal & Laakso 2001: 262.)

Edellä olen tarkastellut fennougristiikan ja Virittäjän yhteistä taivalta ennen kaikkea 1900-luvulla. Vaikka Suomalais-Ugrilaisen Seuran ja koko suomalaisen fennougristiikan suurimmat yhteisönnistukset, usein kymmeniä työvuosia vieneet sukukielten sanakirjahankkeet, ovat toteutuneet muualla kuin tämän lehden sivuilla, muuten alan kehityksestä voi saada varsin kattavan kuvan jo pelkkää Virittäjää lukemalla. Aivan viime vuosikymmenten kehitystä on vaikeampi hahmottaa pelkästään yhden lehden valossa, sillä tieteellisen julkaisemisen kansainvälistyessä ja muutenkin laajentuessa Virittäjäkin uhkaa jäädä vain yhdeksi julkaisukanavaksi muiden joukossa. Suomen sukukielten ja etenkin etäsukukielten näkyvyys Virittäjässä ei niinkään ole vahvistunut (Juusela 2006: 208–209; Korppi-Tommola 2011: 119) vaan pikemminkin heikentynyt, kuten jo Kangasniemi (1988) on 1900-luvun loppupuolen osalta osoittanut. Vallan dramaattisia muutoksia ei kuitenkaan ole nähtävissä, vaan pitkässä perspektiivissä fennougristiikan ja Virittäjän suhde näyttää jatkuvan periaatteessa entisellään (esim. Spets 2021).

Fennougristiikan identiteetin ja tulevaisuuden pohdinta Virittäjän sivuilla on jatkunut myös 2000-luvulla. Riho Grünthal ja Johanna Laakso (2001) maalaavat fennougristiikasta värikkään kuvan esittäessään kokonaiset viisi erilaista fennougristiikan lajia: kansallisromanttisen, puristisen, sosioekologisen, politisoidun ja postmodernin. Virittäjässä on pysyttäytynyt lähinnä puristisessa fennougristiikassa eli vertailevassa tai deskriptiivisessä kielentutkimuksessa, jonka kohteena ovat suomalais-ugrilaiset kielet itsessään, eivät niinkään niiden puhujien entiset, nykyiset tai tulevaisuuteen kuvitellut tarpeet. Uusimpana aluevaltauksena voisi pitää Alhoniemenkin (1996) kaipaamaa sosioekologista fennougristiikkaa, mutta kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, sitäkin on harrastettu jo Lönnrotin aikoina.

Fennougristiikan ja fennistiikan suhdetta Grünthal ja Laakso (2001) pitävät hieman ristiriitaisena. Numeerisesti mitattuna edellinen näyttäisi pitkään olleen jälkimmäisen marginaalinen taustaosanen, ja tämän fennougristit ovat itsekin jo pitkään myöntäneet (esim. Alhoniemi 1977), mutta sisällöllisesti he haluavat yhä nähdä pikemminkin fennistiikan oman tieteenalansa versona:

Mutta onko fennougristiikka tosiaankin vain fennistiikan taustoittaja ja lisävalaisija? Eikö paremminkin ole niin, että fennougristiikka on fennistiikan ympärillä kuin valkuainen keltuainen: suomen kielen erikoiskysymyksistä on vaikea päästä laajempiin ympyröihin muuten kuin koskettamatta suomalaisittainkin fennougristiseksi määriteltävää aluetta? Tämän huomaa tiukoin perusfennisti ulkomaisiin tutkijaympyröihin tai maallikoidenkin pariin mennessään. (Grünthal & Laakso 2001: 262.)

20 vuotta edellä lausutun jälkeen en ole yhtä vakuuttunut siitä, että perusfennisti – kuka ja millainen hän onkaan – kokee joutuvansa maailmalla suuriin vaikeuksiin ilman fennougristista taustaa. Hyötyä sellaisesta kuitenkin aina on, sillä germaanisten ja romaanisten kielten dominoimassa yleisessä kielitieteessä suomi on ja pysyy viehättävän erilaisena eurooppalaisena kielenä juuri syntyperänsä ansiosta. Myös fennougristit ovat oppineet käsittelemään ja esittelemään omia kieliään aiempaa laajemmassa typologisessa perspektiivissä. Hyviä näytteitä perinteisen fennougristisen ja uudemman typologisen tiedon yhdistämisestä ovat Grünthalin (2005) artikkeli itämerensuomen adpositioiden sanajärjestyksestä ja sen kehityksestä sekä Spetsin (2021) tuore katsaus evidentialisuuden ja modaalisuuden ilmaisukeinoihin marissa.

Toisaalta erityisesti synkronisen, deskriptiivisen fennougristiikan omaksumat typologiset lähestymistavat ovat johtaneet kansainvälisempien julkaisujen suosimiseen, jolloin suomenkieliseen Virittäjään yhä kanavoituvassa fennougristisessa tutkimuksessa painottuu ikään kuin vanhanaikaisempi, etenkin sanahistoriallinen tutkimusperinne – kiinnostaahan vaikkapa *Tampereen* ja *Tammerkosken* saamelainen etymologia **Tempel|köške* 'sivantokoski' (Rahkonen 2011) keskimääräistä Virittäjän lukijaa paljon enemmän kuin pohjoissaamen lauseopilliset finessit, joista on yleensä tarkoituksenmukaisempaa kirjoittaa saameksi tai englanniksi. Voisikin ehkä sanoa, että suomalais-ugrilaisten kielten etymologian ja äännehistorian tutkijoiden absoluuttinen määrä on kautta Virittäjän historian pysynyt suunnilleen entisellään, mutta esimerkiksi synkro-

nisen lauseopin tutkijoiden lisääntyminen sitten 1800-luvun on havaittavissa muualla selvästi paremmin kuin Virittäjässä – ikään kuin vastauksena Kotikielen Seuran perustajan Ahlqvistin (1872: 51) toteamukseen, että ”lauserakennus” eli syntaksin tutkimus on ”oikeaan kielitieteeseen kuulumaton tutkinnonala”.

Fennougristiikan kova ydin on joka tapauksessa kestänyt aikaa paremmin kuin fennistiikka (ks. esim. Esa Itkonen 1999: 47–61; Juusela 2006: 166–174; Kurki & Mustanoja 2019). Setäläläis-nuorgrammaattiseksi paradigmaksi kutsuttu äännehistoriallinen tutkimusperinne on kehittynyt äännehistoriallisen tutkimuksen nykymuotoon verratun maltillisesti (Grünthal & Laakso 2001: 257; Holopainen ym. 2021) eikä ole koskaan varsinaisesti katkennut. Kuten Janhunen (2007: 56) asian ilmaisee, ”fennougristiikka vältti sen rajun paradigmanmuutoksen, joka kohtasi Suomen fennistiikkaa 1970-luvulla, jolloin koko aikaisempi, diakroniaan ja dialektologiaan suuntautunut korkeatasoinen tutkimusperinne vaihtui väkivalloin ’modernin’ kieliteorian malleihin” (ks. myös Laakso 2009: 84).

Aivan toisen tason paradigmoista on sitä vastoin kyse siinä, että kielikunnan muinaisuutta tutkivassa diakronisessa fennougristiikassa ja sen liepeillä on esiintynyt maltillisempia ja radikaalimpia tutkimusparadigmoja, joita on erottanut toisistaan ennen muuta se, kuinka rohkeasti kielentutkimuksen tulokset on haluttu yhdistää arkeologian ja genetiikan tutkimustuloksiin (ks. esim. Mikone 1996; Janhunen 2001, 2007; Tirkkonen 2012). Niin keskeisiä kuin nämä kysymykset fennougristeille ovatkin, Virittäjä ei – edellä mainittua 1990-luvun lopussa käytyä Wiikin näkemysten herättämää keskustelua lukuun ottamatta – ole toiminut tämän keskustelun erityisnäyttämönä. Fennougristiikkaa kaiken suomalais-ugrilaisia kieliä koskevan tutkimuksen kattavana tieteenä eivät muuten niinkään kuvaa toisiaan seuraavat tai haastavat paradigmat, vaan kyse on pikemminkin laajasta ja monitahoisesta verkostosta (Laakso 2009).

Vaikka myös suomen sukukielten tutkijoiden työkenttä on jatkuvasti monipuolistunut, prototyypisten fennistien ja fennougristien yhteinen pohja on kaventunut. Alkuperäinen yhteinen pohjahan on ollut puhuttujen kielten lähinnä maantieteellisesti tarkastelluissa murteissa. Niitä pitkin kielten puhuma-alueet ovat liittyneet toisiinsa ja herättäneet lukemattomia kielihistoriallisia kysymyksiä, joita fennougristit yhä ratkovat. Esimerkiksi *Tampereen* etymologisoiminen saamelaisen suvantokoskeksi (Rahkonen 2011) ei edellytä menetelmiä, näkökulmia tai tutkimusparadigmoja, jotka eivät olisi olleet vallassa jo 1800-luvulla. Fennistit sen sijaan ovat enimmäkseen löytäneet uusia tutkimuskysymyksiä muun muassa generatiivisen ja vuorovaikutusta painottavan kielitieteen parista ja jättäneet historiallisen dialektologian suureksi osaksi taakseen. Virittäjän ensimmäinen toimituskunta voisikin kokea meidän aikamme Virittäjän vieraammaksi kuin *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikauskirjan*, joskin jälkimmäisen kokema englanninkielistyminen voisi olla odottamaton yllätys.

Ehkä lähin uusi suomesta ja sen sukukielistä kiinnostuneita tutkijoita yhdistävä pohja on kielen ja identiteetin suhteita pohtiva sociolingvistiikka tai kielisosiologia. Tällaista sosioekologista fennougristiikkaa edustaa muun muassa Ulriikka Puuran (2018) tutkimus vepsän puhujien kielellisistä identiteeteistä ja ideologioista. Toisaalta on muistettava, että fennougristisen tutkimuksen perimmäisenä syynä on alusta alkaen ollut koko pohjoisen Euraasian kielellinen ja etninen diversiteetti, ja nykyään

tällaisen diversiteetin tutkimus tekee paluuta myös Suomen kielimaisemien tutkimukseen (ks. esim. Mantila 2007).

Fennistiikan ja fennougristiikan kaventunutta yhteistä pohjaa kuvaa myös se, että 2000-luvun Virittäjästä on helpompi poimia erilleen sen fennougristinen sisältö, kun taas sadan tai vain muutaman kymmenen vuoden takaisissa vuosikerroissa perkaustyö olisi paljon vaikeampaa, monin paikoin aivan mahdotonta. Samalla esimerkiksi itäisen ja etäisen lähisukukielemme vepsän tutkimus vaikuttaa irtautuneen Kettusen ajan fennistiikasta siinä määrin, että sen harjoittajat on entistä luontevampaa asemoida Kettusen termin ”ugristien” puolelle. Voisikin arvella, että fennistiikka ja fennougristiikka ovat pian loitonneet toisistaan niin kauas, että luonnollisin uusi suunta on läheneminen.

Palautan vielä mieleen luvussa 4 mainitsemani Erkki Itkosen (1962: 164) huomautuksen, että Ravila halusi julkaista ”laajakantoisten teoriainsa keskeiset ideat ainakin supistelmina suomeksi äidinkielemme tutkimuksen äänenkannattajassa”. Ravila ei ollut ainoa fennougristi, joka on toisinaan julkaissut hyvinkin samansisältöisiä kirjoituksia niin suomalaiselle kuin kansainväliselle yleisölle. Tällaiselle ei ole enää yhtä suurta tarvetta, kun Virittäjän kielitaitoiset lukijat yliopistomaailman ulkopuolellakin saavat helposti eteensä myös kansainvälisillä foorumeilla julkaistua fennougristista tutkimusta. Toisaalta myös helposti lähestyttävällä, ehkä hivenen yleistajuistetulla suomenkielisellä fennougristiikalla on yhä käyttöä. Tässä tehtävässä palvelevat edelleen etenkin väitöksenalkajaisitelmät, mutta esimerkillisen vanhanaikaisena fennougristina voi mainita Santeri Junttilan, joka on vuosina 2013–2021 esitellyt omaa alaansa eli itämerensuomalaisten kielten etymologiaa, lainasanatutkimusta ja niitä sivuavia aiheita Virittäjässä jopa yhdeksässä lyhyessä mutta sisällökkäessä kirjoituksessa – esitelmissä, keskustelupuheenvuoroissa ja kantaa ottavissa kirjaesittelyissä – huolimatta siitä, että merkittävimmät tutkimuksensa hän on julkaissut muilla foorumeilla. Tällainen yhteydenpito on omiaan lujittamaan fennougristien ja fennistien me-henkeä.

7 Yhteenvetoa

Yleiseltä kannalta katsoen ei tietenkään ole mahdollista asettaa eri tieteenhaaroja mihinkään arvojärjestykseen — mitä laajempi, monipuolisempi ja syvämpi on tieteellisen tutkimuksen pohja kansakunnan keskuudessa, sitä suurempi kansakunnan merkitys ja arvo kulttuurikansana —, mutta erikoisesti kansalliselta kannalta on oman maan ja heimon, sen historian, kulttuurin ja kielen tutkiminen kunkin kansan tärkeimpiä tieteellisiä tehtäviä, jonka suorituksen laadusta sen arvo kulttuurikansana paljon riippuu. (Toivonen 1934: 391.)

Edellä olen tarkastellut suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen suhdetta 125-vuotiaaseen Virittäjään. Missään muualla ei ole koskaan julkaistu yhtä säännöllisesti ja yhtä paljon fennougristisesti relevanttia tutkimusta suomesta ja sen sukukielistä. Etenkin suomalaiset fennougristit ovatkin pitäneet Virittäjää oman alansa julkaisuna. Useimmat edel-

tävissä luvuissa mainitut fennougristit ovat luonnollisesti julkaisseet Virittäjässä myös lukuisia puhtaasti fennistisiä tutkimuksia, vaikka niiden merkitykselle ei tässä artikkelissa tilaa ole riittänytkään. Toisaalta tarkastelematta on täytynyt jättää myös monien Lauri Hakulisen ja Aarni Penttilän kaltaisten fennisteinä profiloituneiden tutkijoiden laaja fennougristinen lukeneisuus, jota ilman heidän näkemyksensä suomen kielestä ja sen kehityksestä olisivat olleet paljon suppeammat. Kaiken kaikkiaan Virittäjän historia osoittaa, että lehti on aina pitänyt myös suomen sukukieliä omana asianaan, vaikka esimerkiksi kansatieteelliset aihepiirit ja etenkin uralilaisten kansojen ulkopuolelle ulottuva tutkimus ovat jo aikaa sitten väistyneet sen sivuilta (ks. myös Erkkilä & Palkki 2021). Näin Virittäjä ainakin osittain ylläpitää alkuperäistä tarkoitustaan ”olla yhdysiteenä Suomen kansan henkisen elämän tutkijain ja kaikkien tätä tiedonala harrastavien välillä” (Virittäjä 1897: 1).

Edellä esitetyt lukuisat suorat lainaukset entisaikojen Virittäjistä näyttävät syystäkin vanhoilta, mutta niitä yhdistää omaan aikaamme se, että fennougristiikan kiinnostuksen kohteet ja niitä ohjaavat arvot eivät loppujen lopuksi ole missään vaiheessa radikaalisti muuttuneet. Vaikka kielitieteemme tutkimushistorian kuvauksissa erityistä huomiota on kiinnitetty Setälän ja Ravilan kaltaisiin provosoiviin ajattelijoihin, vähintään yhtä paljon suomen ja sen sukukielten tutkimusta ovat edistäneet Y. H. Toivosen tai hänen seuraajansa Erkki Itkosen kaltaiset omille tutkimusaloilleen omistautuneet ja ulkopuolisilta niukasti huomiota saaneet tutkijat.

Virittäjän ja suomalaisten fennougristien symbioosille erityisen leimallista on se, että hyvin monenlaiset fennougristit ovat pohtineet myös fennougristiikan suuria eksistentiaalisia kysymyksiä ääneen juuri Virittäjän sivuilla. Vastauksiakin on riittänyt. Myös suomen sukukieliä synkronisesti tarkasteleva tulee tavan takaa havainneeksi, että tämä tai tuo ilmiö onkin ensimmäisen kerran kuvattu Virittäjän sivuilla, esimerkiksi vain ohimennen jotain suomen kielen kehityksen erityiskysymystä pohdittaessa. Useimmat Virittäjän 125-vuotisen historian aikana esitetyt suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen tehtävät ja tulokset ovat vanhoja mutta eivät missään nimessä entisiä.

Lähteet

- AALTO, PENTTI 1958: Suomalais-ugrilainen Seura 1933–1958. – *Suomalais-Ugriilaisen Seuran Aikakauskirja* 60, s. 1–39.
- AHLQVIST, AUGUST 1872: *Kieletär. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta. 2 Vihko*. Helsinki: J. C. Frenckell.
- AHTIA, E. V. 1920: Suuntaviivoja karjalan kirjakielen asiassa. – *Virittäjä* 24 s. 60–68.
- AIKIO, SAMULI 1987: Yksi mieli, yksi kieli. Pohjoissaamen kirjakielen yhtenäistyminen. – *Virittäjä* 91 (4) s. 457–490.
- AIRILA, MARTTI 1946: Maisteri Reino Peltolan Vepsän oppaan arvostelun johdosta. – *Virittäjä* 50 s. 302–304.
- ALHONIEMI, ALHO 1969: Välineen ilmaisemisesta tulosijan avulla tšeremissin kielessä. – *Virittäjä* 73 (4) s. 343–350.
- 1972: Synkronisen tutkimuksen merkityksestä fennougristiikalle. – *Sananjalka* 14 s. 5–15. <https://doi.org/10.30673/sja.86363>.

- 1977: Suomalaisen fennougriistiikan tulevaisuudesta. – *Virittäjä* 81 (2) s. 188–192.
- 1996: Suomen fennougriistiikan tulevaisuudennäkymiä. – *Virittäjä* 100 (3) s. 444–447.
- BARTENS, RAIJA 1981: Suomalais-ugrilaisen kantakielen muoto- ja lauserakenteesta. – *Virittäjä* 85 (2) s. 101–108.
- CAMPBELL, LYLE 1998: *Historical linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- DOMOKOS, PÉTER 2002: *Domokos Péter irásaiból*. Budapest: ELTE.
- ERKKILÄ, RIKU – PALKKI, TEEMU 2021: Hyvää tieteellistä proosaa. Virittäjän alat ja aiheet kautta aikojen. – *Virittäjä* 125 (4) s. 549–561. <https://doi.org/10.23982/vir.101341>.
- GRÜNTAL, RIHO 2005: Miksi itämerensuomessa on prepositioita? – *Virittäjä* 109 (1) s. 28–51.
- GRÜNTAL, RIHO – LAAKSO, JOHANNA 2001: Suomen fennougriistiikan tilasta ja tulevaisuudesta. – *Virittäjä* 104 (2) s. 256–267.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta* s. 18–26. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOLOPAINEN, SAMPSA – JUNTILA, SANTERI – KALLIO, PETRI 2021: Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla. – *Virittäjä* 125 (4) s. 499–520. <https://doi.org/10.23982/vir.97565>.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- HÄKKINEN, KAISA 2010: Nuogrammatiikkaa vai ei? – *Virittäjä* 104 (4) s. 577–588.
- IDSTRÖM, ANNA 2010: Inarinsaamen käsittemetaforat. Lektio. – *Virittäjä* 114 (4). <https://journal.fi/virittaja/article/view/4373>.
- ITKONEN, ERKKI 1951: Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. – *Virittäjä* 55 (2) s. 169–183.
- 1957a: Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. – *Virittäjä* 61 (1) s. 1–23.
- 1957b: Loppusanat prof. Kettuselle. – *Virittäjä* 61 (4) s. 435–439.
- 1960: Tšeremissin kielen sanaliittojen suhteesta yhdyssanoihin ja taivutusmuotoihin. – *Virittäjä* 64 (4) s. 311–319.
- 1962: Paavo Ravilan täyttäessä 60 vuotta. – *Virittäjä* 66 (2) s. 159–164.
- 1966: Eräästä tšeremissin adverbityypistä. – *Virittäjä* 70 (1) s. 64–70.
- ITKONEN, ESA 1999: *Kielitieteen kääntöpuoli. Kirjoituksia vuosilta 1963–1999*. Turku: Turun yliopisto.
- ITKONEN, TERHO 1953: *Punoa ja lapin bodnjät*. – *Virittäjä* 57 (2) s. 176–185.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87 (3) s. 190–229.
- 1992: Ugrilaisten kielten karitiivista. – Pál Deréky, Timothy Riese, Marianne Sz. Bakró-Nagy & Péter Hajdú (toim.), *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag* s. 221–237. Wien & Budapest: Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien.
- 1997: Reflections on Pre-Uralic and the “Saami-Finnic protolanguage”. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54 (3) s. 229–266.
- JANHUNEN, JUHA 1984: Altailaisen hypoteesin nykytila. – *Virittäjä* 88 (2) s. 202–206.
- 1996: Fennougriistiikan suhde naapuritieteisiin. – *Tieteessä tapahtuu* 14 (7) s. 8–12.
- 2001: On the paradigms of Uralic comparative studies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56 s. 29–41.
- 2007: Uudet tuulet uralistiikassa. – *Tieteessä tapahtuu* 25 (2) s. 56–59.
- JOKI, AULIS J. 1965: Kielisukulaisuuskysymyksiä. – *Virittäjä* 69 (4) s. 352–358.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuo-*

- silta 1897–1996*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, PETRI 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110 (1) s. 2–25.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1988: Mihin Virittäjä on virittänyt? – *Virittäjä* 92 (2) s. 266–269.
- KANNISTO, ARTTURI 1933: Das Publikationsprogramm der Finnisch-ugrischen Gesellschaft. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XLVI*,₃ s. 12–31.
- KARLSSON, FRED 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1938: Onko vepsässä ollut astevaihtelua? – *Virittäjä* 42 s. 373–388.
- 1939: »Mielikuvituksellinen» kehitys *kainala* < **kä-en ala*. – *Virittäjä* 43 s. 160–162.
- 1940: Karjalaisen heimon ja »karjalan kielen» iästä ja alkuperästä. – *Virittäjä* 44 s. 129–144, 281–301.
- 1957: Problemaattista kantakielen genetiivissä ja paljossa muussa. – *Virittäjä* 61 (3) s. 298–307.
- KOKKONEN, PAULA 2010: Jatkosodan komilaiset sotavangit kielenoppaina. – Paula Kokkonen & Anna Kurvinen (toim.), *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi* s. 155–177. Uralica Helsingiensia 4. Helsinki: Helsingin yliopisto & Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOKKONEN, PAULA – KURVINEN, ANNA (toim.) 2010: *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*. Uralica Helsingiensia 4. Helsinki: Helsingin yliopisto & Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. – *Virittäjä* 80 (1) s. 3–18.
- KORHONEN, MIKKO – SUHONEN, SEPPÖ – VIRTARANTA, PERTTI 1983: *Sata vuotta Suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-ugrilainen Seura*. Espoo: Weilin + Göös.
- KORPPI-TOMMOLA, AURA 2011: Kielivalistajien tarina. – *Virittäjä* 105 (1) s. 118–121.
- KURKI, TOMMI – MUSTANOJA, LIISA 2019: Käänteitä, aaltoja ja risteymiä fennistisessä variaationtutkimuksessa. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun* s. 87–120. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAAKSO, JOHANNA 2009: Networks of Finno-Ugric studies. – Jussi Ylikoski (toim.), *The quasicentennial of the Finno-Ugric Society* s. 79–93. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2001: Oikeus omaan kieleen. – *Virittäjä* 105 (2) s. 239–255.
- LÖNNROT, ELIAS 1854: *Ueber den Enare-lappischen dialekt*. Helsingfors: Societas scientiarum Fennicæ.
- MANTILA, HARRI 2007: Hesän ja Stadin muuttuvat murteet ja kielet. – *Virittäjä* 111 (3) s. 402–408.
- MIKONE, EVE 1996: Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvan väestön alkuperä. – *Virittäjä* 100 (3) s. 401–422.
- NIELSEN, KONRAD 1912: *Lappisk som gjenstand for videnskabelig forskning*. Tiltrædelsesforelæsning holdt ved Kristiania universitet 25. mars 1912. Kristiania: Aschehoug.
- NORDE, MURIEL 2009: *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- OLTHUIS, MARJA-LIISA 2003: Uhanalaisen kielen elvytys: esimerkkinä inarinsaame. – *Virittäjä* 107 (3) s. 568–579.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 (3–4) s. 310–432.
- PELTOLA, REINO 1946: Vepsää suomalaisille. – *Virittäjä* 50 s. 179–185.
- PENTTILÄ, AARNI 1942: Suomenheimoiset sotavangit kielenoppaina. – *Virittäjä* 46 s. 148–160.
- PUURA, ULRIKKA 2018: Vähemmistökielen osaaminen, äidinkieli, juuret vai passi? Vepsäläiseksi identifioituminen 2000-luvulla. – *Virittäjä* 122 (2) s. 224–254. <https://doi.org/>

- org/10.23982/vir.66881.
- 2019: Vepsän kielen merkityksestä puhujilleen. Lektio. – *Virittäjä* 123 (2). <https://doi.org/10.23982/vir.79846>.
- RAHKONEN, PAULI 2011: *Tampere* – saamelainen koskiappellatiivi. – *Virittäjä* 115 (2) s. 252–256.
- RAMSTEDT, G. J. 1900: Tsagan sara, mongolilainen juhla. – *Virittäjä* 4 s. 38–40.
- RAVILA, PAAVO 1933a: Pari mordvalaista johdinta. – *Virittäjä* 37 s. 350–354.
- 1933b: Suomalais-ugrilainen Seura 1883–1933. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XLVI*, s. 1–66.
- 1935: Konrad Nielsen 60-vuotias. – *Virittäjä* 39 s. 391–393.
- 1938: Numerusprobleemeja. – *Virittäjä* 42 s. 286–297.
- 1943: Uralilaisen lauseen alkuperäisestä rakenteesta. – *Virittäjä* 47 s. 247–263.
- 1945: Suomalais-ugrilaisten kielten taivutuksen historiaa. – *Virittäjä* 49 s. 314–326.
- 1949: Suomalais-ugrilaiset kielet ja yleinen kielitiede. – *Virittäjä* 53 (1) s. 1–6.
- 1951: Totuus ja metodi kielitieteessä. – *Virittäjä* 55 (2) s. 113–122.
- 1953: Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen. – *Virittäjä* 57 (1) s. 41–50.
- 1957: Suomalais-ugrilaisten kielten tempusvartaloiden muodostumisesta. – *Virittäjä* 61 (2) s. 173–180.
- 1958: Yrjö Henrik Toivonen. Muistopuhe, pitänyt 8.3.1957 Paavo Ravila. – *Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1957* s. 53–61. Helsinki.
- 1960: Nominaalilause ja finiittimuodot. – *Virittäjä* 64 (4) s. 245–250.
- SALMINEN, TAPANI 2014: Suomalais-samojedilaisia muotovertailuja. – Nobufumi Inaba, Jorma Luutonen, Arja Hamari & Elina Ahola (toim.), *Juuret marin murteissa, latvus ylittää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014* s. 291–302. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 270. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SALMINEN, TIMO 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SARIVAARA, ERIKA 2012: Statuksettomat saamelaiset. Paikantumisia saamelaisuuden rajoilla. Lektio. – *Virittäjä* 116 (3). <https://journal.fi/virittaja/article/view/7309>.
- SETÄLÄ, E. N. 1929: Suomalais-Ugrilainen Seura 40-vuotias. Esitelmä Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2.12.1923. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 43 s. 120–132.
- SPETS, SILJA-MAIJA 2021: Marin kielten menneen ajan tempusten evidentiaalisuudesta ja modaalisuudesta. – *Virittäjä* 125 (2) s. 248–257. <https://doi.org/10.23982/vir.103170>.
- TIRKKONEN, JANI-MATTI 2012: ”Lopullinen totuus pohjoiseurooppalaisten alkuperästä”? *Kalevi Wiik vallankumouksellisen paradigman edustajana juuret-kiistassa*. Yleisen kielitieteen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20120723>.
- TOIVONEN, Y. H. 1934: Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen lähimmistä tehtävistä. – *Virittäjä* 38 s. 379–391.
- 1953: Suomalais-ugrilaisesta alkukodista. – *Virittäjä* 57 (1) s. 5–35.
- TUNKELO, E. A. 1902: Elias Lönnrot Suomen lappalaisten äidinkielen puolesta. – *Virittäjä* 6 s. 49–61.
- TURUNEN, RIGINA 2010: Katoavaa monimuotoisuutta tallentamassa. Lektio. – *Virittäjä* 114 (3). <https://journal.fi/virittaja/article/view/4351>.
- Virittäjä 1897 = [Virittäjän toimitus] 1897: Lukijalle. – *Virittäjä* 1 (1) s. 1–3.

On the history of Uralic linguistics in Virittäjä

The article provides an account of Virittäjä, the major journal of Finnish linguistics established in 1897, and its relation to the study of Uralic languages during the first 125 years of the journal's history. At its most typical, the study of Uralic languages has been a branch of historical-comparative linguistics aiming to pursue the distant past of Finnish and other Uralic languages: etymology, historical phonology, questions of proto-languages and their chronology and geography as well as language contacts. Beyond this hard core of Uralic linguistics, Virittäjä has continuously provided a forum for discussing the larger frameworks of the discipline: questions of why and how Uralic linguistics is conducted in the first place. Virittäjä has also provided a forum for Uralicists to communicate the results of their research to scholars of Finnish and the wider general public. Moreover, Finland in general and Virittäjä in particular have traditionally been places where Uralicists have pondered and discussed the purpose of their own existence. In addition to historical linguistics, Uralicists have also engaged in synchronic linguistics, and from as early as the 19th century they have also paid attention to language endangerment and the linguistic rights of minorities. This article focuses mainly on the first century of Virittäjä's history, though by the 2020s Uralistics and the manifestations of the discipline in the pages of Virittäjä have remained largely unchanged.

Fennougristiikan historiaa Virittäjän valossa

Artikkeli tarkastelee yhtäältä 125 vuotta täyttävän aikakauslehti Virittäjän historiaa fennougristiikan valossa, toisaalta fennougristiikan historiaa Virittäjän valossa. Päähuomio on erityisesti suomen etäsukukielten tutkimuksessa. Virittäjässäkin fennougristiikkaa ovat tyypillisimmin edustaneet konkreettiset pyrkimykset suomen ja sen sukukielten menneisyyden valaisemiseksi: keskiössä ovat olleet toisiinsa kietoutuneet etymologia ja äännehistoria sekä niiden kehyksiksi hahmotellut kantakielet eri vaiheineen ja kontaktikielinen. Tämän fennougristiikan kovan ytimen lisäksi Virittäjässä ovat kuitenkin aina olleet näkyvissä myös tieteenalan suuremmat kehykset: yhtäältä pohdinnat siitä, miksi ja miten tällaista tutkimusta harjoitetaan, toisaalta halu kertoa fennougristisen tutkimuksen tuloksista myös suurelle yleisölle. Erityisesti Suomi ja täällä etenkin Virittäjä ovat ympäristöjä, joissa suomalais-ugrilaisten kielten tutkijat ovat kerta toisensa jälkeen eksplisiittisesti pohtineet olemassaolonsa tarkoitusta. Vaikka ala mielletään usein kielihistorian tutkimukseksi, fennougristit ovat aina harjoittaneet myös synkronista kielentutkimusta; myös suomen sukukielten uhanalaisuuteen ja vähemmistökielten puhujien oikeuksiin on kiinnitetty huomiota jo 1800-luvulta lähtien. Artikkelit keskittyvät lähinnä Virittäjän ensimmäiselle vuosisadalle, mutta 2020-luvulle tullessa fennougristiikka ja sen ilmenemismuodot Virittäjässä ovat muuttuneet lehden yleisilmeeseen verrattuna suhteellisen vähän.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@oulu.fi

Kirjoittaja on saamen kielen professori Oulun yliopistossa.

Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla

SAMPSA HOLOPAINEN, SANTERI JUNTILA
JA PETRI KALLIO

Suomeen kohdistuva lainasanatutkimus¹ on ollut metodologisesti poikkeuksellisen korkeatasoista verrattuna mihin tahansa muuhun kieleen tai kielikuntaan. Vertailevan kielentutkimuksen lippulaiva indoeuropeistiikka on nimittäin perinteisesti keskittynyt omaperäisiin johtoetymologioihin ja jättänyt lainasanat vähälle huomiolle. Virittäjä johtavana fennistisenä aikakauslehtenä on siis alusta alkaen ollut lainaetymologisen huippututkimuksen päänäyttämönä. Samalla juuri Virittäjään ovat innolla tarjonneet lainaetymologioitaan myös maallikot – onhan etymologia aina ollut ei-lingvistien keskuudessa suosituin kielitieteen ala.

Fennougriстикан perinnettä seuraten keskityimme tässä artikkelissa suomen kirjakielen syntyä vanhempiin lainakerrostumiin, joiden selvittely edellyttää historiallisvertailevan metodin hallintaa. Paljon enemmän on Virittäjässä kaikkina aikoina julkaistu ruotsalaisia, venäläisiä ja saamelaisia lainaetymologioita ja jonkin verran käsitelty myös kansainvälistä sanastoa, anglismeja ja murteiden virolaisuuksia, mutta uudemmat sanat ovat vain harvoin vaatineet yhtä laajaa ja perusteellista käsittelyä kuin esihistorialliset lainat. Artikkelin rakenne perustuu lainasanatutkimusta koskevaan kolmiosaiseen kronologiseen jaotteluun, koska tutkimuksen historiassa erottuu selvästi kolme erillistä vaihetta.

1 Nuogrammatiikka ja lainasanatutkimuksen klassinen kausi 1869–1920/1930

Etymologian esitieteellisen kauden ja sen myötä myös lainasanatutkimuksen esihistorian voi katsoa päättyneen Vilhelm Thomsenin (1842–1927) väitöskirjaan *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* (1869), joka toi nuogrammaattiset metodit

1. Tilan rajallisuuden vuoksi keskityimme kirjoituksessamme suomen kielen ja siihen johtaneiden kantakielivaiheiden lainanakerrostumien tutkimukseen, vaikka Virittäjässä on ajoittain käsitelty muidenkin uralilaisten kielten lainasanoja (ks. esim. Kövesi-Andrássy 1968 unkarin permiläisistä lainasanoista). Rajaamme tarkastelusta pois myös lainanimistön tutkimuksen; nimistöntutkimusta Virittäjässä käsittelevät tässä numerossa Ainiola ja Sjöblom (2021). Kirjoittajien työjako on seuraava: tekstin runko on Kallion hahmottelema; luku 1 on pääosin Kallion kirjoittama, luku 2 Junttilan, luku 3 Holopaisen. Johdanto ja kappaleiden lopullinen muotoilu on tehty kolmen kirjoittajan yhteistyönä.

lainasanatutkimukseen jo ennen niiden varsinaista läpimurtoa indoeuropeistiikassa 1870-luvulla. Kielisukulaisuudesta kertovien äännelakien rinnalle Thomsen nosti kieli-kontakteista kertovat äännesubstituutiot. Näin hän samalla täydensi löyhät, usein jo entuudestaan tunnetut sanarinnastukset päteviksi lainaetymologioiksi, joiden joukossa onnistuneiden osuus olikin vertaansa vailla, kun otetaan vielä huomioon hänen myöhemmässä mestariteoksessaan *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* (Thomsen 1890) esittämänsä oikaisut ja lisäykset.

Thomsenin väitöskirja ja erityisesti sen saksannos (1870) saavuttikin välittömästi menestystä maailmalla. Thomsen osoitti kantagermaanisille rekonstruktioille löytyvän niin fonologisesti kuin semanttisestikin täsmällisiä vastineita suomesta ja sen sukielistä ja kumosi näin nihilistisen käsityksen rekonstruoiduista kantakielistä pelkkinä abstraktioina – käsityksen, joka on kummitellut vielä myöhemminkin (esim. Bereczki 2003: 32; Clackson 2007: 16). Nuogrammaatikkojen inspiroijana Thomsenia ei voi yliarvostaa. Ennen pitkää hän laajensikin tutkimusalaansa eikä rajoittunut pelkästään yhden pohjoiseurooppalaisen kielipesyeen lainasanakerrostumiin.

Thomsenin väitöskirjan suomalaisille keskeisestä aiheesta huolimatta sen vastaanotto oli Suomessa pitkään vaisua (Aalto 1987: 155–157), ellei lasketa Daniel Euro-paeuksen (1869) suorastaan riehaantunutta arvostelua (*Finlands Allmänna Tidning* 159–162). Vaikka tuon ajan johtava fennougristi August Ahlqvist itsekin etsi ja löysi lainasanoja, hänelle Thomsen oli aivan liian edistyksellinen. Kyse ei ollut henkilökohtaisista antipatioista, kuten Ahlqvistin maineen tuntien voisi helposti kuvitella, sillä heidän kirjeenvaihtonsa kertoo hyvin lämpimistä väleistä (ks. esim. Hirvonen & Lahikainen toim. 1982: 215, 218). Vanhan perinteen ja nuogrammatiikan välinen murros vain sattui olemaan koko kielentutkimuksen historian jyrkin, ja vain hie-man kärjistäen voi sanoa, että juuri tällä kohtaa historiallis-vertaileva kielentutkimus muuttui puuhastelusta tieteeksi.

Suomeen murros saapui vasta vuonna 1888, kun E. N. Setälästä tuli Thomsenin oppilas, minkä jälkeen kehitys olikin nopeaa. Jo 1893 J. J. Mikkola (1866–1946) väit-teli Suomen ensimmäisellä ”thomsenilaisella” lainasanatutkimuksella *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* (1894). Vuodesta 1897 alkaen säännöllisesti julkaistussa Virittäjässä lainasanatutkimus olikin mukana alusta alkaen. Heti ensi numerossa päätoimittaja E. A. Ekman (1897) – vuodesta 1901 Tunkelo – ehdotti germaanista lainaetymologiaa sanalle *launa*, ja numerossa 3/1897 häntä seurasi itse Setälä (1897) osoittaen sanalle *metu* mahdollisia lainaoriginaaleja useammas-takin indoeurooppalaisesta haarasta.²

Laajimmin Virittäjässä käsiteltiin germaanisista lainakerrostumia: harvinaisemmat sanat olivat jääneet pois Thomsenin väitöskirjasta, sillä sen ilmestyessä Elias Lönn-rotin monumentaalinen *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1866–1880) oli ehtinyt vasta *i*-kirjaimeen (Thomsen 1869: 19). Mikkola (1898) esitti germaanisesta etymo-logian sanalle *katve*, ja nordisti Ralf Saxén (1899) julkaisi paitsi useita ruotsalais-

2. Nämä Tunkelo ja Setälän etymologiat ovat säilyneet sellaisinaan uusimpiin etymologisiin sana-kirjoihin (LägLoS, SSA) ja pitävät todennäköisesti paikkansa. Tässä katsauksessa nostamme esiin vain onnistuneita etymologioita, erikseen mainittuja poikkeuksia lukuun ottamatta.

lainoja myös vanhan germaanisen selityksen sanalle *kotti*. Virittäjään kirjoitti myös aikansa suurin ruotsalaisfennougristi K. B. Wiklund (1868–1934). Hänen Virittäjässä esittämistään skandinaavilainoista aikaa ovat parhaiten kestäneet mytologiatermit *lohi(käärme)* (Wiklund 1902, 1903) ja *turilas* (1904). Myöhemmin vanhoja germaanisista lainoja esittivät Tunkelo (*turkanen* 1911, *raha* 1915, *vento* ja *verkilö* 1920) ja C. H. Bruse (*maukku* ja *räivä* 1917) sekä Y. H. Toivonen (1890–1956), jonka elämäntyötä käsittelemme seuraavassa luvussa.

Setäläkin ehdotti uusia germaanisista etymologioita, mutta enimmäkseen Suomalais-Ugrilaisen Seuran julkaisuissa (Virittäjässä vain *tappo* 1927). Setälä (1906) myös rekonstruoi Thomsenin ehdottamia skandinaavisia ja goottilaisia lainoja vanhemman kantagermaanisen lainakerrostuman. 1910-luvulla vielä kauemmas esihistoriaan kurkottivat Wiklund ja etenkin T. E. Karsten (1870–1942), germanisti ja suomenruotsalaisuusmies, mutta heidän väitteitään suomen esigermaanisista lainoista ja rannikon ruotsalaisasutuksen pronssikautisuudesta fennistit pitivät epäuskottavina ja väääransuuntaisinakin. Niinpä niitä ei päästetty Virittäjän sivuille eikä Karsteniin viitattu koko lehdessä (Bentlin 2010: 152). Aiemmin, vuonna 1906, Karsten oli saanut läpi yhden kirjoituksensa Virittäjään (Karsten 1906). Setälän (1913a) johdolla laadittu hakemistomuotoinen katsaus itämerensuomen germaanisista lainoista esitettiin käsitteisiin sekä hänen ohjaamansa Harry Strengin (1915) väitöskirja *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeleissä* jäivätkin eräänlaiseksi väli-ilin päätökseksi ennen Karstenin käynnistämää oppiriitaa.

Slaavilaisperäisen sanaston käsittelyn Virittäjässä avasi Heikki Ojansuu (1873–1923), joka vuonna 1905 selvitti sanan *sukkula* vanhaksi lainaksi. Tutkimuskohteina suosituimpia olivat kuitenkin balttilaiset ja arjalaiset lainat, vaikka kukaan Suomessa ei ollut erikoistunut näihin kieliin. Balttilaislainoja esittivät Virittäjänkin sivuilla Mikkola (*kiiliäinen* 1906), Ojansuu (*arta* 1908b ja *hieho* 1908a) ja Heikki Paasonen (*vuona* 1917). Kolmikosta yksin Mikkola oli koulutukseltaan indoeuropeisti, hänkin sittemmin lähinnä slavisti. Mikkola (1902) julkaisi myös Virittäjän ensimmäisen arjalaislainaetymologian *marras*, Setälä (1913b) taas pohdiskeli vanhimpia indoeurooppalaisia lainakontakteja *kärpäsen* alkuperää selvittäessään. Tunkelo ja Ojansuu olivat fennougristi Setälän tavoin opiskelleet sivuaineenaan indoeuropeistiikkaa, mikä fennistien keskuudessa on klassisen kauden jälkeen ollut aivan poikkeuksellista (T. Itkonen 1995: 569; Karttunen 2003: 112).

Lainasanatutkimuksen klassisen kauden symbolista pääteipistettä edustaa Thomsenin (1920) vasta kolmas mutta jo viimeinen aihetta koskenut julkaisu ”Efterskrift 1919”, jälkikirjoitus hänen puoli vuosisataa aiemmin julkaistulle väitöskirjalleen. Vaikka Thomsenin edellisestä lainasanatutkimuksesta oli kulunut kolmisen vuosikymmentä, hän osoitti pysyneensä kehityksen kelkassa yhtäältä tunnustamalla rehdisti aiempien tulostensa vanhentuneen erityisesti lappologian osalta, mutta toisaalta myös ottamalla asiantuntevasti kantaa manttelinperijäehdokkaidensa Setälän, Wiklundin ja Karstenin viimeisimpiin keskusteluihin. Lainasanatutkimuksen eittämätön kuningas Thomsen ei silti testamentannut kruunuaan edes vävyllään Setälälle, vaan hänen kuolemaansa 1927 seurasi lähes puolen vuosisadan interregnum.

2 Äännelaittomuuksien aika, lainasanatutkimuksen pimeä keskiaika 1920/1930–1970

Tärkeä osa lainasanatutkimusta on lainaetymologioiden kritiikki, joka Virittäjässä usein herätti myös vastakritiikkiä. Keskustelu äityi monesti kiivaaksi, kun tutkijat aikana ennen nykyisiä vertaisarviointivaatimuksia saattoivat vastata kritikoille lehden samassa numerossa heti arvostelun perässä. Polemiikkia nostatti esimerkiksi Setälän (1915) armoston tuomio Ojansuun epäonnistuneelle *panki*-etymologialle. Rakentavampana etymologioiden kriittikkona Virittäjässä ansioitui Yrjö Henrik Toivonen, joka arvosteli asian tuntevasti jo Ojansuun *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin* vuonna 1921. Toivonen (1920) myös löysi mordvasta ja marista vastineet sanalle *karhi* ja osoitti niiden avulla, ettei Thomsenin balttilaisetymologia pidä paikkaansa. 1920-luvulta alkaen tutkimuskirjallisuudessa kritisoiin useammin vanhoja lainaselityksiä kuin esitettiin uusia.

Toivosen ja hänen aikalaistensa lainaetymologiakritiikin taustalla oli nopeasti kertynyt tietämys etäsukukielten sanastosta, mutta myös muutos siinä, mitä etsittiin ja haluttiin löytää. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen lainaetymologiat jäivät muodista ja niiden tilalle esitettiin vastineita etäsukukielistä yhä kiihtyvään tahtiin. Useimmat näistä ovat sittemmin osoittautuneet heikoiksi, yleensä äännesyistä, ja monet klassisen kauden lainaselitykset niitä perustellummiksi. Pimeän keskiajan toi lainasanatutkimukselle fennistien ja fennougristien uusi asenne: alan ei enää uskottu tuovan lisää olennaista tai ainakaan toivottua tietoa kielen menneisyydestä. Kauden jälkipuoliskolla nousi esiin vielä fennistipolvi, jonka etymologinen tietämys oli aiempia hatarampi. Nämä sotienjälkeisen polven tutkijat tarjosivat suomen sanojen alkuperäselityksiksi enenevässä määrin ”haalistunutta onomatopoeettisuutta” ja ”deskriptiivistä alkuperää”.

Tutkimustrendin muutos ei näy Virittäjässä lainaetymologioiden tai niitä käsittelevien artikkelien määrässä, joka pikemminkin nousi kuin laski. Maailmansota ja siihen liittyneet sisällissodat Venäjällä ja Suomessa nimittäin iskivät pahasti Suomalais-Ugrilaiseen Seuraan, jonka julkaisutoiminta häiriintyi vuosiksi. Virittäjä sitä vastoin kykeni jatkaamaan ilman taukoja ja vieläpä kaksinkertaistamaan sivumääränsä vuonna 1927, jolloin siitä viimeistään tuli etymologisen tutkimuksen johtava julkaisukanava Suomessa. Myös virolaistutkijat alkoivat julkaista Virittäjässä: esimerkiksi Julius Mägiste esitti vuonna 1925 balttilaisetymologian sanalle *vinka* ”häkä” ja slaavilaisen selityksen sanalle *arkkana*.

On vaikea tarkalleen määritellä, milloin lainasanatutkimuksen klassinen kausi loppui ja keskiaika alkoi. Vanha ja uusi aika alkoivat selvällä metodologisella läpimurrolla, kun taas keskiaikaan ajaututtiin vaivihkaa paitsi tieteellisistä myös kansallisista syistä. Lainasanatutkimusta ei koettu isänmaalliseksi vastaisenäistyneessä Suomessa. Alaa valtasi suomen kielen puhtautta vaalinut koulukunta, joka tosin Ranskan Akatemiasta poiketen ei yrittänyt päästä eroon lainasanoista itsestään vaan ainoastaan niiden etymologioista. Samalla elpyi sortovuosina laantunut kielitaistelu, ja sen välikappaleiksi joutuivat vanhat germaanisat lainasanat, joita Karsten käytti häikäilemättä hyväkseen todistaakseen suomenruotsalaiset alkuasukkaiksi suhteessa suomalaisiin. Aito-suomalaiset fennistit ja fennougristit eivät juuri opiskelleet indoeurooppalaisia kieliä, joten Karstenin väitteitä kaatamaan joutui ruotsalainen fennougristi Björn Collinder (1932). (Vrt. Häkkinen 1993: 29; Bentlin 2010.)

Vanhan polven tutkijat eivät silti lakanneet löytämästä uusia lainaetymologioita. Edes Setälä, joka siirtyi lingvistiikasta politiikkaan heittäen ”oppituolinsa tuuliajolle jonkinlaisista koko isänmaan edun kannalta toisarvoisista syistä” (Syrjästäkatsoja 1924), ei jättänyt koko elinaikanaan etymologista tutkimusta täysin. Hän julkaisi Virittäjässä lainaselitykset sanoille *turri* (1932) ja *mieloa* (1933), Tunkelo (1937) sanalle *huima*. Lainasanatutkijoiden rivistö kuitenkin harveni keskiajan kynnyksellä ennen aikaisesti, kun ensin Paasonen menehtyi espanjantautiin vuonna 1919 ja sitten Ojansuu lavantautiin 1923.

Kokonaan oma lukunsa oli Mikkolan asennemuutos, jota voi luonnehtia loikkaukseksi tieteen vastustajien leiriin. Hän oli aloittanut uransa komeimmalla mahdollisella tavalla asettamalla Thomsenin (1869, 1870) työhön verrattavan perustan slaavilaisten lainasanojen tutkimukselle. Mikkolasta tuli yksi aikansa etevimpiä ja kuuluisimpia suomalaislingvistejä, jonka juhkakirjaan *Mélanges de Philologie* (1932) kirjoittivat kansainvälisesti johtavat nimet Antoine Meillet, Holger Pedersen ja Nikolai Trubetzkoy. Mainettaan ja asemaansa pohjimmiltaan vanhasuomalainen Mikkola käytti härskisti hyväkseen poliittisena opportunistina, mikä näkyi sosialismin kannattamisena vuoden 1905 suurlakon aikaan (Salminen 2008: 50) sekä vuosina 1917–1918 vaihdelleena venäläis- ja saksalaismielisytenä (Aalto 1987: 169; Jokisipilä & Könönen 2013: 44–45). Myöhemmin sympatia Saksaa kohtaan syveni kansallissosialismiksi: vuonna 1936 Mikkola osallistui kutsuvieraana Nürnbergin puoluepäiville (mts. 127), ja vielä toukokuussa 1945 hän surkutteli Hitlerin kuolemaa (mts. 467–470).

On tuskin sattumaa, että Mikkolan (1930) hyökkäys Thomsenin balttilais-etymologioita vastaan tapahtui pian tämän kuoltua. Mikkolan poliittinen henkilöhistoria puolestaan tekee ymmärrettäväksi sen, miksi hän hylkäsi monet slaavilaiset lainaetymologiat monografiassa *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch* (1938). Vaikka kotimaiset aikalaisarvostelut olivat pikemmin kohteliaita kuin rehellisiä, ulkomailla vastaanotto oli kriittistä (Aalto 1987: 159). Mikkolan kuoltua vuonna 1946 hänen oppilaansakin tunnustivat opettajansa pahemman kerran erehtyneen ”vanhoilla päivillään” (Kalima 1952b: 10–12); lainasanavastaisuuden ensioireiden ilmetessä hän oli kuitenkin vasta viisikymppinen (vrt. Mikkola 1925).

Mikkolan opissa varttunut baltoslavistikolmikko, Jalo Kalima (1884–1952), Eino Nieminen (1891–1962) ja Valentin Kiparsky (1904–1983), ei omaksunut tämän asennetta tieteeseen tai politiikkaan, mutta kolmikonkin töissä näkyy kauden skeptisyys lainasanaetymologioita kohtaan. Kaikesta huolimatta Kalimasta ja Niemisestä tuli aikansa aktiivisimmat lainasanatutkijat Suomessa. Kalimalta ilmestyi teos itämerensuomen balttilaislainoista (1936) ja slaavilaislainoista (1952b), ja Nieminen (1934) tutki muun muassa balttilaislainten äännepiirteitä. Virittäjässä Kalima julkisti slaavilaiset lainaselitykset sanoille *päistär* (1920) sekä *kapusta* ja *vilja* (1952a) sekä balttilaiset sanoille *pahla* (1928) ja *virka* (1941). Suurin osa kummankin tuotannosta lehden sivuilla on kuitenkin keskinäistä nokittelua, joka juontaa juurensa katkeraan kilpailuun Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian professuurista vuonna 1934 (vrt. Kolari 1985).

Kaliman balttilaislainakirjassa (1936) oli puutteensa, mutta Niemisen (1940) kiukuinen arvostelu siitä tarttui mitättömimpiinkin virheisiin ja tuomitsi koko teoksen kevein perustein. Arvostelu oli sävyiltään niin loukkaava, että nyky-Virittäjä vastaa tuskin julkaisisi. Sen perässä ilmestyneestä Kaliman (1940) vastineesta käy ilmi,

että Nieminen kritisoi Kaliman ajatuksina sellaisiakin käsityksiä, joita tämä oli kirjassansa siteerannut muilta eikä esittänyt ominaan. Monessa kohtaa Kalima olikin tehnyt pahantahtoisen tulkitsemisen liian helpoksi jättämällä merkitsemättä, mikä teoksessa on omaa ja mikä lainattua.

Nieminen ja Kalima jatkoivat väittelyänsä vuoden 1941 Virittäjässä, ja vielä vuosien 1944–1945 numeroissa Nieminen julkaisi kaikkiaan neljä kiivasta hyökkäystä Kaliman lainaetymologioita vastaan. Ajan henkeä kuvaa se, että Kalima oli jättänyt teoksestaan pois tai hylännyt siinä riittämättömin perustein kymmeniä aiemmin esitettyjä balttilaislainoja, mutta tästä Nieminen ei silti häntä moittinut, vaan syytös oli aina päinvastainen: ”Kalima on hanakka hyvinkin väkinäisin perusteluin leimaamaan kielemmen sanoja vierasperäisiksi lainoiksi” (Nieminen 1944a: 30). Nieminen vaati lainoilta sekä ehdotonta uskollisuutta lähtömuodon äänneasulle – pääteaineksia myöten – että lähes täydellistä semanttista vastaavuutta. Väärin perustein balttilaisperäisenä pidetyn sanan *pirtti* Nieminen (1940) sentään onnistui osoittamaan slaavilaislainaksi. Useimpien aikalaistensa tapaan Kalima oli sekä muoto- että merkityskriteerien soveltamisessa suurpiirteinen aina huolimattomuuteen asti, mikä saattoi ajaa vastakkainasettelua korostaneen Niemisen kohtelemaan Kalimaa äärimmäisen ankarasti. Kaliman kuoltua Nieminen kuitenkin muutti mielensä täysin ja ryhtyi esittämään uusia balttilaislainaselityksiä varsin väljin kriteerein, muun muassa Virittäjässä sanalle *viikate* (Nieminen 1957).

Kiparsky, kolmas ja nuorin Mikkolan opiskelijana aloittanut Helsingin slavistiikan professori, oli Kaliman ja Niemisen tavoin perehtynyt balttilaiskieliin ja tehnyt tutkimustyötä Baltiassa (Kolari 1985). Kiparsky tutki monipuolisesti slaavilaisen, itämerensuomalaisten ja germaanisten kielten historiallisia ja esihistoriallisia lainakontakteja. Niiden tuntijana hän onnistui Virittäjä-artikkelissaan ”Suomalais-slaavilaisien kosketuksien ajoituksesta” (Kiparsky 1956) hahmottelemaan itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten slaavilaislainoille yhteisen kronologian niiden äänne-edustusten erojen pohjalta. Kiparsky (1959, 1967) myös avasi Virittäjän suomenkielisille lukijoille ovia baltologiaan arvostelemalla Neuvostoliitossa ilmestyneitä lätin- ja liettuankielisiä teoksia. Christian S. Stangin teoksen *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* arvostelussa Kiparsky (1968) kirjoittaa, ettei varhaiskantasuomessa ehkä ollut *ā*-vokaalia ja jo siksi kantabaltin **ā* korvautui kantasuomen **ō*:lla: ”Koska sekä balttilainen että kantasuomalainen fonologinen järjestelmä perustui pitkien ja lyhyiden vokaalien oppositioon, niin valittiin lähin pitkä vokaali.” Metodien kehitykselle Kiparskyn kirja-arvio merkitsi suurta askelta kohti uutta aikakautta: termit *fonologinen järjestelmä* ja *oppositio* osoittavat strukturalismin viimein saapuneen itämerensuomen lainasanojen tutkimukseen. Alan renessanssi olikin jo ovelta.

Keskiajan johtava etymologi ja Virittäjässä ahkerin lainasanatutkija oli fenno-ugristiikan professori Toivonen, Setälän alulle paneman *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* (SKES) ensimmäinen päätoimittaja. Toivonen julkaisi Virittäjässä germaaniset lainaselitykset sanoille *hahtuva*, *hata*, *huja*, *muurahainen* ja *roukko* (1919) sekä *narvaskettu* (1936). Skandinaavisiksi lainoiksi hän osoitti sanat *mytyri* (1917), *aarnoa* (1919), *miilu* (1928) sekä *hakkula* ja *hakuli* (1942). Toivosen useimmat yritykset kumota Thomsenin ja muiden edeltäjien lainaetymologiat etäsukukielistä olettamillaan vastineilla ovat vähemmän onnistuneita.

Toivosen omat lainaetymologiat joutuivat puolestaan vielä lainasanavastaisempien kollegoiden hampaisiin. Lauri Kettusen (1929: 229–230) maalitauluna Virittäjän artikkelissa ”*Valo* ’kipu’ germaaninen laina?” oli ”lainasanatutkimustemme ja yleensä etymologisten tutkimustemme jäykkä metodi”, koska ”[k]aru kriittisyys vie helposti hedelmättömyyteen ja liika varovaisuus vääriinkin tuloksiin.” Kun kritiikittömyydestä ja varomattomuudesta oltiin tekemässä tieteellisiä hyveitä, ei pimeästä keskiajasta puhuminen ole liioittelua. Toisaalta Kettusen etymologioita puolestaan kritisoi hyvinkin asiallisesti ja tämän hylkäämiä lainaselityksiä puolustaen jo Aarni Penttilä (1938).

Toivosen ikätovereista hyviä germaania ja skandinaavisia lainaetymologioita esittivät Virittäjässä myös suomen kielen professori Martti Rapola (1891–1972) sanoille *tuhlata* (1926), *teli* (1927), *astaita* (1953) ja *reitti* (1955) sekä saamen tutkijana tunnettu T. I. Itkonen (1891–1968) sanoille *talla* (1933) ja *rahe* (1953). Noin vuosikymmentä nuoremmista tutkijoista lainaetymologioita ehdivät julkaista Virittäjässä ennen toista maailmansotaa Kustaa Vilkuna (1902–1980) sanoille *lempi* (1931), *luura* (1934), *haarkala* ja *sauramo* (1939) sekä *lahturi* (1965), Ahti Rytkönen (1899–1989) verbille *viimata* (1937), Ruben Nirvi (1905–1986) sanoille *riistaa* (1939) ja *rukka* (1946) sekä Elvi Erämetsä (1904–1978) sanoille *huoppi* (1940) ja *mallo* (1941). Kaikki nämäkin olivat germaania tai skandinaavisia etymologioita, joiden lähtökielten tuntemus on suomalais-tutkijoilla aina ollut paljon vahvempaa kuin itäisempien indoeurooppalaisten kielten.

Arjalaisia tai kantaindоеurooppalaislajinoja käsitteli Virittäjässä lähinnä Kalima, ja hänkin esitti uusia etymologioita vain yhdessä artikkelissa (1932), sanoille *oiva*, *oraisa* ja *repo*. Kaliman (1950) katsaus sanan *taivas* etymologiaan pohti sen taustaa sekä balttilaisen että arjalaisen lainaselityksen valossa. Lisäksi Päivö Oksala (1944) esitti itämerensuomalaiselle sanueelle *kiire* ’päälaki’ indoeurooppalaista etymologiaa rinnastaen sen indoeurooppalaiseen ’päättä’ tarkoittavaan sanueeseen, jota edustavat muiden muassa sanskritin *śiras-* ja avestan *sarah-*. Etymologiaa kritisoi Virittäjässä tuoreeltaan Mikkola (1945). Jorma Koivulehto (1998: 237–239) on sittemmin käsitellyt etymologiaa tarkemmin ja esittänyt rakentavampaa kritiikkiä, ehdottaen sanueelle vakuuttavamman balttilaisen etymologian. Vaikka Oksalan etymologia ei nykytiedon valossa vakuuttava olekaan, on se erikoinen poikkeustapaus aikana, jona tällaisia hyvin vanhoja – saati suppealevikkisiä – indoeurooppalaislajinoja ei juuri esitetty.

Sotien jälkeisen ajan etymologista tutkimusta vaivasi akateemisen suksession katkeaminen. Karstenin kuoltua 1942 ei germaania lainasanoja Suomessa päätoimisesti tutkinut enää kukaan. Myöhemmin niiden tutkimus jatkui Saksassa ja Hollannissa (Fromm 1957–1958; Kylstra 1961) lähinnä Thomsenin ja Setälän töiden pohjalta, kun Karstenin visiolla Suomen ikivanhasta germaanisuudesta ei ollut tieteenulkoistakaan kysyntää Saksan hävittyä sodan. Neuvosto-Virossa Paul Ariste (1952, 1956) ryhtyi aktiivisesti vähättelemään germaanisten lainakontaktien merkitystä korostaakseen balttilaisia ja etenkin slaavilaisia yhteyksiä. Suomalais-tutkijat eivät näin räikeästi suosineet mitään kontaktisuuntaa toisten kustannuksella ennen Kari Liukosta (1999), vaan kaikki lainasuunnat olivat epäsuosiossa. Virittäjässä kaikista Lauri Postin (1908–1988) ja Terho Itkosen (1933–1998) välillä syntyneistä tutkijoista vain Erkki Itkonen (1913–1992) julkaisi yhden lainaetymologian, skandinaavisen selityksen sanalle *kuttelo* (1953).

Itkonenkin mielellään selitti kieltenväliset sanastoyhtäläisyydet toisin, esimerkiksi *kerma*-sanueen kohdalla (E. Itkonen 1948: 139):

Indo-eurooppalaisistakin kielistä on esitetty sanoja, jotka sekä äänneasuun että merkitykseen katsoen muistuttavat sm. *kermaa*, mikä seikka monien muiden tuttu-
jen esimerkkien tavoin osoittaa, kuinka deskriptiivisperäisissä sanoissa itsenäisesti
eri tahoilla johdutaan samankaltaisiin muotoihin.

Epämääräinen deskriptiivisperäisyyden käsite vaikuttaa tässä välineeltä lainasana-
tutkimuksen argumenttien ohittamiseksi, eikä rinnastetussa indoeurooppalaisessa
sanueessa (muinaisindoorjan *cárman*, saksan *Schirm*, muinaispreussin *kërmens* jne.)
mikään edes viittaa deskriptiivisyyteen.

Kalima ja Nieminenkään eivät saaneet akateemista jälkikasvua. Balttilaisia ja slaavilai-
sia lainaetymologioita esittivät Virittäjässä vain fennisti, akateemikko Lauri Posti sanoille
käämi (1959, slaavilainen laina) ja *kausta* (1970, balttilainen laina) sekä kouluneuvos Al-
fred Salmela (1897–1979) sanoille *muhea* (1965, balttilainen laina) ja *kirpeä* (1966, balt-
tilainen laina). Salmela oli etymologina itseoppinut harrastaja sekä sitä paitsi edellistä,
tsaarina aikana varttunutta sukupolvea ja eläkkeellä vuodesta 1964. Lainasanatutkimus
oli muuntunut kansallisen tieteen avantgardesta oppineiden eläkeläisten harrastukseksi
puolesta vuosisadassa. Posti taas oli ikäluokassaan ainutlaatuinen fennougristi vierait-
ten kielten vaikutuksia kohtaan tuntemansa kiinnostuksen puolesta. Tutkimuksessaan
”From Pre-Finnic to late Proto-Finnic” (1953) esittämiensä ajatuksia balttilaisten ja ger-
maanisten kielten vaikutuksesta kantasuomen äännerakenteeseen Posti kehitteli edel-
leen Virittäjässä vuonna 1954 julkaistussa virkaanastujaisesityksessään.³

Keskiajan tutkijapolvien kunniaksi on sanottava, että Toivonen seuraajineen an-
siokkaasti kokosi etymologioita sanakirjoihin (SKES, SSA); lisäksi Lauri Hakulinen
(1899–1985) laati ja kolmesti päivitti sanastokerrostumatkin kattaneen yleisesityksensä
Suomen kielen rakenne ja kehitys (1941–1946). Hakulinen myös propagoi Virittäjässä
etymologian popularisoimista artikkeleissa ”Koulujemme kielihistorianopetuksen ety-
mologisesta puolesta” (1927) ja ”Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen” (1968).

Vuonna 1956 kuolleen Toivosen oppilas Aulis J. Joki (1913–1989) otti 1950-luvulla
elämäntyönsä arjalaislainojen tutkimuksen, jonka tuloksena syntynyt mono-
grafia (1973) sai hieman harhaanjohtavan nimen *Uralier und Indogermanen*. Arjalais-
kontakteja Joki ehätti Virittäjän sivuilla kommentoimaan jo SKES-arvostelussaan
(1955). Hänen pääteoksensa jätti äännesubstituutiot käsittelemättä ja jäi siten metodo-
logisesti primitiivisemmäksi kuin klassisen kauden parhaat työt. Teoksen alkupuolen
”Geschichte und Kritik der bisherigen Forschung” on edelleen hyödyllistä luettavaa,
kun taas jälkipuolen ”Etymologisches Wörterverzeichnis” ei ole kestänyt ajan ham-
masta (Holopainen 2019: 4–6). Unkarilaisen Károly Rédein (1986) monografia uralilais-
ten kielten indoeurooppalaisista lainasanoista ei ylitä Joen teosta metodeiltaan eikä tu-
loksiltaan, joten vanhimpien lainojen tutkimuksessa pimeä keskiaika jatkui pisimpään.

3. Lainasanatutkimuksen soveltavan puolen laajemmasta huomioon ottamisesta (paitsi Postin myös
edellä mainitun Korhosen osalta) kiitämme nimetöntä vertaisarvioijaamme.

Joen aloitellessa arjalaislainatutkimustaan käynnisti friisiläinen germanisti A. D. Kylstra (1920–2009) Groningenissa vastaavanlaisen tutkimushankkeen germaanisten lainasanojen kartoittamiseksi. Hankkeen tutkimushistoriallisesta osuudesta tuli Kylstran väitöskirja *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* (1961). Virittäjässä sen arvosteli Günter Stipa (1962). Myöhemmin, vuoden 1968 Virittäjässä Groningenin yliopiston suomen kielen lehtori Henk Schouwvlieger julkaisi germaanisen etymologian sanalle *lauma*. Myös Kylstra kävi Virittäjän sivuilla varhain (1969) mainostamassa hankkeensa sanasto-osuutta, mutta *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (LägLoS) ilmestyi vasta vuosikymmeniä myöhemmin (1991–2012) ja lähes kokonaan seuraavan sukupolven voimin. Johtajana Kylstra oli silti vertaansa vailla, koska hän onnistui haalimaan sanakirjaprojektiinsa tulevaisuuden lupauksia, joista kaikista tuli häntä vielä merkittävämpiä lainasanatutkijoita, kun ala pääsi uuteen nousuun.

3 Lainasanatutkimuksen strukturalistinen renessanssi ja uusi aika 1970–

Virittäjän historian yksi merkittävimmistä artikkeleista julkaistiin numerossa 2/1970 ot-sikolla ”Suomen *laiva*-sanasta” (1970). Kirjoittaja oli Jorma Koivulehto (1934–2014), germanistiikan jatko-opiskelija puolivälissä neljäntäkymmenettä. Koivulehdon väitöskirja *’Jäten’ in deutschen Mundarten* (1971a) valmistui seuraavana vuonna. Saksan murremaantiedettä huomattavasti enemmän häntä kiinnosti lainasanatutkimus, jonka alkeet hän paremman puutteessa opiskeli Kylstran (1961) edellä mainitusta tutkimushistoriasta. Kuten Thomsenilla ei Koivulehdollakaan ollut sellaista ohjaajaa, joka olisi sovittanut hänet lainasanatutkijana valmiiseen muottiin, vaan molemmat loivat itse omat metodinsa, mikä voi onnistua ainoastaan poikkeuksellisen nerokkaalta yksilöltä.

Jo debyyttissään Koivulehto esitteli tulevan tavaramerkkinsä, uuden lainasubstituution, jota hän juurta jaksaen perusteli mahdollisimman monella eri esimerkillä. Samalla hän johdatti lainasanatutkimuksen nuogrammatiikasta strukturalismiin: siinä missä Thomsen atomistisesti käsittelee yhden äännesubstituution kerrallaan, Koivulehto otti ensimmäisenä huomioon foneemi- ja morfeemianalyysin ja erityisesti fonotaksin. Keskittymällä yksittäisten sanojen sijasta vierasperäisiin äänne- ja sananmuodostusrakenteisiin hän jäljitti lainasanoja systemaattisemmin kuin yksikään ennen häntä. Germaanisten lainasanojen tutkijana Koivulehto oli myös ensimmäinen äidinkieleltään ei-germaaninen suuri nimi sitten Setälän ja Toivosen. Edeltäjistään poiketen hän ottikin tarkastelunsa lähtökohdaksi yleensä kohdekielen, jonka äännehistorian hän tunsu muita germanisteja paremmin.

Metodologisista edistysaskeleistaan huolimatta Koivulehto tunnetaan ehkä parhaiten Karstenin ehdottamien kanta- ja esigermaanisten lainasanakerrostumien rehabilitoijana. Ne hän otti esiin jo toisessa Virittäjä-artikkelissaan ”Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista: sm. *karsia* ~ germ. **skarđian*” (Koivulehto 1971b). Siinä missä Karsten oli ehdottanut ainoastaan germanistisia perusteita germaanisten lainasanojen vanhuudelle, Koivulehto osoitti nyt niistä vanhimmat kantasuomalaisista **ti* > **si* -muutosta aiemmiksi eli balttilaisten lainasanojen ikäisiksi.

Lisää tutkimusta tuli kuin liukuhihnalta. Virittäjässä Koivulehto julkaisi germaaniset lainaselitykset sanoille *kalvo, kenno, kotti, pyhä, pyyhkiä, verkkö ja vihko* (1973) sekä *ansaita, havaita, kavahtaa, kelvata, kiiras, kiivas, lakastua, lakata, lakka, nyppiä, rakas, ravata, tapa ja tavata* (1974). Hänen pääteoksensa germaanisten kontaktien alalla olivat artikkelisarja ”Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I–III” (1971–1973) sekä kaksiosainen Virittäjä-artikkeli ”Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä” (1976), jossa hän esitti uskottavan germaanisen alkuperän suomen sanoille *arpa, hakea, hauta, häävi, kansa, käydä, lanka, leväs, levätä, palsi, räkä, täysi, vanne, vaula, vähä, väkä ja väsyä* sekä useille saamelaiskielten sanoille. Vielä ”Lainoja ja lainakerrostumia” (1979) käsitteli perusteellisesti eri-ikäisiä germaanisista lainasana-kerrostumia ja liitti niihin sanat *hauras, havas, laho, otsa, paula, ratsas, sara, saura, suuri, teuras, vaappua, vauras ja vitsa*. Myöhempien vuosikymmenten Virittäjässä Koivulehto esitti germaaniset lainaetymologiat sanoille *asia, joukko, paikka, pilkka ja rasia* (1981), *pinta ja rasva* (1986), *heisi* (1992, vrt. alempana), *lanko* (1994) sekä *taintua, toimi ja tuoni* (1996).

Koivulehdon vallankumousta arvioi Virittäjässä tuoreeltaan (1977) saksalainen germanisti ja fennisti Hans Fromm (1919–2008), joka pari vuosikymmentä aiemmassa habilitaatiotyössään (1957–1958) oli vielä pitänyt tiukasti Thomsenin ja Collinderin puolta Karstenia vastaan. Vaikka Fromm oli muutamasta yksityiskohdasta eri mieltä Koivulehdon kanssa, hän kuitenkin nyt rehdisti tunnusti tämän keskeiset tulokset oikeiksi. Uudet metodit toivotti tervetulleiksi myös hänen ikätoverinsa Kylstra, jonka oppilaan Tette Hofstran (s. 1943) väitöskirja *Ostseefinnisch und Germanisch* (1985) oli ensimmäinen monografian laajuinen osoitus lainasanatutkimuksen uusista tuulista. Kehitys kulminoituikin Kylstran ja Hofstran yhdessä Sirkka-Liisa Hahmon ja Osmo Nikkilän kanssa kokoamaan mestarilliseen itämerensuomen vanhojen germaanisten lainojen sanakirjaan (LägLoS). Teoksen ensimmäisen osan arvosteli Virittäjässä kuka muukaan kuin itse Koivulehto (1994), jonka laaja kirjoitus sisältää myös hyödyllisiä huomioita lainasanatutkimuksen metodologiasta laajemmin.

Ennen pitkää Koivulehdon mielenkiinto suuntautui myös balttilaisiin, slaavilaisiin, arjalaisiin ja vielä vanhempiin indoeurooppalaisiin lainasanoihin. Ensimmäinen avaus näihin suuntiin Virittäjän sivuilla oli jo mainittu ”Lainoja ja lainakerrostumia” (1979), joka sisältää balttilaisen etymologian sanalle *siula* ja sivuaa myös kysymystä itämerensuomen arjalaislainoista, johon Koivulehto toden teolla tarttui 1990-luvulla. Laajimmat arjalaisia ja muita varhaisia indoeurooppalaisia lainoja käsittelevät työnsä hän julkaisi muualla (ks. erityisesti 1991, 1999, 2001), mutta myös hänen Virittäjään kirjoittamansa tutkimukset näistä kerrostumista ovat erittäin merkittäviä.

Artikkelissa ”Lapin ja itämerensuomen suhteesta: ieur. -*Tr*-yhtymän korvautuminen lainoissa” (1988) Koivulehto käsitteli urauurtavasti saamen ja itämerensuomen (sekä ohimennen myös permiläiskielten) vanhimpia indoeurooppalaislaineja fonotaksin ja rinnakkaislainautumisen valossa, ottaen samalla kantaa itämerensuomalaisen ja saamelaiskielten taksonomian kysymyksiin. Suomen *sitoa* sai artikkelissa indoeurooppalaisen lainaetymologian ja *peura* balttilaisen.

Tarpeettoman vaatimattomasti nimetyssä artikkelissa ”Hieman *heidestä*” (1992) Koivulehto eritteli *heisi*-pesyeen sanoja kautta itämerensuomen ja onnistui huolellisen

analyysin kautta jäljittämään sen kahteen erilähtöiseen, monin paikoin keskenään sekoituneeseen germaaniseen ja balttilaiseen lainaan. Viimeistään tämä työ osoittaa Koivulehdon myös aikansa taitavimmaksi etymologian semanttisen kriteerin soveltajaksi.

Artikkelissa ”Kuoleman ja elämän sanoja” (1996) Koivulehto esitti paitsi edellä mainitut germaanisat lainaselitykset myös esigermaanisen etymologian sanalle *työ* ja arjalaiselityksen sanalle *mana*. ”Noin jalot vietettiin hevonsuistajan Hektorin peijaat” (2005) taas toi arvokasta lisäevidenssiä suppealevikkisistä varhaisista lainoista: Koivulehto kritisoi *peijas*-sanueen aiempia etymologioita ja piti sitä arjalaisena lainana sekä käsitteli samalla muita suppealevikkisiä arjalaislainoja itämerensuomessa.

Suomen vanhimpia indoeurooppalaisia lainasanakerrostumia käsittelevissä töissään Koivulehto osoitti hallitsevansa myös sukukielten lainasanojen tutkimuksen. Itämerensuomen ohella Koivulehto käsitteli useasti (esim. 2007) saamelaiskielten varhaisia indoeurooppalaislainakerrostumia ja esitti uusia lainaetymologioita muutamille obinugriilaisten kielten sanoille. Kysymyksen uralilaisen kantakielen mahdollisista kontakteista kantaindoeuroopan tai sen varhaisten tytärkielten kanssa Koivulehto nosti esiin uudelleen ja käsitteli aihetta edeltäjiensä paljon laajemmin ja johdonmukaisemmin. Osa hänen kantaindoeurooppalaisetymologioistaan ja päätelmät niiden pohjalta ovat viime aikoina saaneet osakseen kritiikkiä (ks. Simon 2020; Aikio tulossa 2022), mutta Koivulehdon etymologioiden merkitystä tutkimusta eteenpäin vievänä voimana ja myöhempien lainasanatutkijoiden innoittajana ei voi liioitella.

Indoeuropeistisen asiantuntemuksensa avulla Koivulehto kykeni käsittelemään uralilaisten kielten useita eri lainasanakerrostumia erityisellä tarkkuudella. Tässä hän muistutti Thomsenia. Koivulehdon perintö näkyy myöhemmässä lainasanatutkimuksessa äännesubstituutioehtoien tarkentumisena ja sitä kautta myös rinnakkaisten lainasanojen tunnistamisena. Ennen hänen tutkimuksiaan oli rinnakkaislainautumisesta ollut uralilais-indoeurooppalaisten kontaktien yhteydessä puhetta varsin vähän ja lähinnä aivan ilmiselvissä tapauksissa (ks. esim. Rédei 1986: 50–51), kun taas monien niin lainojen kuin uralilaisten perintösanojenkin äännevastaavuuksien epäsäännöllisyydet pyrittiin yleensä selittämään sporadisten äänne muutosten avulla, usein deskriptiivisyyden pohjalta.

Rinnakkaisiin lainasanoihin kytkeytyy myös levikkikriteerin ongelma lainasanojen ikäämisessä. Aiemmassa tutkimuksessa erityisesti arjalaisia lainasanoja oli tapana ajoittaa pelkästään niiden levikin perusteella, mutta Koivulehto painotti äänneellisten kriteerien ensisijaisuutta ja kykeni niiden avulla osoittamaan esimerkiksi itämerensuomeen tai saameen rajoittuvia lainasanoja, jotka kuitenkin on jo varhain lainattu kanta-arjasta tai kantairanista. Kantairanilaiset lainat ovat Koivulehdon (1999: 214–227) kokonaan uusin kriteerein esittämä lainasanakerrostuma.

Koivulehdon inspiroimia lainasanatutkimuksia alkoi pian ilmestyä Virittäjässä kuin sieniä sateella, olkoonkin, että hänen seuraajistaan Hahmo, Hofstra ja Nikkilä julkaisivat lainaetymologiansa etupäässä saksankielisillä foorumeilla. Terho Itkonen (1972: 109–110) hahmotti ensimmäisten joukossa Koivulehdon lainasanatutkimusten merkityksen ja näytti itsekin Virittäjässä kykynsä lainaetymologina. ”*Laaja, lavea, lakea ja laakea*” (T. Itkonen 1982) osoitti germaanisperäisiksi paitsi otsikkonsa adjektiivit myös substantiivin *raaja*.

Virittäjässä tuotteliaimmat ”koivulehtolaiset” lainaetymologit olivat balttilaisten lainasanojen tutkimusta eteenpäin vieneet Eeva Uotila(-Arcelli, 1941–1995) ja Olli Nuutinen (1939–1995). Uotila julkaisi uudet etymologiat sanoille *mähkä* (1969), *kohta* (1985), *hintta* ja *suhta* (1990) ja käsitteli vanhastaan tunnetun *sammás*-sanueen indoeurooppalaisen alkuperän ongelmia (1977). Nuutinen etymologisoi sanat *hulas* (1984), *malo* (1987b), *järvi* (1989) ja *pälvi* (1992) sekä käsitteli balttilaisten lainojen äännesubstituutioita (1987a). Pekka Sammallahti (s. 1947) esitti balttilaisen etymologian sanalle *lehti* Virittäjän artikkelissa ”Suomalaisten esihistorian kysymyksiä” (1977). Balttilaislainoja löysi uudellakin ajalla yksi itseoppinut harrastaja, insinööri ja polyglotti Jaakko Orrman, joka Koivulehdon tutkimusten innoittamana julkaisi etymologiat sanoille *huttu* ja *rovio* 1993.

Sammallahti (1977) argumentoi taidokkaasti lainasanoilla, vaikka päätyikin varsin korkealentoisiin käsityksiin kielikontaktien kronologiasta. Koivulehdon ja muidenkin renessanssikauden tutkijoiden tavoin hän sovelsi jatkuvuushypoteesia, joka liitti kantasuomen balttilaiskontaktit kivikautiseen vasarakirveskultuuriin. Jatkuvuusteorian balttilaiskontaktien ja niitten kautta koko kantasuomen ajoitukselle tuottamaa ristiriitaa pyrki ratkaisemaan jo Mikko Korhonen (1936–1991) artikkelissaan ”Suomen kantakielten kronologiaa” (1976). Paria vuosikymmentä myöhemmin Petri Kallio (s. 1969) aloitteli Koivulehdon oppilaana tutkijanuraansa Virittäjässä osallistumalla samaan keskusteluun. Kallion ensimmäiset artikkelit, ”Suomen kielen kivikautisista lainasanakerrostumista” (1995), ”Uralilaisten alkuperä indoeuropeistisesta näkökulmasta” (1997) ja ”Suomi(ttavia etymologioita)” (1998) ovat nekin esihistoriallisten ajoitustensa puolesta vanhentuneita, paljolti hänen oman tutkimuksensa myötä. ”Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa” (2006) viitoitti koko tutkimushistorian varrella karttuneen lainasanaevidenssin avulla tietä pois renessanssiajan jatkuvuusteoreettisilta harhapoluilta kohti nykykäsityksiä.

Koivulehdon lainasanatutkimusten vaikutus näkyy vahvasti myös Kaisa Häkkisen (s. 1950) Virittäjässä vuonna 1984 julkaistussa Kotikielen Seuran kokousesitelmässä ”Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä”, samoin kuin vuonna 1992 julkaistussa artikkelissa ”Suomen perussanaston etymologiset kerrostumat”. Kirjoitukset eivät ehdota uusia lainaetymologioita mutta käsittelevät ja esittelevät yksityiskohtaisesti lainasanojen tarjoamaa evidenssiä uralilaisen kielikunnan varhaisvaiheiden tutkimuksessa. Arjalaislainojen osalta Häkkisen käsitykset kuitenkin perustuvat lähinnä klassisen kauden tuloksiin, sillä hänen päälähteensä, Joen ja Rédein katsaukset, julkaistiin ennen Koivulehdon laajempia tutkimuksia indo-iranilais-uralilaisista kontakteista.

Arjalaislainat ovat kaikkiaan saaneet Virittäjässä verrattain vähän huomiota, ja keskeiset tutkimukset on julkaistu muualla. Edes Koivulehdon vuonna 1991 ilmestynyttä, laryngaaliteoriaa lainasanojen valossa käsittelevää monografiaa ei arvosteltu Virittäjässä. Huomiotta jäi myös Hartmut Katzin vuonna 2003 postuumisti ilmestynyt, metodisesti varsin kyseenalainen kokoelma uralilaisten kielten arjalaislainaetymologioita. Toisaalta Raimo Anttilan vuonna 2000 ilmestynyt laaja mutta lainasanatutkimusta ja fenn(ougr)istiikkaa vain sivuava monografia kantaindoeuroopan **aq-* ’ajaa’ -sanueesta sai Virittäjässä (liiankin) kiittävän arvostelun (Nyman 2002).

Kaikki uuden ajan lainasanatutkijat eivät tietenkään olleet ”koivulehtolaisia”, vaan osa oli avoimesti ”antikoivulehtolaisia”. Virittäjän sivuilla julkaisemiseen ei Koivulehdon äänekkäimpien arvostelijoiden suomen taito olisi riittänyt (vrt. Ritter 1993; Helmski 1995). Suomessa näkyvimpiä vastustajia oli Kari Liukkonen (1943–2019), jonka ainoa Virittäjä-artikkelia ”Lisiä balttilais-suomalaisten lainasanasuhteiden tutkimukseen” (1973) eivät tosin vielä leimaa ylimääräiset antipatiat. Liukkonen esitti artikkelissa uskottavat balttilaisetymologiat sanoille *kaplas* ja *reikä*. Toista maata oli myöhempi monografia *Baltisches im Finnischen* (1999), jossa hän esittää noin sataa uutta, enimmäkseen heikkoa balttilaislainaetymologiaa torjuen Koivulehdon samoille sanoille esittämät selitykset vailla asiakritiikkiä. Liukkonen kirjan tutkijakollegoilta saama kritiikin vyöry, kaikkiaan 11 julkaistua arvostelua, ei ulottunut Virittäjän sivuille.

Eino Koponen (s. 1956) asemoitui koko lainasanatutkimuksen kriitikoksi ja äännteellisesti motivoitujen sanaselitysten puolestapuhujaksi Virittäjän keskustelupuheenvuoroissaan ”Puhdasta puhetta” (1997) ja ”Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi?” (1998). Toisaalta hän itse oli edellisellä vuosikymmenellä ainoa tutkija, joka kiinnitti huomiota saamelaislainoihin (ks. Koponen 1988). Samaan numeroon Ulla-Maija Kulonen (s. 1960; vuodesta 2009 Forsberg) – joka tunnetaan paremmin perintösanatutkijana – kirjoitti aiheesta ”Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja?” (1988). Jokaisen itseään kunnioittavan perintösanatutkijan sisällä täytyykin asua pieni lainasanatutkija ja päinvastoin. Malliesimerkkinä mainittakoon Ante Aikio (s. 1977), joka on osoittanut viimeistäänkin uralilaisen etymologisen sanakirjansa myötä merkittävyytensä perintösanatutkijana ja joka aloitti uransa Virittäjässä nimenomaan lainasanatutkijana (2000). Aikio on myös sikäli esikuvallinen etymologi, ettei hän *à priori* suosi sen enempää perintö- kuin lainasanojakaan – saati mitään yksittäistä lainasanakerrostumaa. Runsaan 150 vuoden tutkimushistorian aikana on harvoista tutkijoista voitu sanoa samaa, vaikka tulisi olla itsestään selvää, ettei mikään alkuperästyyppe ole lähtökohtaisesti muita oikeampi.

Lainasanatutkimus on Suomessa ja fennougristiikan piirissä jatkunut elinvoimaisena myös uudella vuosituhannella, mistä näkyvimpinä osoituksina ovat väitöskirjat, joiden aiheena ovat alasaksalainat (Bentlin 2008), saamelaislainat (Aikio 2009), balttilaislainat (Junttila 2015) ja arjalaislainat (Holopainen 2019). Virittäjässä lainasanatutkimuksen osuus on kuitenkin kutistunut 2000- ja varsinkin 2010-luvulla hyvin vähäiseksi. Uskottavia uusia lainaetymologioita on lehden sivuilla esitetty sanoille *hää* (Koivulehto 2002), *peijaiset* (Koivulehto 2005), *löytää* (Schalin 2004) sekä *mursu/norsu* (Häkkinen 2007), mutta 2010-luvun Virittäjissä ei jatkoa enää tullut. Lainasanatutkimus on kuitenkin ollut lehdessä esillä esimerkiksi Santeri Junttilan (s. 1974) julkaisemien kirja-arvioiden (2013a, 2016, 2018) ja puheenvuorojen (2013b, 2014) kautta. Aivan äskettäin Junttila (2021) on julkaissut Virittäjässä *angervo*-sanalle skandinaavisen etymologian Osmo Nikkilän käsikirjoituksen pohjalta.

Engelman lievittämiseksi ehdotamme, että Virittäjä tarjoaisi etymologiien käyttöön yksittäisille sanaselityksille sopivan, alle sivusta noin viiteen sivuun mittaisen lyhytartikkeliformaatin. Sen mittaisina teksteinä julkaistiin suurin osa viime vuosisadankin lainasanaselityksistä. Etymologiset lyhytartikkelit olisi kuitenkin syytä vertaisarvioida, toisin kuin Virittäjässä keskustelupuheenvuoroiksi luokitellut alle vii-

den liuskan kirjoitukset: moni yllättäväkin etymologinen havainto on niin hyvä ja kiistaton, ettei se vaadi eikä nostata vertaisarvioita pidempää keskustelua. Yksi mahdollinen ratkaisu olisi hyväksyä tällaiset etymologiset havaintokirjoituksiksi ja arvioituttane yhden sijasta kahdella refereellä, jolloin ne saisivat vertaisarviointitunnuksen. Samalla havaintokirjoituksen pituusohjeistusta olisi syytä väljentää.

Toisaalta lainasanatutkimus voi olla muutakin kuin lainaetymologiaa. Lainojen pohjalta on Virittäjässä jo Korhonen (1981) tehnyt päätelmiä kielen muutosnopeudesta. Tuorein esimerkki soveltavasta lainasanatutkimuksesta on Kirsi-Maria Nummilan (2019) johtomorfologiaa käsittelevä artikkeli. Tällaisella tutkimuksella onkin tulevaisuutta, sillä vaikka huoli uusien lainaetymologiavirtojen tyrehtymisestä on toistaiseksi osoittautunut ennenaikaiseksi, ei suomen kielessä silti riitä etymologioitavia sanoja loputtomiin.

4 Yhteenvedon sijasta

Jorma Koivulehto kuoli kotonaan Helsingissä 23. elokuuta 2014. Tämä kirjoitus kunioittaa aivan erityisesti hänen elämäntyötään, muita lainasanatutkijoita tietenkään unohtamatta.

Lähteet

- AINIOLA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA 2021: Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa. – *Virittäjä* 125 (4) s. 521–546. <https://doi.org/10.23982/vir.98030>.
- AALTO, PENTTI 1987: *Modern language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennicas
- AIKIO, ANTE 2000: Suomen *kauka*. – *Virittäjä* 104 (4) s. 612–614.
- 2009: *Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: Oulun yliopisto.
- (tulossa 2022): Proto-Uralic. – Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skribnik (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press.
- ANTTILA, RAIMO 2000: *Greek and Indo-European etymology in action. Proto-Indo-European *ag-*. Current Issues in Linguistic Theory 200. Amsterdam: John Benjamins.
- ARISTE, PAUL 1952: Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist. – *Looming* 1952 s. 698–706.
- 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. – H. Moora (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik* s. 5–23. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluss des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2010: T. E. Karstenin lainasanatutkimuksen vastaanotto. – Sirkka Saarinen, Kirsi Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 151–168. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BERECZKI, GÁBOR 2003: *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest: Universitas Kiadó.
- BRUSE, C. H. 1917: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta. – *Virittäjä* 21 s. 139–141.

- CLACKSON, JAMES 2007: *Indo-European linguistics. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLLINDER, BJÖRN 1932: *Die urgermanischen lehnwörter im finnischen*. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 28:1. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- EKMAN, E. A. 1897: *Launa* sanasta. – *Virittäjä* 1 (1) s. 13.
- ERÄMETSÄ, ELVI 1940: Pari maa-alueen nimitystä. – *Virittäjä* 44 s. 325–329.
- 1941: Erään kulkusanan vaiheita. – *Virittäjä* 45 s. 329–332.
- EUROPAEUS, DANIEL 1869: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. Af Vilh. Thomsen. – *Finlands Allmänna Tidning* 159–162.
- FROMM, HANS 1957–1958: *Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- 1977: Vanhimpien germaanisten lainojen ikäämisestä suomen kielessä. – *Virittäjä* 81 (2) s. 137–156.
- HAKULINEN, LAURI 1927: Koulujemme kielihistorianopetuksen etymologisesta puolesta. – *Virittäjä* 31 s. 208–231.
- 1941–1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Osat 1–2*. Helsinki: Otava.
- 1968: Lainasanasemantiikka äidinkielenopetukseen. – *Virittäjä* 72 (3) s. 229–246.
- HELMISKI, EUGENE 1995: Сверхдревние германизмы в прибалтийско-финском и других финно-угорских языках. История проблемы в краткой аннотированной и комментированной библиографии. – V. N. Toporov (toim.), *Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы* s. 3–37. Москва: Индрик.
- HIRVONEN, MAIJA – LANIKAINEN, KAISU (toim.) 1982: *August Ahlqvist. Kirjeet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 374. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOFSTRA, TETTE 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Van Denderen.
- HOLOPAINEN, SAMPISA 2019: *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of sound-substitutions and distribution criterion*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5729-4>.
- HÄKKINEN, KAISA 1984: Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä. – *Virittäjä* 88 (3) s. 287–307.
- 1992: Suomen perussanaston etymologiset kerrostumat. – *Virittäjä* 96 (1) s. 47–59.
- 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. – Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tie* s. 18–45. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 603. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: Mursun ja norsun jäljillä. – *Virittäjä* 117 (4) s. 482–500.
- ITKONEN, ERKKI 1948: Vokaalikombinaatiot ja vartalotyypit. – *Virittäjä* 52 s. 124–144.
- 1953: Eräs harppuunaa ja keihästä merkitsevä sanaryhmä. – *Virittäjä* 57 (1) s. 99–104.
- ITKONEN, T. I. 1933: Muutamia meriveneemme osien ruotsalaisperäisiä nimityksiä. – *Virittäjä* 37 s. 381–385.
- 1953: Suomen *rahe*: *raheen* sanasta. – *Virittäjä* 57 s. 104–109.
- ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. – *Historiallinen aikakauskirja* 70 s. 85–112.
- 1982: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*. Lisiä suomen *kj*-sanojen vaiheisiin. – *Virittäjä* 86 (2) s. 121–139.
- 1995: E. A. Tunkelon syntymästä 125 vuotta. – *Virittäjä* 99 (4) s. 566–582.
- JOKI, AULIS J. 1955: Etymologicum fennicum. – *Virittäjä* 59 s. 270–283.
- 1973: *Uralier und Indogermanen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 151. Helsinki:

Suomalais-Ugrilainen Seura.

- JOKISIPILÄ, MARKKU – KÖNÖNEN, JANNE 2013: *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- JUNTTILA, SANTERI 2013a: Viron sanojen lähteillä. – *Virittäjä* 117 (1) s. 136–143.
- 2013b: Yhteistä perua, sukukielistä saatua vai rinnakkaista lainaa? Itämerensuomen hankalat sanastosuhteet. – *Virittäjä* 117 (2) s. 272–275.
- 2014: E. N. Setälä – hämmästyttävän nykyaikainen etymologi. – *Virittäjä* 118 (2) s. 249–256.
- 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilais-lainojen tutkimushistoria*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1842-4>.
- 2016: Hiljaa hyvä tulee lainasanatutkimuksessakin. – *Virittäjä* 120 (1) s. 135–142.
- 2018: Merkkiteos itämerensuomalaisten esihistorian tutkimuksessa. – *Virittäjä* 122 (4) s. 601–607. <https://doi.org/10.23982/vir.69835>.
- 2021: Osmo Nikkilän *Angervojen alkuperistä*. – *Virittäjä* 125 (2) s. 258–263. <https://doi.org/10.23982/vir.102500>.
- KALIMA, JALO 1920: Eräitä slaavilais-suomalaisia kosketuksia. – *Virittäjä* 24 s. 12–17.
- 1928: Eräiden sanojen alkuperästä. – *Virittäjä* 32 s. 102–111.
- 1932: Hiukan arjalaisista lainasanoista. – *Virittäjä* 36 s. 104–109.
- 1936: *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1940: Prof. Niemisen arvostelun johdosta. – *Virittäjä* 44 s. 384–390.
- 1941: *Balticofennica*. – *Virittäjä* 45 s. 206–211.
- 1950: Suomen *taivas* ja sen liettualainen vastine. – *Virittäjä* 54 s. 328–329.
- 1952a: Etymologisia poimintoja. – *Virittäjä* 56 s. 30–34.
- 1952b: *Slaavilaisperäinen sanastomme*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, PETRI 1995: Suomen kielen kivikautisista lainasanakerrostmista. – *Virittäjä* 99 (3) s. 380–389.
- 1997: Uralilaisten alkuperä indoeuropeistisesta näkökulmasta. – *Virittäjä* 101 (1) s. 74–78.
- 1998: Suomi (ttavia etymologioita). – *Virittäjä* 102 (4) s. 613–620.
- 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110 (1) s. 2–25.
- KARSTEN, T. E. 1906: Kunta. – *Virittäjä* 10 s. 89–92.
- KARTTUNEN, KLAUS 2003: From the early days of Finnish indology IV. – Julio Natanael Reuter, Juha Janhunen & Asko Parpola (toim.), *Remota relata. Essays on the history of oriental studies in honour of Harry Halén* s. 109–116. *Studia Orientalia* 97. Helsinki: Finnish Oriental Society.
- KATZ, HARTMUT 2003: *Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen*. Aus dem Nachlass herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp. Indogermanische Bibliothek. 3. Reihe. Heidelberg: C. Winter.
- KETTUNEN, LAURI 1929: *Valo* 'kipu' germaaninen laina? – *Virittäjä* 33 s. 229–231.
- KIPARSKY, VALENTIN 1956: Suomalais-slaavilaisten kosketuksien ajoituksesta. – *Virittäjä* 60 s. 71–82.
- 1959: Kielitieteen peruskysymyksiä. – *Virittäjä* 63 s. 421–425.
- 1967: Itämerensuomalais-balttilaisen lainasanatutkimuksen harrastusta Liettuassa. – *Virittäjä* 71 s. 424–426.
- 1968: Ajatuksia balttilais-suomalaisista kielikosketuksista. – *Virittäjä* 72 (3) s. 311–313.
- KOIVULEHTO, JORMA 1970: Suomen *laiva*-sanasta. – *Virittäjä* 74 (2) s. 178–183.
- 1971a: *Jäten* in deutschen Mundarten. *Annales Academiae scientiarum Fennicae. Series B*; tom. 170. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

- 1971b: Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista. Sm. *karsia* ~ germ. **skardian*. – *Virittäjä* 75 (4) s. 380–388.
- 1971–1973: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen. – *Neuphilologische Mitteilungen* 72 s. 577–607; 73 s. 575–628; 74 s. 561–609.
- 1973: *Kenno, kotti ja kalvo*. – *Virittäjä* 77 (1) s. 1–16.
- 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainasanakosketuksiin. – *Virittäjä* 78 (2) s. 111–124.
- 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. – *Virittäjä* 80 (1) s. 33–47; (2) 285–290.
- 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. – *Virittäjä* 83 (4) s. 267–301.
- 1981: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen. – *Virittäjä* 85 (3) s. 195–213.
- 1986: *Pinta* ja *rasva*. – *Virittäjä* 90 (2) s. 164–177.
- 1988: Lapin ja itämerensuomen suhteesta. Ieur. -Tr- yhtymän korvautuminen lainoissa. – *Virittäjä* 92 (1) s. 26–51.
- 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 24. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 1992: Hieman *heidestä*. – *Virittäjä* 96 (2–3) s. 185–211.
- 1994: Germaanisten lainojen leksikko. – *Virittäjä* 98 (1) s. 637–649.
- 1996: Kuoleman ja elämän sanoja. – *Virittäjä* 100 (3) s. 322–339.
- 1998: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.5.1998* s. 235–246. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit. Aika ja paikka lainasanojen valossa. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 207–236. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- 2001: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. – Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.), *Early contacts between Uralic and Indo-European* s. 235–263. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2002: Häät. – *Virittäjä* 106 (4) s. 290–307.
- 2005: Noin jalot vietettiin hevonsuistajan Hektorin peijaat. *Peijaiset-* ja *peikko-*sanojen etymologia. – *Virittäjä* 109 (3) s. 322–333.
- 2007: Saamen ja suomen 'poro'. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007* s. 251–258. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOLARI, VELI 1985: *Suomen slavistiikan vaiheita*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KOPONEN, EINO 1988: Ovatko suomen *longota* ja *lonsota* lappalaisia lainoja? – *Virittäjä* 92 (1) s. 92–99.
- 1997: Puhdasta puhetta? – *Virittäjä* 101 (3) s. 440–442.
- 1998: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – *Virittäjä* 102 (3) s. 435–437.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. – *Virittäjä* 80 (1) s. 3–18.
- 1981: Onko suomen kieli konservatiivinen? – *Virittäjä* 85 (3) s. 181–194.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1988: Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja? – *Virittäjä* 92 (1) s. 84–87.
- KYLSTRA, ANDRIES DIRK 1961: *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung*. Assen: van Gorcum.

- 1969: Väliaikatietoja uudesta itämerensuomalaisten kielten vanhimpien germaanisten lainasanojen sanakirjasta. – *Virittäjä* 73 (4) s. 389–393.
- KÖVESI-ANDRÁSSY, MAGDA 1968: Permiläis-esiunkarilaisista kosketuksista. – *Virittäjä* 72 (2) s. 141–150.
- LIUKKONEN, KARI 1973: Lisiä balttilais-suomalaisten lainasanasuhteiden tutkimukseen. – *Virittäjä* 77 (1) s. 17–32.
- 1999: *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LÄGLOŠ = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Toimittaneet A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi 1991–2012.
- LÖNNROT, ELIAS 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mélanges de philologie offerts a M. J. J. Mikkola a l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire le 6 juillet 1931. Par ses amis et ses élèves*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia 1932.
- MIKKOLA, JOOSEPPI JULIUS 1894: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 8. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1898: Kalpi, katve 'siimes'. – *Virittäjä* 2 s. 80.
- 1902: Marras. – *Virittäjä* 6 s. 72–73.
- 1906: Eräs balttilainen lainasana. – *Virittäjä* 10 s. 78.
- 1925: Kannel ja sen vastaava balttilainen nimitys. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 5 s. 89–91.
- 1930: Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. – *Izglītības Ministrijas Mēnesraksts* 1930. s. 436–446.
- 1938: *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 75. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1945: Kiire 'päälaki'. – *Virittäjä* 49 s. 400–401.
- MÄGISTE, JULIUS 1925: Albert Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretest. – *Virittäjä* 29 s. 86–91.
- NIEMINEN, EINO 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die herkunftsfrage. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 22 s. 5–66.
- 1940: Itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten välisten kosketusten tutkimuksesta. – *Virittäjä* 44 s. 376–384.
- 1941: Prof. Kaliman vastineen johdosta. – *Virittäjä* 45 s. 133–135.
- 1944a: Jäärä ja vuona sanojen oletetuista balttilaisista vastineista. – *Virittäjä* 48 s. 24–31.
- 1944b: Eräistä balttilaisista lainasanoistamme ja niiden vastineista. – *Virittäjä* 48 s. 238–250.
- 1945a: Reuna ja leuka. – *Virittäjä* 49 (1) s. 40–55.
- 1945b: Orsi, aarto ja hirsi. – *Virittäjä* 49 (6) s. 524–533.
- 1957: Viikatteen ja sen hamaran nimityksistä. – *Virittäjä* 61 s. 23–34.
- NIRVI, RUBEN ERIK 1939: *Riista ja riistää*. – *Virittäjä* 43 s. 142–158.
- 1946: Sanahistoriallisia huomioita. – *Virittäjä* 50 s. 217–225, 318–319.
- NUMMILA, KIRSI-MAIJA 2019: Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan. Diakroninen tutkimus johdinten lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla. – *Virittäjä* 123 (2) s. 165–193. <https://doi.org/10.23982/vir.65375>.
- NUUTINEN, OLLI 1984: *Hulas ja hulavesi*. – *Virittäjä* 88 (2) s. 176–190.
- 1987a: Balttilaisten lainojen substituutiota tapauksia. – *Virittäjä* 91 (1) s. 52–63.
- 1987b: *Malo* – balttilainen lainasanarelikti. – *Virittäjä* 91 (4) s. 514–530.
- 1989: *Järvi* – balttilainen laina. – *Virittäjä* 93 (4) s. 497–503.

- 1992: *Pälvi* – balttilainen laina. – *Virittäjä* 96 (4) s. 403–406.
- NYMAN, MARTTI 2002: Indoeurooppalaiset ajot – kreikkalainen viritys. – *Virittäjä* 106 (4) s. 608–620.
- OJANSUU, HEIKKI 1905: Suomalais-venäläisiä sanavertailuja. – *Virittäjä* 9 s. 97–98.
- 1908a: *Hehko, hehvo, hieho*. – *Virittäjä* 12 s. 33–35.
- 1908b: Vieläkin ”ardha” sanasta. – *Virittäjä* 12 s. 156–157.
- OKSALA, PÄIVÖ 1944: *Kiire* ’päälaki’. – *Virittäjä* 48 s. 164–165.
- ORRMAN, JAAKKO 1993: Mahdollisia balttilaisia etymologioita: *haitta, huttu, rovio*. – *Virittäjä* 97 (1) s. 99–101.
- PAASONEN, HEIKKI 1917: Eräs liettualaisperäinen sana länsisuomalaisissa kielissä. – *Virittäjä* 21 s. 11–13.
- PENTTILÄ, AARNI 1938: Suuri liivin sanakirja. – *Virittäjä* 42 s. 491–497.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to late Proto-Finnic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31 s. 1–91.
- 1954: Itämerensuomalaisen kielentutkimuksen tehtävistä. – *Virittäjä* 58 s. 345–355.
- 1959: Käämi sanan alkuperästä. – *Virittäjä* 63 s. 207–210.
- 1970: Reen kausta. – *Virittäjä* 74 s. 165–167.
- RAPOLA, MARTTI 1926: Huomioita Abraham Kollaniuksen pyrkimyksestä sanaston puhdas-kielisyteen. – *Virittäjä* 30 s. 113–127.
- 1927: Suomen sana *teli*. – *Virittäjä* 31 s. 64–65.
- 1953: Vanhan kirjasuomen *astaita*. – *Virittäjä* 57 s. 113–117.
- 1955: Viitoitusta reitin varteen. – *Virittäjä* 59 (1) s. 1–9.
- RÉDEI, KÁROLY 1986: *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 16. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- RITTER, RALF-PETTER 1993: *Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen*. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia Bd. 5. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- RYTKÖNEN, AHTI 1937: Eräistä itämerensuomen *vim-*, *vihm-*, *vimm-* ja *vimp-*alkuisista sanoista. – *Virittäjä* 41 s. 175–177.
- SALMELA, ALFRED 1965: Suomen muha ja muhi. – *Virittäjä* 69 s. 289–291.
- 1966: Kirpeä. – *Virittäjä* 70 s. 378–379.
- SALMINEN, TIMO 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1172. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 81 (2) s. 119–136.
- SAXÉN, RALF 1899: Germaanilaisperäisiä lainasanoja. – *Virittäjä* 3 s. 62–64.
- SCHALIN, JOHAN 2004: Itämerensuomen **leütä*-vartalon lainaperäisyys. – *Virittäjä* 108 (1) s. 24–33.
- SCHOUWVLEGER, HENK 1968: Die Etymologie des finnischen Wortes *lauma*. – *Virittäjä* 72 (2) s. 163–168.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1897: Suomalainen sana *metu*. – *Virittäjä* 1 (3) s. 33–34.
- 1906: Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 23 s. 1–50.
- 1913a: Bibliographisches Verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 13 s. 345–475.
- 1913b: *Kärpänen ja hevonen*. – *Virittäjä* 17 s. 153–156.
- 1915: Reunamuistutuksia. – *Virittäjä* 19 s. 78–82, 117–121.

- 1927: Tahtoa. Tahdoin. – *Virittäjä* 31 s. 69–77.
- 1932: *Turisas ja turilas*. – *Virittäjä* 36 s. 201–222.
- 1933: *Mieloa*. – *Virittäjä* 37 s. 422–423.
- SIMON, ZSOLT 2020: Urindogermanische Lehnwörter in den uralischen und finno-ugrischen Grundsprachen. Eine Fata Morgana? – *Indogermanische Forschungen* 125 s. 239–266.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. 1–7. Lexica Societatis Finno-Ugriensis XII. Helsinki: Société Finno-Ougrienne 1955–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. I–III. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- STIPA, GÜNTER 1962: Germaanis-suomalaisten lainakosketusten tutkimuksen historiaa. – *Virittäjä* 66 (2) s. 183–189.
- STRENG, HARRY JOHANNES 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SYRJÄSTÄKATSOJA 1924: Oppituoli tuuliajolla. – *Ylioppilaslehti* 19 s. 298.
- THOMSEN, VILHELM 1869: *Den gotiske sprogklassens indflydelse på de finske*. København: Gyldendalske boghandel.
- 1870: *Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- 1890: *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*. København: Blanco Lunos.
- 1920: *Efterskrift* 1919. – Thomsen, Vilhelm: *Samlede afhandlinger* 2 s. 239–264. København: Gyldendal.
- TOIVONEN, YRJÖ HENRIK 1917: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 21 s. 81–87.
- 1919: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 23 s. 101–111.
- 1920: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 24 s. 86–90.
- 1921: Heikki Ojansuu, Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin. – *Virittäjä* 25 s. 80–82.
- 1928: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 32 s. 183–186.
- 1936: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 40 s. 225–229.
- 1942: Etymologisia huomioita 96–100. – *Virittäjä* 46 s. 240–249.
- TUNKELO, E. A. 1911: Suomen sanoista *turkanen* ja *verkanen*. – *Virittäjä* 15 s. 53–57.
- 1915: Vanhaa ja uutta *raha* sanasta. – *Virittäjä* 19 s. 91–98.
- 1920: Eräiden sanain alkuperästä. 1–17. – *Virittäjä* 24 s. 98–110.
- 1937: Eräistä pyöritys- t. huimaustilaa tarkoittavista suomen sanoista. – *Virittäjä* 41 s. 83–95.
- UOTILA(-ARCELLI), EEVA 1969: Suomen sanojen *mähkä*, *mähkiä* alkuperästä. – *Virittäjä* 73 (2) s. 179–182.
- 1977: Vielä vähän *sammasta*. – *Virittäjä* 81 (1) s. 94–95.
- 1985: *Kohta* paikalleen. – *Virittäjä* 88 (3) s. 310–318.
- 1990: Hinnan suhteen. Suomen *hint*a ja *suhta*, balttilaisia lainoja. – *Virittäjä* 94 (3) s. 265–277.
- WIKLUND, K. B. 1902: Sampo ja lohikäärme. – *Virittäjä* 6 s. 38–40.
- 1903: Lohikäärmeestä vielä sananen. – *Virittäjä* 7 s. 27–29.
- 1904: *Turilas*. – *Virittäjä* 8 s. 64–65.
- VILKUNA, KUSTAA 1931: Kaksi lainasanaa. – *Virittäjä* 35 s. 311–315.
- 1934: ”Finsk lura”. – *Virittäjä* 38 s. 230–233.
- 1939: Sanahistoriallisia huomioita. – *Virittäjä* 43 s. 135–142.
- 1965: *Lahturi* ja *sima*. – *Virittäjä* 69 (4) s. 373–383.

Loanword research in Virittäjä and elsewhere

The article discusses the history of Finnish loanword research in Finland, especially in the journal *Virittäjä*, from 1869 (the year when Vilhelm Thomsen's *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* was published) to the present day, concentrating on the earliest (prehistoric) loanwords in Finnish. The history of loanword research can be split to three distinct periods: the neogrammarian classical age, the dark middle ages (the age of 'sound lawlessness') and the structuralist renaissance (the modern age). The classical age started with Thomsen, and in *Virittäjä* this was a fruitful period featuring many high-quality loan etymologies. This period gradually came to an end during the 1920s and 1930s, when Finnish researchers became more wary of loan etymologies, which were considered by some to be unpatriotic. However, during this period when 'native' etymologies were preferred, a number of accomplished loanword studies were published in *Virittäjä*. From 1970 onwards, Jorma Koivulehto and his colleagues began a revival of loanword research, and *Virittäjä* too saw the publication of many new Germanic and Baltic etymologies, in addition to several Indo-Iranian and other Indo-European studies. The structuralist approach and the emphasis on sound substitution (already explored by Thomsen) became characteristic of loanword research during this period. However, throughout the 2000s and notably the 2010s, loanword research has become a more peripheral part of *Virittäjä*'s content, though some good etymologies have been published in the journal during the last two decades.

Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla

Artikkelissa käsitellään suomen kielen lainasanakerrostumien tutkimushistoriaa Suomessa, erityisesti Virittäjän sivuilla, vuodesta 1869 (jolloin Vilhelm Thomsenin *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* julkaistiin) nykypäivään. Kirjoituksessa keskitytään suomen vanhimpien (esihistoriallisten) lainasanojen käsittelyyn. Lainasanatutkimus voidaan jakaa kolmeen aikakauteen: nuorgrammaattiseen klassiseen kauteen, pimeään keskiaikaan (äännelaittomuuksien aikaan) sekä strukturalistiseen renessanssiin (uuteen aikaan). Nuorgrammatiikan aika alkoi Thomsenin myötä, ja se oli Virittäjässä produktiivisen ja korkeatasoisen lainasanatutkimuksen aikaa. Tämä päättyi vähitellen 1920- ja 1930-luvulle tultaessa, kun suomalaiset tutkijat ryhtyivät viroksumaan lainaetymologioita, joita pidettiin epäisänmaallisina osassa tutkijayhteisöä. Tänä ”omaperäisiä” etymologioita suosineena aikana julkaistiin kuitenkin yksittäisiä laadukkaita lainasanatutkimuksia myös Virittäjän sivuilla. Vuodesta 1970 alkaen Jorma Koivulehto ja hänen seuraajansa veivät lainasanatutkimuksen uuteen aikaan, ja myös Virittäjässä esitettiin useita uusia germaanisista ja balttilaisista sekä joitakin arjalaisista ja muista indoeurooppalaisista lainaetymologioita. Tästä lähtien lainasanatutkimukselle on ollut ominaista strukturalistinen lähestymistapa ja jo Thomsenin painottamien äännesubstituutioiden merkityksen korostaminen. Kuitenkin 2000- ja erityisesti 2010-luvulla lainasanatutkimus on jäänyt Virittäjässä varsin vähäiseen asemaan, vaikka yksittäisiä hyviä lainaetymologioita on lehden sivuilla viime vuosikymmeninäkin julkaistu.

Kirjoittajien yhteystiedot:

samps.petteri.holopainen@univie.ac.at

etunimi.junttila@helsinki.fi

etunimi.kallio@helsinki.fi

Samps Holopainen työskentelee post doc -tutkijana Itävallan tiedeakatemian APART GSK-apurahalla Wienin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielten laitoksella. Santeri Junttila on Greifswaldin yliopiston tutkijatohtori, joka valmisteleekin kantasuomen balttilaislainojen sanakirjaa Saksan liittotasavallan opetus- ja tutkimusministeriön BMBF:n rahoituksella. Petri Kallio on indoeurooppalaisen ja suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa.

Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa

TERHI AINIALA JA PAULA SJÖBLÖM

1 Johdanto

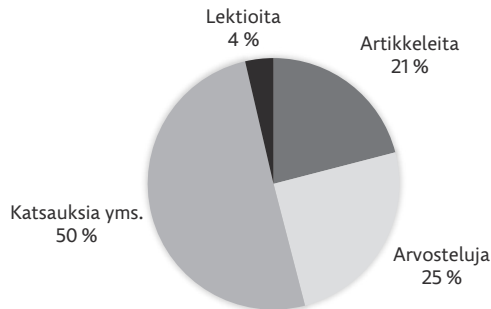
Nimistöntutkimusta eli onomastiikkaa pidetään lingvistiikassa jossain määrin marginaalisena tutkimusalana. Virittäjässä erisnimiin liittyvät tutkimuskysymykset ovat olleet kuitenkin esillä vuosittain alusta lähtien. Tutkimusaiheet, -aineistot ja lähestymistavat ovat vaihdelleet aikojen kuluessa kulloinkin vallalla olleiden yleislingvististen ja fennististen teorioiden mukaisesti, mutta kirjoitukset kertovat myös laajoista tutkimuslinjoista ja suomalaisen onomastiikan menetelmien kehityksestä. Tarkastelemme tässä artikkelissa Virittäjässä vuosina 1897–2019 julkaistuja erisnimiä käsitteleviä kirjoituksia ennen kaikkea metodisesta näkökulmasta.¹ Suomalaisen nimistöntutkimuksen historiaa ja linjoja ovat aiemmin käsitelleet Eero Kiviniemi (1995) ja Terhi Ainiala, Minna Saarelma ja Paula Sjöblom (2008) sekä paikannimistön tutkimuksen osalta Ainiala ja Ritva Liisa Pitkänen (2002).

Olemme käyneet läpi Virittäjän vuosikerrat ja taulukoineet kaikki erisnimiä käsittelevät kirjoitukset (ks. verkkoliite). Mukana ovat paitsi tutkimusartikkelit myös muut tekstilajit. Poimiminen ei kaikin osin ole ollut helppoa, eikä avainsanoihin ole välttämättä voinut luottaa, sillä nimiä on välillä käsitelty osana jotain laajempaa tutkimuskysymystä. Varsinkin varhaisissa kirjoituksissa on useita kattavasti sekä sana- että nimihistoriaa käsitteleviä tutkimuksia; nämä ovat mukana aineistossamme. Sen sijaan emme ole ottaneet mukaan kirjoituksia, joiden pääsisältö on selvästi jossain muussa aihepiirissä kuin nimissä, vaikka niissä olisi myös nimiin liittyviä huomautuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi yleisesti nominitaivutusta tai puhuttelua koskevat tutkimukset.

Virittäjä on vuosina 1897–2019 julkaissut joka vuosi vähintään yhden nimistöön liittyvän kirjoituksen lukuun ottamatta vuotta 1898. Kaikkiaan Virittäjässä on ilmestynyt 496 erisnimiäiheistä artikkelia, katsausta, havaintokirjoitusta, kommenttia, kirjarvostelua ja lektiota. Näistä tutkimusartikkeleita on 104, katsauksia 250, ja 124 kirjoitusta esittelee ja arvioi nimistökirjallisuutta. Väitöksenalkajaisitelmiiä on julkaistu 18; ensimmäinen niistä on Ainialan lektio vuodelta 1997, jonka jälkeen seuraavat il-

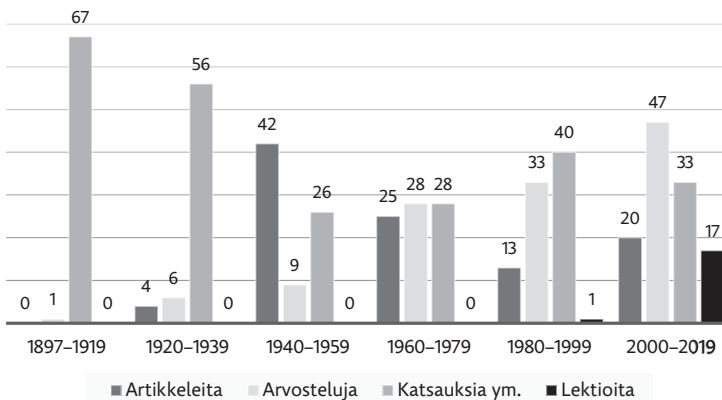
1. Artikkelit on rakennettu ja laadittu vahvasti yhteistyössä. Rakenteesta, luokittelusta ja näkökulmista on keskusteltu ja sovittu yhdessä. Aineisto on käyty läpi vuosikymmenittäin niin, että Ainiala on vastannut parittomista vuosikymmenistä ja Sjöblom parillisista.

mestyivät vuonna 2003 (Minna Saarelna-Maunumaa ja Yvonne Bertills).² Siitä eteenpäin nimistöväitöksiä ja siten myös -lektioita on ollut 0–3 vuodessa. Virittäjän kaikkien nimistökirjoitusten jakautuminen eri tekstilajeihin näkyy kuvioista 1.

Kuvio 1.
Virittäjän nimistökirjoitusten tekstilajit.

Katsausten ja niitä vastaavien tekstien osuus on kuviossa 1 hyvin suuri, koska vuoden 1913 asti kirjoitukset olivat ajalle tyypilliseen tapaan lyhyehköjä, havaintotyyppisiä tekstejä. Sellaiset tekstit, jotka nykylukijat luokittelisivat tutkimusartikkeleiksi, olivat aina 1940-luvulle asti harvassa. Ensimmäinen Virittäjässä ilmestynyt nimistöä käsittelevä artikkeliksi luokiteltu kirjoitus on Martti Räsänen (1936) ”Nimityypistä *Tavast(e), Ervast(i)* yms.”, joka tosiasiassa on vajaan kahden sivun mittainen katsaus. Toisaalta lukuisia tätä kattavampia kirjoituksia oli ilmestynyt Virittäjässä jo aiemmin, mutta niitä ei ollut lehdessä määritelty artikkeleiksi. Ensimmäinen nimistökirjallisuutta esittelevä teksti oli A. V. Koskimiehen (1913) laaja arvio Heikki Ojansuun teoksesta *Kotieläintemme suomenkielinen nimistö*. Kuviossa 2 on esitetty erilaisten nimistökirjoitusten määrät noin 20 vuoden jaksoissa.

Kuvio 2.
Virittäjän nimistökirjoitusten määrät tekstilajeittain noin 20 vuoden jaksoissa.

2. Väitöksenalkajaisestelmään pohjautuvia kirjoituksia on kuitenkin julkaistu jo aiemmin. Vuonna 1971 ilmestyi Kiviniemen artikkeli, joka on pidennetty versio hänen lektiostaan.

Suomalaisen onomastiikan metodit ilmenevät selvimmin artikkeleista, katsauksista ja havaintokirjoituksista. Näiden alkuperäistutkimusten lisäksi tarkastelemme myös kirja-arvioita, konferenssikatsauksia sekä tutkimuslaitoksia ja arkistoja esitteleviä kirjoituksia, koska niistä välittyy aikalaiskeskustelu onomastiikan teoreettisista ja metodisista näkökulmista sekä kansainvälisistä vaikutteista. Emme kuitenkaan käytä niitä metodeja koskevien laskelmiemme aineistona.

Kielenhuoltoon liittyviä kirjoituksia³ on 83 (17 %). Valtaosa niistä on ilmestynyt ennen Suomen Akatemian kielitoimiston tiedotuslehden, *Kielikellon*, syntymistä vuonna 1968, joskin vielä 1980-luvulla nimistönhuollosta keskusteltiin Virittäjäinkin palstoilla. Kielenhuoltoon liittyvät, tavallisesti nimien ortografiaa käsittelevät tekstit ovat mukana kokonaislaskelmissamme, mutta niiden luokittelu metodisesti on useimmiten mahdotonta, emmekä tarkastele niitä tätä enempää. Nimien yleiskielistä käyttöä ohjailevat tekstit ovat yleensä lyhyitä, muutaman sivun tai vain muutaman kappaleen mittaisia, mutta osa on perusteellisia, monisivuisia tutkimusartikkelin kaltaisia kirjoituksia. Esimerkiksi vuonna 1929 E. A. Tunkelo ja Lauri Kettunen kävivät kiivasta keskustelua *Viro*- ja *Eesti*-nimistä. Tunkelon asiapitoinen, 21-sivuinen kirjoitus nimien *Viro* ja *Vironmaa* alkuperästä ja tarkoiteista kirvoitti Kettusen vaatimaan *Eesti*-nimen käyttöä *Viron* sijaan muun muassa heimosuhteiden parantamisen vuoksi. Hänen mukaansa kyse oli ennen kaikkea oikeakielisyydestä ja nykykäytöstä, ei historiasta. Tunkelo vastasi jälleen monisivuisesti – myös oikeakielisyyserusteita esittäen. (Tunkelo 1929a, 1929b; Kettunen 1929.)

Taulukko 1.

Tuotteliaimmat Virittäjään nimistöstä kirjoittaneet tutkijat.

Tutkija	Kirjoituksia (N)
Viljo Nissilä	45
Terhi Ainiala	28
E. A. Tunkelo	27
Eero Kiviniemi	16
Heikki Ojansuu	15
Jalo Kalima	14
Ritva Liisa Pitkänen	14
Eeva Maria Närhi	13
Sirkka Paikkala	11

Virittäjään on tarkastelujaksomme aikana kirjoittanut erisnimistä noin 200 eri kirjoittajaa. Viime vuosikymmeninä useamman kirjoittajan yhteisartikkelit ja -katsaukset ovat jonkin verran yleistyneet. Enemmistö kirjoittajista on kielitieteellisen koulutuksen saaneita nimistöntutkijoita, mutta joukossa on myös muita kielentutkijoita sekä lähi-

3. Vuosien varrella on julkaistu pohdintoja ja ohjeita esimerkiksi alkukirjainten koosta (Airila 1902; T. Itkonen 1988) sekä vieraskielisten nimien kirjoittamisesta, ääntämisestä, taivuttamisesta ja käyttämisestä (Tunkelo 1908; Rissanen 1987). Osa kirjoituksista on julkaistu ilman yksilöityä tekijää ("Kielitoimiston [Kielilautakunnan] tiedonantoja, vastauksia ja suosituksia").

tieteenalojen, ennen kaikkea historian, kansatieteen ja folkloristiikan, tutkijoita. Ehdottomasti ahkerin kirjoittaja on ollut Viljo Nissilä, joka ehti pitkän uransa aikana kirjoittaa Virittäjään 45 artikkelia ja muuta kirjoitusta. Nissilän opettaja ja väitöskirjaohjaaja E. A. Tunkelo (ks. T. Itkonen 1963) niin ikään julkaisi Virittäjässä lukuisia nimistökirjoituksia. Virittäjän historian tuotteliaimmat nimistökirjoittajat on esitetty taulukossa 1.

Ennen kuin siirrymme tarkastelemaan Virittäjän kirjoituksissa esiteltyjä ja hyödynnettyjä onomastiikan metodeja, luomme silmäyksen nimistöntutkimuksen kansainvälisiin vaikutteisiin.

2 Nimistöntutkimuksen metodit ja kansainväliset vaikutteet

Suomalaisen nimistöntutkimuksen kansainvälisyys ja kielirajat ylittävät tutkimuskohteet nousevat Virittäjän kirjoituksissa eri tavoin esiin jo 1900-luvun alkupuolelta lähtien (esim. Grotenfelt 1906; Tilk 1910). Konkreettisimmin kansainvälisyys käy ilmi kirja-arvioista ja konferenssikatsauksista.⁴ Kansainvälisyyden anti on kuitenkin hahmotettu vaihtelevasti eri aikoina, ja suomalaisen tutkimuksen suhdetta kansainväliseen tutkimukseen on arvioitu eri näkökulmista.

Vuosien varrella suomalaisille kielentutkijoille on esitelty artikkeleissa ja kirja-arvioissa moniin eri sukukieliimme liittyvää nimistöntutkimusta: eniten unkaria koskevaa (esim. Welin 1978) ja virolaista nimistöntutkimusta (esim. Mägiste 1970; Kiviniemi 1979). Sukukieltemme lisäksi on esitelty tšekkiläistä, slovakialaista ja saksalaista (esim. Paikkala 1997, 2005, 2010), tanskalaista (esim. Haavio 1921; Ainiala 1993) ja varsinkin ruotsalaista nimistöntutkimusta (esim. Nissilä 1952a; Pitkänen 1971; Räikkälä 1971; Ainiala 1995).

Pohjoismainen, etenkin ruotsalainen tutkimus on ollut pitkään paitsi läheinen kumppani myös vertailukohta suomalaiselle tutkimukselle. Aluksi oman maan työn ei nähty yltävän länsinaapurin tasolle. Arvioidessaan vuonna 1952 ruotsalaista tutkimusjulkaisua Nissilä (1952a: 60) kirjoittaa, kuinka ”[r]ikkaan naapurimaamme Ruotsin korkeatasoisen paikannimistöntutkimuksen tuloksia on julkaistu viime vuosina suorastaan kadehdittavassa määrin”. Samana vuonna ilmestyneessä kongressikatsauksessa hän puolestaan toteaa: ”[J]oskin kongressissa joutui pettymyksekseen toteamaan, miten paljon suomalainen tutkimus on jäljessä Euroopan ja etenkin Skandinavian onomastiikasta” (Nissilä 1952b: 326; ks. myös 1951b). Nissilän huomio kohdistui ennen kaikkea etymologiseen ja typologiseen tutkimukseen, mutta myös sen taustalla olevaan paikannimistön keruu- ja arkistotyöhön. Naapurimaan tutkimukselta alettiin kuitenkin vähitellen odottaa muutakin kuin etymologista otetta, ja vuonna 1971 Anneli Räikkälä (1971) kirjoittaa tuoretta ruotsalaista nimistöntutkimuksen käsikirjaa arvioidessaan: ”Nimistöntutkimuksellahan on jo pitkään ollut Ruotsin kielentutkimuksessa erittäin näkyvä sija. – – Näkökulma on kuitenkin ahtaasti etymologioiva tähänastisen

4. Onomastiikkamme kansainvälisyydestä kertoo myös se, että Virittäjään ovat kirjoittaneet monet ulkomaalaiset nimistöntutkijat, mm. Béla Kálmán (1961), Knut Bergsland (1967), Julius Mägiste (esim. 1970) ja Paul Alvre (1992).

tutkimustradition mukaisesti. Käsikirjalta odottaisi kuitenkin edes lyhyttä katsausta tutkimuksen tähänhetkisiin uusiin virtauksiin. Tietävästi Ruotsissakin on tehty joitakin nimisosiologisia ja -psykologisia tutkimuksia.” (Mas. 329.)

Kansainvälinen nimistöntutkimuksen yhteistyökomitea International Council of Onomastic Sciences (ICOS) ja sen aikakauskirja *Onoma* perustettiin vuonna 1950 Belgiassa. Tätä esittelevässä Nissilän kirjoituksessa kansainvälinen työ välittyy lukijalle lähinnä tarpeena dokumentoida kansallista tutkimusta, eikä esiin tuoda esimerkiksi mahdollisuutta tutkimusnäkökulmien avartumiseen. Nissilä (1951b) toteaa, että bibliografinen työ pakottaa meidätkin ”kiinnittämään enemmän huomiota suuressa määrin laiminlyötyyn nimistöntutkimukseemme”. Tämän jälkeen ICOSin kongresseja on esitelty Virittäjän lehdillä säännöllisesti, ja 1970-luvulta alkaen katsauksissa alkaa näkyä monipuolisemmin keskustelua myös onomastiikan metodeista (esim. Räikkälä 1970: 58–59; Pitkänen 1972).

Virittäjän kirjoituksista voi huomata, että Suomessa tehdyn tutkimuksen arvoitus kasvoi 1900-luvun jälkipuoliskolla selvästi. Suomalainen onomastiikka katsottiin kansainvälisesti hyvätasoiseksi, ja toisinaan sen nähtiin tarjoavan mallia muillekin. ICOSin kongressi järjestettiin vuonna 1990 Helsingissä, ja sen yhteydessä julkaistiin suomalaista tutkimusta esittelevä artikkelikokoelma (Leskinen & Kiviniemi toim. 1990). Kaija Mallat (1991: 312) huomauttaa tätä koskevassa kirja-arviossaan, kuinka maamme tutkimus on viime vuosikymmeninä noussut kansainväliselle tasolle ja kuinka muut voisivat oppia suomalaisilta ”ainakin paikannimiaineiston keruuta ja aineiston systemaattiseen käyttöön perustuvaa teoriaa ja metodiikkaa”.

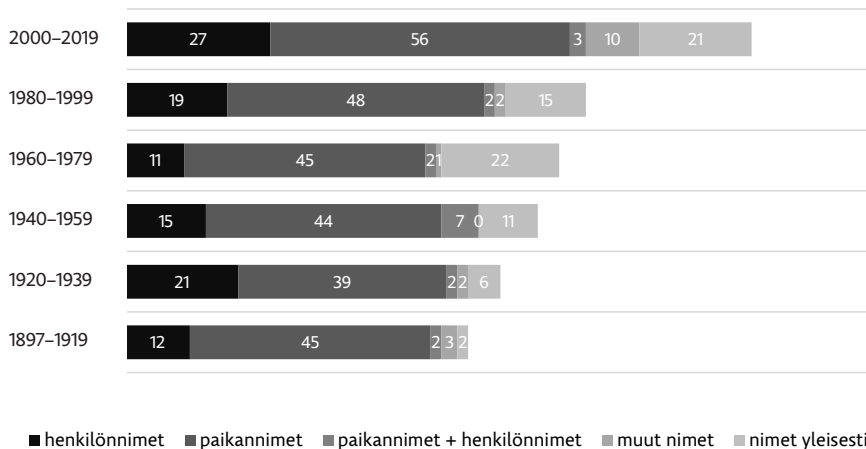
3 Nimikategoriat ja niiden tutkimusmenetelmät

Paikannimien tutkimus on korostunut niin suomalaisessa kuin kansainvälisessäkin onomastiikassa. Paikannimet eli toponymit on nähty kiinnostavina, kielen ja asutuksen historiaa valottavina kielen muistomerkkeinä. Samantapaista, menneisyyden selvittämiseen liittyvää hyötyä on nähty myös henkilönnimien alkuperän tutkimisessa.

Kun nimistöntutkimus vähitellen 1900-luvun kuluessa alettiin hahmottaa omaksi tieteenhaarakseen, säilyivät paikannimet ja henkilönnimet pitkään alan ainoina tunnistettuina tutkimuskohteina, vaikka muidenkin entiteettien nimistä kirjoitettiin myös Virittäjässä jo varhain (esim. lehmien nimistä Könönen 1913; kaupallisista nimistä Teppo 1939). Lauri Hakulinen (1949) esitteli Virittäjän lukijoille termit *onomastiikka*, *antroponymia* (henkilönnimitutkimus) ja *toponymia* (paikannimitutkimus) arviossaan A. Dauzat'n teoksesta *Les noms de personnes*. Muista nimistä tutkimuskohteena alettiin paitsi suomalaisessa myös kansainvälisessä tutkimuksessa varsinaisesti puhua vasta 1990-luvulle tultaessa (Jóhannesson, Karlsson & Ralph toim. 1994); tosin Koskimies huomautti jo vuonna 1913 esitellessään Ojansuun kotieläinten nimitystä käsitellyttä tutkimusta, kuinka tämä ”on osottanut, mikä tärkeä sekä yleensä kansallinen että erikoisesti tieteellinen merkitys tälläkin lajilla nimitutkimusta saattaa olla” (mas. 70). Tämä niin sanottu muu nimistö on sittemmin näkynyt enimmäkseen Virittäjän kielenhuolto-osastossa. Tutkimusartikkelit muista kuin paikan- ja henkilö-

nimistä ovat harvassa (tähtikuvioiden ja etenkin Otavan nimestä Erdödi 1969 ja turku-laisten asunto-osakeyhtiöiden nimestä Sjöblom 2000), mutta niitä täydentävät lektiöt (esim. Bertills 2003; Kalske 2005; Sjöblom 2006; Seppälä 2013) ja kirja-arviot.⁵

Vaikka tämän artikkelin fokus on metodeissa, emme jätä nimen tarkoitteen kategoriaan pohjautuvaa näkökulmaa huomiotta, vaan esittelemme kunkin metodin kohdalla, minkä kategorian nimiin menetelmää on sovellettu. Olemme jakaneet kirjoitusten aiheet neljään kategoriaan: nimet yleisesti⁶, paikannimet, henkilönnimet ja muut nimet (= eläintennimet, kirjallisuuden nimet, kaupalliset nimet, kulkineiden nimet). Kirjoituksissa käsiteltyjen nimikategorioiden osuudet eri aikoina näkyvät kuvioista 3. Siitä selviää muun muassa, että paikannimiä käsitteleviä kirjoituksia on selvästi eniten.

Kuvio 3.

Virittäjän nimistökirjoituksissa käsitellyt nimikategoriat kirjoitusten lukumäärän mukaan noin 20 vuoden jaksoissa.⁷

Koimme välillä hankalaksi löytää kirjoituksista selvää metodologiaa. Metodologisia ratkaisuja tehdään onomastiikassa aineisto-, ei teorialähtöisesti, ja sopivia analyysitapoja valittaessa keskeisessä asemassa ovat tutkimuskysymykset. Taustalla vaikuttavia teorioita ja menetelmiä ei aina ilmaista lainkaan. Lisäksi onomastiikan tutkimuskohteet ja -ongelmat vaativat usein lähestymistä monen tieteenalan näkökulmasta, mikä johtaa monimenetelmäisyyteen ja eri tieteenalojen metodien luovaan yhdistämiseen. Esittämämme metodinen jaottelu onkin varsin karkea, ja luokkiin kätkeytyy monia toisistaan paljonkin poikkeavia ratkaisuja. Lisäksi luokkien väliset rajat ovat usein liukuvia ja limittäisiä. Jaottelu perustuu omiin näkemyksiimme, ja joku toinen saattaisi tulkita jotkin kirjoitukset toisin.

5. Ethnonyymejä eli kansallisuudennimiä käsiteltiin varsin usein paikannimien yhteydessä erityisesti Virittäjän varhaisina vuosikymmeninä, mutta näitä ei pidetä propreina.

6. Nimet yleisesti -kategoriaan sisältyy muun muassa kielenhuoltoon liittyviä kirjoituksia sekä yleisteoreettisia kirjoituksia.

7. Kirjoitukset, joissa on käsitelty sekä paikannimiä että henkilönnimiä, on laskettu erilliseksi ryhmäksi.

Nähdäksemme kirjoitukset edustavat seitsemää päämenetelmää: etymologinen tutkimus, typologinen tutkimus, sosio-onomastiikka, kontaktionomastiikka, semanttis-funktionaalinen analyysi, korpusanalyysi ja monitieteinen analyysi.⁸ Etymologinen tutkimus kohdistuu yksittäisiin nimiin; tässä kehyksessä harvinainen on kiinnostavaa. Typologinen tutkimus on usein myös etymologista, mutta erona on, että tässä suuntauksessa yleinen on kiinnostavaa: tutkimus kohdistuu nimisysteemeihin, jotka selittävät myös yksittäisten nimien etymologiaa. Sosio-onomastisen tutkimuksen tavoitteena on löytää nimiin ja nimisysteemeihin liittyviä kysymyksiä vastauksia sosiaalisesta todellisuudesta, kun taas kontaktionomastiikka nostaa tarkastelun taustaksi kielten ja kulttuurien kohtaamiset. Semanttis-funktionaalinen tutkimus puolestaan tarkastelee nimiä merkitysten näkökulmasta ihmisen kognitiota ja ajattelun yhteisöllistä rakentumista vasten. Korpusanalyysi on kvantitatiivista ja tilastollista, ja siinä voidaan käsitellä hyvin suuria aineistoja. Monitieteisyys on onomastiikalle luonteenomaista, mutta monitieteiseksi analyysiksi olemme luokitelleet kirjoitukset, jotka hyödyntävät metodeja kahdelta tai useammalta eri tieteenalalta.

Taulukko 2.

Metodien jakautuminen Virittäjän artikkeleissa, tutkimuskatsauksissa ja lektioissa 20 vuoden jaksoina.

Metodi	1897– 1919	1920– 1939	1940– 1959	1960– 1979	1980– 1999	2000– 2019	Yhteensä	
	N	N	N	N	N	N	N	%
Etymologinen analyysi	30	24	26	19	12	17	128	55
Typologinen analyysi	3	3	7	3	2	5	23	10
Sosio-onomastiikka	2	5	1	0	1	15	24	10
Kontaktionomastiikka	2	0	4	2	3	8	19	8
Semanttis-funktionaalinen analyysi	0	0	3	0	2	2	7	3
Kvantitatiivinen (korpus)analyysi	3	0	0	0	1	6	10	4
Monitieteinen analyysi	5	4	5	3	1	3	21	9
Yhteensä	45	36	46	27	22	56	232	100

Taulukosta 2 näkyy päämenetelmien jakautuminen artikkeleina ja katsauksina julkaistuissa alkuperäistutkimuksissa. Laskelmissa ovat mukana paitsi varsinaiset Virittäjässä julkaistut tutkimukset myös väitösluentoista ilmenevät tutkimusmenetelmät. Näiden kirjoitusten kokonaislukumäärä on 232.

8. Käytännön syistä jaottelu poikkeaa jossain määrin tuoreesta nimistöntutkimuksen metodien esittelystä (Sjöblom & Ainiala 2020).

4 Nimistöntutkimuksen metodit ja tutkimusalalla tapahtunut kehitys

Tässä luvussa tarkastelemme nimistöntutkimuksen päämetodeja Virittäjän kirjoituksissa. Luomme katsauksen kunkin metodin lähtökohtiin ja sen avulla saavutettuihin tuloksiin sekä havainnollistamme metodin käyttöä eri aikakausien tutkimuksissa.

4.1 Etymologinen tutkimus

Perinteisin ja myös Virittäjässä selvästi yleisin lähestymistapa nimistöön on ollut etymologinen eli nimien alkuperää selittävä (Ainiala ym. 2008: 61; Sjöblom & Ainiala 2020; ks. myös Ainiala & Pitkänen 2002: 231). Etymologista nimistöntutkimusta edustaa 128 artikkelia ja tutkimuskatsausta (55 %), ja niitä on ilmestynyt koko tarkastelujaksomme ajan. Tutkimuksen kohteena ovat olleet ennen kaikkea paikannimet.

Nimien etymologinen tutkimus oli aluksi usein äännehistoriallista (esim. Rapola 1921), mutta varhaisina vuosikymmeninä korostuu kuitenkin sanahistoriallinen lähestymistapa, jossa pyritään selvittämään yksittäisten nimien tai nimielementtien taustaa ja kehitystä. Monesti nimien rinnalla tarkastellaan myös sanojen alkuperää (esim. Saxén 1899; Tunkelo 1918; Ravila 1933). Nimien tai nimielementtien lainautuminen eri kielialueilta nousee luonnollisesti esiin nimien etymologiaa tutkittaessa (esim. Ojansuu 1903; Tunkelo 1910; T. I. Itkonen 1920; Nissilä 1959a), ja näissä kirjoituksissa onkin kytköksiä kontaktionomastiikkaan ja asutushistorian tutkimukseen.

Jo varhain nostettiin esiin havaintoja ja tulkintoja monien maamme keskeisten paikannimien alkuperästä, joista ensimmäisiä olivat *Suomi*, *Saame* ja *Häme* (Ojansuu 1899; Setälä 1899; Tunkelo 1899). Keskustelu näiden nimien alkuperästä on ollut vilkasta myöhemminkin (Wiik 1996; Kallio 1998). *Suomi*-nimestä ovat kirjoittaneet myös Ojansuu (1913), Nissilä (1959b), Koivulehto (1993) ja Grünthal (1999). Myös *Tampere* on ollut etymologialtaan tutkituimpia nimiä (Soveri 1923; Nissilä 1959a; Huldén 1990; Rahkonen 2011; Heikkilä 2012). Muita paikannimiä, joiden alkuperää on tarkasteltu, ovat – vain joitakin mainitaksemme – *Kainuu* (Tunkelo 1918; Lopmeri 1950), *Kerimäki* (Palander 1992), *Keuruu* (Tunkelo 1911; Rainio 1951), *Kupittaa* (Tunkelo 1900; Ojansuu 1914), *Oulu* (Ojansuu 1917), *Roine* (Erkamo 1990), *Saimaa* (Tunkelo 1910; von Hertzen 1970), *Satakunta* (Ravila 1933), *Savo* (Lopmeri 1960) ja *Ähtäri* (Nissilä 1960).

Vaikka tyypillisimmin etymologiset kirjoitukset keskittyvät yksittäisiin nimiin, on joissakin teksteissä pyrkimystä myös laajempien nimikokonaisuuksien tarkasteluun. Aineistoksi on voitu ottaa joukko tietynloppuisia nimiä (esim. Ikola 1933; T. I. Itkonen 1964) tai tietyn elementin sisältäviä nimiä (esim. Kettunen 1957). Tällaisissa kirjoituksissa on yleensä myös tyypologisen tutkimuksen aineksia.

Nimen kielellinen alkuperä on keskeinen kysymys nimen etymologiaa ratkottaessa – monissa äsken mainituissa paikannimietymologioissakin – mutta korostetusti se nousee esiin varhaisissa henkilönnimiä käsittelevissä kirjoituksissa. Ralf Saxén (1899) esittelee ”suomalaisia nimiä, jotka nähtävästi ovat germaanista alkuperää”. Tällaisia ovat hänen mukaansa esimerkiksi *Antti*, *Heikki* ja *Penna*. (Mas. 1–4.) J. H. Vennola (1899) puolestaan esittelee Lapin veroluetteloista poimimia henkilönnimiä ja poh-

tii niiden kielellistä alkuperää. Hänen mukaansa monet nimistä ovat ”suomalaisia ja karjalaisperäisiä”, eivät niinkään ”lappalaisia”. (Mas. 66–68.)

Vaikka etymologinen tutkimus on vahvasti edustettuna Virittäjän kirjoituksissa, emme katso tarpeelliseksi käsitellä sitä enempää. Etymologisessa suuntauksessa painottuu vahvasti sen anti kieli- ja asutushistorian tutkimukselle. Suomalaisen onomastiikan metodinen innovaatio on kuitenkin ollut typologinen analyysi, joka tarkastelee nimistöä kokonaisuutena omista lähtökohdistaan.

4.2 Typologinen tutkimus

Etymologisen tutkimuksen rinnalle nousi vähitellen typologinen tutkimus, jossa fokus kohdistuu yksittäisten nimien sijaan laajojen aineistojen systematisoimiseen, ”nimioppiin” eli nimien muodostamisen ja nimeämisen periaatteisiin. Tällainen paikannimitutkimus vahvistui paitsi Virittäjässä myös muussa suomalaisessa tutkimuksessa 1960-luvulla (Ainiala & Pitkänen 2002: 232–233), mutta jo aiemmassa Virittäjässä julkaistussa tutkimuksessa siitä näkyy merkkejä. Olemme luokitelleet kaikkiaan 23 kirjoitusta eli kymmenesosan alkuperäistutkimuksista tähän ryhmään.

Nimien avulla on usein haluttu selvittää äännehistoriaa tai kieliopillisten muotojen kehitystä, ja samalla on voinut syntyä kuva jonkin nimityypin muodostuksesta. Tällaisen tutkimuksen kohteena ovat olleet esimerkiksi **maden*-loppuisen monikon genetiivin sisältävät paikannimet (Virtaranta 1951, 1970; nimestä *Suodenniemi* jo Ojansuu 1912).

Nimisysteemien ja nimistön rakenteen analyysi edellyttää riittäviä aineistoja, ja Virittäjän kirjoituksissa nouseekin jo varhain esiin paikannimien systemaattisen keruun tarve (esim. Nissilä 1934; ks. myös Nissilä 1957: 49). Suomalaisessa onomastiikassa paikannimien systeemiluonteisuuden ymmärtämisessä keskeiseksi nousi ensimmäinen suomalaista paikannimistöä käsitellyt väitöskirja (Nissilä 1939), jossa Nissilä paitsi etymologioi yksittäisiä nimiä myös kokosi tutkimuksensa tulokset nimeämisperusteiden luokitteluksi (Ainiala & Pitkänen 2002: 231–232). Virittäjässä julkaistussa väitöskirjan arvioissa Jalo Kalima (1939: 508) piti tutkimusta suomalaisittain urauurtavana.

Nimeämisperusteita ja nimityyppien typologista analyysia Nissilä esitteli myös Virittäjässä (esim. 1935, 1944, 1954). Häntä voikin pitää ensimmäisenä suomalaisena nimistöntutkimuksen teoreetikkona. Tämä näkyy muun muassa paikannimien syntyprosesseja pohtivassa artikkelissa, jossa Nissilä (1940) esittelee useita onomastiikan käsitteitä. Osa niistä on edelleen lähes sellaisenaan käytössä. Nissilän mukaan paikannimiä syntyy ”suoranaisen nimittämisen” ja ”epäsuoran nimittämisen” avulla, joista jälkimmäinen perustuu ihmisen tarpeeseen löytää asioiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Muita artikkelissa esiintyviä termejä ovat esimerkiksi *luonnolliset paikannimet* vs. *harkinnaisnimet*, *lainanimet*, *siirrynnäiset* ja *retkinimet*, jolla hän tarkoittaa esimerkiksi eräkulttuurin aikaisia nimiä. Paikannimien rakennetta selvittävässä artikkelissa Nissilän (1957: 49) keskeisenä tavoitteena on puolestaan ”tarjota nimistön tutkijoille, etenkin laudaturtöiden tekijöille, apua nimien formalististen kysymysten selvittelyssä”. Nissilä esittää, kuinka nimet jaetaan rakenteeltaan *yhdistämättömiin* ja *yhdistettyihin* eli *yhdysperäisiin*. Keskeisiksi käsitteiksi nousevat *ellipsi* ja *epeksegeesi*, joita esitellään ruotsalaisen ja norjalaisen tutkimuksen pohjalta. Omasta tutkimus-

aineistostaan poimimiensa esimerkkien avulla Nissilä osoittaa, kuinka yhdestä paikannimestä voi esiintyä rinnakkaisia asuja, ja näin hän näyttää tietä myös sosio-onomastiselle tutkimukselle. (Mas. 49–56.)

Nissilän merkitys typologisen metodin herättäjänä käy ilmi hänen vuonna 1962 ilmestyneen teoksensa *Suomalaista nimistöntutkimusta* arviosta, jossa Kiviniemi (1963: 274) toteaa:

Tähänastisen tutkimuksen tulokset ovat olleet hajallaan erilaisissa julkaisuissa; minkäänlaista kokoavaa yleisesitystä ei ole ollut. Tässä suhteessa teos täyttää suuren aukon. Paitsi eräänlainen poikkileikkaus maamme nimistöstä se on myös yleisesitys onomastiikkamme ongelmista, metodeista ja päämääristä sekä monista tähänastisista tutkimustuloksista.⁹

Teoksen sisältöä selostaessaan Kiviniemi (mas. 275) tuo esiin juuri niitä paikannimitutkimuksen tehtäviä ja niihin liittyviä metodisia ratkaisuja, joita hän itse myöhemmin kehitti ja syvensi: paikannimistön rakenteen, nimien synnyn, vaihtumisen ja häviämisen sekä nimikerrostumien tutkiminen.

Paikannimistön mallisidonnaisuus on vahvasti esillä Kiviniemen vuoden 1971 artikkelissa (ks. myös Pall 1971), joka pohjautuu hänen väitöskirjaansa ja -lektioonsa. Menetelmällisesti voi puhua ”tyyppitutkimuksesta” yksittäisten nimien tarkastelun sijaan, ja Kiviniemi (mas. 132) toteaa seuraavasti:

Paikannimien perustana ei siis ole vain nimenantajien kulttuuri ja appellatiivisto vaan myös heidän tuntemansa nimistö. Tämän perusteella voi otaksua, etteivät nimet yleensäkkään ole syntyneet niin yksinomaisesti tavallisista appellatiiveista tai appellatiivisista sanaliitoista, kuin usein on otaksuttu.

1970-luvun käänne kohti systemaattisempaa nimistöntutkimusta johti ”uuden onomastisen koulukunnan” (Koski 1977; ks. myös esim. Kepsu 1974) syntyyn. Arvioidessaan Kalevalaseuran vuosikirjana julkaistua *Nimikirjaa*, joka oli ensimmäisiä näyttöjä tästä ”koulukunnasta”, Mauno Koski (1972: 482) toteaa:

Takavuosina Heikki Ojansuun jälkeen näytti siltä, ettei juuri kukaan suomen kielien tutkija katsonut sopivaksi lyhyitä artikkeleita laajemmin paneutua nimistöntutkimukseen. Tämä kielentutkimuksen periferia – niin kuin yleisesti sanottiin – oli suomenkielisellä puolella melkein yhden miehen, Viljo Nissilän, varassa. Onomastisen teoksen sopi olla laajahkon määräalueen koko nimistön lähinnä etymologioiva tarkastelua, mutta nimistöjen rakenteeseen sinänsä ei paljoa puututtu. – – Nyt ilmestynyt *Nimikirja* on yksi merkki onomastiikan elpymisestä harrastuksesta ja samalla sen problematiikan monipuolisuudesta.

9. Myös T. Itkonen (1963) kohottaa teoksen Nissilän tuotannon kärkisijoille laatimassaan tutkijan 60-vuotisjuhlakirjoituksessa: ”– tiedokas kompendi monista alan keskeisyyksistä, joiden selvittämiseen tekijä itse on tuonut merkittävän panoksen.”

Koski (1972: 486) ei kuitenkaan tyydy vain kiittämään onomastiikan uutta suuntaa, vaan hän kaipaa myös täsmennystä siihen, onko onomastiikka mitä tahansa nimien tutkimusta vai tulisiko sen olla lingvististä tutkimusta, jossa tutkimusmetodi myös täsmällisesti osoitetaan. Tällainen keskustelu on Suomessa nähdäksemme jäänyt melko vähiin.¹⁰

Uudessa onomastisessa ajattelussa paikannimien rakenneanalyysi nousi keskeiseen rooliin. Suomessa kehitettiin syntaktis-semanttinen analyysimalli, jossa nimet ensin jaetaan nimenosiin ja sen jälkeen nimenosat analysoidaan sekä leksikaalisesti että syntaktisesti. Mallia ei ensimmäisenä esitelty Virittäjän sivuilla, vaan sen rakensi suomen-ruotsalainen nimistön tutkija Kurt Zilliacus (1966), joka myöhemmin kehitti mallia yhdessä Kiviniemen kanssa.¹¹ Malli ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä, vaan se kehittyi aiemman suomalaisen etymologisen paikannimitutkimuksen pohjalta. Jo ennen Nissilää ja hänen aikalaisiaan voi syntaktis-semanttisen tarkastelutavan ituja nähdä esimerkiksi Tunkelon (1906: 57–59) Yhtä ja toista -osastossa ilmestyneessä kirjoituksessa, jossa hän pohtii Längelmäellä esiintyvän *Ylittenlahlen niittu* -nimen kehittymistä ympäristön ja ihmisen toiminnan muutosten seurauksena.

Tutkimuksia paikannimistön mallisidonnaisuudesta ja nimeämisen perusteista on tehty 2000-luvulle asti (esim. Kepsu 2012, 2015). Tällä tavoin on voitu systemaattisesti kartuttaa tietoa myös siitä, millä tavoin erilaisia kohteita on eri puolilla maata nimetty.

Henkilönnimien tutkimuksessa yleinen näyttää olleen yksittäistä kiinnostavampaa jo varhain. Yli sadan vuoden takaisissa kirjoituksissa on otettu selvitettäväksi henkilöiden nimeämisen perusteita sekä nimien rakentumista. Kalle Rytkönen (1897) tarkastelee Turun keskiaikaisia sukunimiä aineistonaan 1600-luvun alun verokirjoja. Hän ei ”aio ryhtyä syvempiin historiallisiin tai kielellisiin selityksiin nimien synnystä ja sukuperästä”, vaan haluaa ”mainita muutamia kuvaavimpia esimerkkejä erilaatuisista nimistä” (mas. 50). Pelkkä nimiluettelo Rytkösen kirjoitus ei kuitenkaan ole, sillä nimiä on ryhmitelty muun muassa sen mukaan, onko nimi annettu ammatin, isännimen tai asuinpaikan perusteella (mas. 50–52). Nimeämisperusteiden selvittelyyn paneudutaan myös varhaisissa köllinimien (maaseudun lisänimien) tutkimuksissa (esim. Ruuth 1901). Henkilönnimien morfologis-typologista analyysia on Virittäjän lehdillä esiintynyt jonkin verran. Martti Airila (1901) selvitti, minkätyyppisiä nimiä otettiin nimenmuutoksissa, ja morfologista tyypittelyä teki myös Antti Aarne (1905) tilastoidessaan oppikoululaisten ja heidän opettajiensa sukunimiä. Nissilä (1951a) puolestaan kirjoitti alasaksalaisesta *k*-suffiksillisesta sukunimityypistä, joka on levinnyt meille suomessa tutun *kka*-johtimen avulla (esim. *Hartikka*, *Hintikka*, *Viinikka*). Joskus taas tutkimuskohteena on ollut erikielisten nimien rakenteellinen vertailu (J. Leskinen 1991). Kaikkiaan tämän ryhmän kohdalla on hyvä huomata, että myös sosio-onomastiikan, kontaktionomastiikan ja korpusanalyysin ryhmiin luokitelluissa henkilönnimitutkimuksissa on tehty jossakin määrin typologista analyysia.

10. Kielitieteen uusien teorioiden kytkemistä onomastiikan metodeihin käsittelee myöhemmin Sjöblom 2004.

11. Ylipäänsä yhteistyö maamme suomen- ja ruotsinkielisen nimistön tutkijoiden kesken oli erityisesti 1960–80-luvuilla vilkasta.

Myös niin sanotun muun nimistön tutkimuksessa on pyritty selvittämään kunkin nimikategorian typologiaa. Tämä ilmenee Virittäjässä 2000-luvulla ilmestyneistä väitöksenalkajaisesityksistä. Esimerkiksi Marja Kalske (2005) esitteli väitöskirjassaan käyttämäänsä leksikaalis-semanttista analyysia, jota hän sovelsi suomalaisen hevostennimien tutkimukseen. Lisäksi metodiikaltaan muihin ryhmiin sijoittamissamme väitöstutkimuksia koskeissa lektioissa on usein käsitelty tiettyjä nimistöjä myös typologisesti (ks. esim. viittomakielisistä nimistä Rainó 2005; yritysten nimistä Sjöblom 2006; verkkoviestinnän nimistä Hämäläinen 2019).

4.3 Sosio-onomastiikka

Sosio-onomastinen tutkimustapa ottaa huomioon sen sosiaalisen ja tilanteisen kontekstin, jossa nimiä käytetään (Ainiala ym. 2008: 75). Vaikka sosio-onomastiikasta metodina ja tutkimusalana alettiin kansainvälisesti puhua vasta 1970-luvulla (Ainiala & Östman 2017), olemme sijoittaneet tähän ryhmään kaikki ne Virittäjässä julkaistut kirjoitukset, joissa nimien käyttö ja vaihtelu ovat keskeisiä. Tällaisia kirjoituksia on laskelmiamme mukaan 24 eli kymmenesosa alkuperäistutkimuksista.

Ensimmäinen sosio-onomastiseksi luonnehdittava kirjoitus ilmestyi Virittäjässä jo vuonna 1899. Olli Koistinen on pioneerityössään selvittänyt niitä käsityksiä, joita pohjoissavolaisilla on alueensa paikan- ja sukunimien taustoista ja alkuperistä. Havainnot asukkaiden ”muistitiedosta” pohjautuvat Koistisen omaan keruutyöhön, ja hän kommentoi, kuinka asukkaiden kertomukset paikannimien alkuperistä voivat ”olla tosiaakin, toiset pelkkää mielikuvitusta”. Hän peräänkuuluttaa nimistön keruun tarpeellisuutta ja kiireellisyyttä, koska nimitieto on ”nopeaa vauhtia häviämässä uudenaikuisen kirjattiedon tieltä” ja ”[n]uori polvi ei niistä enää paljoa tiedä”. (Koistinen 1899: 121–125.)

Tutkijan omaan keruutyöhön pohjautuvat myös Maija Ruutun (1930) havainnot henkilönnimistön käytöstä. Ruuttu esittää useita huomioita siitä, millä tavoin yhteisön eri-ikäisiä ja eri sosiaalisessa asemassa olevia miehiä ja naisia kutsutaan Kivennavalla. Hän kirjoittaa muun muassa, ettei naimisissa olevista naisista arkikielessä juuri käytetä sukunimiä, vaan heitä kutsutaan ”miehensä mukaan vain Tommin Hannoiksi” (mas. 450–451). Myöhemmässä tutkimuksessa tämänkaltaiset selvitykset henkilönnimien käytöstä ovat harvinaisia.

Yleisemmin sosio-onomastinen tutkimusote ilmestyi Virittäjän lehdille 1970-luvulla vahvistuneen uuden onomastisen koulukunnan myötä. Nimien käyttöä ja variaatiota selvittänyt tutkimus oli luonnollista jatkoa typologiselle tutkimukselle, jossa huomio oli laajemmissa nimisysteemeissä ja jossa paikannimistön osalta myös koottiin kattavia aineistoja paikallisia asukkaita haastatellen.¹² Paikannimien käytön eroja selvittivät ensimmäisinä suomenruotsalaisen nimistön tutkijat (ks. Kepsu 1974). Kansainvälisesti vahvistuneeseen ”nimisosiologiseen tutkimussuuntaukseen” kiinnittää huomiota myös Räikkälä (1970), joka esittelee paikannimien käytön lisäksi tutkimuksia henkilönnimeämisen eroista eri sosiaaliryhmissä.

12. Sosio-onomastisesta käänteestä suomalaisessa tutkimuksessa kirjoittivat Virittäjässä Ainiala ja Pitkänen (2002: 236–239) ja kansainvälisessä tutkimuksessa Ainiala ja Saarelma-Maunumaa (2002).

Sekä synkroninen että diakroninen variaatio paikannimien käytössä nousevat pinnalle esiin 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla tehdyissä tutkimuksissa. Suomalaiset kattavat, pääosin 1960- ja 1970-luvuilla kerätyt paikannimikokoelmat ovat tarjonneet hyvän mahdollisuuden nimien variaation ja muuttumisen tutkimiseen. Vuonna 1994 käynnistyneessä Paikannimien muuttuminen -hankkeessa kerättiin Nimiarkiston kokoelmien vertailuaineistoksi 1990-luvulla käytössä olleita nimiä yhdeksästä kyläyhteisöstä eri puolilta Suomea. Artikkelissaan Ainiala (2000) kokoaa hankkeen tuloksia yhteen ja pohtii syitä paikannimien katoamiselle ja vaihtumiselle. Paikannimien variaation hän on tätä ennen paneutunut jo väitöskirjassaan ja lukiassaan (Ainiala 1997).

Sosio-onomastiseen nimien käytön tutkimukseen liittyy myös nimitaitotutkimus. Tätä Suomessa varsin vähän selvitettyä aihepiiriä käsittelevät Ainiala, Komppa, Mallat ja Pitkänen (2000) artikkelissaan, jossa he paneutuvat asukkaiden nimitaitoon Laitikkalan kylässä Pälkäneellä. Haastatteleamalla eri-ikäisiä miehiä ja naisia pyrittiin selvittämään kunkin informantin nimitaito, nimireviiri ja syyt nimien osaamiselle. Artikkelissa kuvataan eri ammattiryhmiä edustavien henkilöiden nimitaitoa ja yhtenä näkökulmana ovat myös saman perheen eri sukupolvia edustavien nimitaidot. Tutkimus vahvistaa aiemman käsityksen, että miehet osaavat nimiä keskimäärin paremmin kuin naiset ja vanhat keskimäärin paremmin kuin nuoret, mutta yksilölliset erot ovat suuria: ammatti ja harrastukset vaikuttavat ikää ja sukupuolta enemmän (mas. 352).

Sosiolingvistiikka ja keskusteluanalyysi nousevat sosio-onomastiikan kumppaneiksi 2010-luvun artikkeleissa, joissa tarkastellaan paikannimivarianttien käyttöä ja puhujien perusteluja käytölle tai käyttämättömyydelle (Ainiala & Lappalainen 2010) sekä somalinkielisten paikannimivalintoja ja nimikäsitteitä ja -asenteita (Ainiala & Halonen 2011). Aineistona on kirjallisten kyselyjen rinnalla tai sijaan haastattelu- ja keskusteluaineistoja ja tutkimusympäristönä kaupunki, Helsinki. Sosio-onomastiikan sisällä nostetaan esiin kansanonomastiikka, joka määrittellään maallikoiden nimiä ja nimistönkäyttöä koskevien käsitysten ja havaintojen tutkimiseksi (Ainiala & Halonen 2011: 193). Tavalliset kielenkäyttäjät ovat myös Harri Mantilan (2012) tutkimuskohteena hänen analysoidessaan kansalaisten käsityksiä yhdistyville kunnalle ehdotetuista nimistä. Uuden metodisen avauksen puolestaan tuo Väinö Syrjälä (2018) kielimaisematutkimuksessaan.

Henkilönnimitutkimuksessa sosio-onomastiikka on kehyksenä tutkimuksille, joissa nimien ja ennen kaikkea nimisysteemien kehittymistä, vaihtelua ja muutoksia selitetään yhteiskunnallisilla muutoksilla (Rajasuu 2013; Mikkonen 2014). Vanhinta tätä käsittelytapaa enteilevää henkilönnimitutkimusta Virittäjän lehdillä edustanee Tunke-lon (1928) katsaus naisten *nen-* ja *tar-*loppuisten sukunimien käytöstä Nilsiän hautakirjoituksissa ja kirkonkirjoissa.

4.4 Kontaktionomastiikka

Kun onomastisen tutkimuksen fokuksessa on kielten ja kulttuurien kohtaaminen jollakin maantieteellisellä alueella, on kyse kontaktionomastiikasta. Paikoin rajanveto kontaktionomastiikan ja etymologisen tutkimuksen välillä on hankalaa, ja lisäksi monitieteisessä asutushistoriallisessa tutkimuksessa voidaan tarkastella saman-

suuntaisia teemoja. Kontaktionomastiikan ryhmään olemme luokitelleet kirjoitukset, joissa pääkohteena on nimien ja nimityyppien lainautuminen ja nimisysteemien vuorovaikutus kielten ja kulttuurien kohdatessa. Tähän ryhmään kuuluu 19 (n. 8 %) aineistomme alkuperäistutkimuksista.

Suomalaisessa paikannimitutkimuksessa nimien lainautuminen ja vuorovaikutus kieliraja-alueilla on ollut suosittu kohde, ja tämä näkyy Virittäjänkin kirjoituksissa. Suomen ja ruotsin kielen kohtaaminen on aiheena Kustavi Grotenfeltin kirjoituksessa (1897), jossa aineistona ovat Pohjanmaan alueen paikannimet. Samalla kun Grotenfelt tuo esiin kenttätöihin pohjautuvia havaintoja alueen asukkaiden nimistönsä käytöstä, hän antaa myös ohjeita ja suosituksia ruotsinkielisten nimien suomenkielisistä vastineista. Esimerkiksi *Replot*, jonka ruotsinkieliset usein ääntävät asussa *Raiplot*, tulisi suomentaa *Repoluodoksi*, ei *Raippaluodoksi* (mas. 101). Erilaiset paikannimistön lainanimityypit äänteellisistä mukaelmista käännoiksi ovat esillä Pitkäsen kongressikatsauksessa (1975), jossa esitellään myös Suomessa tehtyä kielirajatutkimusta. Nauvon alun perin suomalaista paikannimistöä esittelee Aino Naert (1976) pyrkien samalla selvittämään alueen varhaisia kielioloja ja asutushistoriaa. Kaksikielisten alueiden paikannimistökulttuuria käsittelee katsauksessaan myös Toni Suutari (2000). Maamme saamelaisperäisiä paikannimiä on tarkastellut puolestaan Alpo Räisänen (esim. 1995).

Kieliraja-alueiden paikannimistön tutkimuksesta on lyhyt askel niin sanottuun kriittiseen onomastiikkaan, jossa nimiä tarkastellaan suhteessa yhteiskunnan valtarakenteisiin. Kaisa Rautio Helander (2009) esittelee väitöstehtävänsä saamenkielisen paikannimistön virallisen käytön historiaa Norjassa niin sanotulla norjalaistamiskaudella 1800-luvun loppupuolelta alkaen. Tuolloin saamenkieliset paikannimet määrättiin norjalaistettavaksi, ja alkuperäiset nimet jätettiin merkitsemättä karttoihin tai alistettiin toissijaiseen asemaan norjalaistettuun nimeen nähden.

Eri väestöryhmiltä omaksuttuja nimiä ja nimityyppejä tutki varsinkin Nissilä. Vuoden 1947 artikkelissa hän osoittaa Syvärin pohjoispuolella sijaitsevan Kuujärven venäläistyneen kyläryhmän paikannimistöä merkkejä vanhasta yhtenäisestä vepsäläisasutuksesta. Seuraavana vuonna ilmestyneessä artikkelissa Nissilä (1948) taas pyrkii paikannimistön avulla todistamaan Pohjois-Pohjanmaan vanhaa karjalaisasutusta. Nimistömmme slaavilaisia aineksia käsittelevässä artikkelissa hän (Nissilä 1956a: 69) asettaa tulevan tutkimuksen tehtäväksi selvittää venäläisen nimistön ekspansiota ”vanhoille suomalaisalueille”.

Janne Saarikivi (2000) pohtii teoreettisesti painottuvassa artikkelissaan suomalais-ugrilaisten kielten substraattivaikutusta pohjoisvenäläisiin murteisiin. Hänen tavoitteenaan on ”muistuttaa kontaktilingvistejä paikannimistön olemassaolosta ja etsiä nimistölle paikkaa kielikontaktiteorioissa” (mas. 394). Hänen mukaansa sanasto ja etenkin paikannimistö ovat avainasemassa, kun oletusta suomalais-ugrilaisesta substraatista pyritään todistamaan. Kontaktitilanteissa eri kieliryhmien vuorovaikutusta helpottaa, jos väestöillä ei ole erillisiä omakielisiä nimijärjestelmiään. Koska nimi viittaa vain yhteen tarkoitukseen, ei sen leksikaalista merkitystä tarvitse ymmärtää, joten paikannimet siirtyvät helposti kielestä toiseen, ja samalla ne säilyttävät vanhoja, jo kadonneita appellatiiveja. (Ma.)

Henkilönnimitutkimuksessa suosittu kohde on ollut esikristillinen nimistö ja sen kehittyminen kieli- ja kulttuurikontaktien myötä. Denis Kuzmin (2019) selvittää tuoreessa kirjoituksessaan, millaista karjalainen esikristillinen naisten henkilönnimistö

on ollut. Hän tarkastelee myös nimeämisperusteita ja nimenmuodostusta, mutta keskeisimmäksi aiheeksi nousee muinaiskarjalaisen ja slaavilaisen nimistön kohtaaminen ja kontaktit. Karjalan ja suomen kielten sekä kulttuurien ja uskontojen kohtaaminen on puolestaan aiheena Outi Patrosen lehtiössä (2018), jossa selvitetään rajakarjalaisen sukunimistön kehittymistä osana Suomen karjalankielisen ortodoksisvähemmistön suomalaistumista vuosina 1818–1925.

4.5 Semanttis-funktionaalinen analyysi

Paikannimien typologisten piirteiden selvittämisen luonnollinen jatko on myös muunlaisten nimistökokonaisuuksien typologian tutkiminen. Monimutkaistuvassa yhteiskunnassa erisnimiä on alettu antaa yhä useammanlaisille entiteettikategorioille, kuten yrityksille, tuotteille, kulkuvälineille, tapahtumille, elokuville ja peleille. Kun tällaisten nimistöjen syntymisen lähtökohdat ja typologia poikkeavat suuresti paikannimistöä, ei toponomastiikkaan kehitetty syntaktis-semanttinen analyysimalli sovellu sellaiseena niiden tutkimiseen. On monia nimikategorioita, joissa nimien semanttinen sisältö ja erilaiset tehtävät kielenkäytössä ovat olennaisia tai ainakin näkyvästi läsnä. Tällaisten nimistöjen tutkimiseen on kehitetty analyysitapoja, joissa merkitys ja funktiot nousevat entistä keskeisempään rooliin. Myös ylipäätään proprin olemuksen pohtiminen ja proprien ja appellatiivien semanttinen rajankäynti ovat tämäläisyyden analyysin kehittämisessä tärkeitä. Virittäjässä tällaisia kysymyksiä käsitteleviä tai tätä metodiikkaa noudattavia tutkimuksia on toistaiseksi ilmestynyt vähän. Ryhmään olemme laskeneet aineistomme alkuperäistutkimuksista 7 (n. 3 %).

Semanttinen näkökulma on näkyvässä, kun Airila (1941) pohtii artikkelissaan, mitkä piirteet erottavat erisnimet yleisnimistä. Hän käsittelee paikannimiä, henkilönimiä, henkilönnimiyhdistelmiä, yritysten, tuotteiden, laivojen ja rakennusten nimiä, ulkomaisia ja suomalaisia nimiä, lainanimiä sekä toisaalta yleisnimiksi luokiteltavia lajinnimiä ja muita vastaavia. Vastaavaa laaja-alaista pohdintaa proprien ja appellatiivien rajankäynnistä jatkaa Penttilä (1943). Kapeammin paikannimien näkökulmasta semanttisia kysymyksiä käsittelee Kiviniemi (1980) Virittäjän artikkelina julkaistussa virkaanastujaisesityksessään. Hän toteaa, että paikannimet ovat osa kielen sanastoa, systemaattisen merkkijärjestelmän erikoistunut osa, mutta niiden semantiikka on erilaista kuin esimerkiksi yhdyssanojen semantiikka. Oleellista on, että nimillä yksilöidään ja että yksilöiminen tarkoittaa samalla erottelua, erilaistamista. Eeva Maria Närhi (1989) tuo Virittäjän palstoille uudenlaisen, funktionaalisen näkökulman havaintokirjoituksessaan, jossa hän kuvailee niitä tehtäviä, joita erisnimillä on identifioinnin lisäksi. Hänen mukaansa nimien käyttö voi ilmaista esimerkiksi asenteita (mas. 484).

Nimien merkitysten ja funktioiden analysoimisen hankaluuteen kiinnittää huomiotaan Sjöblom (2004), joka kytkee nimistöntutkimuksen metodiikan lingvistisiin taustateorioihin ja ehdottaa vaihtoehtoiseksi ajattelumalliksi kognitiivista lähestymistapaa.¹³ Kielitieteen kognitiivisille malleille on ominaista se, että merkitysten tuotta-

13. Viitteitä funktionaaliseen ja kognitiiviseen suuntaan näkyy jo Sjöblomin (2000) artikkelissa turkulaisten asunto-osakeyhtiöiden nimistä, vaikka tarkastelu pohjautuu siinä vielä paikannimistöön

mista pidetään kielessä ensisijaisena ja että merkitys ymmärretään prosessiksi, joka syntyy kielenkäytössä. Nimiä pitää voida analysoida tätä taustaa vasten: nimetkin organisoivat maailmantietoaamme, vaikka ne tekevät sen toisin kuin appellatiivit. Sjöblom korostaa, että kielenpuhujilla on nimistä yhteinen, synkroninen tulkinta, jonka tutkiminen on eri asia kuin nimenantajan alkuperäisen nimeämisperusteen selvittäminen. Nimien synkronisessa merkitysanalyysissa tärkeä käsite on valinta: nimenantaja valitsee tietyt ilmaukset muodostaessaan nimeä, ja samoin kielenpuhujat valitsevat tietyt sanat – mukaan lukien nimet – ilmaistessaan haluamiaan merkityksiä. Tästä näkökulmasta analyysin tulee siis selvittää, miten nimen kielellisen muodon valinta hahmottaa tarkoitteen, mitä se nostaa siitä esiin ja mitä mahdollisesti piilottaa. (Ma.)

4.6 Korpusanalyysi

Tietotekniikan kehitys on mahdollistanut myös onomastiikassa suurten korpusten keräämisen ja käytön tutkimusaineistoina. Vaikka varsinainen korpustutkimus on uutta, on kvantitatiivista nimitutkimusta tehty jo 1900-luvun alussa: esimerkiksi Arvi Kemiläinen (1905) selvitti, kuinka paljon ja millaisia suomenkielisiä sukunimiä yliopiston opiskelijoilla ja opettajilla 1800-luvulla oli. Tutkimuksen tavoite oli ilmeisen kansallishenkinen: kirjoituksensa lopussa Kemiläinen (mas. 129) ihmettelee, miten suomalaiset ovat niin pitkään ”jaksaneet päällään pitää tuota muukalaista kuorta”, ja toivoo, että ”meissäkin suomalaisissa vihdoon herää yleinen halu olla *täydellisesti* suomalaisia ja esiintyä *täydellisesti* suomalaisina”. Olemme laskeneet korpusanalyysiryhmään mukaan kaikki sellaiset artikkelit ja katsaukset, joissa keskeisin menetelmä on kvantitatiivinen. Näitä on Virittäjässä 10 (n. 4 %).

Tietotekniikka herätti aluksi epäilyksiä. Arviossaan Raija Sandströmin väitöskirjasta *Finska och icke-finska tillnamn i Nedertorneås kyrkböcker på 1800-talet* Pirjo Mikkonen (1988) kritisoi sitä, että tekijä on käyttänyt valmista muuhun tarkoitukseen tehtyä tietokantaa, mikä aiheuttaa sen, että tiedostojen rakenne määrää tutkimusta eikä päinvastoin. Hän vierastaa myös yleisellä tasolla tietokoneen käyttöä tutkimuksessa: ”Tietokoneen avulla todellisuudesta tehdään kuva pelkistäen ja tyyppitellen. Se voi johtaa liikaan yksioikoisuuteen, sillä kone osaa käsitellä vain selviä yksiselitteisiä luokkia. Aineiston analyysin on oltava johdonmukainen ja kaiken aineiston on sovitava johonkin luokkaan.” (Mas. 303.)

Parikymmentä vuotta myöhemmin tilanne oli jo tyystin toinen: tietotekniset mahdollisuudet suurten aineistojen hallintaan ja käsittelyyn olivat edenneet huimin askelin. Väitöksenalkajaisitelmässään Antti Leino (2007) perusteli, miten automaattinen tietojenkäsittely mahdollistaa sellaisten laskennallisten menetelmien kehittämisen, joilla pystytään massiivisista paikannimiaineistoista – Leinon tutkimuksessa liki 60 000:sta peruskartan järvennimistä – saamaan esiin mahdollisesti ennestään tuntemattomia

syntaktis-semanttiseen metodiin. Sjöblomin mukaan asunto-osakeyhtiön nimellä voi olla identifoinnin lisäksi muita funktioita, joissa semanttinen mielekkäys on keskeinen. Hän toteaa: ”Nimien semantiikkaa voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: nimenantajan näkökulmasta, jolloin puhutaan nimeämisperusteista, tai nimenkäyttäjien näkökulmasta, jolloin puhutaan niistä assosiaatioista, joita nimi kieliyhteisössä herättää.” (Mas. 382.)

säännönmukaisuuksia ja vahvistamaan tutkimuksen aiempia, havainnoista tehtyjä johtopäätöksiä. Leinon mukaan todennäköisyyslaskenta ja tilastotiede auttavat esimerkiksi löytämään aineistosta nimipareja ja nimijoukkoja, joiden esiintymät keskittyvät toistensa läheisyyteen. Näin saadaan selville yhteisesiintymäsääntöjä, joiden kautta voidaan selvittää lähekkäisten nimien vaikutusta toisiinsa. (Leino 2007; ks. myös Nyström 2008.)

Vaikka suomalaisia (varsinkin typologisia) paikannimitutkimuksia on tehty kattavien nimikokoelmien avulla (ks. esim. Räisänen 1990), on virallisia henkilönnimiä tarkastelevissa tutkimuksissa ollut käytettävissä tätäkin suuremmat aineistot. Kaikkien suomalaisten nimet sisältävät Väestörekisterikeskuksen aineistot ovat olleet käytössä, kun on tarkasteltu nimien yleisyyttä ja suosionvaihtelua. Näiden laajojen aineistojen avulla on tutkittu myös eri nimityyppien ja -muottien käyttöä ja suosionvaihtelua (esim. Sartjärvi 2013), ja tällaisiin tutkimuksiin sisältyy usein myös typologista ja sosioonomastista otetta. On myös pohdittu sitä, millaisin menetelmin henkilönnimien suosionvaihtelua tulisi tutkia (Hämäläinen 2013).

Muiden nimien osalta nostamme esiin Janne Seppälän lektion (2013), jossa tuodaan esiin yli 3 000 kulkineen nimeä sisältävän aineiston analyysia. Henkilönnimien ryhmään kuuluvat puolestaan Internetin käyttäjänimet, joita on 7 600 nimeä sisältävän aineiston avulla analysoinut Lasse Hämäläinen (2016; ks. myös 2019). Vaikka sekä Seppälän että Hämäläisen töissä näkyy vahvasti nimitypologinen analyysi (ja Hämäläisellä lisäksi semanttis-funktionaalinen analyysi), on laajahkon korpuksen tilastollinen analyysi kummassakin oleellinen.

4.7 Monitieteinen analyysi

Monitieteisiksi olemme luokitelleet kirjoitukset, joissa käytetään hyväksi sekä nimistöntutkimuksen että jonkin ei-lingvistisen tieteenalan metodeja. Vaikka monitieteisyys on nimistöntutkimukselle leimallista, tuomme tässä osuudessa esiin ainoastaan sellaisia kirjoituksia, joissa analyysia tehdään monimenetelmällisesti, ei vain toisen tieteenalan tuloksia ja lähtökohtia esittäen. Tähän ryhmään kuuluu 21 kirjoitusta eli noin 9 prosenttia aineistomme alkuperäistutkimuksista. Selvästi eniten monitieteistä analyysia on tehty nimistöntutkimusta ja asutushistoriaa yhdistäen.

Varhaisimpia asutushistoriaa paikannimistön avulla valottavia kirjoituksia on Kaliman tutkimus (1912), jossa selvitetään ”lappalaisperäisten paikannimien” levintää Suomessa ja Venäjällä. Kirjoituksen taustana on K. B. Wiklundin tutkimus *Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland belyst av ortnamnen*, mutta kyse ei kuitenkaan ole varsinaisesta kirja-arviosta. Kalima päätty Wiklundin tulosten siivittämänä siihen, että ”voimme päättää lappalaisten ulottuneen paljon etelämmäksi kuin mitä paikannimien avulla saatamme tietää” (mas. 120). Sääksmäen hämäläisten retkiä Keski-Satakuntaan puolestaan todistelee nimistön avulla Väinö Voionmaa (1926).

Paikannimistön todistusvoima asutushistorian tutkimuksessa käy ilmi myös Nissilän (1950) yli 10-sivuisesta arviosta historioitsija Armas Luukon tutkimuksesta *Etelä-Pohjanmaan keskiaika*. Nissilä huomauttaa, että ”[p]aikannimistön käyttö maamme asutushistorian selvittelyssä on vielä suhteellisen nuorta, sillä ei ole ymmärretty, että paikannimiin sisältyy jälkiä niistä ihmisistä, jotka kaukaisina aikoina olivat alkaneet

asuttaa tätä maata” (mas. 178). Nissilä löytää Luukon tutkimuksesta monia puutteita, jotka johtuvat muun muassa siitä, että tämä ei ole tuntenut nimiin sisältyvää sanastoa tai sanojen murteellista levikkiä. Nissilä perustelee keskimääräistä pitempää arviotaan sillä, että hän on halunnut ”saada keskustelun alaiseksi paikannimistöön perustuvan asutushistorian tutkimusmenetelmät” ja kasvattaa ymmärrystä eri tieteenalojen edustajien kesken (mas. 190). Yli puolivuosisataa myöhemmin Kuzmin (2010) sovelsi nimistöntutkimusta asutushistorian tutkimukseen selvittäessään Vienan väestön alkuperää. Artikkelissa käytetty typologis-maantieteellinen menetelmä perustuu tietyille kielimuodoille ominaisten nimeämismallien etsimiseen ja kartoittamiseen, ja työssä onkin selvästi nähtävissä typologisen tutkimuksen vahvuuksia. Monitieteisyys asutushistoriaa ja paikannimistöä yhdistävissä tutkimuksissa näkyy myös siinä, että niitä ovat tehneet muutkin kuin nimistöntutkijat. Arkeologi A. M. Tallgren (1933) pohtii kirjoituksessaan, mitä paikannimistön avulla voidaan selvittää esikristillisestä ajasta Varsinais-Suomen alueella.

Asutushistorian lisäksi Virittäjän kirjoituksissa näkyvät perinnetieteiden menetelmät. Samuli Paulaharju (1908, 1909) paneutui köllinimien perusteisiin kansatieteellisestä näkökulmasta. Kalevalassa esiintyvää nimistöä tarkastellaan varhaisissa Virittäjän vuosikerroissa myös folkloristiikan näkökulmista (esim. Krohn 1913; Tunkelo 1914). Esimerkiksi Matti Kuusi (1983) löytää *Karjalan* alkuperään argumentteja kansanrunoudesta ja arkeologiasta. Keskiaikaisen kirkon pyhimyskultin tarkastelu taas nousee keskeiselle sijalle Nissilän (1956b) artikkelissa, jossa hän selvittää Nikolauskultin leviämistä nimistön kuvaamana eri maissa.

Myös kirjallisuudentutkimuksen menetelmät näkyvät jossain määrin Virittäjän nimistökirjoituksissa. Bertills (2003) kuvaa väitöskirjassaan kaunokirjallisen kontekstin vaikutusta teoksen nimien (henkilön- ja paikannimien) valintaan. Nimen kirjalliset näkökulmat eli tehtävät, joita nimellä teoksessa on (mm. poeettiset tehtävät), ja se, kenelle teksti on suunnattu, ovat hänen mukaansa keskeisiä analysoitavia asioita, ja ne ”vaativat erilaisen metodologisen lähestymistavan ja analyysitavan kuin esimerkiksi paikannimet ja tavalliset henkilönnimet” (mas. 394).

5 Pohdintoja

Nimistöntutkimus on saanut alkunsa etymologisena tieteenalana, jonka tuloksia on tarkasteltu myös kieli- ja asutushistorian kontekstissa. Etymologinen suuntaus on ollut voimissaan koko tarkastelujaksomme ajan, ja kaikista nimistökirjoituksista yli puolet kuuluu tähän ryhmään. Nimistöntutkimus on kuitenkin kasvanut yli sadan vuoden takaisesta yksittäisten ja kiinnostavien nimien alkuperän selvittelystä nimisysteemit, nimitypologian ja nimien semanttiset ja kontekstuaaliset piirteet huomioivaksi kentäksi, jossa myös monitieteisyys ja kielten välisten kontaktien tutkimus nousevat perustelluiksi kumppaneiksi.

Nimitypologinen analyysi ja sosio-onomastiikka ovat 1900-luvun jälkipuoliskolla onomastiikan ytimeen nousseita aloja, joilla suomalainen tutkimus on kansainvälisestikin arvioiden tehnyt innovatiivista työtä menetelmien kehittämisessä. Kuitenkin jo sadan vuoden takaisissa Virittäjän kirjoituksissa on nähtävissä merkkejä kiin-

nostuksesta nimien rakennetta ja käyttöä kohtaan. Jotkin varhaisista huomioista tuntuvat yhä hyvinkin ajankohtaisilta, ja vuosikymmenten takaisten tutkijoiden ajatuksista löytyy aiemmin huomaamatta jääneitä toteamuksia, jotka vasta nyt osoittautuvat varsin kauaskantoisiksi.

Vaikka olemme tässä artikkelissa luokitelleet nimistökirjoituksissa esitelty ja hyödynnetyt metodit seitsemään luokkaan, haluamme korostaa, että luokittelu on karkea ja että luokkien välillä on paljon limittäisyyttä ja päällekkäisyyttä. Tärkeää on vielä huomata se, että suomalaisessa onomastiikassa metodinen kehitys on ollut paljolti aiempien metodien pohjalle rakentamista: esimerkiksi tylogisen ajattelun piirteitä alettiin tuoda esiin etymologiassa kirjoituksissa, ja sosio-onomastinen suuntaus taas sai virtaa tylogisesta. Nimien merkityspiirteiden ja funktioiden analyysi on ollut luonteva seuraus erilaisten nimistöjen tylogiaa selvitetäessä. Korpusanalyysi taas on luonnollista kehitystä aiemmista suuntauksista ja lingvistiikassa ylipäänsä käyttöön tulleista suurten aineistojen analyysityökaluista.

Lingvistiset näkökulmat, kuten kognitiivinen kielentutkimus, sosiolingvistiikka ja keskusteluanalyysi, ovat tulleet 2000-luvulla näkyvämmiin ja monipuolisemmin osaksi onomastiikkaa niin teorianmuodostuksessa kuin myös nimien analyyseissa. Muitakin kielentutkimuksen metodeja, kuten systeemis-funktionaalista tekstianalyysia ja kriittistä diskurssianalyysia, sekä lähitieteiden metodeja, kuten semiotiikkaa, on viime vuosien onomastiikassa hyödynnetty, vaikka ne eivät toistaiseksi juuri näy Virittäjän kirjoituksissa.

Suomalaisen nimistöntutkimuksen linjat ja valinnat tulevat monipuolisesti näkyviin Virittäjän nimistökirjoituksissa. Koska nimistöntutkimuksen alan julkaisufoorumien kirjo on laventunut varsinkin kansainvälisesti, ei Virittäjässä enää julkaista niin mittavaa osaa onomastisesta tutkimuksesta kuin aiemmin. Tuore nimistöntutkimus näkyy Virittäjässä melko vähäisessä määrin artikkeleina, mutta niiden sijaan lehtiö, kirja-arviot ja kongressikatsaukset välittävät monipuolisesti 2000-luvun onomastiikan näkökulmia.

Lähteet

- AARNE, ANTTI 1905: Sukunimitilastoa oppikouluistamme. – *Virittäjä* 9 (1) s. 112–116.
- AINIALA, TERHI 1993: Miksi paikannimet muuttuvat? [Arvio kirjasta Vibeke Dalberg 1991: *Stednavneændringer og funktionalitet.*] – *Virittäjä* 97 (4) s. 695–701.
- 1995: Paikannimet kulttuurimaisemassa. [Arvio kirjasta Jan Paul Strid 1993: *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen.*] – *Virittäjä* 99 (1) s. 145–149.
- 1997: Paikannimen olemuksesta. – *Virittäjä* 101 (3) s. 426–429.
- 2000: Paikannimistön muuttuminen. – *Virittäjä* 104 (3) s. 355–372.
- AINIALA, TERHI – HALONEN, MIA 2011: Somalialaistaustaiset nuoret nimistönkäyttäjinä Itä-Helsingissä. – *Virittäjä* 115 (2) s. 193–220.
- AINIALA, TERHI – KOMPPA, JOHANNA – MALLAT, KAIJA – PITKÄNEN, RITVA LIISA 2000: Paikannimien käyttö ja osaaminen. Nimitaito Pälkäneen Laitikkalassa. – *Virittäjä* 104 (3) s. 330–354.
- AINIALA, TERHI – LAPPALAINEN, HANNA 2010: Miten Helsingistä puhutaan? – *Virittäjä*

- AINIALA, TERHI – PITKÄNEN, RITVA LIISA 2002: Paikannimistön tutkimuksen valinnat. Etymologioista sosio-onomastiikkaan. – *Virittäjä* 106 (2) s. 231–240.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA-MAUNUMAA, MINNA 2002: Sosio-onomastiikka vahvasti esillä Uppsalan nimistökongressissa. – *Virittäjä* 106 (4) s. 576–580.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLÖM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI – ÖSTMAN, JAN-OLA 2017: Introduction. Socio-onomastics and pragmatics. – Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman (toim.), *Socio-onomastics. The pragmatics of names* s. 1–18. Amsterdam: John Benjamins.
- AIRILA, MARTTI 1901: Eräitä numeroita nimenmuutoksista. – *Virittäjä* 5 (1) s. 37–41.
- 1902: Iso vai pieni kirjain? Kumpi oikeampi: Länsi-Suomi vai länsi-Suomi? – *Virittäjä* 6 (1) s. 47–48.
- 1941: Erisnimet. – *Virittäjä* 45 s. 313–323.
- ALVRE, PAUL 1992: Viron vere-loppuisten paikannimien ratkaisu – suomen kielessä. – *Virittäjä* 96 (1) s. 72–80.
- BERGSLAND, KNUT 1967: *Uumaja, Luulaja* ym. – *Virittäjä* 71 (3) s. 243–249.
- BERTILLS, YVONNE 2003: Kaunokirjallisuus ja henkilönnimet. – *Virittäjä* 107 (3) s. 393–397.
- ERDÖDI, JÓZSEF 1969: Mikä oli Otavan aikaisempi nimi? – *Virittäjä* 73 (1) s. 35–43.
- ERKAMO, VILJO 1990: *Roine*-nimen etymologia ja merkitys. – *Virittäjä* 94 (2) s. 218–223.
- GROTEFELT, KUSTAVI 1897: Muutamista ruotsinkielisen Pohjanmaan suomalaisista paikannimistä. – *Virittäjä* 1 (1) s. 100–102.
- 1906: Gotlannin entisestä suomalaisesta nimestä ”Vojjonmaa”. – *Virittäjä* 10 s. 142–143.
- GRÜNTAL, RIHO 1999: *Suomen* alkuperä. – *Virittäjä* 103 (1) s. 99–109.
- HAAVIO, MARTTI 1921: Henrik Bertelsen: *Fællesnavne og Egennavne* [Kirjallisuutta]. – *Virittäjä* 25 s. 122–125.
- HAKULINEN, LAURI 1949: Henkilönnimien synty ja kehitys. [Arvio kirjasta Albert Dauzat 1946: *Les noms de personnes*.] – *Virittäjä* 53 s. 329–330.
- HEIKKILÄ, MIKKO 2012: *Tampere* – saamelaisen Tammerkosken kaupunki. – *Virittäjä* 116 (1) s. 117–124.
- HERTZEN, ERIK VON 1970: Ikivanha vesistönnimi. – *Virittäjä* 74 (1) s. 39–45.
- HULDÉN, LARS 1990: *Tampere – Tammerfors*. – *Virittäjä* 94 (1) s. 33–48.
- HÄMÄLÄINEN, LASSE 2013: Mikä nimi on ollut kaikkein suosituin? Suosiolukumenetelmä etunimien suosionvaihtelun tutkimuksessa. – *Virittäjä* 117 (1) s. 70–81.
- 2016: Suomalaisten verkkoyhteisöjen käyttäjänimet. – *Virittäjä* 120 (3) s. 398–422.
- 2019: Nimet verkossa. Lektio. – *Virittäjä* 123 (3). <https://doi.org/10.23982/vir.83027>.
- IKOLA, NILO 1933: *oia-* ja *ia-*loppuisista paikannimistä. – *Virittäjä* 37 s. 395–399.
- ITKONEN, T. I. 1920: Lappalaisperäisiä paikannimiä suomenkielen alueella. – *Virittäjä* 24 (1) s. 1–11.
- 1964: Lappalaisia *o- ja *oi-loppuisia henkilönnimiä. – *Virittäjä* 68 (4) s. 361–363.
- ITKONEN, TERHO 1963: Viljo Nissilä 60-vuotias. – *Virittäjä* 67 (3) s. 271–273.
- 1988: Panasonic Vastaanottimista PostiTeleen ja TeleForumiin. – *Virittäjä* 92 (3) s. 443–446.
- JÓHANNESON, KRISTINN – KARLSSON, HUGO – RALPH, BO (toim.) 1994: *Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991*. Uppsala: Norna-förlaget.
- KALIMA, JALO 1912: Lappalaisten muinainen levintä Venäjällä ja Suomessa paikannimien valossa. – *Virittäjä* 16 s. 115–121.

- 1939: Viljo Nissilä. Vuoksen paikannimistö I. – *Virittäjä* 43 (4) s. 508–520.
- KALLIO, PETRI 1998: Suomi (ttavia etymologioita). – *Virittäjä* 102 (4) s. 613–620.
- KÁLMÁN, BÉLA 1961: Unkarilaisten sukunimien synty. – *Virittäjä* 65 (3) s. 294–305.
- KALSKE, MARJA 2005: Suomessa syntyneiden hevosten nimistö. Lektio. – *Virittäjä* 109 (4).
<https://journal.fi/virittaja/article/view/40439>.
- KEMILÄINEN, ARVI 1905: Suomenkieliset sukunimet yliopistoissamme. – *Virittäjä* 9 s. 121–129.
- KEPSU, SAULO 1974: Nimistöntutkimuksen uusia näkökulmia. [Arvio kirjasta Kurt Zilliacus 1973 (toim.): *Synvinklar på ortnamn*.] – *Virittäjä* 78 (1) s. 98–101.
- 2012: Joennimet. – *Virittäjä* 116 (2) s. 262–275.
- 2015: Prototoponymica. Nimenanto Pohjois-Savossa eräkaudella. – *Virittäjä* 119 (2) s. 267–278.
- KETTUNEN, LAURI 1929: *Eesti ja Viro*. – *Virittäjä* 33 s. 274–279.
- 1957: Suomen *vaha* 'rajakivi'. – *Virittäjä* 61 (1) s. 91–94.
- KIVINIEMI, EERO 1963: Johdatus nimistöntutkimukseen. [Arvio kirjasta Viljo Nissilä 1962: *Suomalaista nimistöntutkimusta*.] – *Virittäjä* 67 (3) s. 274–275.
- 1971: Vastakohta- ja variointinimistä. – *Virittäjä* 75 (2) s. 123–134.
- 1979: Virolaisen nimistön rakenne ja kehitys. [Arvio kirjasta Valdek Pall 1977: *Põhja-Tartumaa kohanimed II*.] – *Virittäjä* 83 (3) s. 248–251.
- 1980: Paikannimistön maailmankuva ja todellisuus. – *Virittäjä* 84 (1) s. 1–6.
- 1995: Namenforschung in Finnland. – Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger & Ladislav Zgusta (toim.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik* s. 176–178. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOISTINEN, OLLI 1899: Silmäys kansan nimitietoihin Pohjois-Savossa. – *Virittäjä* 3 s. 120–125.
- KOIVULEHTO, JORMA 1993: *Suomi*. – *Virittäjä* 97 (3) s. 400–408.
- KOSKI, MAUNO 1972: Nimistöntutkimuksemme kavalkadi. [Arvio kirjasta *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja* 52, 1972.] – *Virittäjä* 76 (4) s. 482–485.
- 1977: Uusi onomastinen koulukunta. [Arvio kirjoista Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen & Kurt Zilliacus 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia: Terminologin inom namnforskningen* ja Eero Kiviniemi 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*.] – *Virittäjä* 81 (2) s. 218–224.
- KOSKIMIES, A. V. 1913: Kotieläintemme suomenkielinen nimistö. – *Virittäjä* 17 s. 54–71.
- KROHN, KAARLE 1913: Lempo. – *Virittäjä* 17 s. 29–30.
- KUUSI, MATTI 1983: *Karjalan* arvoitus. – *Virittäjä* 87 (2) s. 235–241.
- KUZMIN, DENIS 2010: Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteenä. – *Virittäjä* 114 (2) s. 223–252.
- 2019: Karjalaisten naisten esikristillinen nimistö. – *Virittäjä* 123 (3) s. 431–443. <https://doi.org/10.23982/vir.60729>.
- KÖNÖNEN, AULIS V. A. 1913: Lehmien nimiä Pälkäjärveltä. – *Virittäjä* 19 s. 121–123.
- LEINO, ANTTI 2007: Peruskartalta kielioppiin. Lektio. – *Virittäjä* 111 (2). <https://journal.fi/virittaja/article/view/40563/9989>.
- LESKINEN, HEIKKI – KIVINIEMI, EERO (toim.) 1990: *Finnish onomastics. Namenkunde in Finnland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, JUHA 1991: Suomalaisen ja unkarilaisten etunimien vertailua. – *Virittäjä* 95 (3) s. 417–422.
- LOPMERI, J. A. 1950: *Kainuu*. – *Virittäjä* 54 s. 282–286.
- 1960: *Sauvo ja Savo*. – *Virittäjä* 64 (1) s. 14–20.
- MALLAT, KAIJA 1991: Suomalaista nimistöntutkimusta maailmankielillä. [Arvio kirjasta Heikki Leskinen & Eero Kiviniemi (toim.) 1990: *Finnish onomastics. Namenkunde in Finnland*.]

- *Virittäjä* 95 (3) s. 312–317.
- MANTILA, HARRI 2012: *Kyrö, Pohjankangas vai Viltti-Hattula?* Kansalaisten ehdotuksia uuden kunnan nimeksi. – *Virittäjä* 116 (2) s. 231–253.
- MIKKONEN, PIRJO 1988: Nimistö muutissa. [Arvio kirjasta Raija Sandström 1985: *Finska och icke-finska tillnamn i Nedertorneås kyrkböcker på 1800-talet.*] – *Virittäjä* 92 (2) s. 300–304.
- 2014: ”Otti oikean sukunimen.” Vuosina 1850–1921 otettujen sukunimien taustat. Lektio. – *Virittäjä* 118 (1). <https://journal.fi/virittaja/article/view/9421>.
- MÄGISTE, JULIUS 1970: Viron paikannimistä *Põlva* ja 1200-luvun *Walgatabalwe*. – *Virittäjä* 74 (2) s. 249–256.
- NAERT, AINO 1976: Nauvon alun perin suomalaista paikannimistöä. – *Virittäjä* 80 (5) s. 449–459.
- NISSILÄ, VILJO 1934: Paikannimien keräämisestä ja hieman niiden tutkimisestakin. – *Virittäjä* 38 s. 48–86.
- 1935: Eräitä lahjoitusmaajärjestelmän jälkiä Ala-Vuoksen paikannimistössä. – *Virittäjä* 39 s. 110–116.
- 1939: *Vuoksen paikannimistö I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1940: Paikannimien syntykysymyksiä. – *Virittäjä* 44 s. 181–189.
- 1944: Itä-Karjalan paikannimien appellatiivisista piirteistä. – *Virittäjä* 48 s. 399–406.
- 1947: Kuujärven paikannimistöstä. – *Virittäjä* 51 (1) s. 13–19.
- 1948: Pohjois-Pohjanmaan karjalaista nimistöä. – *Virittäjä* 52 s. 215–243.
- 1950: Etelä-Pohjanmaan asutushistoriaa paikannimistön valossa. [Arvio kirjasta Armas Luukko 1949: *Etelä-Pohjanmaan keskiaika.*] – *Virittäjä* 54 s. 178–190.
- 1951a: Eräs alasaksalainen henkilönnimityyppi Suomessa. – *Virittäjä* 55 s. 347–365.
- 1951b: Paikan- ja henkilönnimistön kansainvälinen tutkimuskeskus. – *Virittäjä* 55 s. 211.
- 1952a: Viron ruotsalaisalueiden paikannimistön tutkimusta. [Arvio kirjasta Per Wieselgren 1951: *Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svensksbygder.*] – *Virittäjä* 56 s. 60–63.
- 1952b: Kansainvälinen nimistöntutkijain kongressi Uppsalassa. – *Virittäjä* 56 s. 325–326.
- 1954: Syntymäpaikkaa ja -yhteisöä ilmaisevia sanoja nimistössämme. – *Virittäjä* 58 s. 246–287.
- 1956a: Slaavilaisia aineksia nimistössämme. – *Virittäjä* 60 s. 49–70.
- 1956b: Nikolauksen kultti ja nimistömme. – *Virittäjä* 60 s. 228–248.
- 1957: Iin paikannimien kielellisestä rakenteesta. – *Virittäjä* 61 (1) s. 49–90.
- 1959a: *Tampere*-nimestä. – *Virittäjä* 63 (1–2b) s. 91–106.
- 1959b: *Suomi*-nimen ongelma. – *Virittäjä* 63 (3) s. 292–305.
- 1960: Huomioita Ähtärin nimestä. – *Virittäjä* 64 (4) s. 331–335.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2008: Järvenimet, tiedonlouhinta ja konstruktiokielioppi. Jännittävä kohtaaminen. [Arvio kirjasta Antti Leino 2007: *On toponymic constructions as an alternative to naming patterns in describing Finnish lake names.*] – *Virittäjä* 112 (1) s. 146–151.
- NÄRHI, EEVA MARIA 1989: Erisnimen toimenkuva. – *Virittäjä* 93 (3) s. 480–485.
- OJANSUU, HEIKKI 1899: Nimistä *Suomi* ja *suomalainen, finne* ja *Finland*. – *Virittäjä* 3 s. 81–91.
- 1903: Suomen *Kemiö*- ja ruotsin *Kimito*-nimien äänteellisestä suhteesta. – *Virittäjä* 7 (1) s. 29–30.
- 1912: Paikannimiä: *Suoniemi* ja *Suodenniemi*. – *Virittäjä* 16 s. 68–69.
- 1913: *Suomi*- (*Sooe*-), *Lappi*- (*Lapi*-) ja *Loppi*- (*Löpe*-) nimet Virossa. – *Virittäjä* 17 s. 84–89.
- 1914: *Kupitsa*-nimistä. – *Virittäjä* 18 s. 185–186.
- 1917: Paikannimien selityksiä. 2. *Oulanka, Oulainen, Uleåborg, Oulu*. – *Virittäjä* 21 s. 67–69.
- PAIKKALA, SIRKKA 1997: *Tsekkiläinen etunimikirja*. [Arvio kirjasta Miloslava Knappová 1996:

- Jak se bude Vase dítê jmenovat?* *Virittäjä* 101 (3) s. 488–490.
- 2005: Nimi- ja sanasemantiikkaa Slovakiasta. [Arvio kirjoista Ernst Eichler, Karlheinz Hengst & Dietlind Krüger (toim.) 2001: *Vincent Blanár, Selecta Linguistica et Onomastika* ja Blanár, Vincent 2001: *Theorie des Eigennamens.*] – *Virittäjä* 109 (3) s. 423–430.
- 2010: Nimistöntutkimuksen oppikirja Saksasta. [Arvio kirjasta Andrea Brendler & Silvio Brendler (toim.) 2004: *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik.*] – *Virittäjä* 114 (2) s. 313–315.
- PALANDER, MARJATTA 1992: Kerimäen pitäjän nimestä. – *Virittäjä* 96 (4) s. 349–360.
- PALL, VALDEK 1971: Önnestunud tüübiuurimus. [Arvio kirjasta Eero Kiviniemi 1971: *Suomen partisippiinimistöä: ensimmäisen partisipin sisältävät henkilön- ja paikannimet.*] – *Virittäjä* 75 (3) s. 326–328.
- PATRONEN, OUTI 2018: Rajakarjalaisen sukunimistön kehittyminen osana Suomen karjalan-kielisen ortodoksivähemmistön suomalaistumista 1818–1925. Lektio. – *Virittäjä* 122 (1). <https://doi.org/10.23982/vir.66865>.
- PAULAHARJU, SAMULI 1908: Pikkasen pakinaa kölleistä. – *Virittäjä* 12 s. 114–117.
- 1909: Lisiä köllipakinaan. – *Virittäjä* 13 (1) s. 13–14.
- PENTTILÄ, AARNI 1943: Eris- ja yleisnimistä. – *Virittäjä* 47 (1) s. 30–40.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1971: Ruotsin paikannimistä [Arvio kirjasta Bengt Pamp 1971: *Ortnamnen i Sverige.*] – *Virittäjä* 75 (3) s. 328–329.
- 1972: Nimistöntutkijain kongressi Sofiassa. – *Virittäjä* 76 (4) s. 455–457.
- 1975: Nimistöntutkijain kongressi Bernissä. – *Virittäjä* 79 (4) s. 429–431.
- RAHKONEN, PAULI 2011: *Tampere* – saamelainen koskiappellatiivi. – *Virittäjä* 115 (2) s. 252–256.
- RAINIO, JUSSI 1951: Keuruselän ja vanhan Keuruun nimestä. – *Virittäjä* 55 s. 129–138.
- RAINÒ, PÄIVI 2005: Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä. Lektio. – *Virittäjä* 109 (1). <https://journal.fi/virittaja/article/view/40387>.
- RAJASUU, RIITTA 2013: Kuopiossa, Oulussa ja Turussa vuosina 1725–44 ja 1825–44 syntyneiden kastenimet. Lektio. – *Virittäjä* 117 (3). <https://journal.fi/virittaja/article/view/8512>.
- RAPOLA, MARTTI 1921: Pieniä huomioita: *Riðvala* > *Rilvala* > *Rirvala*. – *Virittäjä* 25 (1) s. 35–36.
- RAUTIO HELANDER, KAISA 2009: Namat dan nammii – Sámi báikenamaid dáruiduhttinpolitihka. Lektio. – *Virittäjä* 113. <https://journal.fi/virittaja/article/view/4168>.
- RAVILA, PAAVO 1933: *Satakunta*. – *Virittäjä* 37 s. 221–223.
- RISSANEN, MATTI 1987: Englantilaisten nimien ääntämisestä. – *Virittäjä* 91 (2) s. 279–282.
- RUUTH, MARTTI 1901: Köllit. – *Virittäjä* 5 s. 41–43.
- RUUTTU, MAIJA 1930: Kivennapalaisista henkilönnimimuodostuksista. – *Virittäjä* 34 s. 450–451.
- RYTKÖNEN, KALLE 1897: Suomalaisista sukunimistä Turun kaupungissa 1600-luvun alkupuolella. – *Virittäjä* 1 s. 49–54.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1970: Nimistöntutkijain kongressi Wienissä. – *Virittäjä* 74 (1) s. 54–62.
- 1971: Miten nimistöä tutkitaan? [Arvio kirjasta Harry Ståhl 1970: *Ortnamn och ortnamnsforskning.*] – *Virittäjä* 75 (3) s. 329–330.
- RÄISÄNEN, ALPO 1990: Yleiskuva Suomen paikannimistä. [Arvio kirjasta Eero Kiviniemi 1990: *Perustietoa paikannimistä.*] – *Virittäjä* 94 (2) s. 234–239.
- 1995: Kainuun saamelaisperäisiä paikannimiä. – *Virittäjä* 99 (4) s. 532–544.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1936: Nimityypistä *Tavast(e)*, *Ervast(i)* yms. – *Virittäjä* 40 s. 444–446.
- SAARELMA-MAUNUMAA, MINNA 2003: Nimet yhdistävät suomalaisia ja namibialaisia. – *Virittäjä* 107 (2) s. 258–262.
- SAARIKIVI, JANNE 2000: Kontaktiähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. – *Virittäjä* 104 (3) s. 394–415.

- SARTJÄRVI, MAIJA 2013: Kahden etunimityypin yleistyminen ja suosionvaihtelu. – *Virittäjä* 117 (1) s. 44–69.
- SAXÉN, RALF 1899: Huomioita suomalaisen persoonallisen nimistön alalta. – *Virittäjä* 3 (1) s. 1–5.
- SEPPÄLÄ, JANNE 2013: Kulkine.net – tutkimus epävirallisista kulkineennimistä. Lektio. – *Virittäjä* 117 (3). <https://journal.fi/virittaja/article/view/8800>.
- SETÄLÄ, E. N. 1899: *Sabme – Häme*. – *Virittäjä* 3 s. 109–110.
- SJÖBLOM, PAULA 2000: *Soma, Kårsä-Pähkinä ja Junavahti*. Turkulaisten asunto-osakeyhtiöiden nimet. – *Virittäjä* 104 (3) s. 373–392.
- 2004: Kognitiivinen näkökulma proprien semantiikkaan. – *Virittäjä* 108 (1) s. 80–91.
- 2006: Nimellä on merkitystä. Lektio. – *Virittäjä* 110 (2). <https://journal.fi/virittaja/article/view/40482>.
- SJÖBLOM, PAULA – AINIALA, TERHI 2020: Nimistöntutkimus. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä* s. 800–830. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOVERI, A. J. 1923: *Tamminkoski – Tammerkoski – Tampere*. – *Virittäjä* 27 s. 72–73.
- SUUTARI, TONI 2000: Kaksikielisten alueiden paikannimistökuultuurin historiasta. – *Virittäjä* 104 (3) s. 449–455.
- SYRJÄLÄ, VÄINÖ 2018: Nimet – kielet – paikka. Lektio. – *Virittäjä* 122 (4). <https://doi.org/10.23982/vir.74114>.
- TALLGREN, A. M. 1933: *Hiisi ja Moisio*. Yritys muinaissuomalaisen asutus- ja yhteiskunta-historian selvittämiseksi. – *Virittäjä* 37 s. 319–331.
- TEPPO, HANNES 1939: *Savoy, Elysée, Metropol*. – *Virittäjä* 43 s. 525.
- TILK, J. 1910: Paikannimiä: vir. *Emajögi, Emumägi* ja suom. *Ämmäkoski*. – *Virittäjä* 14 s. 85–86.
- TUNKELO, E. A. 1899: Mistä nimi Häme? – *Virittäjä* 3 s. 97–107.
- 1900: Kupittaaan nimistä. – *Virittäjä* 4 s. 69–73.
- 1906: Omituinen yhdysperäinen paikannimi. – *Virittäjä* 10 s. 57–59.
- 1908: Vieraiden nimien transskriptioni. – *Virittäjä* 12 s. 163.
- 1910: Lapin *saivva*, suomen *Saivi-* ja *Saimaa*. – *Virittäjä* 14 s. 46–49.
- 1911: *Keuru?* *Keuruu*. – *Virittäjä* 15 s. 46–47.
- 1914: Kalevalan sanat *Uvanto* ja *Uvantolainen*. – *Virittäjä* 18 s. 187–195.
- 1918: Sanoista *Kainuu* ja *kaino*. – *Virittäjä* 22 s. 119–135.
- 1928: Havaintoja naisten *-nen* ja *-tar*-loppuisien sukunimien käytöstä Nilsin hautakirjoituksissa ja vanhoissa kirkonkirjoissa. – *Virittäjä* 32 s. 268–277.
- 1929a: Maannimistä *Viro* ja *Vironmaa*. – *Virittäjä* 33 s. 102–125.
- 1929b: Jatkoa keskusteluun nimistä *Viro* ja *Eesti*. – *Virittäjä* 33 s. 279–295.
- WELIN, SAARA 1978: Uusi unkarilainen henkilönnimijulkaisusarja. [Arvio kirjasarjasta *Magyar Személynévi Adattárak 1–16*] – *Virittäjä* 82 (2) s. 191–193.
- VENNOLA, J. H. 1899: Muistiinpanoja Suomen Lapin nimistöstä 1570-luvulta. – *Virittäjä* 3 s. 64–70.
- WIIK, KALEVI 1996: *Zeme – häme – saame – suomi*. – *Virittäjä* 100 (2) s. 244–252.
- VIRTARANTA, PERTTI 1951: *maden-tyyppinen mon. genetiivi. – *Virittäjä* 55 s. 394–406.
- 1970: *Suodenniemi*-tyyppisestä paikannimistä. – *Virittäjä* 74 (2) s. 236–248.
- VOIONMAA, VÄINÖ 1926: Muinaisten Sääksmäen hämäläisten retkiä Keski-Satakuntaan. – *Virittäjä* 30 s. 44–47.
- ZILLIACUS, KURT 1966: *Ortnamnen i Houtskär*. Studier i Nordisk filologi 55. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Research methods in the field of onomastics in Virittäjä

The article examines onomastic writings, published in Virittäjä between 1897–2019, from a primarily methodological perspective. During this period, Virittäjä published nearly 500 onomastic writings, of which almost half, 232, are articles, review articles and lectures given at the public defences of doctoral dissertations. Here, these research papers are classified by their methods into seven groups. The classification is rough, and there is some overlap between the categories. Book reviews and congress reports have been taken into account, but they are not included in the calculations.

Etymological research was prevalent throughout the period: over half of all onomastic papers published in the journal fall into this category. The next most popular methods are name typological analysis, socio-onomastic analysis and contact onomastics, each accounting for ca. 10% of all papers. Functional-semantic analysis and quantitative corpus analysis are rarer occurrences; only 3–4% of all papers follow either of these methods. About 10% have been classified as multidisciplinary papers because they exploit non-linguistic methods in addition to onomastic methods.

The writings in Virittäjä reflect the methodical development of Finnish onomastics. New methods always build on what has gone before: for instance, typological thinking can already be observed in the early etymological papers, and socio-onomastic research arose from typological analysis. This being said, semantic and functional analysis was a natural consequence of the typological studies of different nomenclatures, whereas corpus analysis evolved out of previous methods, particularly since the advent of new technological tools for analysing large quantities of data.

Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa

Artikkelissa tarkastellaan Virittäjässä vuosina 1897–2019 julkaistuja erisnimiä käsitteleviä kirjoituksia ennen kaikkea metodisesta näkökulmasta. Virittäjässä on tarkasteluajanjaksona ilmestynyt lähes 500 nimistöaiheista kirjoitusta, joista liki puolet, 232, on artikkeleita, katsauksia ja väitöselktioita. Nämä niin sanotut alkuperäistutkimukset on jaettu käytetyn metodin perusteella seitsemään ryhmään. Luokittelu on väistämättä karkea, ja luokkien välillä on päällekkäisyyttä. Kirja-arviot ja konferenssikatkaukset ovat mukana tarkastelussa mutta eivät laskelmissa.

Etymologinen suuntaus on ollut voimissaan koko tarkastelujakson ajan, ja kaikista nimistökirjoituksista yli puolet kuuluu tähän ryhmään. Nimitypologinen analyysi, sosio-onomastiikka ja kontaktionomastiikka ovat seuraavaksi suosituimpia metodeja, joiden kunkin osuus alkuperäistutkimuksista on noin 10 prosenttia. Funktionaalisesemanttilinen analyysi ja korpusanalyysi ovat melko harvinaisia; vain kolmesta neljään prosenttia kirjoituksista noudattaa jompaakumpaa metodia. Kymmenisen prosenttia kirjoituksista on luokiteltu monitieteistä analyysia hyödyntäviksi, eli niissä onomastisen metodin ohessa käytetään jotain ei-lingvististä metodia.

Virittäjän kirjoituksissa kuvastuu suomalaisen onomastiikan metodinen kehitys, joka on ollut paljolti aiempien metodien pohjalle rakentamista: esimerkiksi typologisen ajattelun piirteitä alettiin tuoda esiin etymologisissa kirjoituksissa, ja sosio-onomastinen suuntaus taas sai virtaa typologisesta. Nimien merkityspiirteiden ja funktioiden analyysi on ollut luonteva seuraus erilaisten nimistöjen typologiaa selvitetessä. Korpusanalyysi taas on luonnollista kehitystä aiemmista suuntauksista ja lingvistiikassa ylipäänsä käyttöön tulleista suurten aineistojen analyysityökaluista.

Kirjoittajien yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi
etunimi.sukunimi@utu.fi

Terhi Ainiala on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Paula Sjöblom on suomen kielen yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot

Helsingin puhekielen muutos ja muutosten teoretisointi

Olli Kuparisen suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Tampereen yliopistossa perjantaina 18. kesäkuuta 2021. Vastaväittäjänä toimi dosentti Heikki Paunonen Helsingin yliopistosta ja kustoksena dosentti Unni Leino.

Olli Kuparinen: *Muutoksen mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatu tutkimus Helsingin puhekielestä.* Tampereen yliopiston väitöskirjat 428. Tampere: Tampereen yliopisto 2021. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1990-8>.

Virkailijan direktiivien variaatio. Pyynnöt, neuvot ja ohjeet Kelan toimistoissa

Anu Rouhikosken suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa keskiviikkona 23. kesäkuuta 2021. Vastaväittäjänä toimi dosentti Hannele Forsberg Itä-Suomen yliopistosta ja kustoksena professori Taru Nordlund.

Anu Rouhikoski: *Direktiivien variaatio. Pyyntö, neuvot ja ohjeet asiakaspalvelutilanteessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto 2021. Artikkeliväitöskirjan yhteenveto on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7367-6>.

Kielten ja murteiden evoluutio ja laskennalliset tekniikat

Kaj Syrjäsen suomen kielen alaan kuuluva väitös tarkastettiin Tampereen yliopistossa perjantaina 6. elokuuta 2021. Vastaväittäjänä toimi tohtori Annemarie Verkerk Saarländin yliopistosta ja kustoksena dosentti Unni Leino.

Kaj Syrjänen: *Quantitative Language Evolution. Case studies in Finnish dialects and Uralic languages.* Tampere University Dissertations 433. Tampere: Tampereen yliopisto 2021. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2004-1>.

Sananjalka on vuodesta 1959 lähtien ilmestynyt laadukasta humanistista tutkimusta julkaiseva tieteellinen vuosikirja.

Sananjalassa julkaistaan vuosittain noin kaksitoista vertaisarvioitua artikkelia suomen ja sen sukukielten, kotimaisen kirjallisuuden, folkloristiikan, kansatieteen, uskontotieteen ja arkeologian alalta. Lisäksi vuosikirja tarjoaa luettavaksi kiinnostavia katsausartikkeleita ja arvosteluja tuoreista humanistista alaa koskettavista kirjoista.

Sananjalkaa julkaisee vuonna 1929 perustettu Suomen Kielen Seura.

Sananjalka

Numerossa 63 muun muassa:

TOMMI KURKI: Salienssi, subjektiivinen etäisyys ja paikannusten tarkkuus.

Kansandialektologisia havaintoja lounaissuomalaisesta näytteestä
HEIDI NIVA: Parhaillaan mutta myöhemmin. *Olla V-mAssA* -rakenne ennakkoinnin ja intentioiden ilmaisuisa

LASSE HÄMÄLÄINEN ja TEEMU RUOKOLAINEN: Kukkaa, amfea, subua ja essoja. Huumausaineiden slanginimitykset Tor-verkon suomalaisella kauppapaikalla

MARIA TAKALA-ROSZCZENKO: Kirjailija livo Härkönen ja unelma ortodoksisesta virsilaulusta

STINA SAVOLAINEN: ”Enda gången man hör eller pratar finska så är i skolan”. Ruotsinkielisten opiskelijoiden kokemuksia suomen kielestä ruotsinkielisessä arjessa

Lisäksi uusimmassakin numerossa on runsaasti muita artikkeleita, katsauksia ja kirja-arvosteluja.

Tilaukset: Silja-Maija Spets, sananjalka@utu.fi

Päätoimittaja: Katri Priiki, sananjalka@utu.fi

Toimitussihteeri: Minerva Piha, sananjalka@utu.fi

Hyvää tieteellistä proosaa¹: Virittäjän alat ja aiheet kautta aikojen

Esittelemme tässä kirjoituksessa Virittäjän aloissa ja aiheissa tapahtuneita muutoksia lehden perustamisesta aina vuoteen 2020 asti eli koko 125-vuotisen historian ajalta. Käymme läpi aloja, joiden piiriin luettavaa tutkimusta Virittäjässä on julkaistu, sekä sitä, mistä aiheista näiden alojen piirissä on kirjoitettu. Tarkasteltavan ajanjakson pituuden ja tekstin mitan aiheuttamien rajoitusten takia keskitymme suuriin linjoihin. Jätämme käsittelyn ulkopuolelle kielenhuoltoa käsittelevät kirjoitukset, sillä niistä on jo olemassa Aino Piehlin (1996) erinomainen katsaus, jossa käsitellään Virittäjän kielenhuoltokeskustelua vuoteen 1994 asti. Katsauksemme ei ole ensimmäinen laatuaan (ks. esim. Pounonen 1976: 395–407; Kangasniemi 1988; Juusela 2006: 99–149), mutta se on ensimmäinen, jossa Virittäjässä käsitellyjä aloja ja aiheita esitellään systemaattisesti.²

Tekstimme koostuu kahdesta pääosasta: käsittelemme yhtäältä Virittäjässä ilmestyneiden eri alojen tekstien määriä ja toisaalta kirjoitusten aiheita. Tätä ennen esittelemme tutkimuksemme taustan. Aineistonamme on ollut pääasiallisesti Virittäjän satavuotishakemiston (Laitinen toim. 1997) asiasanahakemisto,

jonka lisäksi käytössä on ollut Virittäjän verkkosivuilla julkaistut vuosina 1997–2020 ilmestyneiden kirjoitusten asiasanat. Kvalitatiiviseen tutkimukseen valittiin 92 asiasanaa, joita käsittelevät tekstit käytiin läpi manuaalisesti niiden aiheiden tarkistamiseksi. Asiasanat olivat tieteenaloja (esim. *folkloristiikka*, *kirjallisuudentutkimus*), kielitieteen suuntauksia (esim. *generatiivinen teoria*, *nimistöntutkimus*) ja kielitieteen osa-alueita (esim. *fonologia*, *syntaksi*). Lisäksi kävimme läpi 24 asiasanaa, jotka liittyivät tieteellisiin instituutioihin (esim. *Joensuun yliopisto*, *Kotikielen Seura*). Emme tarkastelleet kaikkia kirjoituksia, joiden asiasanana on jokin instituutio, sillä niiden sisällöt vaikuttivat olevan hyvin samanlaisia (lähinnä instituutioiden toiminnan kuvauksia). Ennen näiden asiasanojen valintaa teimme 83 asiasanan avulla alustavan tutkimuksen, jossa huomasimme, että tarkarajaisemman asiasanan saaneet kirjoitukset ovat usein saaneet myös laajalaisemman asiasanan. Tämä on linjassa satavuotishakemistossa esitettyjen toimitusperiaatteiden kanssa (Laitinen toim. 1997: 6–7).³ Tarkasteltavat asiasanat on valittu siten, että ne kattaisivat mahdollisimman suuren alan Virittäjän kirjoitusten ai-

1. Ilmaus on peräisin Mäntyseltä (2014: 3). Alun perin ajatuksen on lausunut sosiologi Klaus Mäkelä "Virittäjän kunnialukija" -haastattelussaan (Mäntynen 1996). Mäkelä sanoi, että "[s]en parempaa tieteellistä proosaa ei Suomessa kirjoiteta kuin Virittäjän parhaat jutut".

2. Riku Erkkilä on vastannut taustasta sekä Virittäjässä julkaistujen tekstien aiheita koskevista osista, Teemu Palkki puolestaan tekstien määriä käsittelevästä osasta. Aihevalintoja ja painotuksia olemme työstäneet yhteistyössä.

3. Asiasanoituksen periaatteet eivät selvinneet hakemiston johdannossa kuvailtua tarkemmin, ja niissä vaikutti olevan jonkin verran vaihtelua kirjoitusten kesken. Tahdomme kiittää kaikkia niitä Virittäjän juhlahakemiston toimittamiseen osallistuneita henkilöitä, jotka ehtivät vastata kysymyksiimme, sekä SKS:n arkiston avuliaita työntekijöitä, jotka onnistuivat löytämään Virittäjän arkiston äärimmäisen lyhyellä varoitusaajalla.

heista. Tästä syystä katsomme, että Virittäjässä julkaistujen kirjoitusten aiheiden yleiskatsauksen voi perustaa tällaiselle rajatulle tarkastelulle yleiskuvan kärsimättä.

Taustaa

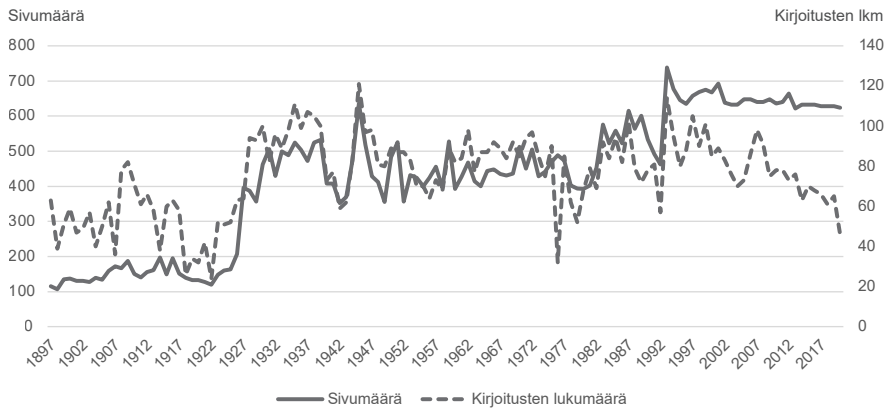
Tarkastelemamme ajanjakso on varsin pitkä, joten on luonnollista, että sen aikana Virittäjän sisällössä on tapahtunut näkyviä muutoksia. Kun Virittäjää alettiin julkaista säännöllisesti, sen alaksi määriteltiin suomen kielen, suomalaisen kirjallisuuden historian, kansanrunouden ja kansatieteen tutkimus. Myös sukukieliä ja muita Euroopan kieliä luvattiin käsitellä, kun ne tarjoavat vertailukohtia tai niiden esimerkki ”saattaa olla opettavainen”. (Virittäjä 1897.) Rajaus vastasi melko tarkasti Helsingin yliopiston suomen kielen professorin senaikaista alaa. Myöhemmin professuureja on perustettu enemmän, aluksi Helsingin yliopistoon ja myöhemmin myös muihin yliopistoihin. Yhtäältä tämä on vaikuttanut Virittäjän aloihin ja aiheisiin niin, että uusien tieteenalojen eriytyessä niille perustetut omat julkaisufoorumit ovat kaventaneet Virittäjän alaa (ks. esim. Tuomi 1971). Toisaalta taas Virittäjän nykyisen ydinalueen eli fennistiikan tutkijoita on tullut paljon lisää, joten alan tutkimusten määrä ja näkökulmat ovat laajentuneet huomattavasti. Toinen merkittävä tekijä, joka liittyy elimellisesti edelliseen, ovat fennistiikan paradigmanmuutokset, jotka ovat näkyneet lehdessä erilaisten aiheiden ja kysymystenasettelujen vaihteluna. Nimenomaan fennistiikassa tämä kirjo on laajennut alkua ajoista huomattavasti.

Kolmas tekijä, joka on vaikuttanut Virittäjän sisältöön, on sen toimitusmetodi. Vuoteen 1991 asti päätoimittaja oli yksin vastuussa lehdessä julkaistavien kirjoitusten arvioinnista. Hänen lisäksi Virittäjän henkilöstöön on aina kuulunut muita toimittajia sekä toimituskunta (vuodesta 1971 eteenpäin toimitusneuvosto). Toi-

mitusneuvoston tehtävä oli muodollisesti auttaa päätoimittajaa lehdelle annettujen käsikirjoitusten arvioimisessa, mutta tämä toiminta oli varsin vähäistä vuoteen 1991 asti, jolloin Virittäjä siirtyi referee-järjestelmän käyttöön. (Juusela 2006: 60–64.) Yksittäisten henkilöiden mielipiteiden ja henkilösuhteiden vaikutusta julkaistuun sisältöön on kuitenkin sen verran hankala arvioida, että pidättydymme tarkastelemasta sitä pidemmälle. Esimerkkinä tuoreimmista mahdollisista vaikutuksista lukija voi tutustua Fred Karlssonin (1993), Matti Larjavaaran (1993c) ja Terho Itkosen (1994) keskusteluun sekä Karlssonin (1987) kirjoitukseen, joka on todennäköisesti eniten Virittäjän julkaisulinjaa kritisoinut kirjoitus.

Virittäjän päätoimittajat ovat silloin tällöin kommentoineet enemmän tai vähemmän yleisellä tasolla lehden julkaisulinjaa. Eniten on keskusteltu Virittäjässä julkaistavien kirjoitusten aiheista. Tästä ovat kirjoittaneet esimerkiksi Tuomo Tuomi (1971), Lea Laitinen (1998), Anne Mäntynen (2013) ja Hanna Lappalainen (2017). Kirjoituksista näkyy, miten Virittäjän kirjoitusten aiheet ovat vaihdelleet vuosien aikana ja minkälaista tutkimusta kunkin kirjoituksen aikaan on julkaistu. Nykypäivää kohti vahvistuva tendenssi on, että kansallisten tieteiden muiden alojen kirjoitukset ovat vähentyneet, kun taas fennistiikan (ja uralistiikan) alan kirjoitukset ovat lisääntyneet ja monipuolistuneet. Mäntynen (2011) esittää tähän kuitenkin vastahuomautuksen, että Virittäjässä julkaistaan ja pyritään julkaisemaan kaikenlaista kielitieteellistä tutkimusta.

Virittäjässä julkaistavien kommenttien ja vastineiden sisällöstä on keskusteltu myös melko runsaasti. Larjavaara linjasi, että Virittäjän linjan mukaista on julkaista kaikenlaisia keskustelupuheenvuoroja (1993a, 1993b, 1993c), mutta tiukensi kantansa myöhemmin väärinkäytösten takia (1994; ks. myös Pajunen 1994). Vapaampaa keskustelua on kannattanut myös Jo-

Kuvio 1.
Virittäjän sivumäärä ja kirjoitusten lukumäärä⁴ vuosittain 1897–2020.

hanna Laakso (1994), kun taas keskustelun suitsimisen puolesta ovat kirjoittaneet Tiina Onikki-Rantajääskö ja Salla Kurhila (2007) ja viimeisimpinä Lappalainen ja Mikko T. Virtanen (2019). Lisäksi julkaisutavien kirjoitusten tyyppejä pohtivat esimerkiksi Mäntynen (2014) sekä Lappalainen, Lauranto ja Mäntynen (2016). Näistä kirjoituksista havaitaan, että artikkeli on kirjoitustyyppinä vallannut Virittäjän 2000-luvulla. Tämä ilmiö johtuu tiedejulkaisemisen muutoksesta, jota emme tilanpuutteen takia valitettavasti pysty analysoimaan enempää. Virittäjän historiaa käsittelevässä juhlanumerossa voitaneen kuitenkin toistaa se Juuselan (2006: 207) mainitsema seikka, että Marja-Liisa Helasvuo ja Susanna Shore päättivät vuonna 2002 luopua Virittäjässä julkaisutavista syntymäpäiväkirjoituksista.

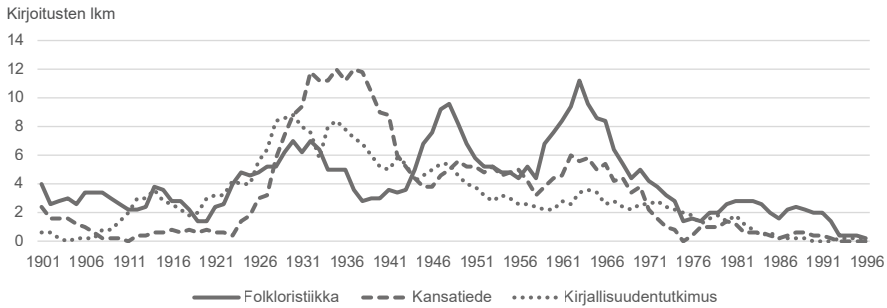
Eri tieteenalojen artikkelien määrän kehitys vuosina 1897–1996

Osaltaan Virittäjän käsittelemien alojen ja aiheiden kehityksestä kertoo sen satavuotishakemistoa varten tuotettu kat-

tava asiasanasto (Laitinen toim. 1997). Se ei avaa artikkelien sisältöä – esimerkiksi sitä, missä määrin kirjallisuudentutkimukseksi merkityt tekstit käsittelevätkin kirjallisuutta kielentutkimuksen näkökulmasta –, mutta hakemiston toimittaneen Laitisen sanoin sitä voi lukea ”historiallisesti kiinnostavana dokumenttina siitä, mitä alallamme milloinkin on keskitytty tutkimaan” (mts. 7). Tärkeää on, että hakemiston asiasanoitus on tehty yhtenäisesti. Tässä luvussa asiasanoitukselle perustuvat kuviot on rajattu satavuotishakemiston mukaisesti vuoteen 1996, koska käsiteltäessä asiasanoja vuodesta 1997 eteenpäin voidaan helposti huomata, että aivan yhteneviä periaatteita ei hakemiston julkaisun jälkeen ole noudatettu – hyvänä yksittäisenä esimerkkinä tästä toimii se, että *etymologia* asiasanana on tullut käyttöön vuonna 2003. Kaiken kaikkiaan vuosien 1886–2006 vajaasta 1500 asiasanasta kolmisenkymmentä prosenttia esiintyy vain viimeisten kymmenen vuoden aikana. Lisäksi asiasanoitus puuttuu kokonaan vuosilta 2007–2012, ja siinä on kohtalaisen kokoisia aukkoja aina vuoteen 2017 asti.⁵

4. Kaikissa kuvioissa käsitellään kirjoitusten lukumäärää asiasanoituksen perusteella. Kuvioissa ovat mukana myös kirja-arviot, vaikka myöhemmästä tarkastelusta ne on rajattu pois.

5. Virittäjän sähköisen arkiston asiasanojen toimittamisesta kiitos Tieteellisten seurain valtuuskunnalle.

Kuvio 2.

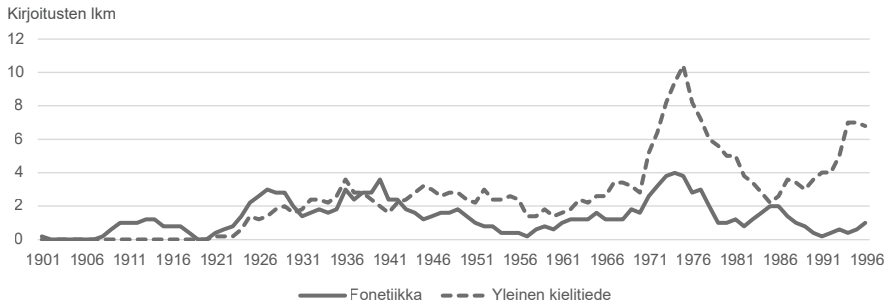
Folkloristiikka, kansatiede ja kirjallisuudentutkimus Virittäjässä 1897–1996 viiden vuoden liukuvana keskiarvona.

Virittäjän vuosikertojen laajuus sekä tekstien että sivujen määrässä on aikojen saatossa kasvanut. Tämä kehitys, johon myöhempiä kuvioita voi peilata, on nähtävissä kuviossa 1 (ed. sivulla). Molempien suurin kasvu tapahtui 1920-luvun loppupuolella, minkä jälkeen sivumäärä vaihteli enimmäkseen neljän- ja viidensadan välillä, kunnes nousi 1980- ja 1990-luvuilla nykyiseen yli kuuteensataan. 2000-luvulla tekstien määrä on vähentynyt selvästi, mikä selittyy jo edellä mainitusta muutoksesta eli pääpainon siirtymisestä artikkeleihin. Kuvioista erottuu myös muun muassa tekstien määrän lasku niin itsenäisyyden alkuvuosina kuin sota-aikana sekä vuonna 1976, joka oli suurelta osin omistettu Kotikielen Seuran juhluvuodelle. Tuolloin ilmestynyt artikkeli Seuran satavuotisesta historiasta (Paunonen 1976) on myös Virittäjän historian pisin (123 s.) – pidempi kuin jotkin alkuaikojen vuosikerrat.

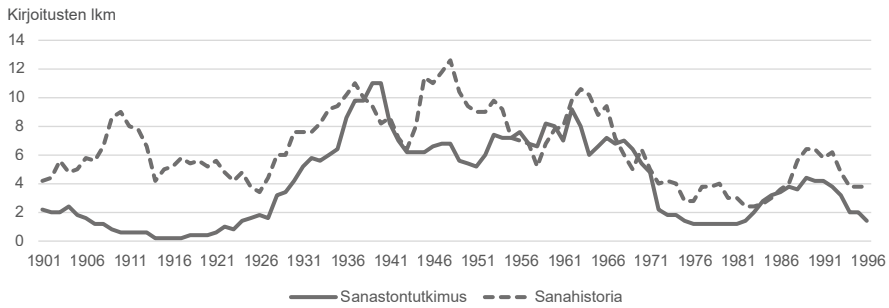
Kuten todettua, Virittäjän aloiksi määriteltiin vuonna 1896 suomen kielen ja kirjallisuuden historia, kansanrunous ja kansatiede, jotka kaikki kuuluivat silloiseen suomen kielen professuurin alaan. Tieteenalojen jakauduttua kansatiede ja kirjallisuudentutkimus olivat vuonna 1997 niiden alojen joukossa, jotka satavuotishakemistossa saivat vain yhden asianan, kuten folkloristiikaksi muuttunut kansanrunoudentutkimuskin (Laitinen toim. 1997: 6). Muita vastaavia olivat arkeologia,

historiantutkimus ja musiikkitiede, jotka tosin historiantutkimusta lukuun ottamatta ovat olleet marginaalisia Virittäjän historiassa. Tosiasiassa valtaosalle mainittuja aloja käsitelleistä kirjoituksista on kuitenkin annettu myös jokin muu asiaana, esimerkiksi kirjallisuutta käsitellessä usein kirjailija, mutta myös esimerkiksi kansatiede, folkloristiikka tai jokin muu yleisistä asiansanoista. Kuvioista 2 näkyy, miten folkloristiikka, kansatiede ja kirjallisuudentutkimus ovat olleet esillä Virittäjässä ja käytännössä kadonneet viimeistään referee-käytännön myötä 1990-luvun alussa. 1970-luvun alussakin niitä käsitelti enää keskimäärin alle yksi teksti vuodessa. Vuoden 1996 ja etenkin 2006 jälkeisen asiansanoituksen puutteellisuuksien vuoksi käsittelemme keskittyi ensimmäiseen sataan vuoteen, mutta huomioimme myös myöhemmän kehityksen.

Virittäjän alkuperäisessä agendassa mainittujen ja myös Laitisen hakemiston johdannossa mainitsemien alojen ulkopuolelta on löydettävissä myös muuta sisältöä, joka ei kuulu fennistiikan piiriin. Esimerkiksi uskontotiede on esiintynyt satunnaisesti aina 1950-luvulle asti, usein vanhaan kirjasuomeen liittyen, mutta vielä useammin folkloristiikan tai kansatieteen yhteydessä. Olennaisimpina ulkopuolisista aloista voi pitää fonetiikkaa ja yleistä kielitiedettä. Näiden kehitys ja yleisen kielitieteen 1970-luvun ”kulta-

Kuvio 3.
Fonetiikka ja yleinen kielitiede Virittäjässä 1897–1996 viiden vuoden liukuvana keskiarvona.

Kuvio 4.
Sanastontutkimus ja sanahistoria Virittäjässä 1897–1996 viiden vuoden liukuvana keskiarvona.

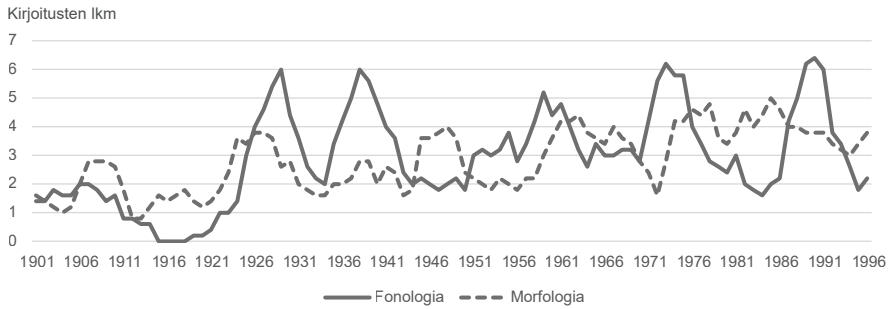
kausi” näkyy kuviossa 3. Myöhemmissä luvuissa käsitellään seikkaperäisemmin näiden kahden alan kehitystä. Niiden lisäksi on määrällisestikin syytä katsoa hieman tarkemmin kielentutkimuksen eri alueita.⁶ Satavuotishakemiston asiansanoituksessa suomen kieli on ”tunnusmerkitön lähtökohta” (Laitinen toim 2007: 7), ja kielentutkimuksen osa-alueita tarkasteltaessa voidaan jossain määrin olettaa, että kehitys koskee juuri fennistiikkaa. Toisaalta jotkin teoriat ovat yleisen kielitieteen alalla yleisempiä, ja niiden käsittely on Virittäjässäkin ollut yleisemmällä tasolla eikä välttämättä suomen kieleen soveltavaa tai muuten suoraan liittyvää.

Sanastontutkimus on ollut Virittäjän suosituin aihepiiri, minkä vuoksi vuo-

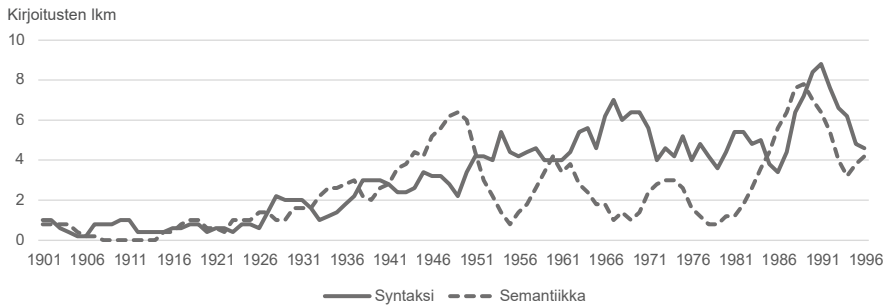
den 1997 asiansanoituksessa se on jaettu useampaan osaan: sanahistoria, lainasanat ja leksikografia on eroteltu omiksi kokonaisuuksikseen, vaikka jako ei olekaan tarkkarajainen. Virittäjän ensi vuosikymmeninä sanaston käsittely oli käytännössä sanahistoriaa eli etymologiaa, joka pysyi vahvana aina siihen asti, kunnes 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulle tultaessa sanastontutkimus hiipui teoreettisempien paradigmojen vallatessa tilaa. Sanastontutkimuksen ja sanahistorian kehitys näkyy kuviossa 4; lainasanatutkimuksesta ja leksikografiasta mainittakoon, että ne eivät vastaavalla tavalla vähentyneet 1970-luvun alussa (lainasanatutkimuksen historiasta ks. Holopainen, Juntila & Kallio 2021).

Fonologian ja morfologian käsittelyn määrä Virittäjässä on pysynyt koko historian skaalassa tasaisena, mutta kum-

6. Eri tutkimussuunnista ks. myös Juusela (2006: 175–193).

Kuvio 5.
Fonologia ja morfologia Virittäjässä 1897–1996 viiden vuoden liukuvana keskiarvona.

Kuvio 6.
Syntaksi ja semantiikka Virittäjässä 1897–1996 viiden vuoden liukuvana keskiarvona.

mankin sisällä on tapahtunut aaltoliikettä. Aaltoilu on näkyvässä myös siinä, onko kyse oikeastaan fennistiikasta vai jostakin muusta: fonologian 1980-luvun huippu on syntynyt yhtäaikaaisesti toisaalta murteentutkimuksesta ja toisaalta uralistiikasta. Syntaksin ja semantiikan suhteen kehitys on ollut toisenlainen. Syntaksissa on tasaisehko kasvukäyrä, joka huipentuu 1980–1990-lukujen vaihteeseen. Semantiikassa on ollut enemmän vaihtelua: 1940-luvun loppuun jatkuneen kasvun jälkeen oli taantumakausi aina 1980-luvulle asti. Fonologian ja morfologian kehitys on esitetty kuviossa 5, syntaksin ja semantiikan taas kuviossa 6.

Virittäjässä uudempina aloina voi pitää niin sosiolingvistiikkaa, keskusteluntutkimusta kuin kognitiivista kielen- tutkimustakin. Vaikka sosiolingvistiikkaa on käsitelty yksittäisissä teksteissä jo

1940–1960-luvuilla ja 1970-luvulla jo jonkin verran enemmän, sen vakiintuminen omaksi alaksi tapahtui vasta 1980-luvulla. Keskusteluntutkimus ja kognitiivinen kielentutkimus näkyvät asiansanoituksessa vasta 1980-luvulla ja saavuttivat huipputasonsa vasta vuosituhannen vaihteessa. Sosiolingvistiikan jälkeen mukaan on tullut myös tekstintutkimus 1960–1970-luvun taitteessa lisääntyen siitä eteenpäin sekä pragmatiikka laajemmin 1980-luvun lopusta lähtien. Lyhyt mutta historiallisesti merkittävä generativismin aikakausi sijoittui enimmäkseen 1970-luvulle: vuosina 1969–1977 sitä käsitelti 33 kirjoitusta, tätä ennen yksi ja koko 1980-luvulla neljä. Vastaavasti strukturalismi oli pinnalla 16 kirjoituksen verran vuosina 1959–1975, joihin ei aivan ensimmäistä kertaa.

Suomalaisen kielimaiseman muutos näkyy Virittäjässä paitsi tiivistelmien ny-

kyisessä täydessä englanninkielisyydessä myös siinä, että suomi toisena ja vieraana kielenä -tutkimus yleistyi 1990-luvulla suorastaan räjähdysmäisesti. Kun vuosina 1897–1989 aihetta käsitteleviä kirjoituksia, joista monet liittyvät oppikirjoihin tai äidinkielenopetukseen, oli julkaistu yhteensä 29, vuosien 1990–2006 aikana niitä julkaistiin 85. Asiaan usein liittyvän *kaksikielisyys*-asiananan vastaavat luvut ovat 11 ja 17. Kääntämistä Virittäjässä on käsitelty aina, mutta mielenkiintoisesti pisin kausi ilman sitä koskevia mainintoja osuu juuri 1990-luvulle suomi toisena kielenä -aiheiden vahvimpaan kauteen. Keskustelun muutos taas näkyy siinä, että niin kieli- kuin tutkimuspolitiikkankin käsittely painottuu vahvasti 1990- ja 2000-luvuille, jolloin niitä on käsitelty vuosittain kahdessa–kolmessa kirjoituksessa; tällainen keskustelu alkoi lisääntyä jo 1980-luvulla.

Seuraavaksi käymme lyhyesti läpi, minkälaisista aiheista Virittäjässä on vuosien saatossa kirjoitettu. Kaikilla aloilla esiintyy kirja-arvioita, ja niillä aloilla, joiden käsittely on Virittäjässä loppunut tai lähes loppunut, viimeiset julkaistut kirjoitukset ovatkin juuri niitä. Kaikilla aloilla on myös käyty silloin tällöin keskustelua alan yliopisto-opetuksesta ja yleistä kieli-tiedettä ja fonetiikkaa lukuun ottamatta myös kouluopetuksesta, joskaan tällaisia kirjoituksia ei koskaan ole ollut erityisen paljon. Painopiste on kielitieteellisen tutkimuksen esittelyssä, sillä se on nyky-Virittäjän kannalta olennaisinta.

Fennistiikan ja uralistiikan aiheita ja suuntauksia

Virittäjässä julkaistun fennistisen ja uralistisen tutkimuksen aihekirjoa ja aiheiden vaihtelua on mahdotonta kuvata kovin syvällisesti näin rajatussa tilassa, sillä ehdoton enemmistö Virittäjässä julkaisuista kirjoituksista käsittelee jompaa-kumpaa tai kumpaakin alaa. Esitämmekin

tässä vain hyvin tiiviin katsauksen kirjoitusten aiheisiin sekä suuntaa antavan kronologian tärkeimmistä paradigmanmuutoksista, joita kirjoitukset heijastavat. Muut tämän numeron kirjoitukset valaisevat muutamien fennistiikan ja uralistiikan alueiden kehitystä tarkemmin.

Virittäjän aiheista puhuttaessa fennistiikkaa ja uralistiikkaa ei voi erottaa toisistaan. Nämä kaksi alaa olivat lehden perustamishetkellä käytännössä yhden alan kaksi haaraa, sillä suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri oli jaettu kahtia vasta viisi vuotta aiemmin. 1960-luvulle asti käytännössä kaikilla suomen kielen tutkijoilla oli ainakin jonkin verran myös sukukielten tutkimuksen osaamista, jota he hyödynsivät tutkimuksissaan. Uralistiikan alaan kuuluvien kirjoitusten julkaiseminen Virittäjässä ei ole koskaan loppunut, vaikka niiden määrä onkin laskenut 1960-luvun huippuvuosista selvästi.

Fennistiikan ja uralistiikan yhteinen taival Virittäjässä liittyy erityisesti äännehistoriaan ja sanastontutkimukseen, joissa suomen ja sen sukukielten aineistoa vertailtiin sanojen etymologioiden ja suomen nykyisen äänneistön kehityksen selvittämiseksi. Harvemmin kirjoitukset käsittelevät pelkästään muiden uralilaisten kielten kuin suomen äänneistön ja sanaston historiaa. Äännehistoriallisen tutkimuksen valtakauden tutkimus on joko nuogrammaattista tai ateoreettista siinä mielessä, että teoreettisia taustaoletuksia ei tuoda kirjoituksissa julki. Erityisesti suomen mutta mahdollisesti myös muiden uralilaisten kielten sanastontutkimusta vauhditti E. N. Setälän alkuun panema sanakirjaohjelma, jonka vaikutuksen voi nähdä 1930-luvulta aina 1980-luvun alkuun suomen murre sanoja ja vanhan kirjasuomen sanastoa käsittelevinä kirjoituksina. *Suomen kielen etymologinen sanakirja* näkyy Virittäjässä esimerkiksi Y. H. Toivosen kirjoitussarjassa ”Etymologisia huomioita”, jota julkaistiin yhteensä 30 osaa vuosina 1917–1956. Tämä

on millä tahansa mittarilla pisin lehdessä ilmestynyt kirjoitusten sarja. Iso osa Virittäjässä julkaistusta fonologisesta tutkimuksesta esiintyy tällaisissa artikkeleissa, joissa käsitellään jonkin sanan äännehistoriallista kehitystä vertailemalla suomen murteiden ja sukukielten sanoja. Etymologiaa käsitteleviä artikkeleita on julkaistu Virittäjässä pitkään, joskin niiden määrä on vaihdellut eri aikoina. 2000-luvulle tultaessa etymologiaa kirjoituksia ei ole enää juuri ilmestynyt.

1960–1970-luvuilla Virittäjässä julkaistiin vähemmän kielenmuutoksen tutkimusta, mutta tänäkään aikana sen julkaiseminen ei loppunut kokonaan. Erityisesti suomen murteiden sanastoa käsitteleviä artikkeleja julkaistiin myös tuolloin. Näitä artikkeleja esiintyi kahta päätyyppiä. Osa teksteistä käsittelee jonkin murteissa esiintyvän sanamuodon äännekehitystä ja semantiikkaa sekä muodon vastineita muissa murteissa. Toiset taas valitsivat jonkin käsitteen ja esittelivät eri murteissa siitä käytettyjä ilmauksia ja näiden sanojen historiaa. Kummassakin tyypissä hyödynnettiin välillä (lähi)sukukielten sanavastineita. Erityisesti ensimmäisen tyyppin artikkelit jatkoivat äännehistorian tutkimuksen perinnettä Virittäjässä 1980-luvulle asti, jolloin murteen tutkimus koki uuden nousukauden sosiolingvistiikan ja modernin dialektologian muodossa. Äänneiden ja sanaston historian tutkimukseen kuuluu olennaisesti nimistöntutkimus, joka alkoi erityisesti paikannimien etymologian tutkimuksena ja on kehittynyt nykyään nimien rakennetta ja käyttöä tutkivaksi itsenäiseksi alaksi, josta julkaistaan Virittäjässä säännöllisesti (ks. Ainiala & Sjöblom 2021). Sanastoon liittyvä tutkimus hiipui vähitellen 1980-luvulla, ja nykyisin nimistöntutkimus on ainut merkittävä sanastoon liittyvä suuntaus, jota lehdessä julkaistaan. Nykyisin sanastoon liittyvä tutkimus Virittäjässä on käytännössä aina fennististä (ks. kuitenkin Juntila 2021).

Morfologinen tutkimus kytkeytyi Virittäjässä aluksi kielihistorian tarkasteluun. Erityisesti johto-oppi oli kielihistoriallisena kautena varsin yleistä, sillä sanastossa esiintyviä tuntemattomia mutta toistuvia elementtejä pidettiin usein johtimina ja niille etsittiin etymologisia vastineita sukukielistä. Morfologian tutkimus alkoi itsenäistyä Virittäjässä julkaistuissa artikkeleissa hitaasti 1960-luvun lopulta lähtien, ja nykyisin se on vakiinnuttanut asemansa lehdessä. Suurin osa Virittäjässä nykyään julkaistavasta morfologisesta tutkimuksesta käsittelee morfeemien merkitystä joko itsenäisinä tai osana jotakin rakennetta. Morfologinen tutkimus myös kietoutuu hyvin usein yhteen jonkin teoreettisen tai metodologisen suuntauksen, kuten kognitiivisen kielentutkimuksen tai vuorovaikutuksen tutkimuksen, kanssa.

Myös syntaksi alkoi esiintyä Virittäjässä itsenäisenä tutkimuskohteena useammin 1960-luvun lopulta lähtien. Toisin kuin morfologiaa, syntaksia ei kuitenkaan juuri käsitelty kielihistoriallisissa tutkimuksissa, vaan ennen 1960-lukua syntaktinen tutkimus esiintyi vain yksittäisissä artikkeleissa. Teoreettisen syntaksin ensiesiintyminen osui 1940-luvulle (esim. Siro 1943), mutta vaikuttaa siltä, että fennistiikan paradigma ei tässä vaiheessa vielä ollut valmis laajamittaiselle syntaktiselle tutkimukselle, mikä näkyy syntaksin puuttumisena käsiteltyjen aiheiden joukosta.

Erilaisiin syntaksin teorioihin, aluksi strukturalistisiin ja generativistisiin, nojaavaa tutkimusta alkoi esiintyä pikkuhiljaa jo 1950-luvun puolella, ja sen huippukausi ajoittui 1960–1980-luvuille. Tällaiset formaalit teoriat herättivät samoihin aikoihin vastareaktion, jonka tuloksena julkaistiin useita morfosyntaktisia tutkimuksia erityisesti generatiivisille suuntauksille vaikeista suomen morfosyntaksin ilmiöistä. Tähän ajanjaksoon osui myös mahdollisesti pisimmän Virittäjässä käydyn keskustelun teoretisoitu-

minen.⁷ Tämä keskustelu koski suomen partitiivin kuvaamisen ongelmaa erityisesti eksistentiaalilauseissa (Siro 1974), ja sen voidaan katsoa jatkuvan yhä (esim. Huumo 2016; Grünthal & Huumo 2020).

1980-luvun lopulla formalismin yksinvalta alkoi maailmalla heiketä, mikä näkyy myös Virittäjän sivuilla: formaalien suuntausten lisäksi kirjoituksissa alkoi näkyä kognitiivis-funktionaalisia teorioita, kuten kognitiivista kielioppia (esim. Leino 1989). Formaalia syntaksia edustavia tutkimuksia ei ole juurikaan julkaistu Virittäjässä 1990-luvun jälkeen (ks. kuitenkin Huhmarniemi 2019a, 2019b). On syytä huomata, että formaalit suuntaukset eivät koskaan täysin vallanneet Virittäjää, vaan niiden rinnalla julkaistiin koko ajan myös ”teoriatonta” tutkimusta. Tällainen tutkimus on myös kadonnut, ja nykyisin kaikki Virittäjässä julkaistu tutkimus perustuu johonkin teoreettis-metodologiseen suuntaukseen.

Semantiikkaa omana tutkimuskohteenaan ei Virittäjässä ennen 1980-lukua juuri näkynyt, mutta erityisesti sanastontutkimusta edustavissa kirjoituksissa semantiikkaan ja semanttisiin muutoksiin on otettu kantaa niin kauan kuin niitä on julkaistu. 1980-luvun lopulta alkaen myös semantiikka on alkanut esiintyä itsenäisenä tutkimuskohteena, ja nykyisin Virittäjässä julkaistavissa artikkeleissa käsitelläänkin morfeemien, rakenteiden ja pidempien tekstin osien semantiikkaa hyvin usein.

Formaalien suuntausten kadottua fennistisestä tutkimuksesta alettiin suomen kuvaukseen soveltaa enenevässä määrin muita kansainvälisiä teorioita ja suuntauksia. Tämä muutos liittyy myös siihen, että fennistiikka kansainvälistyi vauhdilla ja erilaisia teorioita oli tarjolla enemmän. Virittäjässä tämä näkyy 1980-luvulta alkaen vuorovaikutuksen tutkimusta, kognitiivista kielientutkimusta ja diskurssin-

7. Kuten Siro (1974: 35) toteaa, keskustelu alkoi Virittäjässä Ikolan (1954) artikkelista.

tutkimusta sekä jo edellä mainittua sosiolingvistiikkaa hyödyntävien kirjoitusten lisääntymisenä. Näiden suuntausten sisällä tehtyä tutkimusta on julkaistu ja julkaistaan edelleen Virittäjässä monenlaisista kielen ilmiöistä. Nykyisin julkaistava uralistiikka on myös tällaista kielen rakenteellisten tai sosiaalisten ilmiöiden kuvausta. Uusimpia merkittäviä, asemansa Virittäjässä vakiinnuttaneita tulokkaita fennistisessä tutkimuksessa on suomi toisena ja vieraana kielenä -tutkimus. Aiheesta on kirjoitettu lehdessä 1990-luvulta alkaen yhä enenevässä määrin. Tämä teoreettisten ja metodologisten näkökulmien moninaisuus on lisännyt fennistiikkaa käsittelevien artikkelien määrää ja osaltaan johtanut siihen, että Virittäjässä on tullut pääosin fennististä tutkimusta julkaiseva lehti.

Varsinaisen kielitieteellisen tutkimuksen lisäksi Virittäjässä on julkaistu paljon tietoa fennistiikan ja uralistiikan alaan kuuluvista instituutioista. Lehdessä on kerrottu esimerkiksi Lauseopin arkiston ja Kotuksen perustamisesta ja tarkoituksesta, esitelty uusia aikakausjulkaisuja, selvitetty, minkälaista fennististä tutkimusta muissa yliopistoissa kuin Helsingissä tehdään, ja julkaistu reportaaseja konferensseista. Nykyisin tällaiset kirjoitukset julkaistaan numerossa 1/1995 ensi kerran ilmestyneessä Kielitieteen kentiltä -osastossa, mutta aiemmin niitä on julkaistu esimerkiksi Katsauksia-osiossa. Virittäjä on aina ollut myös tärkeä julkaisufoorumi fennistiikan ja uralistiikan tieteenalan historian julkaisemiselle, minkä tämäkin numero osoittaa.

Fonetiikan ja yleisen kielitieteen aiheita ja suuntauksia

Fonetiikan alaan luettavia kirjoituksia on ilmestynyt tasaisesti Virittäjän ensi vuodesta alkaen siitä huolimatta, että tarkalleen ottaen fonetiikka ei kuulunut alkuperäiseen julkaisuunitelmaan. Aluksi

kirjoitukset käsittelivät sanojen (oikeaa) ääntämistä ja prosodiaan liittyviä seikkoja.

1930-luvun puolivälissä Virittäjässä alettiin julkaista fonetiikan metodologiaa käsitteleviä kirjoituksia. Näihin kuului niin uusinta foneettista mittalaitteistoa esitteleviä kirjoituksia kuin varsinaisia foneettisia mittauksia sisältäviä artikkeleita. Kirjoitukset ovat varsin korkeatasoisia – niissä esitetään esimerkiksi spektrogrammikuvia jo hyvin varhaisessa vaiheessa –, ja ne käsittelevät suomen lisäksi erityisesti pienempiä itämerensuomalaisia kieliä. 1970-luvun lopulle tultaessa foneettinen tutkimus käsitteli lähes yksinomaan suomen yleiskieltä ja murteita, ja 1980-luvulla fonetiikan käsittely kirja-arvioita lukuun ottamatta käytännössä loppui. Fonetikan alaan kuuluvien kirjoitusten julkaisemisen huippukausi Virittäjässä osui varsin tarkasti Helsingin yliopiston kahden ensimmäisen fonetiikan professorin, Frans Äimän (virassa 1924–1936) ja Antti Sovijärven (virassa 1940–1977), aikaan. Molemmilla oli vahva fennistinen ja uralistinen tausta.

Virittäjässä ei ole juuri ilmestynyt varsinaista yleisen kielitieteen alaan kuuluvaa tutkimusta, mutta harvakseltaan on julkaistu erilaisia uusien teorioiden esittelystä. Esimerkiksi Valentin Kiparsky esitteli teoreettisen fonologian Virittäjässä jo 1930-luvulla (Kiparsky 1932), vain pari vuotta sen jälkeen, kun Prahan koulun ajatukset olivat alkaneet levitä maailmalle. Erityisesti syntaksin teoriaa on käsitelty lehden palstoilla 1940-luvun puolesta-välistä 1970-luvulle asti. Näitä kirjoituksia ei ole ollut erityisen monta, mutta niillä on ollut huomattava vaikutus fennistiikan kehitykselle. Muun muassa Paavo Siron artikkelit formaalista syntaksista (esim. 1941, 1943) olivat jopa edellä aikaansa, kuten Ravilan kirjoituksesta (1944) voidaan päätellä.⁸ Paavo Ravila on itsekin julkais-

8. Siron ja Ravilan debatista tarkemmin ks. Juusela 2006: 156–160.

sut yleisen kielitieteen teorioita ja käsitteitä esitteleviä artikkeleita Virittäjässä. Näitä ovat muun muassa strukturalismia (1959) ja transformaatioteoriaa (1963) käsittelevät artikkelit. Näiden artikkeleiden yhteisenä näkökulmana on kuitenkin pääasiassa se, että yleisen kielitieteen teorioita ei tarvita fennistiikan tai uralistiikan tutkimuksessa (ks. kuitenkin Ravila 1949).

Folkloristiikan, kansatieteen ja kirjallisuudentutkimuksen aiheita ja suuntauksia

Folkloristiikka, joka tarkoitti tuolloin käytännössä kansanrunouden tutkimusta, painottui Virittäjässä aluksi erityisesti *Kalevalan* ja kalevalaisen runouden tutkimukseen. Näistä runoista tutkittiin sekä rakennetta että sanastoa. 1920-lukuun mennessä folklorististen kirjoitusten aihekirjo oli laajentunut pääasiassa *Kalevalan* käsittelystä kattamaan kaikki kansanperinteen alat, eli kansanrunouden lisäksi tarkasteltiin esimerkiksi satuja, sananlaskuja ja loitsuja. Yleensä nämä tutkimukset esittelevät jostakin Suomen pitäjistä tai sukukansojen parista kerättyjä aineistoja, joista analysoidaan sisältöä ja rakennetta sekä kielellisiä piirteitä. 1950–1960-luvuilta lähtien Virittäjässä julkaistu folkloristiikka vaikuttaa saaneen kansainvälisiä teoreettisia vaikutteita. Melko pian tämän muutoksen jälkeen folkloristisen tutkimuksen julkaiseminen lehdessä käytännössä loppui. On mahdollista, että viimeistään tässä vaiheessa suomalainen folkloristiikka muuttui niin kansainväliseksi, että sen julkaisemista Virittäjässä ei koettu enää mielekkääksi. Kirjoittajatietojen mukaan professori Matti Kuusi (virassa 1959–1977) on viimeinen merkittävästi Virittäjään kirjoittanut folkloristi, ja folklorististen aiheiden hiipuminen osuu yksin hänen eläköitymisensä kanssa. Yleisesti voidaan todeta, että Virittäjässä julkaistu folkloristiikka muuttui hieman lehden linjan vastai-

sesti kielellisesti orientoituneesta, sanas-
toon painottuneesta tutkimuksesta omaa
alaansa edustavaksi tutkimukseksi.

Virittäjässä on julkaistu alusta asti
myös kansatieteellistä tutkimusta. Toi-
sin kuin muilla aloilla, kansatieteen kir-
joituksissa ei ole Virittäjässä tapahtunut
merkittäviä sisällöllisiä tai rakenteellisia
muutoksia. Kansatieteen alaan lasketta-
vat kirjoitukset ovat pääasiassa käsitel-
leet yhtä tai useampaa kolmesta aiheesta:
tavat (esim. hää- ja hautajaismenot), elin-
keinot (esim. viljelymenetelmät ja sadon-
korjuu) ja esineet. Esineitä käsittelevät
kirjoitukset yhdistivät kansatiedettä sekä
fennistiikkaa ja uralistiikkaa, sillä niissä
käsiteltiin paljon esineiden nimityksiä.
Kansatieteelliset kirjoitukset loppuivat
käytännössä 1960-luvun loppuun men-
nessä, minkä jälkeen aiheesta julkaistiin
vielä joitakin kirja-arvioita. Kansatieteen
alaan kuuluvissa kirjoituksissa on käsi-
telty monipuolisesti myös muita uralilai-
sia kansoja kuin suomalaisia. Erityisesti
itämerensuomalaiset kansat ja saamelai-
set ovat saaneet näkyvyyttä.

Kirjallisuudentutkimukseenkin liit-
tyviä kirjoituksia on julkaistu Virittä-
jässä sen perustamisesta asti. Kirjalli-
suudentutkimusta käsittelevissä kirjoj-
ituksissa on tarkasteltu koko ajan sekä
proosaa että runoutta, mutta proosaa on
käsitelty hieman enemmän. Aiheiltaan
kirjoitukset ovat pysyneet melko saman-
laisina koko tarkastelujakson ajan, mutta
joitakin painotuseroja on mahdollista
havaita. Varhaisemmissa Virittäjissä tar-
kasteltiin kansallisromanttisen kirjalli-
suuden ja kirjailijoiden taustoja. Näissä
kirjoituksissa kuvaillaan sitä, minkälaisia
aiheita kirjallisuudessa on käsitelty, sekä
erityisesti runouden kohdalla sitä, mitä
(yleensä ulkomaalaisia) vaikutteita teks-
tien taustalta on löydettävissä. Suun-
nilleen 1950-luvulle asti kirjallisuuden-
tutkimuksen alaan kuuluvat kirjoitukset
olivat pääasiassa kuvailevia, mutta sitten
kirjallisuudentutkimuksen kansainväliset

teoriavirtaukset näyttävät saaneen jalan-
sijaa, ja Virittäjässäkin alkoi ilmestyä sel-
västi kirjallisuudentutkimuksen teoriaan
nojaavia kirjoituksia. Aiheet pysyivät
pitkälti samoina kuin aiemmin, eli kir-
joituksissa käsiteltiin proosan ja runou-
den aiheita, mutta nyt rinnalle tuli myös
tekstin rakenteen tutkimusta. Kirjalli-
suudentutkimusta edustavissa kirjoituk-
sissa ei tapahtunut siirtymää kielitieteen
suuntaan. Rakenteen tutkimus, jota esiin-
tyy kirjoituksissa 1950-luvulta alkaen, on
selvästi kirjallisuuden teoriaan nojaavaa
tutkimusta.

Yhteenvetoa

Virittäjässä on aikojen saatossa julkaistu
kirjoituksia mitä moninaisimmista ai-
heista. Fennistiikan alaan kuuluvien kir-
joitusten voidaan katsoa hallinneen ai-
heita aina, mutta 1990-luvulle asti (ja vä-
häisessä määrin myöhemminkin) myös
muut alat eli uralistiikka, fonetiikka,
yleinen kielitiede, folkloristiikka, kansa-
tiede ja kirjallisuudentutkimus ovat olleet
edustettuina. Fonetiikan, folkloristiikan
ja kansatieteen kirjoitusten julkaiseminen
vaikuttaa kytkeytyvän Helsingin yliopis-
ton näiden alojen professoreihin, joilla
on ollut vahva fennistinen tai uralistinen
koulutustausta. Lisäksi alojen kansain-
välistyminen nykyaikaa kohti tultaessa on
voinut vaikuttaa Virittäjässä julkaistujen
kirjoitusten määrään, mutta kysymyksen
tarkka selvittäminen on jätettävä tulevan
tutkimuksen tehtäväksi. Kiinnostavaa
on, että myös fennistiikka on kansain-
välistynyt, mutta Virittäjä on säilyttänyt
asemansa suomenkielisen fennistisen tut-
kimuksen kärkijulkaisuna, jota luetaan
myös ulkomailla.

Fennistiikan alaan kuuluvien kirjoitus-
ten määrä Virittäjässä on ajan myötä kas-
vanut sekä suhteellisesti että absoluutti-
sesti, mutta samalla fennistinen tutkimus
on monipuolistunut ja laajentunut katta-
maan kielentutkimuksen eri osa-alueita.

Nämä muutokset kulkevat käsi kädessä fennistisen tutkimuksen historiallisen kehityksen kanssa, kuten oletettavaa onkin.

RIKU ERKKILÄ JA TEEMU PALKKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Teemu Palkki on suomen kielen maisteri Helsingin yliopistosta. Riku Erkkilä on väitöskirjantutkija Ludwig-Maximilians-Universität Münchenissä sekä Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA 2021: Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa. – *Virittäjä* 125 (4) s. 521–546.
- GRÜNTAL, RIHO – HUUMO, TUOMAS 2020: Partitiivin muotokuva. – *Virittäjä* 124 (4) s. 600–607. <https://doi.org/10.23982/vir.97342>.
- HOLOPAINEN, SAMPSA – JUNTILA, SANTERI – KALLIO, PETRI 2021: Lainsanatutkimus Virittäjässä ja muualla. – *Virittäjä* 125 (4) s. 499–520. <https://doi.org/10.23982/vir.97565>.
- HUHMARNIEMI, SAARA 2019a: Tunnekausatiivilauseen argumenttirakenne I. NP aiheuttajana. – *Virittäjä* 123 (3) s. 373–400. <https://doi.org/10.23982/vir.63416>.
- 2019b: Tunnekausatiivilauseen argumenttirakenne II. Lausemainen aiheuttaja. – *Virittäjä* 123 (4) s. 498–517. <https://doi.org/10.23982/vir.88360>.
- HUUMO, TUOMAS 2016: Objekti kvantifioivien paljous- ja lukumääräkvanttorien syntaksia ja semantiikkaa. – *Virittäjä* 120 (4) s. 516–551.
- IKOLA, OSMO 1954: Suomen lauseopin ongelmia. – *Virittäjä* 58 (3) s. 209–245.
- ITKONEN, TERHO 1994: Linjan hahmotusta. – *Virittäjä* 98 (1) s. 84–85.
- JUNTILA, SANTERI 2021: Osmo Nikkilän *Angervojen alkuperistä*. – *Virittäjä* 125 (2) s. 258–263. <https://doi.org/10.23982/vir.102500>.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1031. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1988: Mihin Virittäjä on viritänyt? – *Virittäjä* 92 (2) s. 266–269.
- KARLSSON, FRED 1987: *Pikku lisä aikakauslehti Virittäjän historiaan*. Publications of the Department of general linguistics, University of Helsinki 16. Helsinki: University of Helsinki.
- 1993: Jaakon painia. – *Virittäjä* 97 (4) s. 676–677.
- KIPARSKY, VALENTIN 1932: Johdatusta fonologiaan. – *Virittäjä* 36 s. 230–250.
- LAAKSO, JOHANNA 1994: Pöydän päästä. – *Virittäjä* 98 (3) s. 337–338.
- LAITINEN, LEA (toim.) 1997: *Virittäjä. Sisällys vuosina 1883, 1886 ja 1897–1996*. Helsinki: Kotikielen Seura.
- 1998: Suunvuoro. – *Virittäjä* 102 (4) s. 497.
- LAPPALAINEN, HANNA 2017: Suunvuoro. – *Virittäjä* 121 (1) s. 3.
- LAPPALAINEN, HANNA – LAURANTO, YRJÖ – MÄNTYNEEN, ANNE 2016: Suunvuoro – *Virittäjä* 120 (1) s. 3–4.
- LAPPALAINEN, HANNA – VIRTANEN, MIKKO T. 2019: Suunvuoro. – *Virittäjä* 123 (1) s. 3. <https://doi.org/10.23982/vir.79328>.
- LARJAVAARA, MATTI 1993a: Tieteellisestä erimielisyydestä. – *Virittäjä* 97 (3) s. 337–338.
- 1993b: Kriitikistä keskusteluun. – *Virittäjä* 97 (4) s. 535–536.
- 1993c: Virittäjän linja. – *Virittäjä* 97 (4) s. 677–678.
- 1994: Vastaus Pajuselle. – *Virittäjä* 98 (1) s. 95.
- LEINO, PENTTI 1989: Paikallissijat ja suhdessäntö. Kognitiivisen kieliopin näkökulma – *Virittäjä* 93 (2) s. 161–219.
- MÄNTYNEEN, ANNE 1996: Klaus Mäkelä – Virittäjän kunnialukija. – *Virittäjä* 100 (2) s. 268–271.
- 2011: Suunvuoro. – *Virittäjä* 115 (1) s. 3–4.
- 2013: Suunvuoro. – *Virittäjä* 117 (1) s. 3–4.
- 2014: Suunvuoro. – *Virittäjä* 118 (1) s. 3–4.

- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA – KURHILA, SALLA 2007: Suunvuoro. – *Virittäjä* 111 (1) s. 1–2.
- PAJUNEN, ANNELI 1994: Virittäjän linjasta. – *Virittäjä* 98 (1) s. 94–95.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 (3–4) s. 310–432.
- PIEHL, AINO 1996: Oikeakielisyyttä ja kielen käytäntöä Virittäjässä. – *Virittäjä* 100 (4) s. 490–503.
- RAVILA, PAAVO 1944: Lauseopin periaatekysymyksiä. – *Virittäjä* 48 s. 105–131.
- 1949: Suomalais-ugrilaiset kielet ja yleinen kielitiede. – *Virittäjä* 53 (1) s. 1–6.
- 1959: Mitä on ymmärrettävä struktuurilla. – *Virittäjä* 63 (3) s. 233–240.
- 1963: Transformaatioteoria. – *Virittäjä* 67 (1) s. 1–16.
- SIRO, PAAVO 1941: Lauseoppi uuden logiikan valossa. – *Virittäjä* 45 s. 192–205.
- 1943: Jaolliset ja jaottomat substantiivit. – *Virittäjä* 47 s. 276–290.
- 1974: Eksistentiaalilauseen hämähäkinverkkoa. – *Virittäjä* 78 (1) s. 35–46.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1981.
- TUOMI, TUOMO 1971: 75 vuotta Virittäjää. – *Virittäjä* 75 (4) s. 341–342.
- Virittäjä 1897 = [Virittäjän toimitus] 1897: Lukijalle. – *Virittäjä* 1 (1) s. 1–3.

Perusteos Virittäjän kirja-arvioissa

Toisinaan Virittäjässä julkaistussa kirja-arviossa arvioitu teos nimetään alansa perusteokseksi. Mitä ovat kielitieteen perusteokset, ja miten teos päätty tähän kategoriaan?

Teemme kirjoituksessamme havaintoja fennistiikan tieteensisäisestä argumentoinnista tarkastelemalla, millaiseksi sanan *perusteos* merkitys muodostuu kielitieteellisessä kirja-arviossa. Tarkastelemme sitä, millaiset teokset Virittäjässä on nimetty perusteoksiksi, miten tämä argumentoidaan ja mitä tämä voi kertoa lehden kirjoittavasta tutkijayhteisöstä, sen toimintatavoista ja arvostuksista. Metodisesti teemme pienimuotoisen laadullisen aineistopohjaisen tutkimuksen (ks. Luodonpää-Manni & Ojutkangas 2020). Verkko-Virittäjä digitoituine kokotekstiedostoineen mahdollistaa Virittäjässä julkaistujen artikkeleiden ja kirjoitusten käyttämisen korpusmaisesti, jolloin tarkastelun lähtökohtana voi olla vaikkapa yksittäinen lekseemi.

Käytämme analyysissä kognitiivista leksikaalista semantiikkaa, joka painottaa merkityksen kontekstuaalisuutta, joustavuutta ja näkökulmaisuuutta (Geeraerts 2010: 88). Sanasemanttinen tarkastelumme on siten myös tieteellisen toiminnan diskurssien tutkimusta, kun analysoimme, missä ja miten jokin teos nimetään perusteokseksi ja mitä tällä nimeämisellä tehdään. Kirjoituksemme liittyy tältä osin keskusteluun tieteenalan äänestä, ja peilaamme havaintojamme muun muassa Virtasen (2015) tutkimukseen akateemisten kirja-arvioiden moniäänisyydestä sekä Kelomäen (2019) tieteensosiologiseen ja käsittehistorialliseen analyysiin kielitieteen käänneiden nimeämisestä ja *käännö*-sanankäytöstä.¹

1. Havaintokirjoitus on kirjoittajien yhteistyötä. Kirjoittajat ovat kehittäneet aiheen, analysoineet aineiston ja kirjoittaneet tekstin yhdessä. Komppa on vastannut aineiston kokoamisesta.

Aineisto ja menetelmä

Olemme koonneet aineiston verkko-Virittäjän arkistosta marraskuussa 2020. Verkko-Virittäjästä on saatavissa otsikotiedot kaikista Virittäjän 125-vuotisen historian aikana julkaistuista teksteistä sekä kokotekstitiedostot noin 4500 artikkelista ja kirjoituksesta. Aineiston haussa on käytetty Virittäjän käyttämän Journal.fi-palvelun haku-toimintoa. Hakuksena käytettiin muotoa ”perusteo*”, ja tämä haku tuotti 17 otsikko-osumaa. Verkkoarkistossa saatavilla olevista pdf-tiedostoista tunnistimme haulla 67 eri kirjoitusta, joissa on käytetty *perusteos*-leksemiä luonnehtimaan jotakin teosta. Yhteensä haku tuotti siis 84 eri kirjoitusta.²

Tässä kokoamassamme 84 kirjoituksen aineistossa on 57 kirja-arviota (vuosilta 1972–2018) ja 7 tutkimusartikkelia (vuosilta 1977–2017). Oman ryhmänsä muodostavat 11 juhla kirjoitukseksi luokittelemamme kirjoitusta, jotka ovat joko syntymäpäivän kunniaksi tehtyjä kirjoituksia tai muistokirjoituksia (vuosilta 1986–2019). Viime vuosina tällaiset kirjoitukset ovat ilmestyneet Kielitieteen kentiltä -osastossa, mutta aiemmin niitä on julkaistu myös katsauksina ja artikkeleina. Lisäksi aineistossa on 7 tutkimuksellista tekstiä (vuosilta 1981–2017), jotka ovat ilmestyneet katsauksina tai Kielemme käytäntö ja Kielitieteen kentiltä -osastoissa, sekä 2 lektiota.

Olemme rajanneet tässä kirjoituksessa esiteltävän tutkimuksen aineistoksi kirjaarviot, jotka muodostavat aineistomme

2. *Perusteosta* merkitykseltään lähellä ovat leksemit *merkkiteos* ja *klassikko*. *Merkkiteo**-osumia Virittäjän koko arkistoaineistossa on vähän (yhteensä 8 osumaa, joista 5 otsikossa). *Klassik**-osumia sen sijaan on melko paljon, noin 150 osumaa, joista otsikossa viisi. Jo pikaisella silmäyksellä esiin nousee havainto, että klassikoksi nimetään paljon muitakin arvioitavia teoksia ja kaiken kaikkiaan sillä viitataan vakiintuneen aseman saavuttaneisiin teoksiin. Tässä kirjoituksessa keskitymme kuitenkin siis vain kirjoituksiin, joissa jotakin teosta on nimetty *perusteokseksi*.

suurimman kokonaisuuden.³ Kirja-arvioita on yhteensä 57 ja kirjoittajia kaikkiaan 53: aineistossa on kaksi arviota, joilla on useampi kuin yksi kirjoittaja, ja kuusi kirjoittajaa, joilta mukana on enemmän kuin yksi arvio. Kirja-arvioissa tarkastelun kohteena ovat teosten ominaisuudet, ja siten perusteosten piirteistä argumentoidaan enemmän kuin muissa tekstilajeissa. Juhla kirjoituksissa teoksia käsitellään tutkijan uran näkökulmasta, mutta niitä myös nimetään alan perusteoksiksi, esimerkiksi seuraavaan tapaan: ”Suomen Karjalan ortodoksinen nimistö” on ehdoton *perusteos* ennen kaikkea Suomen sukunimistön tutkijalle.” Tutkimusartikkeleissa perusteoksina mainitaan aiheen kannalta tärkeitä lähteitä, ja maininta on tyypillisesti niukan toteava, esimerkiksi ”X³-teorian *perusteos* on Jackendoff (1977)”. Vaikka artikkelit toisivatkin lisävalaistusta siihen, mitä nimenomaisia teoksia fennistiikan kentällä pidetään peruslähteinä, olemme jättäneet ne pois tarkemmasta analyysistamme, sillä tarkastelemme tässä kirjoituksessa erityisesti sitä, mitä yhteistä perusteoksiksi nimetyillä teoksilla on ja miten perusteosmaisuutta argumentoidaan. Näihin kysymyksiin pääsee paremmin kiinni kirjaarvioiden kautta.

Aineistoanalyysia varten kirjaarvioiden pdf-tiedostoista muodostettiin korpus, jonka analyysissa hyödynnettiin Voyant Tools -sovelluksen key word in context- ja reader-välineitä sekä pdf-dokumenttien etsi-toimintoa.⁴ Kirja-arvioista koodattiin seuraavat seikat: lekseimin *perusteos* sijainti tekstissä (otsikossa, tekstin alussa, keskellä, lopussa) sekä se, viittaako sana arvioitavaan teokseen vai johonkin muuhun. Lekseimin syntaktisesta ympäristöstä

3. Kirja-arvio on Virittäjässä vakiintunut kirjoitustyyppi. Niitä on julkaistu vuoden 1897 toisesta numerosta lähtien (Juusela 2006: 130).

4. Kahdesta *perusteo**-haulla saadusta arviosta ei ole Virittäjän sivuilla pdf-tiedostoa. Näistä on otettu huomioon vain *perusteos*-maininnan sisältävä otsikko.

otettiin huomioon toistuvimmat piirteet: lausetyypit sekä sanan saamat määritteet ja rinnastukset. Lisäksi tarkasteltiin tekstijakson funktiota: onko kyseessä taustoitutus vai evaluaatio ja onko evaluaatio kehu vai moite (vrt. Virtanen 2015: 2, 40, luku 5).

Aineistomme 57 kirja-arviossa on yhteensä 87 *perusteo**-osumaa. Pääsääntöisesti *perusteos*-lekseemiä käytetään arviossa kerran, mutta 14 arvion leipätekstissä sanaa on käytetty useammin kuin kerran. Valtaosa aineistomme *perusteo**-osumista on kirja-arvion leipätekstissä; arvioita, joissa sana on vain otsikossa, on 10. Kaikkiaan 7 arviossa lekseemi esiintyy sekä otsikossa että leipätekstissä. Arvioteksteissä *perusteos*lla viitataan varsin usein muuhun kuin arvioitavaan teokseen itseensä (yht. 24 kirjoitusta; lisäksi 5 arviossa *perusteos*-viittaus sekä arvioitavaan että toiseen teokseen). Tyypillisesti arvioitavaa teosta suhteutetaan tieteenalaan ja sen keskusteluihin, mikä selittää runsaat viittaukset muihin kuin arvioitavaan teokseen. Taulukko 1 esittää esiintymien jakauman.

Taulukko 1.
Kirja-arviot (N = 57) ryhmiteltynä *perusteo** esiintymien mukaan.

	Otsikossa	Ei otsikossa
Ei tekstissä	10	–
Tekstissä, viittaus arvioitavaan teokseen	5	13
Tekstissä, viittaus toiseen teokseen	–	24
Tekstissä, viittaus arvioitavaan ja toiseen teokseen	2	3

Mikä sitten on *perusteos*? Kirjallinen *perusteos* on teos, jossa esitetään *perusteita* jostakin. Edussana *teos* on *tehdä*-verbin leksikaalistunut johdos (KS s.v. *teos*, ks. myös VISK § 244); *perus* esiintyy lähinnä yhdyssanojen määriteosana, jol-

loin se rajaa edusosan tarkoitteen olevan jossakin suhteessa 'perustana, pohjana, lähtökohtana oleva, tärkein, hallitseva, johtava, pää-' (KS s.v. *perus*).⁵

Kun tarkastelemme sanan *perusteos* käyttöä kirja-arvioissa, lähtökohtanamme on sellainen merkitysnäkemyks, joka korostaa ensyklopedisen ja kontekstuaalisen tiedon osuutta. Hyödynnämme kognitiivisen semantiikan kuvaustapaa, jossa sanan merkitys kuvataan hahmona suhteessa kehystäviin tietorakenteisiin (ks. esim. Leino 1993: 47–48, 101; Geeraerts 2010: luku 5.3). Se, miten sanaa käytetään (esimerkiksi minkälaisiin asioihin *perusteos* liitetään), nostaa korosteiseksi eri puolia kehyksestä, ja tässä mielessä sanan käyttö kontekstissaan tuo mukanaan aina jonkin näkökulman puheena olevaan asiaan (ks. Möttönen 2016: 125–126; Salminen 2017: 221). Akateemisessa maailmassa sanaan *perusteos* voi ajatella kuuluvan tällaista kehystietoa muun muassa julkaisukäytänteistä ja -foorumeista sekä julkaisemisen arvostuksista, mutta lisäksi määriteosan kautta sanan käyttöä ohjaa kielenkäyttäjien ymmärrys tieteenalan *perusteista* ja *perusasioista*.

Tarkastelemme aluksi sitä, miten *perusteos*-maininta esitetään koko aineistossamme. Tämän jälkeen kohdistamme tarkastelun kahteen eri tyyppiin: Ensin tarkastelemme aineistollemme tyypillisempää *perusteos*-mainintaa eli sitä, miten aineistossa tuodaan esiin teoksia, jotka eivät ole kirja-arvion varsinaisena aiheena. Tämän jälkeen esittelemme tapauksia, joissa *perusteos*ksi nimetään arvioitavana oleva teos.

Perusteosksi nimeäminen

Perusteos on aina *perusteos* jostakin, ja ala ilmaistaan välittömässä kontekstissa. Otsikossa olevat *perusteos*-maininnat

5. Aineistossamme on yksi maininta *perusteos*ksi merkityksessä 'artikkelin pohjana oleva alkukielinen teos'.

(17 es.) kiinnitetään tutkimusalaan joko elatiivi- tai genetiivimääritteellä (esim. 1–2; arvion julkaisuvuosi hakasulkeissa).

- (1) *Perusteos* dialogisesta kielen- tutkimuksesta [1999]
- (2) Keskustelunanalyysin *perusteos* [1997]

Otsikoissa elatiivirakenteita on 10 ja genetiivimääritteitä 7; muita ilmaustapoja aineiston otsikoissa ei ole. Varsinaisessa tekstissä yli puolet *perusteos*-maininnoista saa genetiivimääritteen (42/70 es., joista puolet viittauksia arvioitavana olevaan teokseen ja puolet muihin teoksiin), kun taas elatiivimääritteet ovat harvinaisia: aineistossamme on vain yksi tällainen osuma. Genetiivin ja elatiivin käytön motiivi on erityisesti osan ja kokonaisuuden suhteen semantiikassa: genetiivi korostaa osan (teos) tunnistamista kokonaisuuden (tutkimusala) kautta ja sen alaan kuuluen (ks. Jaakola 2004: 123), kun elatiivi vastaavasti nostaa teoksen esiin tutkimusalan taustaa vasten (ks. Leino 1993: 291). Genetiivimääritteellä teoksen voi tutkimusalan suoran nimeämisen lisäksi asemoida myös toimijoiden kautta (esim. ”se on sekä aloittavan että ammattitutkijan *perusteoksia*” [2010]).

Perusteoksen tieteenala voidaan ilmaista myös kongruoivalla adjektiivimääritteellä, esimerkiksi ”Saksassa ilmestyi viime vuonna kaksi varsin perusteellisesti uudistettua **onomastista** *perusteosta*”, vaikka tyypillisimmin adjektiivimääritteet evaluoivat teosta tuoreuden, monipuolisuuden, kielen tai käytettävyyden suhteen (esim. *hyvä/tervetullut/uusin/suomenkielinen / edelleenkin käypä perusteos*).

Kirja-arvioissa perusteosten ala voi olla arvion kirjoitusajankohdan näkökulmasta vakiintunut tutkimusala (esim. fonetiikka, keskustelunanalyysi, kognitiivinen kielen- tutkimus, nimistöntutkimus, sosiolingvistiikka, typologia), ja silloin arvioitava

teos tyypillisesti on jonkinlainen yleisesitys, esimerkiksi eri näkökulmia esittelevä kokoomateos, oppikirja tai hakuteos. Perusteokselle esitetty tausta voi kuitenkin olla myös (Suomessa) uusi, spesifi ja hyvin rajattukin tutkimussuuntaus, -teoria tai -kohde, esimerkiksi luokkahuonevuorovaikutus, suomalainen viittomakieli, kielellinen kompleksisuus, morfologinen produktiivisuusteoria tai kielelliset ihmisoikeudet. Teoksen perusteosmaisuu- den argumentoinnissa korostuu silloin uuden aihepiirin ja alan esittely ja se, että teos ”sisältää enemmän tietoa ja aineistoa kuin mikään vastaava teos”.

Kiinnostavaa olisi saada tietoa *perusteos*-viittauksista tutkimusaloittain. Alojen ja suuntauksien jaottelu ei ole kuitenkaan yksiselitteistä (nimeämisen vaikeudesta ks. esim. Siirainen 2020), eikä käytössämme ole ollut tietoa siitä, mikä on kaikkien Virittäjässä julkaistujen kirja-arvioiden jakauma tutkimusalojen mukaan, joten tietoa aineistomme kirja-arvioiden tutkimusaloista ei voi suhteuttaa oikein mihinkään. Tyydymme vain toteamaan, että aineistossamme on kaksi tai useampia kirja-arvioita nimistöntutkimuksen, fonetiikan, keskustelunanalyysin, kognitiivisen kielentutkimuksen, yleisen kielitieteen, sosiolingvistiikan, jonkin kielen tai kielialueen kielihistorian ja etymologian, dialektologian, kielenoppimisen ja -opettamisen, metriikan sekä yleisen kielitieteen aloilta.

Tutkimusalakehyksen lisäksi perusteoksiksi voivat tulla nimetyksi meritointeiden tutkijoiden yksittäiset monografiat. Tämä on tavallisempaa arvion kohdissa, joissa viitataan muihin kuin arvioitavaan teokseen (esim. 3), mutta myös arvioitavana oleva uusi teos voidaan asemoida perusteokseksi (esim. 4).

- (3) Tempus- ja aspektirintamalla Bybeen ja kumppaneiden kirja vertautuu merkittävydessä Comrien *perusteoksiin* (1976). [1985]

- (4) Ruotsalaisen kielentutkijan Per Linellin tutkimustyölle on leimallista kriittinen asenne kielitieteen valtasuuntauksia kohtaan. Linell tunnetaan esimerkiksi kirjoitetun kielen vai-
kutusta kielitieteen kysymyksenasetteluihin koskevista tutkimuksistaan. Viime vuosina hän on erityisesti keskittynyt keskustelujen ja aidon diskurs-
sin analyysiin, ja nyt hän on julkaissut dialogista ajattelua käsittelevän *perusteoksen*. [Ar-
vion ensimmäinen kappale] – –

Linellin teos kokoaa yhteen merkittävällä tavalla dialogi-
suuden historiallisia juuria ja nykyteoriaa. Teoksen vahvuutena voidaan pitää myös sitä, että dialogisuuden teoreettisen tarkastelun lisäksi tekijä ottaa selkeästi kantaa siihen, mikä on dialogisen taustafilosofian vaikutus kielitieteen tutkimuskäytänteisiin ja metodologi-
siin ratkaisuihin. Kirja tarjoaa johdatuksen dialogiseen ajatte-
luun, erityisesti erilaisten dis-
kurssien tutkimuksen kautta ja käsittääksemme se tulee muodostumaan yhdeksi alan *perus-
teoksista*. Rinnalleen se tulee toivottavasti saamaan teoksia, jotka käsittelevät niitä kielen alueita ja aspekteja, jotka tässä ovat jääneet tarkastelun ulko-
puolelle. [Arvion viimeinen kappale] [1999]

Esimerkissä 4 perusteos-retoriikkaan palataan vielä arvion loppuluvussa, jossa perustellaan, miksi tuoreelle teokselle annetaan tämä luonnehdinta. Kirja-arvioissa esiin tuleva yksittäisen tutkijan arvon arvotus tieteenalan kannalta on kiinnostavaa tieteesosiologisesti, sillä

se nostaa esiin kysymyksiä määrittelyval-
lasta tieteellisten paradigmojen ja suun-
tauksien äärellä (ks. Kelomäki 2019: 32,
49). Tieteellisessä keskustelussa tutkijoi-
den sijoittamista tutkimuksen kentälle
klassikoiksi tehdään tietysti myös ekspli-
siittisesti mutta yleensä tuotantoa jälki-
käteen arvioiden (ks. Dufva & Lähteen-
mäki toim. 2002; Haddington & Sivonen
toim. 2010).

Myös syntaktinen asema kertoo jo-
takain sanan *perusteos* käytöstä. Teoksia
tuodaan tekstiin kopulalauseilla. Samalla
niitä luokitellaan tiettyyn kehykseen liit-
tyväksi perusteokseksi, esimerkiksi ”Joh-
datus kielitieteeseen on uusin suomen-
kielinen yleisen kielitieteen *perusteos*”.
Kun *perusteos* on subjekti- tai objekti-
NP, lause ilmaisee teoksen julkaisemista,
ilmestymistä tai perusteoksen puuttu-
mista tietyltä alalta. Adverbiaalina ylei-
sin syntaktinen kontekstityyppi muo-
dostuu lauseista, joissa teosta arvioi-
daan perusteoksena tai sitä suositellaan
perusteokseksi.

Perusteos taustoittajana ja vertailukohtana

Aineistossamme on varsin tavallista,
että perusteokseksi ei nimetä arvioitavaa
teosta vaan jokin toinen teos (noin puo-
let maininnoista, ks. taulukkoa 1 s. 563).⁶
Vakiintunut paikka, jossa toinen teos ni-
metään perusteokseksi, on kirjoituksen
alussa jaksossa, jossa taustoitetaan alaa
ja kerrotaan aiemmista perusteoksista
(esim. 5). Viittaus siis esittelee lukijalle ar-
vioitavana olevan kirjan tieteenalaa ja sii-
hen liittyvää tutkimushistoriaa, mikä on
yksi kirja-arvion tehtävistä (ks. Virtanen
2015: 56).

6. Aineistossamme viittaukset toiseen teok-
seen sijoittuvat arvion alkuun tai keskelle, ja vain
kahdessa arviossa on tällainen viittaus tekstin
lopussa.

- (5) Vuonna 1982 ilmestyi Pentti Leinon *Kieli, runo ja mitta*, suomalaisen metriikantutkimuksen *perusteos*, jossa esitetty metrinen teoria vakiintui nopeasti metriikantutkimuksemme kivijalaksi. [2002]

Yleistä on myös, että arvioitavan kirjan jotakin tiettyä ominaisuutta verrataan alan perusteoksiin. Vertailu voi tällaisessa kohdassa olla sävyiltään neutraali (esim. 6), mutta usein se sisältää arviointia (esim. 7). Taustoittava ja vertailtavaksi tarjottu, perusteokseksi määritelty teos on tyyppillisesti useita vuosia vanhempi kuin arvioitavana ollut teos.

- (6) Ulkomaisissa fonetiikan *perusteoksissa* on sen sijaan usein käsitelty ensin konsonantit ja sitten vokaalit (esim. Ladefoged 1975; Laver 1994). [2007, arvioidun teoksen julkaisuvuosi 2006]
- (7) Varsinaiseksi kurssikirjaksi kirja on kuitenkin turhan vaikealukuinen, varsinkin kun hyviä *perusteoksia* keskusteluanalyysistä on olemassa useita (esim. Have 1999; Hutchby ja Wooffit 1998). [2006, arvioidun teoksen julkaisuvuosi 2004]

Tutkimusalalla vallitsevien arvostusten näkökulmasta viittauksen muotoilu on kiinnostava. Teos voidaan osoittaa perusteokseksi eksplisiittisellä nimeämisellä, kuten edellä esimerkissä 5, jossa lukijalle esitellään taustoittava teos kirjoittajan, teoksen nimen ja ilmestymisvuoden tarkkuudella ja lisäksi teoksen merkityksestä esitetään arvio. Toisaalta viittaus voi olla toteava ja tarjota esimerkkejä, kuten esimerkeissä 6–7, joissa on vain sulkeissa oleva viittaus (tekijän nimi ja vuosiluku) ilman teosten laajempaa luonnehdintaa.

Tällainen viittaustapa on tyyppinen erityisesti kirja-arvion keskivaiheilla, kun arviossa esitellään ja evaluoidaan arvioitavaa kirjaa. Näissä kohdissa minimaalinen viittaus voi myös osoittaa yhteistä ymmärrystä viitattun teoksen arvosta: mitä vähemmän perusteosmaisuuutta pitää perustella, sitä selvemmin se tarjotaan lukijalle jaettuna käsityksenä (ks. Virtanen 2015: 248). Mahdollinen on jopa vielä niukempi viittaaminen, jossa todetaan alalla olevan perusteoksia, mutta niitä ei nimetä eikä niihin rakenneta viittausta muuallakaan tekstissä (esim. 8–9).

- (8) Simpsonin analyysi on kyllä kiinnostava, ja pragmatiikan *perusteoksiin* perehtymätön saa nimiä jo entuudestaan havaitsemilleen asioille, mutta artikkelin tarkoitus jää epäselväksi. [1990]
- (9) Kiertoilmauksen käsite on kielitieteessä vanhastaan ymmärretty lähinnä leksikaalisesti. Semantiikan *perusteoksissa* ilmiön klassisena esimerkkinä esitetään eufemismi, ilmaus, joka syntyy, kun tarkoitetta ei voida lähestyä sen ”oikealla nimellä”. [2000]

Näin yleisluontoinen viittaaminen vaikuttaa olevan mahdollista silloin, kun kyse on vakiintuneesta tutkimusalasta tai jos tekstikohdassa ei ole tarpeen nimetä teosta tarkemmin. Viittaamisen minimaalisuus vihjaa, että Virittäjän mallilukijalla on samanlainen näkemys ja tieto puheena olevasta asiasta, kuten esimerkissä 9 käsitteiden yhteisinä pidetyistä merkityksistä.

Huomionarvoinen *perusteos*-sanan konteksti on arvion kohta, jossa ilmaistaan perusteosten puute (esim. 10) tai pohditaan, millainen olisi mahdollinen (mutta vielä kirjoittamaton) perusteos kyseiseltä alalta (esim. 11).

- (10) Itse toivoisin seuraavaksi kirjaa suomeksi – *perusteosta*, jossa samantapaisia teemoja käsiteltäisiin suomen kielen ja Suomen kieliolojen kannalta. Mitään ajantasaista sosiolingvististä *perusteosta* meillä ei ole. [2000]
- (11) Leksikaalisesta semantiikasta ei myöskään ole ollut olemassa ajantasaisia, monipuolisesti eri tutkimussuuntauksia ja erilaisia merkitysnäkemyksiä esitteleviä *perusteoksia*, mikä esimerkiksi leksikografien kannalta on ollut suuri puute. [2012]

Näissä kohdissa kirjoittajat samalla sanoittavat perusteosten ominaisuuksia (esim. ajankohtaisuus ja -tasaisuus, monipuolisuus, moniäänisyys, suomenkielisyys).

Perusteoksen ominaisuuksien kannalta valaisevia ovat myös sellaiset moitejaksot, joissa arvioitavaa teosta kritisoidaan siitä, että alan perusteoksia ei ole hyödynnetty. Tällaisia moitteita on aineistossamme erityisesti väitöskirjojen arvioissa, mutta perusteosten puuttumista lähteistä voidaan kritisoida myös muiden teosten kohdalla (ks. Virtanen 2015: 203).

- (12) Lingvistisen teorian näkökulmasta kummastuttaa, ettei tekijä kertaakaan viittaa yhteen morfologisen produktiivisuusteorian *perusteokseen*, Laurie Bauerin jo vuonna 2001 ilmestyneeseen kirjaan *Morphological productivity*, joka käsittelee monipuolisesti produktiivisuuden yleistä ongelmaa ja sen pitkää tutkimushistoriaa. [2012]
- (13) Savolaismurteiden piirteet olisivat runsaan lähdeaineiston sijaan selvinneet helposti alan *perusteoksista* (esim. Kettunen 1930; Rapola 1969). [2011]

Esimerkit 12–13 havainnollistavat myös eroa siinä, miten yhteisesti tunnistettavina perusteokset tarjotaan: esimerkiksi 12 on kyse (ainakin arvion ilmestymisajankohtana) rajatummin fennistiikassa käytetystä teoksesta, jolloin kuvaus on laajempi kuin esimerkiksi 13, jossa nimeään klassikot tekstiviitteessä.

Arvioitavana perusteos

On ymmärrettävää, että arvioitavaa teosta ei aina nimetä perusteokseksi. Kuten edeltä käy ilmi, monet perusteoksiksi nimetyt ovat jo jonkin aikaa tiedeyhteisössä koeteltuja, ehkäpä klassikoksiin⁷ vakiintuneita teoksia, kun taas kirja-arviot on yleensä julkaistu varsin nopeasti kirjan ilmestymisen jälkeen. Jos arvion julkaisussa on viivettä, perusteokseksi nimeäminen voidaan helpommin perustella vakiintumisella. Toisaalta perusteokseksi nimeäminen voi olla peruste kirjoittaa arvio pitkän ajan päästä. Kun arvioitava teos nimetään perusteokseksi, näkyviin tulee sekä perusteokselle asetettuja vaatimuksia että kirja-arvion retoriikan piirteitä.

Perusteokseksi nimeäminen voi tapahtua pelkästään otsikossa (10 tekstiä) tai sekä otsikossa että tekstissä (7 tekstiä). Tekstejä, joissa on *perusteos*-viittaus sekä arvioitavaan että toiseen teokseen, on 5. Näissä toinen teos toimii edellä kuvattuun tapaan taustoituksena tai vertailukohtana arvioitavalle teokselle. Kiinnostavaa on, että otsikon jälkeen itse arviossa *perusteos*-mainintaa ei ole pakko enää toistaa. Jos maininta on tekstissä, sen paikka vaikuttaa olevan arvion lopussa teosta evaluoiden (esim. 14) tai kirjan tulevaa kohtaloa ennustaen (esim. 15 ja myös edellä esim. 4):

- (14) Keskustelunanalyysin *perusteos* [pääotsikko]

7. Klassikon määritelmään sisältyy, että se on yhteisössä yleisesti tunnustettu, 'pysyväarvoinen' (KS s.v. *klassinen*).

– – Keskustelunanalyysin perusteet on erinomainen keskustelunanalyysin *perusteos*, innostava ja hauskakin. – – [Viimeisen kappaleen aloitus] [1997]

- (15) Uusi *perusteos* suomen kielen fonetiikasta [pääotsikko]
– – Nähtäväksi jää, saavuttaako tämä keväisen vihreä tuore opus yhtä vakiintuneen aseman fonetiikan tenttikirjana ja *perusteoksena* kuin Wiikin teos. [Arvion viimeinen virke.] [2007]

Otsikoista voi tehdä myös tekstilajin kannalta kiinnostavan huomion. *Perusteos*-sana nousee otsikkoon ensi kertaa vuonna 1972, minkä lisäksi 1970- ja 1980-luvulla mainintoja on kaksi. Vielä vuonna 1990 osumia on yksi, mutta vuodesta 1997 lähtien aina 2010-luvulle asti Virittäjässä arvioituja teoksia on nimetty perusteoksiksi lähes vuosittain (kerran vuosina 1997, 1998, 1999, 2001, 2002, 2004, 2006, 2007, kahdesti vuonna 2008). Vain kuttua siis siltä, että tämä otsikointityyli on varsin uusi Virittäjän 125-vuotisessa historiassa ja vakiintunut vasta 1990-luvun lopussa. Hiukan vastaavan huomion voi tehdä leipätekstin esiintymistä: aineiston valossa sanan käyttö kirja-arvioissa yleisyy 1990-luvulta lähtien.

Kun nimeämistä perusteokseksi ei otikon lisäksi toisteta enää tekstissä, tyypillisesti arvion lopussa on jaksoja, joissa otsikkoon valittu arviointi perustellaan. Esimerkki 16 havainnollistaa lopetus-kappaleen rakentamista: siinä nostetaan vielä kootusti esiin kirjan perusteosmaisia ominaisuuksia, kuten oppikirjaksi sopivuus, ajantasaisuus ja kattavuus.

- (16) Kirja täyttää myös aukon lapsen kielenomaksumisen opettamisessa, sillä sitä on odotettu alan oppikirjaksi. Vihdoinkin opiskelijoille voidaan antaa

luettavaksi suomenkielinen julkaisu, joka käsittelee suomen morfologian omaksumista kattavasti ja ajantasaisen teoria-taustan valossa. – – [Viimeisen kappaleen alku] [2012]

Kun nimeäminen tehdään vain tekstissä (16 tekstiä), se on lähes aina joko arvion alussa (7 tekstiä) tai lopussa (6 tekstiä). Kun arvioitava teos nimetään perusteokseksi heti tekstin alussa, kyse on yleensä vanhan perusteoksen uudistetusta versiosta tai alan uudesta, oppikirjaksi, hakuteokseksi ja käsikirjaksi sopivasta julkaisusta (esim. 17).

- (17) *Johdatus kielitieteeseen* on uusien suomenkielinen yleisen kielitieteen *perusteos*. Sen edeltäjiä ovat Kaisa Häkkisen *Kielitieteen perusteet* (1994) ja Fred Karlssonin *Yleinen kielitiede* (1998). [2010]

Kirja-arvion retoriikan voi myös rakentaa siten, että alussa asetetaan kysymykseksi teoksen perusteokseksi sopivuus, mutta ei (vielä) anneta tätä arviota (esim. 18).

- (18) Nämä lähtökohdat saavat lukijan lähestymään *Käyttökielioppia* ennen kaikkea kieliopin opettamisen näkökulmasta ja pohtimaan, miten kirja soveltuu eri kouluasteilla työskentelevien luokan- ja aineenopettajien *perusteokseksi*. [2011]

Toisenlainen rakenne kirja-arvioon tulee silloin, kun arvioitava teos lopulta tunnustetaan – edellä sanotun perusteella – perusteokseksi arvion päättävässä kappaleessa. Painokas nimeämisestä tulee, kun se tehdään luokittavalla kopulauseella aivan arvion lopuksi, kuten esimerkissä 19.

- (19) ”Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918” on alansa *perusteos*. [1987]

Kopulalauseita *x on perusteos* on yhtä paljon aloituksissa kuin lopetuksissa. Luokittavalla ja evaluoivalla kopularakenteella voi siis aloittaa argumentoinnin, tai se voi olla yhteen vetävä retorinen keino arvion lopussa.

Perusteokseksi nimeäminen on aineistossamme niin positiivinen teko, että se lähes poikkeuksetta on jo itsessään keuhakko. Kuten edellä olemme kuvanneet, teoksia ei vain nimetä perusteoksiksi, vaan samassa jaksossa muun muassa määrittein havainnollistetaan sitä, että kyseessä on jollakin tapaa tieteenalan tai tutkimusaiheen kannalta tärkeä teos. Toistuvia perusteluita tärkeydelle ja sitä kautta perusteosmaisuuksille ovat monipuolisuus, laaja-alaisuus, ajantasaisuus ja uuden tiedon välittäminen, artikkeleissa ja monografioissa hajallaan olevan tiedon kokoaminen yksiin kansiin, käytettävyys opetuksessa sekä suomenkielisyys. Myös erilaiset rinnastukset valottavat perusteoksille ajateltuja ominaisuuksia. Varsinaisia rinnastuskonjunktioita listauksia on jonkin verran, ja niissä toistuu vertailu hakuteokseen, oppikirjaan ja käsikirjaan. Esimerkissä 20 näitä käsitellään samankaltaisina teostyyppinä mutta kuitenkin eroteltavina.

- (20) Sen on tarkoitus toimia sekä yliopistollisena oppikirjana, *perusteoksena* että käsikirjana. [2007]

Lähikontekstissa perusteokseksi nimettyyn teokseen viitataan teosta luokittavilla ja evaluoivilla NP:illa *hakuteos*, *tiivis tietopaketti*, *käsikirja* ja *yleisesitys*.

Perusteokseen lähtökohtaisesti liitetyvä positiivinen arvotus tulee kiinnostavasti esiin niissä muutamissa tapauksissa, joissa perusteos mainitaan moitejaksossa.

Moitteista näkyy, mitä ominaisuuksia perusteokseksi yltyvällä pitäisi olla: sen tulisi toimia hakuteoksena tai oppikirjana (esim. 21), sen pitäisi rohjeta alaa koskeviin ontologisiin kannanottoihin (esim. 22), tai teoksen pitäisi pystyä näyttämään, mistä näkökulmista käsin se eri suuntauksia esittelee (esim. 23).

- (21) Teokselle on annettu iskevä ja selkeä nimi [Bilingualism], joka antaa sen kuvan, että kirja on alan *perusteos* ja näin myös hakuteokseksi sopiva. Teos on toki monella tapaa perusuonteinen ja todella paljon informaatiota jakava, mutta monestakin jäljempänä esitettävästä syystä se ei oppikirjana tai hakuteoksena toimi, vaan lähinnä ehkä aiheen jo melko hyvin toimivana käsikirjana. [1994]

- (22) – – joten alan *perusteokselta* toivoisi uskallusta ottaa kantaa tieteenalan määritelmään tai edes esittää lista erilaisista käsitksistä [2001]

- (23) Jos Schiffrin puhuu diskurssi-analyttikkona keskustelunanalyysin kohdalla, miksei myös muiden. Ja onhan diskurssianalyysi jo alussa nostettu kirjan punaiseksi langaksi. Koska teos on järjestelmällisesti jäsennelty jätti, joka vieläpä sisältää tehtäviä, se on helppo mieltää *perusteokseksi*, josta lähteä liikkeelle, vaikkapa valitsemaan itselleen sopivaa tapaa tehdä diskurssianalyysia. Tähän tarkoitukseen en kirjaa suosittel. – – [poistettu 2 ja puoli kappaletta perusteluita] Tällaisenaan kirja on ”*perusteos*”, joka ei kyseenalaista omia lähtökohtiaan. [1994]

Toisaalta aineistossa eksplikoidaan, että perusteoksessa ei tarvitse olla kaikkea kaikesta, sen ei tarvitse esimerkiksi ennakoita alan tulevaisuuden näkymiä, ja sitä voidaan luonnehtia myös esitystavaltaan rönsyileväksi.

Oppikirjamaisuus asettuu aineiston perusteella kiinnostavaan valoon. Yleensä on positiivinen arvio kirjasta, jos sen sanotaan toimivan oppimateriaalina. Aineistossamme on kuitenkin mahdollista havaita jonkinlaista ajattelun muutosta suhteessa oppikirjamaisten perusteosten tapaan esitellä tieteenalaa. Aineiston vanhemmassa osassa oppikirjamaisen teoksen ominaisuudeksi mainitaan, varsin neutraalissa valossa, esitetyn tiedon kontekstualisoimattomuus ja lähteesiin viittaamattomuus, koska ”tieto on niin yleisluonteista, oikeastaan kaikkien yhteisomaisuutta” [1982]⁸, ja kirjan oppikirjaksi sopimattomuutta voidaan perustella liian moniäänisellä esitystavalla. Sitä vastoin 2000-luvun arvioissa tuodaan varsin korosteisesti esiin, että perusteokset toimivat myös aiemman tutkimuksen esittelijöinä ja valottavat siten tieteenalan tiedonmuodostusta, kuten esimerkiksi 24.

- (24) Uusi kirja tulee siis tarpeeseen, sillä näkökulmien ja puhetaojen oppiminen kuuluu tieteenalaan tutustumiseen ja sosiaalistumiseen siinä kuin sisältöjen hallintakin. [2010]

Toisaalta kun arvoissa pohditaan oppimateriaaliksi sopivuutta, perusteokseksi päästäkseen teoksen täytyy moniäänisyyden ja -puolisuuden lisäksi olla kuitenkin selkeä.

Arvion voi siis rakentaa retorisesti useammalla tavalla: teos voidaan tunnistaa perusteokseksi jo alussa, jolloin ar-

8. Tosin kyseisessä arvioissa esitetään toive kirjallisuuslistasta, erityisesti jatko-opiskelijoita ajatellen.

viossa perustellaan tätä havaintoa. Alussa voidaan esittää kysymys teoksen mahdollisesta perusteosmaisuuudesta, ja arvion kuluessa teosta tarkastellaan suhteessa perusteos-ajatukseen. Arvio voi myös päättyä lopputulokseen, jossa kaiken edellä esitetyn nojalla teos julistetaan perusteokseksi. Kun viittaus tehdään muuhun kuin arvioitavaan teokseen, maininnalla taustoitetaan arvioitavaa teosta, teoksen edustaman tieteenalan historiaa ja tutkimuskentän painotuksia. Maininta voi myös olla toive tietynlaisesta perusteoksesta, joka alalta tai kyseisestä aiheesta vielä puuttuu.

Kokoavaa pohdintaa

Perusteos-sanaan liittyy Virittäjän diskurssissa erityistä kehystietoa. Välittömin kehys on liittyminen kielentutkimuksen tieteenalaan tai tutkimuskohteeseen, ja tämä kehys myös kielennetään kontekstissa määrittein. Se, mitä muuta perusteoksista sanotaan, kertoo sekä kirja-arvioista että tiedeyhteisön normeista.

Perusteokseksi nimeäminen on lähes poikkeuksetta positiivinen arvio kirjasta. Teoksen tällainen luokittaminen onkin samalla ideologista toimintaa (Kallio-koski 1996; Kelomäki 2019) ja ilmentää sitä, että alan perusteiden esittämisen ajatellaan tiedeyhteisössä olevan tärkeää.

Perusteoksissa esitetään perusteet tietyltä alalta. Perusteita ovat aineistomme perusteella teoreettiset käsitteet, tutkimusmenetelmät ja näkökulmat sekä mahdollisesti myös tutkimushistoria. Perusteos siis antaa lukijalle *laajan, kattavan, monipuolisen ja ajantasaisen* esityksen alasta. Lisäksi perusteoksia ovat kirjat, joissa kootaan hajallaan ollutta tietoa yhteen teokseen, ja varsinkin vähän tutkittujen kielten sanakirjat voivat pysyä perusteoksina pitkään. Yksittäisten tutkijoiden monografiat nimetään perusteoksiksi, jos ne ovat kokoavia yleisesityksiä tai uuden aihepiirin avauksia tai jos niiden tekijällä

on jo arvostettu asema tiedeyhteisössä. Kun on kyse vakiintuneen tieteenalan uudesta oppikirjamaisesta yleisesityksestä tai teoksesta, joka päivittää alan keskeistä käsitteistöä, näkökulmia ja puhetapoja, ajantasaisuus tekee teoksesta alansa uuden perusteoksen.

Virittäjän kirjoittajilla on varsin vahva yliopiston perusopetukseen ja jatkokoulutukseen suuntaava ote, ja monessa kirja-arviossa juuri suomenkielisen perusteoksen puute tai arvioitavan teoksen sopivuus alan suomenkieliseksi oppimateriaaliksi nousee korosteisesti esiin. Suomeksi kielitieteen oppikirjoja julkaistaan harvakseltaan, ja tämä näkyy arvioissa siten, että niissä usein pohditaan teoksen sopivuutta oppimateriaaliksi. Kieli nousee esiin, kun toivotaan aiheesta puuttuvaa perusteosta tai kun kiitetään, että alalta on julkaistu suomenkielinen teos.

Aineistostamme voi havaita erilaisia tapoja ottaa huomioon lukijan tiedon taso. Viittaukset perusteoksiin voidaan tehdä eksplisiittisellä nimeämisellä eli tuomalla tekijän koko nimi ja teoksen otsikko tekstiin ja kutsumalla teosta perusteokseksi. Toisaalta osa viittauksista on tekstuaalisesti niukkoja, jolloin voidaan ajatella, että lukija tunnistaa ja tietää kontekstissa riittävällä tarkkuudella, mitä ovat alan perusteokset. Yhteisen taustan ja ymmärryksen rakentaminen näyttytyy kuitenkin asiana, joka ansaitsee tarkempaa tutkimusta. Havaitimme myös moniäänisyyteen liittyen hienoista ajallista muutosta erityisesti arvioissa, joissa puheena on teoksen sopivuus oppimateriaaliksi. Siinä missä aiemmin melko yksiääninen esitystapa on ollut sopiva, nykyisiltä perusteoksilta – myös oppimateriaaleilta – edellytetään moniäänisempää ja keskustelempaa otetta.

Olemme edellä tarkastelleet yhtä sanaa yhdessä fennistisessä tekstilajissa. Kun saatavissa on yhä enemmän digitaalisessa muodossa olevia kielitieteen tekstejä, asioista puhumisen tapaa on aiem-

paa helpompi tarkastella myös isoista aineistoista.

MINNA JAAKOLA
JOHANNA KOMPPA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Minna Jaakola on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Hän on toiminut Virittäjän varapäätoimittajana vuosina 2005 ja 2008–2010 sekä kirjallisuustoimittajana vuonna 2007. Johanna Komppa on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa sekä Virittäjän varapäätoimittaja ja verkko-Virittäjän toimittaja vuodesta 2017.

Lähteet

- DUFVA, HANNELE – LÄHTENMÄKI, MIKA (toim.) 2002: *Kielentutkimuksen klassikoita*. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston soveltavan kielitieteen keskus.
- GEERAERTS, DIRK 2010: *Theories of lexical semantics*. New York: Oxford University Press.
- HADDINGTON, PENTTI – SIVONEN, JARI (toim.) 2010: *Kielentutkimuksen moderanit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*. Helsinki: Gaudeamus.
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehten vaiheita vuosilta 1897–1996*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1031. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1996: Johdanto. – Jyrki Kalliokoski (toim.), *Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta julkisessa kielenkäytössä* s. 8–36. Kieli 9. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KELOMÄKI, TAPANI 2019: Kielitieteen käännteistä. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele

- Dufva (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun* s. 31–60. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KS = Kielitoimiston sanakirja. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2020. URN:NBN:fi:kotus-201433. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitetty 11.11.2020 (15.1.2021).
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – OJUTKAN-GAS, KRISTA 2020: Laadullinen aineis-
topohjainen kielentutkimus. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 412–441. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- MÖTTÖNEN, TAPANI 2016: *Construal in expression. An intersubjective approach to cognitive grammar*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1902-5>.
- SALMINEN, JUTTA 2017: *Epäily vai epäily?* Jaettu polysemia ja lekseemikohtaiset tyypilliset käytöt. – *Sananjalka* 59 s. 217–243. <https://doi.org/10.30673/sja.66636>.
- SIIROINEN, MARI 2020: Murteiden sanastosta blogitekstien retoriikkaan. Helsingin yliopistossa valmistuneiden suomen kielen gradujen kehityslinjoja 1880–2019. Juhlaesitelmä Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 17.9.2020. Esitelmän videotallenne: <https://www.helsinki.fi/fi/unitube/video/a8b063e9-b53a-404d-af8e-71a1f2dabf1c> (4.2.2021).
- VIRTANEN, MIKKO T. 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1760-1>.
- VISK = HAKULINEN, AULI –VILKUNA, MARIA –KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.

Havaintoja kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksen asemasta Virittäjän sivuilla viime vuosisadalla

Kaunokirjallisuuden kieli oli 1900-luvun alkupuolella Virittäjässä melko laajasti esillä tutkimuksen ja arvioinnin kohteena. Kauno- ja tietokirjallisuutta käsiteltiin myös kirjallisuustieteellisistä sekä henkilö- ja kulttuurihistoriallisista näkökulmista. Kielenhuollon ja sanakirjatyön tarpeisiin kirjallisuuden kieli toimi kielenkäytön mallina (vrt. Setälä 1894: 217). Virittäjän sivuilla nostettiin kriittisissä arvioissa esiin teoksia, jotka järkyttivät rakenteilla olevien normien perusteita

eivätkä kielentutkijoiden mielestä tarjonneet sopivaa mallia kielenkäyttäjille. Eri-tyisen huomion kohteina olivat tyyliiltään yleiskielen normista poikkeavat kirjailijat sekä varsinkin Virittäjän kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä kauno- ja tietokirjallisuuden suomennosten kieli. Kirjailijoiden kieltä ei Virittäjässä kuitenkaan tarkasteltu yksinomaan normatiivisesti. ”Tyylipiirteiden” (vrt. Rapola 1954) tutkimus oli olennainen osa Virittäjässä 1900-luvun alkupuoliskolla julkaistua

tutkimusta; erityisesti vanhan kirjakielen filologinen tutkimus (Palola 2015) oli Virittäjässä toistuvasti esillä. 1940-luvun jälkeen kirjallisuuden kielen tutkimus joutui kuitenkin marginaaliin. Tämän kehityksen taustalla näkyy 1900-luvun megatrendi: monipuoliset kielen- ja kirjallisuudentutkijat korvautuivat vähitellen kapeampialaisilla spesialisteilla.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisen kaunokirjallisuuden kieli ja sen tutkimus näkyvät kolmessa kansallisessa tieteellisessä muistomerkissä: *Nyky-suomen sanakirjassa*, moniosaisessa *Suomen kirjallisuus* -kirjallisuudenhistoriassa – sekä Virittäjässä. *Nyky-suomen sanakirja* on toista maailmansotaa edeltävän suomalaisen kaunokirjallisuuden kielen aarreaitta. 2020-luvun lukija saa siitä tietoa paitsi sanojen merkityksistä ja taivutuksesta myös yksittäisten (nykyään osin jo varsin tuntemattomien¹) kirjailijoiden tavasta käyttää kieltä. *Suomen kirjallisuus* puolestaan on ainutkertaisen kansallisen projektin tuloksena syntynyt monumentti (Launonen 1970: 383–387). Tuolla kirjallisuushistoriallisella teoskokonaisuudella on suuri merkitys myös kirjallisuuden kieltä koskevan tiedon varastona.

Entä Virittäjä? Se, mitä sen sivuilla on ja mitä siitä on jäänyt pois, kertoo, mitä minäkin vuosikymmenenä on pidetty suomen kielen tutkimuksena. Kirjallisuuden kielen tutkimuksen näkyvyydessä Virittäjän sivuilla voi erottaa kaksi toisiinsa kytkeytyvää trendiä: kiinnostuksen hiipuminen ja fennistiikan lingvistisoituminen (Juusela 2006: 100–104). 1900-luvun alun Virittäjissä julkaistu välillä kiivaskin kirjailijoiden kieltä ja kaunokirjallisu-

1. *Nyky-suomen sanakirjan* ensimmäisen niteen alussa on ”lähdemerkintöjen” selitteinä ensimmäiseen kaunokirjallisuuden edustajia, joiden tuotannosta sanakirja-artikkeleihin on poimittu edustajia. Nykylukijoille melko tuntemattomia tuolla listalla lienevät esimerkiksi Santeri Alkio (kirjailijana), Elsa Heporauta, Kauppi-Heikki, Auni Nuolivaara ja Heikki Toppila.

den suomennoksia koskeva keskustelu on hävinnyt täysin nyky-Virittäjän sivuilta ja kaunokirjallisuuden kielen tutkimus vähentynyt. Päinvastoin kuin suuressa maailmassa, esimerkiksi ranskan- tai englanninkielisen tieteellisen julkaisemisen kentällä, ei suomenkielisten tieteellisten julkaisusarjojen joukkoon ole myöskään syntynyt kaunokirjallisuuden kieleen tai laajemmin stilistiikkaan erikoistuneita tiedelehtiä. Kirjallisuudentutkimusta, myös kirjallisuuden kieltä käsittelevää tutkimusta, toki ilmestyi jo 1800-luvulla ja edelleen pitkälle 1900-luvulle *Valvojassa* (vuosina 1929–1943 nimeltään *Valvoja-Aika*; ks. myös Krogerus 1992). *Kirjallisuudentutkijain vuosikirja* alkoi ilmestyä vuodesta 1929 lähtien. Vuosikirjan työtä jatkaa nykyään kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti *Avain*. Myös Suomen kielen seuran aikakauslehdessä *Sananjalassa* (1959–) on jatkuvasti ilmestynyt kielentutkimuksen ohella myös kirjallisuudentutkimuksen, folkloristiikan ja kansatieteen alan artikkeleita.

Kaunokirjallisuuden kieltä on Virittäjässä käsitelty sekä artikkeleissa että kirjarvioissa. Varsinkin 1900-luvun alkuvuosikymmenien numeroissa ilmestyi suomenkielisen kaunokirjallisuuden ja suomennetun kauno- ja tietokirjallisuuden kielen arvioita. Virittäjän eri osastojen määrä ja nimet ovat vuosien saatossa vaihdelleet, ja kirjoitusten aiheina on ollut monenlaista kirjallisuuteen liittyvää henkilöhistorioista yksittäisten runojen lingvistiseen analyysiin ja suomennosten kielellisten valintojen normatiiviseen tarkasteluun. Sama henkilö on myös voinut olla tutkimuskohteena sekä kauno- että tietokirjailijan tai suomentajan roolissa. Tässä katsauksessa luon esimerkkitapausten avulla nykylukijalle kuvaa siitä, miten kirjallisuudentutkimusta ja kirjallisuuden kieltä käsiteltiin Virittäjän alkuaikojen vuosikymmeninä ja miten näiden tutkimuskohteiden asema muuttui 1900-luvun jälkipuoliskolla. Kirjoitukseni etenee seu-

raavien kysymysten pohjalta: ketkä kirjoittivat kirjallisuudesta ja sen kielestä, mistä kirjoitettiin ja keitä tutkittiin? Tarkasteluni painottuu 1900-luvun alkupuoliskolle. Lopuksi pohdin myös kirjallisuuden kieltä käsittelevän tutkimuksen näkyvyyttä Virittäjässä myöhemmin viime vuosisadalla.

Juhlittaessa Virittäjän 50-vuotissyntymäpäivää Aarni Penttilä arvioi Virittäjässä käsiteltyjen tutkimusalojen tilannetta seuraavasti:

Niiden opinhaarojen piiri, jolle Virittäjän palstat aikoinaan omistettiin, on kyllä pysynyt tarkoin samana, eikä voitane havaita, että niiden edustajien keskuudessa olisi myöskään tapahtunut mitään tarkoituksellista painopisteen siirtymistä. Virittäjä on tarjolla olleista kirjoituksista ilmeisestikin tasapuolisesti suonut sijan niin kieli-, kansa-, kansantietous- ja kirjallisuustieteellisillekin artikkeleille. (Penttilä 1946: 326.)

Penttilä katsoi 1940-luvun tilannetta Virittäjän siihenastisia perinteitä vasten. Mutta mitä oli ennen Penttilän tilannekatsausta, ja mitä tapahtui sen jälkeen? Millaista oli Virittäjän alkuaikoina julkaistu kaunokirjallisuuden kielen tutkimus? Kuinka nopeasti tyylin- ja kirjallisuudentutkimus katosi Virittäjästä? Mitä jäi vai jäikö mitään? Näitä kysymyksiä käsittelemässä tässä kirjoituksessa.

Ketkä kirjoittivat?

Kaunokirjallisuuden kieltä koskevia artikkeleita kirjoittivat Virittäjään 1900-luvun alussa näkyvät kirjallisuudentutkijat, ennen muita Viljo Tarkiainen, Rafael Koskimies ja Aarne Anttila. Vaikka Virittäjä oli vain yksi Tarkiaisen ja Koskimiehen moniaalle ulottuvan tuotannon julkaisukanavista, heidän toimintansa lehden piirissä piti vuosikymmenten ajan kirjallisuudentutkimusta ja kirjallisuuden kielen

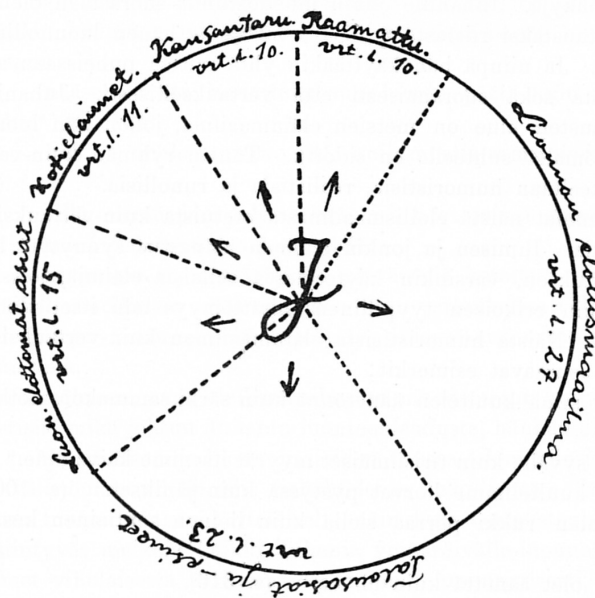
kohdistuvaa tutkimusta esillä Virittäjän sivuilla. Tarkiainen ja Koskimies jatkoivat läpi pitkän uransa Virittäjän aktiivisina kirjoittajina. Heidän ohellaan tällä alueella liikkui kuitenkin myös kielen- ja kirjallisuudentutkijoita, heistä osa Virittäjän toimittajia, jotka suomen kieltä ja sukukieliä käsittelevien artikkeleiden ohella omistivat huomiotaan myös suomalaisten kirjailijoiden kielelle. Kaisu Juuselan Virittäjän historiaa käsittelevään teokseensa kokoaman ahkerimpien kirjoittajien listan kymmenen kärkeen (Juusela 2006: 104) päätyneistä tutkijoista kirjallisuuden kieltä käsittelevät ainakin Lauri Hakulinen, Heikki Ojansuu, Aarni Penttilä, Martti Rapola, Veikko Ruoppila ja E. A. Saarimaa.

Kun Virittäjän 1900-luvun alun vuosikertoja selaa kirjallisuuden kieltä tai tyylin- ja kirjallisuudentutkimusta silmällä pitäen, nousee esiin paljon tuntemattomia ja vain yhden artikkelin kirjoittaneiden nimiä. Yksi heistä on kirjailijana tunnettu Unto Seppänen², joka julkaisi vuonna 1929 artikkelin ”Juhanin kuin-vertausten piiri Seitsemässä veljeksessä”. Seppäsen artikkelin ytimen, Kiven tekstin vertausten ”ajatusten piirin” voi nykyperspektiivistä ymmärtää kognitiivisen metaforateorian käsittein vertausten ”lähdealueiksi”. Seppänen itse puhuukin artikkelissaan ”aihelähteistä”. Hän esittää käsin piirretyn ympyräkuvioiden (ks. kuvaa 1) näistä aihelähteistä ja osoittaa, miten Kivi rakentaa Juhanin henkilö- ja hahmoa eri kognitiivisia alueita hyödyntävien vertausten avulla.

Osa ”satunnaisista” kirjoittajista on laatinut tekstinsä mitä ilmeisemmin pro gradu -tutkielmansa pohjalta. Aino Salopuro (1933) pureutuu Ahon lastujen teks-

2. Seppänen julkaisi 1920–1950-luvuilla suosittuja ja arvostettuja Karjalan kannakselle ja evakkomatkoihin sijoittuvia romaaneja. Ennen kirjailijan- ja toimittajanuraansa hän opiskeli Helsingin yliopistossa kotimaista kirjallisuutta. Nämä opinnot jäivät kesken vuonna 1929, siis samana vuonna kuin Virittäjän artikkeli ilmestyi. (Siervo 2006.) Seppäsen tyyliä on tutkinut Ruoppila (1958).

Juhanin 'ajatusten piiri':

Kuva 1.
Kuva Unto Seppäsen artikkelista Virittäjässä 1929.

tien kuvaileviin osuuksiin adjektiivin kategorian avulla. Hän tarkastelee analyysissään adjektiivien semantiikkaa (mm. värit, semanttiset oppositiot), taivutus-kategorioita ja syntaksia. Kiinnostava osuus Salopuron artikkelissa on Juhani Ahon ja Pentti Haanpään (ilmestymishetkellä siis klassikon ja nykykirjailijan) adjektiivien käytön ja kuvauksen kontrastointi. Ahon kieltä käsittelee myös Hetti Hannikainen, joka julkaisi peräkkäisinä vuosina kaksikin artikkelia Ahon teoksen *Muistatko-?* tyyliä käsitelleen pro gradu-tutkielmansa pohjalta: alkusoinnusta (1922) ja metaforista (1923). 1920-luvulta 1950-luvulle tyyliintutkimus toimi usein ikään kuin biografisen kirjallisuudentutkimuksen aputieteenä. Kirjailijan teosten kielellisten valintojen analyysin avulla pyrittiin luomaan kuva kirjailijan tyylistä, ja tyylin ominaisuudet kytkettiin kirjailijan persoonaan; näin tekee Hannikainenkin.

Aho ja hänen tuotantonsa oli Virittäjässä useammankin tutkimuksen kohteena. Merkittävin Ahon tyylin tutkijoista oli Kaarlo Nieminen. Niemisen väitöskirja *Juhani Ahon sanataide* (1934) on suomalaisen tyyliintutkimuksen klassikko, joka tarjoaa kokonaiskuvan Ahon teosten kielestä ja antaa samalla myös käsityksen kansainvälisten vaikutusten heijastumisesta suomalaiseseen 1920–1930-luvun stilistiikkaan. Nieminen kytkee Ahon tyylin ja persoonallisuuden. Helsingin yliopiston suomen kielen lehtorina ja lyhyesti myös kotimaisen kirjallisuuden professorina toiminut Nieminen käsittelee Ahon ohella Virittäjän sivuilla muun muassa Volter Kilpeä, tyyliintutkimuksen periaatteita sekä toistoa tyylikeinona. Tarkkiainen (1934) kirjoitti Virittäjään Niemisen väitöskirjasta erittäin myönteisen arvion.

Psykologian ja kaunokirjallisuuden tyylin tutkimuksen liitto näkyi Virittäjässä

vahvimmillaan juuri 1920- ja 1930-luvuilla. Artikkelissaan ”Siljon persoonallisuus hänen varhaislyriikkansa kuvakielen valossa” (1938) Kalle Sorainen (ent. Sandelin) analysoi Juhani Siljon esikoiskokoelman kielikuvia, vertaa hänen kieltään muun muassa Eino Leinon ja Volter Kilven kielenkäyttöön ja pyrkii analyysinsä avulla sijoittamaan Siljon 1900-luvun alun saksalaisten tutkijoiden persoonallisuusryhmiin. Stilistinen analyysi ja sen pohjalta tehdyt runojen tulkinnat toimivat artikkelissa siis persoonallisuuspsykologian työkaluina. Pari vuotta myöhemmin Sorainen julkaisi tutkimuksen Siljon toisen kokoelman *Maan puoleen* kielestä (1940). Myös tässä kirjoituksessa Sorainen pyrkii Niemisen (1934)³ tapaan kytkemään runoilijan persoonallisuuden ja tyylin. Sorainen tarkastelee artikkelissaan sitä, mitä Siljon toisen kokoelman kielikuvat ja sanasto kertovat runon psykologisesta tai ideologisesta näkökulmasta (tai niin kuin tekijä sen ilmaisee: runoilijan ”asennoitumissuunnasta”). Soraisen artikkeli on kiinnostava – ja Virittäjän sivuilla poikkeuksellinen – nimenomaan runoilijan kielellisten valintojen ja ideologian suhdetta koskevien tulkintojen osalta. Sorainen puhuu Siljon ”rodullisesta” suhtautumisesta. Artikkelista välittyy julkaisuajankohdan (muutama kuukausi talvisodan jälkeen) ääni pelottavankin kirkkaasti:

Nykyaikaisittain voimme tarkastelumme tuloksena todeta, että Siljon ”Maan puoleen” -kokoelman tyypillisimpänä asennoitumissuuntana on pidettävä rodullista asennoitumista, ”veren ja maan äänen” kuuntelemista, suomalaisen rodun sisimmän luonteen etsimistä sekä omasta itsestään että kansan ja maan kohtaloista. (Sorainen 1940: 215.)

3. Väitöskirjansa esipuheessa Nieminen kiittää Kalle Sandelinia.

Mistä kirjoitettiin?

Virittäjän alkuvuosikymmeninä kotimaisten kirjailijoiden ja suomennosten kielen kriittinen arviointi oli osa lehteen kirjoittaneiden suomen kielen tutkijoiden toimenkuvaa. Esteettis-poeettisten ja kielenhuollollisten pyrkimysten ristivedossa keskustelu saattoi olla ajoittain varsin kipakkaa. Hyvä esimerkki tästä on Artturi Kanniston (1907a, 1907b) ja Volter Kilven (1907) käymä keskustelu Kilven suomentaman Gustav Frenssenin romaanin *Hilligelei* (suom. *Pyhä maa*) kielestä (ks. Juusela 2006: 125–128). Ojansuu (1909) puolestaan tyrmäsi arviot V. A. Koskenniemen kokoelman *Valkeat kaupungit* kielen. Uuden kirjallisuuden ja tuoreiden suomennosten arviot eivät olleet pelkästään kritiikkiä. Arvioista näkyy huoli nuoren yleiskielen kehityksestä silloinkin, kun arvioinnin yleissävy on myönteinen (Saari-maa 1909). Kritiikin ohella Virittäjään uutuuksia ja suomennoksia arvioivat fennistit jakoivat kirjailijoille ja kääntäjille myös ohjeita ikään kuin vastaisen varalle ja yrittivät näin torjua vääränlaisia käännössuomen trendejä.

Holhoava suhtautuminen aikalaiskirjailijoiden kieleen vaikuttaa nykyperspektiivistä erikoiselta, varsinkin kun on kyse kirjailijoista, joista sittemmin on tullut osa suomalaisen kirjallisuuden kaanonia. Selityksiä tällaiselle suhtautumiselle voi olla useampia. Yksi on tietenkin se, ettei arvioiden kohteilla (esim. Kilpi tai Koskenniemi) ollut vielä sellaista asemaa kuin jo muutama vuosikymmen myöhemmin. Toinen selitys on edellä mainitsemäni huoli suomen kielen kehityksestä ja tarve normien vakiinnuttamiseksi keskeisillä kielenkäytön alueilla, jollaisiksi siis myös kaunokirjallisuus ja sen suomennokset luokiteltiin.

Vanhan kirjakielen tunnetuimpien käyttäjien ja merkkitekstien tutkimusta käsittelevät artikkelit on Virittäjän sisälly-

luetteloissa sijoitettu otsikon ”Kirjallisuushistoriaa”⁴ alle yhdessä 1800-luvun klassikoita ja aikalaiskirjailijoita käsittelevän tutkimuksen kanssa. Vanhaa kirjakieltä käsittelevien artikkelien aiheet vaihtelevat kulttuuri- ja henkilöhistoriasta aina fonologiaan ja ortografiaan. Kirjoitusten kohteena olevat teokset edustavat sekä kauno- että tietokirjallisuutta. Kohteena saattoi olla myös yksittäinen runo tai uskonnollinen teksti. Monet nykyään tietokirjallisuuden alaa edustavat teokset luokiteltiin Virittäjän alkuaikoina tutkimuskohteena kirjallisuudeksi ilman lisämääritteitä. Viime vuosikymmeninä ei yksittäisten tietokirjailijoiden kieltä ole Virittäjän sivuilla juuri analysoitu tai arvioitu vanhan kirjasuomen kirjoittajien tekstejä ja tietokirjojen suomennoksia lukuun ottamatta (ks. kuitenkin Tuomarla 1997).

Virittäjän alkuvuosikymmeninä merkittävä osa Kirjallisuushistoriaa-osastoon luokitelluista artikkeleista käsitteli *Kalevalaa* ja muuta kansanrunoutta. *Kalevalaa* ja sen kieltä lähestyttiin Virittäjässä enimmäkseen folkloristiikan näkökulmasta, ei niinkään Lönnrotin teoksena. Yksi poikkeus on Niemisen (1935) *Kalevalan* tyyliä psykologisen stilistiikan näkökulmasta analysoiva artikkeli. Lönnrotin muuta tuotantoa, varsinkin runoja, tutkittiin kyllä kaunokirjallisuutena (Teppo 1928; Anttila 1934).

Kalevalan metriikan tutkimus liikkui usein myös metriikan yleisissä kysymyksissä. Vuonna 1935 ilmestyi Paavo Raviilan katsaus kalevalaisen metriikan tutkimukseen ja sen kuvauksen ongelmiin. Jo aiemmin oli kalevalamittaa tarkastellut Yrjö Ora (1909), joka analysoi artikkelissaan Mattias Salamniuksen runoelmaa *Ilo-Laulu Jesuxesta* vuodelta 1690. Ora osoittaa puutteita runoelman met-

riikassa mutta samalla korostaa Salamniuksen ansiota suhteessa moniin myöhempiin kalevalamitan käyttäjiin. Onni E. Helkiön artikkeli ”Runomitäopin kohentelua” (1925) edustaa puolestaan yleistä metriikan tutkimusta. Helkiö esittelee laajasti suomalaista tutkimusta ja omia näkemyksiään musiikin rytmien, musiikkitieteen ja runouden metriikan kosketuskohdista. Metriikkaa käsitteleviä kirjoituksia ja keskustelua on Virittäjän palstoilla ilmestynyt silloin tällöin 2000-luvun alkuun saakka (esim. Leino 1969, 1985; Kuusi 1978; Korhonen 1985a, 1985b; Lankinen 2001; Lauerma 2001).

Yksi ajoittain Virittäjän sivuilla esiin nouseva aihe on kaunokirjallisuuden kielien ja murteiden suhde. Monesti murteentutkijat ovat pyrkineet arvioimaan, vastaako kirjailijan teoksessaan käytämä kielimuoto sitä murretta, jonka puhunta-alueelle kaunokirjallinen teos on sijoitettu. Iso osa aihetta käsitelleistä fennisteistä on omaksunut melko suoraan viivaisen suhtautumisen asiaan: kuvitellun taustamurteen kielitieteellisissä tutkimuksissa osoitetuista piirteistä poikkeaminen on katsottu puutteeksi ja kirjailijan ansioita on totuttu punnitsemaan sen mukaan, miten hyvin hän onnistuu kielentutkijan mielestä teoksessaan tavoittamaan oletetun taustamurteen piirteet. Tällainen logiikka nojaa romantiikan ideologiaan autenttisuudesta ja puhtaasta kansankielestä (vrt. Bauman & Briggs 2003). Toisaalta taustalla on vahva sitoutuminen realismiin estetiikkaan: kirjallisuuden oletetaan lähtökohtaisesti esittävän todellisuutta.

Esimerkiksi Ahoa on totuttu kehuamaan savolaismurteiden piirteiden onnistuneesta hyödyntämisestä, kun taas Kilpeä on moitittu kapea-alaisten murrepiirteiden käytöstä ja yleiskielestä poikkeamisesta ymmärrettävyyden kustannuksella (Tarkiainen 1901, 1902; Kannisto 1907a; Penttilä 1946). Kilven kielestä onkin Virittäjässä käyty keskustelua kahteen

4. Tämän sisällysluettelon osaston nimi oli aluksi ”Kirjallisuushistoriaa”, vuodesta 1908 ”Kirjallisuuden historiaa” ja vuosina 1929–1949 ”Kirjallisuuden historiaa ja tyylioppia”.

otteeseen (Kilpi 1907; Kannisto 1907b; Ikola 1946; Penttilä 1947).

Heikki Ojansuu (1907) kehui Hj. Nortamon sanastoa ja syntaksia, mutta esitti koko joukon huomautuksia äänteiden kes-ton ja laadun merkitsemisestä. Ojansuu ilmoittaa tehtävänsä ja tarkoituksensa selkeästi arvionsa aluksi ja lopuksi:

Minulla on erityisenä ilona esittää Virittäjän lukijoille Hj. Nortamon (toht. Hjalmar Nordlingin) rauman murteella esitetty kirja, joka erinomaisen ansiokkaalla tavalla alkaa suomalaisen murrekirjallisuuden. En kuitenkaan tahdo tällä kertaa paljastaa kertomuskokoelman erinomaista nautittavuutta, sen verratonta murreävyä ja hyvää raumalaishenkeä, arvostelen sitä vaan Rauman murteen näytteenä, kiinnittäen erityisesti huomioni teoksessa käytettyyn ortografiaan ja tarkastaen missä määrin sen kieli äänteellisesti asultaan on rauman murretta. (Ojansuu 1907: 42–43.)

Joka tapauksessa katson voivani onnitella tekijää siitä, että hän peräti vaikean murteen paperille-panossa on onnistunut niinkin hyvin. Taitaisipa hänen lähin edeltäjänsä Rauman murteen käyttäjänä – Agricolan aikalainen Mathias West – hyvinkin ällistyä moista mestaruutta. (Mas. 46.)

26 vuotta myöhemmin Helkiö (1933) asettui vastustamaan Ojansuun arviota, erityisesti Nortamon äänteiden merkintätavan osalta. Rakentava tutkijan ja kirjailijan dialogi murteen käytön periaatteista ja oikeellisuudesta julkaistiin vuoden 1932 Virittäjässä, jossa Veikko Ruoppila arvioi Kersti Bergrothin näytelmän *Anu ja Mikko* murteen esittämisen näkökulmasta. Lyhyessä vastauksessaan Bergroth kiittää Ruoppilaa käytännön neuvoista mutta puolustaa taiteellista vapauttaan ja vetoaa asiantuntumukseensa Antrean murteen puhujana:

En ole tavoitellut ehdotonta ”oikeakielisyyttä” siinä mielessä, että olisin pysytellyt aivan kokonaan yhden murrealueen puitteissa. Vaikka kieli onkin Antrean-Kavantsaaren murretta, en ole kieltänyt pääsyä joiltakin muualta tulleilta käänteiltä tai sana-aarteilta. Olen yrittänyt vangita taideteoksen muotoon karjalaisuuden yleensä, sen tuoksun ja loiskinnan, sen kielen sisäiset runolliset arvot. Koska Antrean murre on äidinkieleni ja minulle kaikista kielistä läheisin, en usko voivani erehtyä sen ytimeen nähden. Mutta kansa ei, etenään nyt enää, puhu aivan johdonmukaista ja puhdasta kieltä, ja itse tämä pieni oikullisuus on mielestäni viehätyks lisää. (Bergroth 1932: 419.)

Murre kaunokirjallisuudessa on kiinnostanut Virittäjän kirjoittajia nykypäiviin asti. Vielä 1960-luvulla Alpo Räisänen (1965) pohti Ilmari Kiannon Ryysyrannan Joosepin murteen aitoutta. Ruoppila puolestaan selostaa ja arvioi vuonna 1981 julkaistussa katsauksessaan yksityiskohtaisesti Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* ensimmäiseen painokseen tehtyjä murrerepliikkien korjauksia. Uudenlaisen näkökulman kaunokirjallisuuden kielen ja murteen suhteeseen toi Harri Mantila (1993), joka tarkasteli sitä, miten Tornion murteen muuttuminen näkyy kolmen erikäisen kirjailijan teosten kielessä. Aiemmin Marjatta Palander (1987) oli väitöskirjassaan tehnyt havaintoja pohjoiskarjalaisten kirjailijoiden kielestä samasta näkökulmasta. Tuorein Virittäjässä julkaistu tutkimus, jossa tarkastellaan kaunokirjallisuuden kielen ja murteen suhdetta, on Sari Keskimaan (2013) artikkeli murrepiirteiden funktiosta Kalle Päätalon Iijoki-sarjan romaaneissa (ks. myös Keskimaa 2019). Keskimaan (2013) mukaan murrepiirteiden esiintymisen muutokset teossarjan päähenkilön ja tämän puolison dialogeissa kuvastavat näiden

kahden henkilöhahmon suhteen muu-
tosta avioliittovuosien varrella – ja roma-
maanisarjan edetessä. Keskimään sosio-
lingvistiseen analyysiin perustuvassa
tulkinnessa romaanisarjan henkilöiden
psykologisesta suhteesta voi nähdä yhtä-
läisyyksiä 1920–1940-lukujen tyyllintut-
kimukseen, joka korosti kirjailijan perso-
naan ja tyylin yhteyttä. Keskimää tosin
kytkee kielenkäytön muuttumisen hen-
kilöiden välisen suhteen muutokseen roma-
naanisarjan aikana, ei kirjailijan persoon-
allisuudessa tapahtuviin mahdollisiin
muutoksiin.

Keitä tutkittiin?

Edellä on jo tullut esiin koko joukko kir-
jailijoita, joiden kieltä ja tyyliä on käsi-
telyt Virittäjän sivuilla. Kirjoittajien mie-
lenkiinnon kohteina olivat 1890-luvulta
1950-luvulle pitkälti samat kirjailijat;
heistä osa oli artikkelien aikaan saavut-
tanut klassikon aseman, osa oli aikalais-
kirjailijoita. Suosittuja tutkimuskohteita
1900-luvun ensimmäisinä vuosikymme-
ninä olivat esimerkiksi runoilijat Kal-
lio (Samuli Kustaa Berg 1803–1852), Ok-
sanen (August Ahlqvist 1826–1889) ja
Paavo Cajander (1846–1913). Ei liene yl-
lätys, että Aleksis Kiveä käsitteleviä kir-
joituksia oli eniten. Tästä pitivät huolen
Kivi-ekspertit kirjallisuudentutkija Viljo
Tarkiainen ja kielentutkija E. A. Saari-
maa. Tarkiainen keskittyi Kiven henkilö-
historiaan ja teosten analyysiin, Saarimaa
kieleen, erityisesti Kiven sanaston selityk-
siin. Toki Kiven kieltä tutkivat myös mo-
net muut. Kiven 100-vuotissyntymäpäi-
vän teemanumerossa (Virittäjä 1934) on
eturivin kirjallisuuden- ja kielentutkijoi-
den artikkeleita Kiven teoksista ja kie-
lestä. 1920-luvulta lähtien Virittäjän kir-
joittajien suosikkikirjailijaksi nousi Kiven
ohella Aho, jonka tyyliä analysoitiin mo-
nessa artikkelissa eri vuosikymmeninä,
kun taas esimerkiksi hänen aikalaisensa
Minna Canthin teoksia käsiteltiin lukion

kirjallisuudenopetuksen kohteena (Vaula
1948; Mäenpää 1949).⁵

1900-luvun alun kirjailijoista Volter
Kilpi, V. A. Koskenniemi, Johannes Lin-
nankoski, Eino Leino ja Juhani Siljo oli-
vat 1900-luvun alun Virittäjässä tutki-
musten ja arviointien kohteina. Linnan-
kosken *Pakolaiset*-romaanin arvioissaan
Eemil Saarimaa kehuu kirjailijaa siitä, mi-
ten onnistuneesti hän välittää eri mur-
teiden puhujien kielenpiirteitä teokses-
saan (Saarimaa 1909: 7, 160–161). Lähes
viisikymmentä vuotta myöhemmin Simo
Konsala (1956) analysoi puolestaan Lin-
nankosken romaanien rakennetta ja muo-
toa kirjallisuudentutkimuksen menetel-
min. Niemisen artikkeli Kilven *Bathseban*
ja psalmien tyyllillisistä kosketuskohdista
ilmestyi 1942, ja Martti Airila analysoi
Kilven *Suljetuilla porteilla* -teoksen kieltä
vuoden 1949 Virittäjässä. Sekä Kilven
1900-luvun alun varhaistuotanto (Tar-
kiainen 1901, 1902) että 1930-luvun myö-
häistuotanto (Ikola 1946; Penttilä 1945,
1947) saivat aikoinaan Virittäjässä osak-
seen kriittistä huomiota mutta myös
puolustajia. Mainitsepa Penttilä his-
toriallisessa katsauksessaan Kilven esi-
merkkinä Virittäjään ja sen oikeakieli-
syyskantoihin kielteisesti suhtautuvasta
lukijasta (1946: 330).

Kirjallisuuden kielen tutkimuksen katoaminen Virittäjän sivuilta

Tämän kirjoituksen alussa mainitsemani
Virittäjän edustamien alojen kirjoa esitte-
levän Penttilän tilannekatsauksen jälkeen
tapahtui nopea muutos. Kirjallisuuden
kielen tutkimus katosi Virittäjän sivuilta
verraten nopeasti 1950-luvulle tultaessa,

5. Vuonna 1925 Virittäjässä julkaistiin myös
Ilmari Havun lyhyt kertomus Suomalaisen teat-
terin *Työmiehen vaimo* -näytelmän ensi-illasta,
jossa Canth itse oli seuraamassa esitystä vuonna
1885, sekä vuonna 1962 Väinö Kaukosen artikkeli
”'Papin perhe' taitekohtana Canthin kirjailijatiellä”
(Kaukonen 1962).

ja samoin alkoivat vähentyä esimerkiksi folkloristisia aiheita käsittelevät artikkelit (ks. Erkkilä & Palkki 2021). Edellä mainittu Penttilän ja Ikolan Kilven kieltä koskenut kiista jäi viimeiseksi lajissaan.

Vuoden 1946 Virittäjässä oli Kirjallisuuden historiaa ja tyylioppia -osastoon luokiteltu seuraavanlaisia kirjoituksia: ”Havaintoja viimekeväisistä ylioppilasaaineista ja vähän muustakin” (A. Anttila), ”Sinuhe egyptiläinen” (L. Hakulinen), ”Snellman Päivärinnan suomenkielisenä arvostelijana” (T. Havu), ”Pieniä huomioita” (J. A. Hollo), ”Volter Kilven kielestä” (N. Ikola) ja ”Leinon ajan hahmo” (Y. Oinonen). Seuraavana vuonna osaston anti oli myös monipuolinen: ”Hyvä suomentaja” (L. Hakulinen), ”Muistelma Kaarlo Sarkiasta oppilaana” (H. Kuusinen), ”Huomioita V. A. Koskenniemen vierasperäisten sanojen tyyllillisestä käytöstä” (P. Mattila), ”Vieläkin Volter Kilven kielestä” (A. Penttilä), ”Huomioita eräästä ’Seitsemän veljeksien’ koomillisesta kohtauksesta” (S. Siltavuori), ”Kaarle Kustaa Weman” (V. Tarkiainen) ja ”Mikael Agricolan suhde historiaan ja maantieteeseen” (V. Tarkiainen). Vuonna 1948 mainittuun osastoon luokiteltuja kirjoituksia oli vain kolme: ”Eino Leinon helkavirsi ’Kimmon kosto’” (A. Anttila), ”Uuden kirjallisuutemme luonne” (Y. Oinonen) ja ”Muudan virren suomennos” (V. Tarkiainen). Toki samassa vuosikerrassa ilmestyi myös Penttilän artikkeli ”Referaatista I. selosteesta”, jossa merkittävä osa aineistosta oli kaunokirjallisuuden kieltä. Äidinkielenopetusta koskevassa osastossa oli peräti 14 lyhyttä kirjoitusta. Suomen kirjallisuuden klassikoiden kouluopetuksen niksejä koskevia artikkeleita ilmestyi vielä myöhemminkin 1950-luvulla. Tällä lajilla oli Virittäjässä pitkät perinteet, esimerkiksi 41. vuosikerrassa (v. 1937) oli kokonainen nide omistettu äidinkielen didaktiikalle, erityisesti kirjallisuudenopetukselle.

Jos haluaa nimetä vuoden, jolloin kirjallisuuden ja sen kielen tutkimus katosi

Virittäjästä, on vuosi 1949 hyvä ehdokas. Virittäjän 53. vuosikerta oli ensimmäinen, jonka sisällysluettelossa ei ollut Kirjallisuuden historiaa ja tyylioppia -osastoa. Tuona vuonna ilmestyi kyllä yksi kirjallisuuden kieltä käsittelevä lyhyt artikkeli (Airila 1949). Satunnaisesti 1950-luvulla ilmestyi Virittäjässä vielä kirjallisuudentutkimuksen alan artikkeleita, mutta niissä ei ole aiheena kirjallisuuden kieli tai kirjailijoiden tyyli (esim. Konsala 1956; Sarajas 1957). Kirjallisuuden kieltä käsitteleviä artikkeleita on toki Virittäjässä ollut myöhemminkin, aina vuosituhanneen loppuun saakka. Näissä artikkeleissa kaunokirjallisia teoksia tai tietyn kirjailijan tai valittujen kirjailijoiden tuotantoa lähestytään korpusnäkökulmasta, niin että aineistoina käytetyistä teoksista tehdyt kvantitatiiviset tai kvalitatiiviset havainnot lisäävät tietoa valitun kielen osaluueesta (esimerkiksi sanastosta) tai jonkin piirteen variaatiosta paitsi aineistona käytettyjen kirjailijoiden kielessä myös laajemmin suomen kielessä (ks. esim. Saukkonen 1967; Särkkä 1987; Savijärvi 1989). Yleisesti ottaen on 1940-luvun jälkeen kuitenkin vaikea nähdä, että kirjallisuuden kielen tutkimus saati kirjallisuudentutkimus laajemmin kuuluisi Virittäjässä edustettujen ”opinhaarojen piiriin” (vrt. Penttilä 1946: 326).

Se tutkijapolvi, joka 1900-luvun alkupuoliskolla ahkerasti kirjoitti kaunokirjallisuuden kielestä muutenkin kuin normatiivisesti tai sitä murteisiin kontrastoiden, oli 1950-luvulle tultaessa jo jättämässä aktiivisen tutkimus- ja julkaisuutoiminnan. Alan tutkijoiden harveneminen näyttää Virittäjän nykylukijalle Rafael Koskimiehen kirjoittamassa Kaarlo Niemisen nekrologissa Virittäjässä 1955. Koskimiehen kirjoittama Viljo Tarkiaisen nekrologi oli ilmestynyt jo 1951. Koskimies itse julkaisi artikkeleita kirjallisuuden kielestä vielä pitkään. Vuonna 1977 ilmestyi hänen artikkelinsa F. E. Sillanpään *Elämän ja auringon* tyylistä. Seuraavan vuoden Virittä-

jässä oli Kai Laitisen kirjoittama muisto-
kirjoitus Koskimiehestä (Laitinen 1978).

Epilogi: Pitkän linjan tyylin- tutkijan terveiset tulevaisuuden kielentutkijoille

Vuonna 1938 Virittäjässä ilmestyi Tarkiaisen artikkeli ”Onko kieli vain ajatuksen ilmaisukeino?”, jossa hän pohtii kieltä ja kielen tutkimuksen tehtäviä ulkopuolisen, kirjallisuudentutkijan, näkökulmasta. Artikkelinsa alussa Tarkiainen moittii suomen kielen tutkijoita kielen synkronisen tarkastelun kaihtamisesta ja toivoo kielitieteilijöiden mielenkiinnon suuntautumista kielihistorian ja kielen ohjailun ohella myös kielen käyttöön ja tyyliin:

En tahdo salata sitä lähes neljäkymmentä vuotta mielessäni kytenyttä ajatusta, että suomen kielen tieteellisen tutkimuksen ja yliopistollisen opetuksen rajoittuminen kielihistorian aloille – niin loistavia tuloksia kuin niillä onkin saavutettu – on samalla merkinnyt valitettavaa periaatteellisten näköalojen kaitaisuutta ja siten haitannut riittävän selvän ja täydellisen kuvan saamista nykyiskielestä monipuolisena yksilöllis-sosiaalisena ilmaisuvälineenä sekä osittain myös ohjannut yksipuolisesti kielimiestemme suhtautumista käytännölliseen kielenviljely- ja kehittämistyöhön. Jos avoimesti pyrkimällä järkyttämään sitä rationalistista kantaa, jonka mukaan kieltä pidetään vain käsitteellistä ajatuksenvaihtoa palvelevana ilmaisukeinona, saisin herätetyksi edes joissakin nuorissa hedelmällistä kriittisyyttä ja positiivista harrastusta tyyliseikkojen tutkimiseen, katsoisin esitykseni tarkoituksen saavutetuksi, vaikkapa toiselta puolen loukannekin ankarimpien puhdasoppisten kielihistorioitsijain mieltä tunkeutuessani kuokkavieraaksi heidän piiriinsä tä-

män – luullakseni – viimeisen kerran.
(Tarkiainen 1938: 3–4.)⁶

Tarkiaisen artikkeli on kahdella tavalla poikkeuksellinen. Se on ensinnäkin ilmeisesti ensimmäinen ja ainoa hänen Virittäjässä julkaisemistaan kirjoituksista, joka ei käsittele kirjallisuutta tai kirjailijoita. Mutta myös artikkelin sisältö on yllättävä. Korostaessaan tyylin, arkipuheen ja ”nykyiskielen” tutkimuksen merkitystä tutkimuskohteena hän kohdistaa huomionsa kielen affektisuuteen ja kielen käyttöön muussa kuin referentiaalisessa funktiossa. Perustellessaan näkemystään kielen affektiivisuuden merkityksestä Tarkiainen uskaltautuu jopa esittämään prosodisia kuvauksia kuvitelluista puhetilanteista. Ponnistusohjaa hän ottaa muun muassa 1900-luvun alun vaikutusvaltaisen sveitsiläisen lingvistin ja tyyliintutkijan Charles Ballyn esittämistä ajatuksista.⁷ Vaikka Tarkiaisen esittämät ajatukset ovat fennistiikan perinteen kannalta monella tapaa uusia, ne ovat kansainvälisen kielen tutkimuksen näkökulmasta ajan hermolla.

Yrittäessäni itselleni selvittää kielen tunneominaisuuden laatua olen päätenyt siihen ajatukseen, ettei kielessä ole laisinkaan affekteista kemiallisesti puhtaita sanoja, vaan että mikä sana tahansa voi hetkellisesti muuttua tunnepitoiseksi, riippuen sen yhteydestä, käyttäjästä ja tilanteesta, ja että useissa tapauksissa tuo affektiivisuus saattaa sitten haihtua tilanteen ja puhujan mukana. (Tarkiainen 1938: 19.)

6. Tämän aloituskappaleen alaviitteessä Tarkiainen muistuttaa, että tyyliseikkoja ovat toki tarkastelleet useat murteiden (kansankielen) tutkijat, erityisesti sanaston kerääjät. Hän tuo tässä yhteydessä esiin myös Saarimaan ansiot tyylin merkityksen korostajana kielenhuollossa ja äidin kielen opetuksessa.

7. Ajan tieteellisen kirjoittamisen käytäntöjen mukaisesti Tarkiaisen artikkelissa ei ole eksplisiittisesti ilmaistuja lähteitä.

Käsityksen kielen monifunktioisuu-
desta ja affektin merkityksestä oli esittänyt
saksalainen psykologi ja kielitieteilijä Karl
Bühler neljä vuotta aikaisemmin ilmes-
tyneessä kirjassaan *Sprachtheorie* (1934).
Bühlerin teoksen arvioi Virittäjässä tuo-
reeltaan – melko kriittiseen sävyyn ja
Bühlerin kuuluisaksi tullutta Organon-
mallia mainitsematta – Erik Ahlman
(1935). Kirjallisuudentutkija Tarkiainen
korostaa oman aikansa fennisteille kie-
len monifunktioisuutta ja kritisoi rajoittu-
mista kielen ”loogillisen”, referentiaalisen
merkityksen tutkimiseen.

Missä terävä ajatus ja elävä tunne yh-
tyvät valvomaan, tukemaan ja täyden-
tämään toinen toistansa, siinä näyt-
täisi olevan paras edellytys kielen il-
maisukyvyyn herkistymiselle, moni-
puolistumiselle ja persoonalliselle eri-
koistumiselle tyylissä. Kuiva oikea-
kielisysharrastus paljastaa kuitenkin
usein rajoittuneisuutensa siinä, että
se on taipuvainen unohtamaan kehity-
tyneen inhimillisen ajatuksen ja tun-
teen monivivahteisuuden – siis tyylin
vaatimukset – ja ennen kaikkea unoh-
tamaan sen, ettei kieli ole pelkästään
loogillinen, vaan psykologinen ilmai-
sukeino. (Tarkiainen 1938: 21.)

Tarkiaisen artikkelista ei käyty Vi-
rittäjässä minkäänlaista keskustelua. Il-
meisesti sen sisältämät ajatukset olivat
1930-luvun suomen kielen tutkijoille kuin
toiselta planeetalta. Nykylukijalle hänen
kenties hieman vanhahtavasti muotoil-
lut pohdintansa näyttävät tuttuina tuu-
lahduksena vuosikymmenten takaa, ling-
vistisen pragmatiikan ja laajan konteksti-
käsityksen etiäisinä.

JYRKI KALLIOKOSKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen professori
Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- AHLMAN, ERIK 1935: Kieliteorian pohdintaa.
– *Virittäjä* 39 s. 164–169.
- ANTTILA, AARNE 1934: Lönnotin elegia
unkarilaiselle ystävälle. – *Virittäjä* 38
s. 156–158.
- AIRILA, MARTTI 1949: Volter Kilven ”Sulje-
tuilla porteilla”. – *Virittäjä* 53 s. 25–31.
- BAUMAN, RICHARD – BRIGGS, CHARLES
2003: *Voices of modernity. Language
ideologies and politics of inequality*. Cam-
bridge: Cambridge University Press.
- BERGROTH, KERSTI 1932: Edellisen johdosta.
– *Virittäjä* 36 s. 419.
- BÜHLER, KARL 1934: *Sprachtheorie*. Jena:
Gustav Fischer.
- ERKKILÄ, RIKU – PALKKI, TEEMU 2021:
Hyvää tieteellistä proosaa. Virittäjän
alat ja aiheet kautta aikojen. – *Virit-
tämä* 125 (4) s. 550–561. [https://doi.
org/10.23982/vir.101341](https://doi.org/10.23982/vir.101341).
- HANNIKAINEN, HETTI 1922: Alkusointu
Juhani Ahon teoksessa ”Muistatko –?”.
– *Virittäjä* 26 s. 96–104.
- 1923: Juhani Ahon ”Muistatko –?” kirjan
metaforista. – *Virittäjä* 27 (1) s. 19–28.
- HAVU, ILMARI 1925: Minna Canth ”Työ-
miehen vaimoa” katsomassa. – *Virittäjä*
29 s. 74–75.
- HELKIO, ONNI E. 1925: Runomittaopin
kohentelua. – *Virittäjä* 29 s. 49–59.
- 1933: Rauman murteen oikeakielisyyttä.
– *Virittäjä* 37 s. 490–494.
- IKOLA, NIILLO 1946: Volter Kilven kielestä.
– *Virittäjä* 50 s. 366–370.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virit-
täjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden
vaiheita vuosilta 1897–1996*. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANNISTO, ARTTURI 1907a: Kuinka meillä
käännetään? – *Virittäjä* 11 s. 140–149.
- 1907b: Edellisen johdosta. – *Virittäjä* 11
s. 168–172.
- KAUKONEN, VÄINÖ 1962: ”Papin perhe”
taitekohtana Minna Canthin kirjailijan-
tiellä. – *Virittäjä* 66 (4) s. 424–432.

- KESKIMAA, SARI 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Virittäjä* 117 (4) s. 494–523.
- 2019: Kalle Päätalon Iijoki-sarja kieli-elämäkertana. Lektio. – *Virittäjä* 123 (1). <https://doi.org/10.23982/vir.77272>.
- KILPI, VOLTER 1907: Maallikon kieli-mietteitä. – *Virittäjä* 11 s. 162–167.
- KONSALA, SIMO 1956: Linnankosken romaanien rakenteesta ja muodosta. – *Virittäjä* 60 (2) s. 111–121.
- KORHONEN, MIKKO 1985a: Ansiokas tutkimus suomen kielen metriikasta. – *Virittäjä* 89 (1) s. 84–88.
- 1985b: Kenen ”väärinkäsityksiä” ja kuinka aito ”ristiriita”? – *Virittäjä* 89 (3) s. 408–410.
- KOSKIMIES, RAFAEL 1951: Viljo Tarkiainen. – *Virittäjä* 55 (4) s. 471–474.
- 1955: Kaarlo Nieminen. – *Virittäjä* 59 (3) s. 258–259.
- 1977: F. E. Sillanpään Elämän ja auringon tyylistä. – *Virittäjä* 81 (1) s. 53–61.
- KROGERUS, TELLERVO 1992: *Kirjallinen linja. Valvoja ja Aika 1907–1922*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUUSI, MATTI 1978: Kalevalakielen kysymyksiä. – *Virittäjä* 88 (3) s. 209–225.
- LAITINEN, KAI 1978: Rafael Koskimies 1898–1977. – *Virittäjä* 82 (2) s. 170–177.
- LANKINEN, PASI 2001: Sykettä, mittaa ja eroosiota. – *Virittäjä* 105 (3) s. 449–452.
- LAUERMA, PETRI 2001: Larin Parasken metriikan epiikasta. – *Virittäjä* 105 (1) s. 44–58.
- LAUNONEN, HANNU 1970: Näkökulmia 1960-luvun kirjallisuudentutkimukseen. – *Virittäjä* 74 (3) s. 382–399.
- LEINO, PENTTI 1969: Kieli ja kaava. Henrik Achreniuksen runot. – *Virittäjä* 73 (3) s. 247–264.
- 1985: Metriikan anti kielentutkimukselle. – *Virittäjä* 89 (3) s. 390–407.
- MANTILA, HARRI 1993: Miten ääntenmuutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteenoppaina. – *Virittäjä* 97 (4) s. 564–577.
- MÄENPÄÄ, ANNA-LIISA 1949: Minna Canthin ”Papin perheen” kolmas näytös ope-tustehtävänä. – *Virittäjä* 53 (4) s. 321–345.
- NIEMINEN, KAARLO 1934: *Juhani Ahon sanataide. Tyyllitutkimus*. Porvoo: WSOY.
- 1935: Huomioita Kalevalan tyylistä. – *Virittäjä* 39 (1) s. 21–25.
- 1942: Psalmien kieli impressionistisen taidenäkemysten tulkkinä. – *Virittäjä* 46 s. 290–296.
- Nyky-suomen sanakirja I–IV*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- OJANSUU, HEIKKI 1907: Lisiä lounaismurteiden tuntemiseen. – *Virittäjä* 11 s. 42–46.
- 1909: V. A. Koskenniemi Valkeat kaupungit. – *Virittäjä* 13 s. 22–23.
- ORA, YRJÖ 1909: Mattias Salamnius vanhan suomalaisen runomitan käyttäjänä. – *Virittäjä* 13 s. 97–105.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALOLA, ELINA 2015: Filologia, suomalainen filologia ja fennistinen filologia. – *Virittäjä* 119 (2) s. 223–248.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–347.
- 1946: ”Virittäjä” 50-vuotias. – *Virittäjä* 50 s. 323–339.
- 1947: Vieläkin Volter Kilven kielestä. – *Virittäjä* 51 s. 38–43.
- RAPOLA, MARTTI 1954: Erään tyylipiirteen taustaa. – *Virittäjä* 58 (1) s. 1–17.
- RAVILA, PAAVO 1935: Vanhan suomalaisen runomitan ongelma. – *Virittäjä* 39 s. 35–44.
- RUOPPILA, VEIKKO 1932: Kersti Bergroth Anu ja Mikko. – *Virittäjä* 36 s. 417–419.
- 1958: *Unto Seppäsen tyylistä. Sanastollinen tutkimus*. Suomi 108:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1981: Tuntematon sotilas ja murteet. – *Virittäjä* 85 (3) s. 234–238.
- RÄISÄNEN, ALPO 1965: Kainuun murteiden piirteitä Ilmari Kiannon ”Ryysyrannan Joosepissa”. – *Virittäjä* 69 (1) s. 30–47.
- S[AARIMAA], E[EMIL] 1909: Johannes Linnan-

- koski. Pakolaiset. – *Virittäjä* 13 s. 160–162.
- SALOPURO, AINO 1933: Adjektiivit Juhani Ahon ”Lastuissa”. – *Virittäjä* 37 s. 223–237.
- SARAJAS, ANNAMARI 1957: Aatteen historia tutkimuskohteena. – *Virittäjä* 61 (2) s. 137–163.
- SAUKKONEN, PAULI 1967: Persoonapronominien *hän* : *se*, *he* : *ne* distinktiivinen oppositio. – *Virittäjä* 71 (3) s. 286–292.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1989: Hemmingin Piaen Cantiones -kokoelman sanavarat. – *Virittäjä* 93 (3) s. 297–308.
- SEPPÄNEN, UNTO 1929: Juhaniin kuin-vertausten piiri Seitsemässä veljeksessä. – *Virittäjä* 33 s. 133–142.
- SETÄLÄ, E. N. 1894: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen II. – *Valvoja* 14 s. 190–217.
- SIHVO, HANNES 2006: Seppänen, Unto. – *Suomen kansallisbiografia* 8 s. 824–826. Studia Biographica 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SORAINEN, KALLE 1938: Siljon persoonallisuus hänen varhaislyriikkansa kuvakielensä valossa. – *Virittäjä* 42 s. 61–83.
- 1940: Asennoitumissuuntia Siljon ”Maan puoleen” -runoissa. – *Virittäjä* 44 s. 206–216.
- Suomen kirjallisuus I–VIII*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura / Otava 1963–1970.
- SÄRKKÄ, TAUNO 1987: Sanaston rikkaudesta ja sen mittaamisesta. – *Virittäjä* 91 (2) s. 129–137.
- TARKIAINEN VILJO 1901: Huomioita Volter Kilven ”Bathseban” tyylistä. – *Virittäjä* 5 s. 87–93.
- 1902: Volter Kilven ”Parsifalin” runotyylistä. – *Virittäjä* 6 s. 81–89.
- 1934: Kaarlo Nieminen Juhani Ahon sanataide. – *Virittäjä* 38 s. 470–476.
- 1938: Onko kieli vain ajatuksen ilmaisukeino? – *Virittäjä* 42 s. 3–20.
- TEPPO, HANNES 1928: Elias Lönnrot luonnonkuvaajana. – *Virittäjä* 32 s. 206–207.
- TUOMARLA, ULLA 1997: Kirjoittava minä suhteessa toiseen. Kerrontateknisiä huomioita Juha Siltalan kirjasta Miehen kunnia. – *Virittäjä* 101 (1) s. 49–65.
- VAULA, MARTTI 1948: Minna Canthin ”Papin perhe” opetustehtävänä. – *Virittäjä* 52 (1) s. 9–15.

Komisario Palmu -romaanien paikannimistö ja realistinen Helsinki-kuva

Kirjailija Mika Waltari, joka oli syntyperäinen helsinkiläinen ja asui lähes koko elämänsä Helsingissä, on tunnettu tarakoista, eläväisistä Helsinki-kuvauksistaan. Kuuluisia kuvauksia ovat muun muassa *Suuri illusioni* (1928) ja Helsinki-trilogia *Isästä poikaan* (1942) (Järvelä 2019: 9–10; Envall 1994: 47–48). Tunnettuja Helsinki-romaaneja ovat myös Waltarin *Komisario Palmu* -teokset, vaikka niiden Helsinki-kuvausta onkin vähätelty. Kaupunkikuvan puutteen on katsottu johtuvan salapoliisikirjallisuuden kulta-ajan perinteestä, jossa jopa New Yorkin kalta-

set suurkaupungit kuvattiin tyypillisesti lähes idyllisinä. Esimerkiksi kaupunkien olemukseen kuuluvia sosiaalisia ongelmia tai yhteiskunnallisia jännitteitä kulta-ajan teoksissa ei juuri kuvata. (Ks. esim. Arvas & Ruohonen 2016: 42; Mäkelä 1994: 112.)

Komisario Palmu tuli lukijoille tutuksi vuonna 1939, kun ensimmäinen Palmu-teos *Kuka murhasi rouva Skrofin?* julkaistiin. Rikoskirjallisuutta ei vielä 1900-luvun alussa arvostettu kirjallisuuspiireissä, vaan genreä pidettiin kevyenä ja viihteellisenä. Waltarin *Palmu*-romaanin otettiin kuitenkin hyvin vastaan, ja sen

katsotaan parantaneen salapoliisiromaanien asemaa Suomessa. Heti seuraavana vuonna julkaistiin seuraava romaani, *Komisario Palmun erehdys*, joka jäi kuitenkin sota-ajan takia melko vähälle huomiolle. Palmu nousi jälleen suosioon 1960-luvulla Matti Kassilan *Komisario Palmun erehdys* (1960) ja *Kaasua, komisario Palmu!* (1961) -elokuvasovitusten myötä. Elokuvat innostivat Waltaria kirjoittamaan vielä kolmannen Palmu-teoksen *Tähdet kertovat, komisario Palmu* (1962), josta Kassila ohjasi elokuvan samana vuonna. (Järvelä & Vallittu 2014: 9–10, 12, 21–22.)

Romaanit kuvaavat helsinkiläisen rikospoliisin, Frans J. Palmun, ja tämän apurin murhatutkimuksia. Palmun apuria, romaanien minäkertojaa, ei Waltarin teoksissa nimetä, mutta Matti Kassilan elokuvissa hän saa nimekseen Toivo Virta. (Järvelä & Vallittu 2014: 9–10.) Koska käsittelen työssäni romaaneja, kutsun jatkossa Palmun apuria kertojaksi tai minäkertojaksi. Palmu ja kertoja muodostavat klassisen parivaljakkoasetelman: tavallista järkeä edustava apuri ja nerokas sankari. Palmun ja kertojan kanssa rikoksia ratkoo myös Helsingin rikospoliisin ylietsivä Väinö Kokki. (Mts. 10; Envall 1994: 148.)

Käsittelen tässä kirjoituksessa Waltarin kahden ensimmäisen *Palmu*-romaanin paikannimistöä. Tarkastelen ennen kaikkea sitä, miten teosten paikannimissä korostuu realistisen 1930-luvun Helsingin kuvan tavoittelu. Pohjaan analyysini kirjallisuusnimistön tutkimuksen näkökulmaan, jonka mukaan nimet toimivat kaunokirjallisuudessa kiinteänä osana teosta, sen sisältöä ja tarinankerrontaa (ks. Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 332–339). Paikannimillä on myös merkittävä rooli kirjallisuuden ympäristökuvauksissa: ne sitovat kuvatun ympäristön tiettyyn paikkaan ja aikaan (ks. Ameel & Ainiala 2018). Yhdistän työssäni sekä nimistön- että kirjallisuudentutkimuksen näkökulmia ja tarkastelen romaanien tapahtumapaikkoja miljöötutki-

muksen näkökulmasta. Rikosromaanien paikannimistö on erityisen kiinnostava aineisto, sillä rikoskirjallisuudessa ympäristö ja sen kuvaus toimivat useimmiten tärkeässä roolissa: todentuntuisten tapahtumapaikat tekevät tarinasta vakuuttavamman ja luovat lukijassa jännitystä tai jopa pelkoa (Almgren & Jokitalo 2014: 26). On siis luontevaa olettaa, että paikannimet toimivat tärkeässä roolissa tarinan juonen rakentumisen kannalta. Kirjoitus perustuu pro gradu -tutkielmaani (Juhonen 2020).

Aloitin esittelemällä työni kohde-tekset ja aineistoni, minkä jälkeen tarkastelen aineiston paikannimien suhdetta reaalia maailmaan. Sen jälkeen selvitän, miten autenttiset paikannimet lokalisoiivat romaanien tapahtumat tiettyyn paikkaan ja luovat samalla mielikuvia näistä tapahtumapaikoista.

Aineisto

Olen koonnut paikannimiaiaineistoni kahdesta ensimmäisestä *Palmu*-romaanista, *Kuka murhasi rouva Skrofin?* (1939) ja *Komisario Palmun erehdys* (1940). Kolmatta osaa, *Tähdet kertovat, komisario Palmu* (1962), en ole ottanut mukaan, koska sen tapahtumat sijoittuvat 1960-luvulle. Paikannimiksi olen katsonut teosten erisnimet, jotka yksilöivät tietyn paikan. Ne voivat viitata esimerkiksi kaupunginosaan (*Punavuori*), puistoon (*Esplanadi*) tai rakennukseen (*Kaivuhuone*) (Paikannimistä ja niiden lajiluokittelusta ks. Kiviniemi 1990: 44–45). Paikannimiä on aineistossani yhteensä 39. Muut kuin Helsingin paikkoihin viittaavat nimet olen rajannut pois, koska keskityn käsittelemään romaanien realistista 1930-luvun Helsinki-kuvaa.

Kohdeteosten nimet ovat aineistossani romaaneissa esiintyvässä kirjoitusasussa. Esimerkiksi Grand Hotel Fenniasta käytetään romaaneissa nimeä *Grand*. Kahdesta nimestä (*Hotelli Kämp* ja *Runeber-*

gin patsas) käytetään teoksissa eri rinnakkaisuvoja: Hotelli Kämpistä käytetään myös nimivariantteja *Kämp* ja *Kämpin baari* sekä Runebergin patsaasta varianttia *Runeberg*. En ole katsonut näitä eri nimiksi vaan saman nimen varianteiksi. (Kaupunkinimien varianteista ks. Ainiala 2004: 38.)

Paikannimien suhde reaali maailmaan

Tarkastelen seuraavaksi aineistoni paikannimien suhdetta reaali maailmaan ja sen nimistöön. Kuten taulukosta 1 ilmenee, olen jakanut paikannimet kahteen eri kategoriaan: autenttisiin, reaali maailman tarkoitteisiin viittaaviin nimiin sekä fiktiivisiin nimiin (ks. Ainiala ym. 2008: 333–334).

Taulukko 1.
Nimien suhde reaali maailmaan.

	N
Autenttiset paikannimet	35
Fiktiiviset paikannimet	4
Yhteensä	39

Aineistoni nimistä selvä enemmistö on autenttisiä paikannimiä (35/39). Monet nimistä ovat edelleen käytössä olevia, Helsinkiä tuntevalle lukijalle tuttuja paikannimiä. Esimerkiksi kadunnimet *Aleksanterinkatu*, *Korkeavuorenkatu*, *Kluuvikatu*, *Merikatu*, *Puistokatu* ja *Vuorikatu* ovat olleet virallisessa käytössä vuodesta 1909 lähtien, kun maistraatti vahvisti 400 suomenkielisen paikannimen listan. (Aminoff & Pesonen 1981: 46–49; Pesonen toim. 1981: 111, 121, 128, 148).

Kaupunkinimistö voidaan jakaa virallisiin ja epävirallisiin nimiin. Virallisia nimiä ovat ennen kaikkea kaavanimet eli asemakaavoitusta varten suunnitellut paikannimet. Epävirallisia nimiä taas ovat kaikki kielenkäyttäjien puheessa syntyneet nimet, joita ei ole virallistettu. (Ainiala 2005: 12–13; Ainiala ym. 2008: 131.)

Teoksissa esiintyvät Helsingin tutut kaupunginosien nimet, kuten *Punavuori*, *Kaivopuisto* ja *Etu-Töölö*, olivat vielä 1930-luvulla epävirallisia nimiä, ja kaupunginosista käytettiin virallisesti vain järjestysnumeroita. Nykyiset kaupunginosien nimet virallistettiin vasta vuonna 1959, mutta ne olivat ennen tätä laajasti epävirallisessa käytössä. (Pesonen toim. 1981: 88, 106, 129; Vartiainen 2016: 5.)

Monet teoksissa esiintyvät Helsingin hotellit ja ravintolat ovat edelleen toiminnassa. Hotelli Helsinki on toiminut vuoden 1930 elokuusta lähtien Kluuvin kaupunginosassa (Järvelä 2019: 199). Hotelli Kämp taas sijaitsee edelleen Pohjoisesplanadin varrella; alkuperäinen hotelli perustettiin vuonna 1887. Hotellitoiminta lakkautettiin, koska alkuperäinen rakennus purettiin vuonna 1967 uuden toimistorakennuksen tieltä. Hotellin toiminta käynnistyi uudelleen vuonna 1999. (Augustin & Kolbe 2003: 24, 127–129, 141.) Ravintolat Kappeli, Kaivuhuone ja Savoy sijaitsevat edelleen alkuperäisissä rakennuksissaan: Ravintola Kappelin rakennus valmistui alun perin vuonna 1867, Ravintola Savoy avattiin Eteläesplanadille kesäkuussa 1937, ja vuonna 1838 valmistunut Kaivuhuone on Helsingin vanhimpia ravintoloita. (Järvelä 2019: 123, 128, 163.)

Kaikki teosten 1930-luvun paikannimistä eivät ole enää käytössä. Nykyinen Helsingin tuomiokirkko oli nimeltään *Suurkirkko* vuosina 1917–1959 (Norppa 2019: 122; Kervanto Nevanlinna & Kolbe 2012: 67). *Suurtori* on nykyisen Senaatintorin entinen nimi. *Senaatintori* vahvistettiin torin viralliseksi nimeksi jo vuonna 1928, mutta romaaneissa tori esiintyy edelleen nimellä *Suurtori*. (Pesonen toim. 1981: 134–135; Paunonen 2010: 855.) Punaisen Ristin Sairaala taas tunnetaan nykyään nimellä *Töölön sairaala*. Uusi nimi otettiin käyttöön vuonna 1958. (Ihatsu 2017: 10.) Kadunnimi *Länsiranta* on 1930-luvulla *Läntisestä rantakadusta* käytetty epävirallinen nimi. Läntisen rantakadun

nimi muutettiin nykyiseksi *Etelärannaksi* vuonna 1928. (Pesonen toim. 1981: 95.)

Kaikkia romaanien paikkoja ei myöskään enää ole. Minäkertoja mainitsee Grandin olevan yksi Helsingin suosituista tanssipaikoista. Nimi *Grand* on epävirallinen nimi vuonna 1899 perustetulle Hotelli Fennialle (Paunonen 2010: 195), joka omistajavaihdoksen myötä vaihtoi nimensä *Grand Hotel Fenniaksi* vuonna 1909. Nimenvaihdon lisäksi hotelli pyrki uudistamaan imagoaan. (Järvenpää & Rähä 2007: 338.)

Vaikka aineistossa esiintyy paikannimiä, jotka eivät ole enää käytössä, tai paikkoja, joita ei enää ole, on huomattava osa teosten paikannimistä tuttuihin Helsingin paikkoihin viittaavia nimiä. Rikoskirjallisuudessa on tärkeää, että lukija löytää teoksen ympäristöstä jonkin tunnistettavan tai samaistuttavan kohteen. Hyvä tapahtumapaikka on miljö, joka on ainakin osalle lukijoista tuttu. Todenmukaiset tapahtumapaikat taas häivyttävät rajaa toden ja fiktion välillä. (Almgren & Jokitalo 2014: 26, 34, 37–38.) Autenttiset paikannimet tuovat siis tarinaan todellisuuden tuntua ja uskottavuutta: Helsinkiä tunteva lukija osaa autenttisten paikannimien avulla yhdistää tarinan tapahtumat tiettyihin paikkoihin kaupungissa.

Aineistossani on myös fiktiivisiä paikannimiä: *Kulmakuja*, *Laivamiehenkatu*, *Rantakatu* ja *Rantakatu 8 A*. Olen katsonut kaksi jälkimmäistä eri nimiksi, sillä ne viittaavat eri tarkoituksiin, katuun ja katuosoitteeseen. Rikoskirjallisuudessa sekoittuvat tyypillisesti autenttinen ja kuvitteellinen ympäristö. Siinä missä autenttiset, tutut maisemat tuovat tarinaan todentuntua, fiktiiviset ympäristöt taas erottavat romaanin tapahtumat arjesta ja antavat samalla kirjailijalle vapautta kuvata paikka haluamallaan tavalla. (Almgren & Jokitalo 2014: 34, 39–40.)

Fiktiiviset paikannimet muistuttavat usein rakenteellisesti reaali maailman nimistöä, ja niiden muodostukseen käyte-

tään usein samankaltaisia nimenmuodostussääntöjä (Ainiala ym. 2008: 338). Aineistoni fiktiiviset paikannimet muistuttavatkin rakenteeltaan autenttisia paikannimiä: Fiktiiviset kadunnimet ovat yhdysnimiä, jotka koostuvat perusosasta (*katu*) ja määriteosasta (*Ranta*). Katuosoite *Rantakatu 8 A* taas sisältää kadunnimen ja talon osoitenumeron. (Ainiala ym. 2008: 96, 132; ks. myös KS s.v. *katuosoite*.) Ainialan, Saarelman ja Sjöblomin (2008: 333–334) mukaan nimen tarkoituksen fiktiivisyys ei tarkoita, ettei nimi voisi esiintyä reaali maailmassa. Nimi on fiktiivinen, mikäli sen nimenkantaja on fiktiivinen. Esimerkiksi *Rantakatu* on melko yleinen kadunnimi Suomessa (KP s.v. *Rantakatu*). Helsingissä ei kuitenkaan sijaitse *Rantakatu*-nimistä katuja, joten kohdeteoksen Helsinki-kontekstissa nimi on fiktiivinen.

Myös fiktiiviset paikannimet ovat osa romaanien realistisen kaupunkikuvan tavoittelua. Reaali maailman nimistöä jäljittelevät fiktiiviset nimet eivät juuri eroa romaanien autenttisesta paikannimistöstä. Lukija, jolle Helsinki ja sen paikannimistö ei ole ennestään tuttu, voikin erehtyä luulemaan paikannimiä autenttisiin paikkoihin viittaaviksi nimiksi. Fiktiiviset paikannimet myös sulautuvat tarinankerronnassa autenttisten nimien joukkoon:

- (1) Kulmasta käänsin sen alas *Rantakadulle* ja jatkoin *Puistokatua* pitkin kaupunkiin päin. Rauhallisella kohdalla pysäytin sen tuokioksi vaihtaakseni jalkineita. Ennen *Kauppatoria* autoni liukui äkkiä aivan lähelle *Kolera-altaan* reunaa. (KMRS s. 129)
- (2) Maitokaupan kulmassa seisoi pari naista katsellen *Rantakadun 8 A*-portaan suuntaan. Valkotakkinen myyjätär seisoi kaupansa ovelta selittävänä en-

kelinä. Mutta mitään ihmisryhmää ei vielä ollut kertynyt kadulle. Sitä paitsi kaupunginosa täällä *Merisataman rannassa* oli hiljainen. (KMRS s. 16)

Kuten esimerkeistä 1–2 käy ilmi, fiktiiviset paikat ovat kiinteä osa romaanien muuten realistisen oloista Helsinkiä: Rantakadulta pääsee Etelä-Helsingissä sijaitsevalle Puistikadulle, ja Rantakatu 8 A sijaitsee Ullanlinnassa Merisataman rannassa. Almgrenin ja Jokitalon (2014: 40) mukaan myös kuvitteellinen miljöö voi olla uskottava. Fiktiivisten paikkojen sijoittaminen todelliseen ympäristöön ohjaa lukijaa sijoittamaan tarinan tähän autenttiseen ympäristöön ja luomaan samalla mielikuvan kuvatusista fiktiivisistä paikasta.

Paikannimien funktiot

Tässä luvussa käsittelen teosten paikannimien lokalisovaa ja assosioivaa funktiota ja pohdin, millaista kuvaa paikannimet luovat 1930-luvun Helsingistä. Kirjallisuuden nimien lokalisovaa funktio tarkoittaa, että nimi viittaa johonkin tiettyyn paikkaan tai aikaan. Autenttiset paikannimet taas auttavat lukijaa sijoittamaan tarinan tapahtumat esimerkiksi tiettyyn autenttiseen alueeseen, seutuun tai kaupunkiin. (Ainiola ym. 2008: 338–339; ks. myös Gibka 2019: 20.)

Suomalainen lukijakunta pitää rikoskirjallisuuden yhtenä keskeisenä piirteenä teoksen tapahtumaympäristön realistisuutta ja tunnistettavuutta, ja siksi lukijat vaativat reaalia maailman paikkaan viitataessa usein tarkkaa, totuudenmukaista kuvausta (Almgren & Jokitalo 2014: 34, 37–38). Autenttiset paikannimet lokalisoivat paikat ja auttavat lukijaa asettamaan tapahtumat realistiseen, tunnistettavaan ympäristöön. Palmu-romaneissa lokalisovan funktion saavatkin ennen kaikkea paikannimet, jotka toimivat teosten tapahtumapaikkoina.

Kluuvin kaupunginosassa sijaitsevat hotellit Hotelli Helsinki ja Hotelli Kämp ovat molemmat keskeisiä Palmuromaanien tapahtumapaikkoja. Esimerkki 3 havainnollistaa tilannetta, jossa Palmu, minäkertoja ja etsivä Kokki viettävät Hotelli Kämpissä kostean lounaan yhdessä kirjailija Laihosen ja Irma Vanteen kanssa. Seurue yrittää samalla pohdita mahdollista motiivia ja syyllistä Bruno Rygseckin murhaan. Hotellin tunteva lukija osaa helposti paikantaa kuvatus tapahtuman Pohjoisesplanadilla sijaitsevaan hotelliin:

- (3) ”H a g e r t!” sanoi Palmu matalasti. ”Hagert painukoon minun puolestani hemmetin kuuseen. M e menemme nyt *Kämpiin*, oli virka-aika tai ei. Mieluimmin virka-aika! Toivottavasti hänelle on siitä edes jotakin harmia.” – – Meidät johdatettiin hotellissa moitteettoman kohteliaasti arvokkaaseen kabinettiin toisessa kerroksessa ja istutettiin nojatuoleihin tupakkapöydän ympärille tarjoilijain alkaessa katata lounaspöytää viereiseen huoneeseen. (KPE s. 73)

Hotelli Helsingissä taas Kaarle Lankela ja Kurt Kuurna järjestävät läksiäisjuhlat ja takaavat itselleen alibin rouva Skrofin murhaan. Tutkiessaan rikosta Palmu pyytää miehiä järjestämään uudet, vastaavat juhlat. Juhlien aikana romaanin minäkertoja testaa Palmun pyynnöstä, ehtiikö hotellista murhapaikalle juhlavieraiden huomaamatta. Saapuessaan hotelliin kertoja tekee seuraavan huomion:

- (4) Neljännessä vailla kuusi ravintolan hovimestari opasti meidät kerhuhuoneistoon. – – Kerhuhuoneistoon pääsi nimittäin kolmea eri tietä. Alaravinto-

lasta saattoi portaita nousemalla työntyä hovimestarin pieneen komeroon toisen kerroksen ison ravintolasalin vieressä ja sieltä toisesta ovesta kerhohuoneiston eteiseen, josta paitsi pariin pikkuhuoneeseen ja toalettihuoneisiin johtivat ovet isompaan ja pienempään kokoussaliin. Myös pääsi sinne itse hotellin isosta sisäänkäytävästä nousemalla toiseen kerrokseen ja astumalla ison ravintolasalin lävitse. Kerhohuoneiston eteisestä taas pääsi poistumaan porraskäytävään, jossa oli liike- ja konttorihuoneistoja ja joka johti huomiota herättämättä *Kluuvikadun* puolelle. (KMRS s. 125)

Almgrenin ja Jokitalon (2014: 25; 39) mukaan yksityiskohtainen tapahtumapaikkojen kuvaus on osa uskottavan, realistisen ympäristön luomista rikoskirjallisuudessa. Täsmällisellä kuvauksella kirjoittaja voi osoittaa omaa asiantuntevuuttaan esimerkiksi arkkitehtuurista tai kulttuurihistoriasta. Esimerkin 4 tarkka kuvaus kerhohuoneistoon vievistä kulkureiteistä luokin tarinaan todellisuuden tuntua. Kadunnimi taas lokalisoi kulkureitin hotellin *Kluuvikadun* puoleiselle sisäänkäynnille. Täsmällisen ja realistisen kuvauksen tavoittelua korostaa alaviitteeksi sijoitettu huomio: ”Kesän aikana laajennettiin mainitun hotellin juhlahuoneistoja huomattavasti, niin että seuraava kuvaus kuuluu jo historiaan.”

Kirjallisuudessa paikannimet voivat myös lokalisoida tarinan tapahtumat johonkin tiettyyn aikaan (Ainiala ym. 2008: 339). Tämä pätee erityisesti sellaisiin paikannimiin, jotka eivät ole enää käytössä. Olen käsitellyt näitä nimiä (*Suurkirkko*, *Punaisen Ristin sairaala*, *Länsiranta*, *Suurtori*, *Grand*) edellisessä luvussa. Myös sellaiset paikannimet, jotka ovat edelleen

käytössä, voivat lokalisoida romaanin tapahtumia. Nimet ovat sidoksissa romaanien tapahtumien aikaan mutta myös kirjoitusajankohtaan: esimerkiksi *Hotelli Helsinki* ja *Savoy* olivat 1930-luvun uusimpia, moderneja illanviettopaikkoja Helsingissä. (Järvelä 2019: 128, 199–200.) On siis ymmärrettävää, että niillä on merkittävä rooli *Palmu*-teoksissa.

Paikannimet voivat myös heijastaa tapahtuma- ja kirjoitusajankohtien yhteiskunnallisia taustoja:

- (5) ”Ellen olisi vain varaton poliisimies”, hän sanoi hienotunteisesti, ”niin tänään olisi sellainen päivä, jolloin tekisi mieleni juoda itseni juovuksiin.”

Kokki ja minä katsoimme häneen hämmästyneen kunioittavasti. Myös Kokki alkoi nyt laskelmoida mielessään kirjailijain ansaitsemismahdollisuuksia.

Laihosen kasvot kirkastuivat, hän teki ylevän eleen kädellään. ”Menemme *Kämpiin!*” hän sanoi päättäväisesti. (KPE s. 72–73)

Vuonna 1932 Suomessa säädettiin väkijuomalaki, joka sääteläi tarkkaan alkoholi-juomien anniskelua. Väkijuomien vähittäismyynnin yksinoikeus annettiin Oy Alkoholiliike Ab:lle. Ravintolat saivat kuitenkin hakea anniskelulupaa. Suomen ravintolat jaettiin kolmeen eri tasoon: I luokan tasokkaat, yläluokan suosimat hotelliravintolat, II luokan keskiluokan paikat ja III luokan työväen kansanravintolat. Ravintolan taso vaikutti sen anniskeluoikeuteen: I luokan ravintolat ja tärkeänä pidetyt hotellit saivat tarjota aterian yhteydessä asiakkailleen kaikkia väkijuomia. (Augustin & Kolbe 2003: 102–103; Sillanpää 2002: 64–65.) Laihosen ravintolavalinnalle esimerkissä 5 on siis syytä: *Hotelli Kämp* kuului I luokan

hotelliravintoloihin ja sai tästä syystä tarjoilla ruokailijoilleen alkoholia (Augustin & Kolbe 2003: 102–103).

Myös Hotelli Helsinkiin liittyvä kertomus heijastaa 1930-luvun alkoholin ja ravintoloiden lainsäädäntöä:

- (6) ”Ja päätimme viettää viimeiset läksiäisrymyt”, jatkoi Lankela. ”Tilasin yksityisosaston *Hotelli Helsingistä* ja soittelimme yhdessä keilin koolle. Siellä on hauska sivusali, jos tiedätte, jossa voi tanssiakin, ja saimme järjestetyksi vielä yliajan kolmeen asti.” (KMRS s. 60)

Väkijuomalaki rajoitti myös ravintoloiden aukioloaikoja. Vuonna 1934 I-luokan ravintolat määrättiin suljettavaksi kello kahdelta yöllä ja muut ravintolat jo tuntia aiemmin. (Augustin & Kolbe 2003: 102–103; Sillanpää 2002: 64–65, 245.) Hotelli Helsinki oli 1930-luvulla tasokas hotelliravintola, eli sen virallinen sulkemisaika oli kello kahdelta. Esimerkissä 6 kuvattu juhलaseurue oli siis vastoin väkijuomalakia saanut pidennettyä juhliensa päättymistä tunnilla. Lankela myös toteaa, että hotellissa ”voi tanssiakin”. Vuonna 1935 anniskeluravintoloissa kiellettiin tanssiminen I-luokan ravintoloita lukuun ottamatta (Sillanpää 2002: 67). Kuurnan ja Lankelan ”rappioseurueen” suosimat I-luokan ravintolat, kuten Hotelli Helsinki, sallivat siis tanssimisen.

Romaanien paikannimillä on myös assosiatiiivisiä funktioita. Assosiatiiivisellä funktiolla tarkoitetaan sitä, että nimeen liitetään teoksen sisältöä tukevia, tarkoituksellisia mielleyhtymiä. Autenttiset paikannimet muodostavat assosiaatioita reaali maailmaan. Niihin voi sisältyä esimerkiksi sosiaaliseen ja moraaliseen sijaintiin liittyviä assosiaatioita. Nämä mielleyhtymät ovat riippuvaisia lukijasta: assosiaatioihin vaikuttaa se, miten hyvin lukija tuntee paikan. Paikannimet voivat

myös laukaista henkilökohtaisia assosiaatioita. (Ainiala ym. 2008: 339; Ameel & Ainiala 2018: 199–202, 207–208.)

Rikoskirjallisuudessa miljöo voi toimia myös tunnelman luoja. Tapahtumien ympäristö saattaa olla psykologisesti latautunut ja kuvastaa esimerkiksi synkkää, idyllistä tai pahaenteistä tunnelmaa. (Almgren & Jokitalo 2014: 29.) Myös paikannimet voivat luoda mielikuvaa tapahtumapaikasta. Esimerkiksi seuraavassa katkelmassa Palmu ja minäkertoja saapuvat murhasta epäillyn saarnaaja Mustapään asunnolle:

- (7) Betlehem-seurakunnan koussali ja kanslia sijaittivat uudenpuoleisessa vuokarakasarmissa *Punavuoren* tienoilla. Seutu ei ollut kaikkein parasmaineisinta. Kävi ilmi, että saarnaajalle ja seurakunnan paimenelle oli varattu pieni kaksio kanslian vierestä. (KMRS s. 104)

Punavuoren kaupunginosa oli 1930-luvulla tunnettu huonosta maineestaan. Aluetta pidettiin 1960-luvulle asti köyhänä, levottomana ja ränsistyneenä. Kaupunginosa oli vähävaraisen työläisväestön asuinalue, ja viereisen Katajanokan slummialueen tyhjentämisen myötä – 1800-luvun puolenvälin jälkeen – alueelle virtasi myös paljon pikkurikollisia ja muita laitapuolen kulkijoita. Alue olikin tunnettu laittomasta viina- ja huume-kaupasta sekä prostituutiosta. (Paunonen 2010: 760–761.) Paikannimeen *Punavuori* liittyy siis sosiaalisia ja moraalisia assosiaatioita, jotka virittävät tunnelmaa pahaenteisesta ympäristöstä. Myös kertojan ja Palmun tekemät huomiot Mustapään asuinrakennuksesta ja tämän naapurista korostavat kuvaa levottomasta ilmapiiristä: Kertoja kommentoi, että naapurin huoneisto on siivoton ja että tämän vuoteen takaa pilkottaa pullonkaula. Li-

säksi Palmu huomauttaa naisen käyttäneen huumausaineita. (KMRS s. 104, 108.)

Murhatun Bruno Rygseckin asuinalue herättää puolestaan päinvastaisia mielikuvia. Saapuessaan Kaivopuiston huvilalueelle kertoja luonnehti Brunon asuntoa seuraavasti.

- (8) Itse talo oli melkein uusi, kaksikerroksinen, valkoiseksi rappattu kivitalo. Se oli pienempi kuin olin odottanut, mutta silti vaikuttava yksinäisessä ylhäisydessään väljän puutarhansa keskellä täällä, missä jokainen neliometri maata maksoi paljon rahaa. Leveissä ikkunoissa oli hiotun lasin ylhäinen, persoonaton kiilto. Mahonginhohdavalta pääovelle johtivat leveät kiviportaat. (KPE s. 10)

Brunon asunto sijaitsee Helsingin varakaimmalla asuinalueella, Kaivopuistossa. Miehen sosiaalista asemaa symboloivat asunnon kuvauksen yhteydessä mainitut alppiaurinkolamppu ja keskuslämmitys-pannu, jotka olivat 1930-luvun hienouksia. (Riikonen 1994: 138; Uuskallio 2001: 85.) Paikannimi *Kaivopuisto* ja kertojan kuvaus muodostavat siis yhdessä kuvan idyllisestä vaikutelmasta. Toisaalta idyllisen ilmapiirin rikkoo kertojan asunnosta tekemä huomio:

- (9) Olen herkkä vaikutelmille. Ja kolkonharmaa syksyinen aamupäivä, yksinäinen talo keskellä kaupunkia, mutta silti kammottavan hiljaisena ja lakastuvat kukat kukkapenkeissä herättivät minussa vavahduttavan, pahaa aavistavan tunteen. Ajattelin rikkautta, nautintoja ja rikoksia, jotka olivat muodostaneet tämän talon ilma-kehän tähän aamuun asti, kunnes äkkikuolema ylimaallisen

koston lailla tuli katkaisemaan kaiken. (KPE s. 10)

Kuvaus saa idyllin ilmapiiriin vaihtumaan pahaenteiseen tunnelmaan. Rikoskirjallisuudessa autenttisia reaali maailman paikkoja usein fictionalisoidaan (Almgren & Jokitalo 2014: 35). Kaivopuiston huvila-alue ja sen idyllinen ilmapiiri toimivat tapahtumien realistisena taustana fiktiiviselle asuintalolle ja sen uhkaavalle tunnelmalle.

Yhteenvetoa

Tutkimieni *Komisario Palmu* -romaanien paikannimien käytössä korostuu realistisen kaupunkikuvauksen tavoittelu. Paikannimien autenttisuus ja niiden lokalisoiva funktio muodostavat kuvaa realistisesta Helsingin ympäristöstä, jonka lukija voi tunnistaa. Realistinen 1930-luvun Helsinki-miljöo tuo rikostarinaaan uskottavuutta. Tuttu kaupunkiympäristö ja sen autenttiset paikannimet taas voivat viihdyttää ja auttaa lukijaa eläytymään tarinan tapahtumiin.

Rikoskirjallisuudelle tyypilliseen tapaan realistiseen ympäristöön sekoittuu myös kuvitteellisuutta. Fiktiiviset paikannimet ja miljöökuvaukset erottavat romaanin tapahtumat todellisuudesta ja mahdollistavat näin tapahtumapaikkojen vapaan kuvauksen. Fiktiiviset paikannimet muistuttavat kuitenkin rakenteeltaan autenttisia Helsingin paikannimiä eivätkä näin eroa juuri teosten muista paikannimistä. Fiktiiviset paikat limittyvätkin osaksi teosten realistista Helsinkiä.

Paikannimet toimivat kiinteänä osana romaanien fiktiivisen maailman ja Helsinki-kuvan rakentamista. Teokset eivät miljöökuvauksellaan kenties yllä *Suuren illusionin* (1928) tasolle, mutta romaanien Helsinki-kuva on kuitenkin kaikkea muuta kuin merkityksetön: kaupunkikuvaus ja paikannimet luovat kuvan eheästä miljööstä, joka on oleellinen osa romaanien kokonaisuutta.

MILLA JUHONEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on väitöskirjatutkija
Helsingin yliopistossa.

Aineistolähteet

KMRS = WALTARI, MIKA 1939: *Kuka murhasi rouva Skrofin?* Helsinki: WSOY.
KPE = WALTARI, MIKA 1940: *Komisario Palmun erehdys*. Helsinki: WSOY.

Kirjallisuuslähteet

- AINIALA, TERHI 2004: Kaupungin paikat ja nimet. Tornion Suensaaren nimistö. – *Virittäjä* 108 (1) s. 34–54.
— 2005: *Kaupungin nimet. Kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöstä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ALMGREN, PÄIVI – JOKITALO, PÄIVI 2014: *Tappavat tienoot*. Helsinki: Avain.
- AMEEL, LIEVEN – AINIALA, TERHI 2018: Typonyms as prompts for presencing place. Making oneself at home in Kjell Westö's Helsinki. – *Scandinavian Studies* 90 (2) s. 195–210.
- AMINOFF, BERNDT – PESONEN, LEO A. 1981: Helsingin kadunnimistön synty ja kehitys vuoteen 1946 mennessä. – Leo A. Pesonen (toim.), *Helsingin kadunnimet* s. 31–64. Toinen korjattu painos. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- ARVAS, PAULA – RUOHONEN, VOITTO 2016: *Alussa oli murha. Johtolankoja rikoskirjallisuuteen*. Helsinki: Gaudeamus.
- AUGUSTIN, ANDREAS – KOLBE, LAURA 2003: *Hotel Kämp Helsinki*. Kääntänyt Piia Matikkala. Wien: The most famous hotels in the world.
- ENVALI, MARKKU 1994: *Suuri illusionisti. Mika Waltarin romaanit*. Porvoo: WSOY.
- GIBKA, MARTYNA 2019: *Literary onomastics. A Theory*. Łódź: ArchaeGraph.
- PESONEN, LEO A (toim.) 1981: *Helsingin kadunnimet*. Toinen korjattu painos. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- IHATSU, SANNA 2017: Töölön sairaalan rakennushistoriaselvitys. <https://www.hus.fi/hus-tietoa/rakennushankkeet/Sivut/Rakennushistoriaselvityk-set.aspx/5.10.2020>.
- JUHONEN, MILLA 2020: *Nimistöntutkimusta, komisario Palmu! Paikannimistö Komisario Palmu -salapoliisiromaaneissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- JÄRVELÄ, JUHA 2019: *Mika Waltarin Helsinki*. Helsinki: Minerva.
- JÄRVELÄ, JUHA – VALLITTU, MARJO 2014: *Komisario Palmun jäljillä*. Helsinki: Avain.
- JÄRVENPÄÄ, EEVA – RÄIHÄ, SIRPA 2007: *Vanhinta Helsinkiä. Kertomuksia Kluuvin ja Kruununhaan kortteleista*. Helsinki: Helsingin Sanomat.
- KERVANTO NEVANLINNA, ANJA – KOLBE, LAURA 2012: *Senaatintori. Suomen sydämessä. Esseitä*. Helsinki: Siltala.
- KIVINIEMI, EERO 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KP = Karttapaikka. Maanmittauslaitos. <https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/kartta-paikka/> (5.10.2020).
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2018. URN:NBN:fi:kotus201433. <https://www.kielitoimistonasanakirja.fi>. (5.10.2020).
- MÄKELÄ, MATTI 1994: Mätämunia ja suurrealisteja. Kaupunkiriromantiikka ja urbaani dekadenssi Mika Waltarin Palmu-teoksissa. – H. K. Riikonen & Johanna Matero (toim.), *Tutkielmia dekkarikirjallisuuden ympäristökuvauksista* s. 101–118. Turku: Turun yliopisto.
- NORPPA, MIIKKA 2019: *Helsingin kanta-kaupungin kehittyminen 1550–2018. Historialliset kaupunkiroolit, kaupun-*

- kisuunnittelu ja arkkitehtuuri*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3998-6>.
- PAUNONEN, HEIKKI 2010: *Stadin mestat. Ikkuonoita Helsingin ja sen asukkaiden historiaan ja nykyisyyteen*. Helsinki: Edico.
- RIIKONEN, H. K. 1994: Rikospaikkana Helsinki. Pääkaupungin kuvia suomalaisessa rikosromaanissa. – H. K. Riikonen & Johanna Matero (toim.), *Tutkielmia dekarikirjallisuuden ympäristökuvauksista* s. 131–152. Turku: Turun yliopisto.
- SILLANPÄÄ, MERJA 2002: *Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- UUSKALLIO, IRMA 2001: *Arvostetut asuinsijat. Asuinalueiden arvostuksen sosiokulttuurinen analyysi 1900-luvun Helsingissä ja Tehtaankadulta etelään*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- VARTIAINEN, MARJUKKA 2016: *Helsingin historiaa numeroina kolmelta vuosisadalta. Opas Helsingin seudun aluesarjat-tilastotietokannan pitkien aikasarjojen käyttöön*. Työpapereita 2016. Helsinki: Helsingin kaupunki tietokeskus.

KIRJALLISUUTTA

Reaaliaikainen tutkimus Helsingin puhekielestä

Olli Kuparinen: *Muutokset mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatu tutkimus Helsingin puhekielestä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 428. Tampere: Tampereen yliopisto 2021. Johdanto 102 s. ja neljä artikkelia. ISBN 978-952-03-1989-2 (painettu), ISBN 978-952-03-1990-8 (verkkopainettu). Saatavilla verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1990-8>.

Olli Kuparisen väitöstutkimuksen tavoitteena on ollut ensinnäkin seurata Helsingin puhekielen muuttumista kolmen aikapisteen aineiston valossa ja toisekseen selvittää, miten sociolinguvistiset muutosmallit soveltuvat kolmen aikapisteen muutosten kuvaamiseen. Kolmantena tavoitteena on ollut pyrkimys luoda idiolektilähtöinen kuvaus Helsingin puhekielen varieteeteista. Väitöskirja koostuu johdanto-osasta ja neljästä artikkelista, joita kutsutaan nimityksillä INFINITIIVIT (Kuparinen 2018), MUUTOSMALLIT (Kuparinen, Mustanoja, Peltonen, Santaharju & Leino 2019), LEKTIT (Kuparinen, Peltonen, Mustanoja,

Leino & Santaharju 2021) ja KATOMUODOT (Kuparinen, Santaharju, Leino, Mustanoja & Peltonen tulossa). INFINITIIVISSÄ ja KATOMUODOISSA tarkastellaan Helsingin puhekielen muuttumista piirretasolla, MUUTOSMALLEISSA näkökulma on teoreettisempi, ja LEKTEISSÄ lähdeäänä liikkeelle eri kielenpiirteiden yhteisiintymistä.

Väitöskirja on osa laajempaa Tampereen yliopistossa toteutettavaa monitieteistä tutkimushanketta ”Kielellisten populaatioiden muutos ajassa” (Kippo 2017–2020). Siinä tutkitaan nyky suomalaisen puhekielen muuttumista ja kielenmuutosten mekanismeja Helsingin ja Tampereen puhekielen pitkittäiskorpus ten valossa. Hankkeessa on mukana kielitieteen, populaatiobiologian ja tilastotieteen tutkijoita. Tämä näkyy myös väitöskirjan artikkeleissa. Niistä kolmessa kirjoittajina on useita hankkeen tutkijoita, mutta Kuparinen mainitaan kaikissa ensimmäisenä tekijänä. Voi sanoa, että hänen väitöskirjansa lepää leveillä harteilla.

Tutkimuksen taustaa, tutkimuskysymykset ja aineisto

Kuparisen tutkimuskohteena ovat Helsingin puhekielessä kolmen aikapisteen pitkittäisaineistoista hahmottuvat reaaliaikaiset muutokset, mutta varsinkin MUUTOSMALLEISSA ja LEKTEISSÄ huomio kohdistuu myös sosiolingvistiikan peruskysymyksiin. Näin hänen väitöskirjassaan suomalainen tutkimusperinne nivoutuu osaksi kansainvälisen tutkijayhteisön teoreettis-metodologista keskustelua.

Kuparisen tutkimuskysymykset koskevat 1) muutosta piirretasolla, 2) muutosta yhteisön tasolla, 3) muutosta yksilötasolla ja 4) muutoksen teorioita (Johdanto s. 21–23). Kysymykset painottuvat eri tavoin eri osatutkimuksissa. Päänäkökulma on kuitenkin toisaalta yhteisöllisissä muutoksissa, toisaalta muutosmallien ja keskenään kimputtuvien kielenpiirteiden tarkastelussa.

Tutkimus perustuu Kielipankkiin tallennettuun Helsingin puhekielen aineistoon (Helpuhe). Aineistossa on yhteensä 238 syntyperäisten helsinkiläisten haastattelua, joista on litteroitu 199. Vanhin ja laajin aineisto on peräisin 1970-luvun alusta ja uudemmat 1990-luvun ja 2010-luvun alusta. 1990- ja 2010-lukujen aineistot ovat suppeampia, mutta olennaista on, että niissä on mukana sekä aiemmin haastateltuja että uusi, nuoria edustava 16 haastateltavan ryhmä. Aineisto antaa näin mahdollisuuden sekä trendi- että paneelitutkimukseen. Haastattelujen määrä vaihtelee eri osatutkimuksissa. MUUTOSMALLEISSA ja LEKTEISSÄ kaikki 199 litteroitua haastattelua ovat mukana.

Myös tutkittujen piirteiden määrä vaihtelee eri osatutkimuksissa. INFINITIIVEISSÄ kohteena on yksi muoto-opillinen piirre, niin sanotun lyhyen infinitiivin yleistyminen. KATOMUODOISSAKIN tarkastellaan vain yhtä kielenpiirrettä, yleis-kielen *hd*-yhtymän puhekielisiä vastineita, mutta puheeksi tulee useita tapaus-

ryhmiä. MUUTOSMALLEISSA ja LEKTEISSÄ tutkittuja kielenpiirteitä on 34 ja niillä yhteensä 76 varianttia.

Tutkimuksen teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia

William Labov toi New Yorkin puhekieltä käsitelleessä väitöskirjassaan (1966) variaation jäsentämiseen mukaan useita kielenulkoisia muuttujia. Variaation ja muutoksen kannalta merkittävien niistä on ikä. Kielenulkoisista muuttujista, myös iästä, on Kuparisen väitöskirjan johdannossa paljon keskustelua (esim. s. 32–34; 77–78).

Aluksi sosiolingvistisissä tutkimuksissa oli käytettävissä vain yhden aikapisteen aineisto. Ikäryhmittäisten erojen perusteella oli kuitenkin mahdollista hahmottaa näennäisaikainen kuva muutoksesta. Jotta se olisi vastannut myös todellista muutosta, ehtona oli niin sanottu kriittisen iän hypoteesi, jonka mukaan idiolektit eivät juuri muutu iän myötä. Kun saatiin kahden aikapisteen aineistoja, näennäisaikaista muutoshypoteesia voitiin verrata reaaliaikaiseen muutokseen. Labov (1994) hahmotteli neljä muutosmallia, joita muut tutkijat ovat täydentäneet. Kun Kuparisella ja hänen tutkijatovereillaan on ollut käytettävissä kolmen aikapisteen aineisto, he ovat voineet selvittää näiden muutosmallien soveltuvuutta etenevien muutosten kuvaukseen. Käsillä oleva väitöskirja onkin tältä kannalta urauurtava.

Kaikki väitöskirjan osatutkimukset ovat ensisijaisesti kvantitatiivisia. Keskeistä on erilaisten tilastomatemaattisten menetelmien käyttö. Kuparisen kanssa samaan tutkijaryhmään kuuluu Tampereen yliopiston tilastotieteen professori Jaakko Peltonen, jonka asiantuntemus näkyy varsinkin MUUTOSMALLEISSA ja LEKTEISSÄ. Vastaavia menetelmiä ovat puhutun kielen tutkimuksessa viime aikoina käyttäneet myös Milja Väänänen (2016), Katri Priiki (2017) ja Ilja Moshnikov (2021).

Piirretason muutoksia

INFINITIIVEISSÄ on kyseessä niin sanotun lyhyen infinitiivin (esim. *voi antaa, lukee, pelaa*) yleistymisen sekä A- että MA-infinitiivin funktiossa: *pitää kertoo, mennä kertoo*. Siihen on päädytty neljän muutoksen kautta: 1) A-loppuisten vokaaliyhdyntymien assimilaatio (*kertoa > kertoo*), 2) MA-infinitiivien tunnuksettomuus (*antamaan > antaan*), 3) loppu-*n:n* kato (*antaan > antaa*) ja 4) supistumaverbien analogisen infinitiivityypin synty (*pelata > pelaa*).

Pelaa-tyyppinen lyhyt infinitiivi perustuu *antaa*-paradigman mallivaikutukseen: *hän antaa – voi antaa, hän maalaa – voi maalata > voi maalaa*. Piirre on ominainen varsinkin etelähämäläisille murteille, ja se perustuu kaksikielisyyden vaikutukseen (Itkonen 1964). Kuparisen mukaan se on ollut Helsingissä etelähämäläisten murteiden perua, mutta se on voinut syntyä osin itsenäisestikin Helsingin vanhoissa työläiskaupunginosissa, jotka olivat hyvin kaksikielisiä.

Kuparinen kuvaa tulosjainfinitiivijärjestelmässä vuosikymmenittäin ja sukupolvittain tapahtuneita muutoksia, jotka ovat viemässä kohti yhden infinitiivin järjestelmää. Kaikki verbityypit eivät hänen mukaansa kuitenkaan muutu: ”Sentyypiset tapaukset kuin *pitää saa* ja *pitää juoksee* eivät siis vaikuta kovin todennäköisiltä” (INFINITIIVIT s. 32). Kun analogisen infinitiivityypin lähtökohtana on yksikön 3. persoonan muoto, *pitää juoksee* -tyyppi saattaa olla jo kulman takana. *Pitää saa* -tyyppi ei sitä vastoin ole morfologisesti todennäköinen.

KATOMUODOISSA kohteena on *d:n* kadon eteneminen Helsingin puhekielessä yleiskielen *hd*-yhdyntymässä niin lekseemeittäin kuin muotoryhmittäinkin. Vaikka yleiskielen *d:tä* vastaava kato on ominainen erityisesti itämurteille, länsimurteisakin on jo vanhastaan ollut joitakin lekseemejä, joista *d:tä* vastaava aines on kadonnut (esim. *meiän, meän*). Helsingin

puhekielessä katoa on tavattu 1970-luvun aineistossa useissa lekseemeissä, kuten *mahollinen, mahoton, kohalla*, sekä joissakin keskeisissä verbeissä, esimerkiksi *tehä, lähe-, ehi-, taho-*.

Artikkelin lähtökohtana on kaksi kysymystä: onko *d:n* kato edennyt vanhoissa tapauksissa, ja onko se temmannut mukaansa uusia tapauksia? Kysymysten tarkastelussa on sovellettu morfologista ja leksikaalista diffuusiota. Jako muotoryhmiin ja leksikaalisiin tapauksiin on kuitenkin ongelmallinen. Morfologisia muotoryhmiä ovat esimerkiksi A-verbit (esim. *lähde-, ehdi-*) ja dA-verbit (*tehdä, nähä*), mutta osa muotoryhmistä on pikemminkin leksikaalisia, esimerkiksi MAHDO- (*mahdoton, mahdollistaa, ehdoton*) ja PITKÄ VOKAALI (esim. *hiihdä-, paahdin, viihdyttää*). Muotoryhmien sijaan voisikin puhua tapausryhmistä.

KATOMUODOISSA osoitetaan, että muutos on edennyt vuosikymmenittäin. Kaikilla vuosikymmenillä *d:n* katoa esiintyi 16 lekseemissä, joita ovat muun muassa *yhde-, kahde-, kahdeksan, tehdä, lähde-, mahdollinen, kohda- ja ehdoton*. Näiden lisäksi 1970-luvulla katoa esiintyi 8 muussa lekseemissä eli yhteensä 24 tapauksessa. 1990-luvulla sitä esiintyi 25 lekseemissä ja 2010-luvulla 31 lekseemissä. Tässä tapauksessa haastateltavien määrillä lienee ollut vaikutusta tuloksiin: 1970-luvulla haastateltavia on ollut paljon enemmän kuin 1990-luvulla ja 2010-luvulla.

Muutosmallit muutosten kuvaajina

MUUTOSMALLEISSA on tarkasteltu kuutta Labovin (1994) ja Gillian Sankoffin (2005) sekä Suzanne Wagnerin ja Sankoffin (2011) hahmottelemaa muutosmallia, jotka ovat 1) stabiili tilanne, 2) ikäsiddonnainen muutos, 3) sukupolvittainen muutos, 4) yhteisöllinen muutos, 5) elinikäinen muutos ja 6) vetäytyvä muutos (MUUTOSMALLIT s. 31). Labov, Sankoff ja Wagner ovat pyrkineet tavoittamaan niissä sekä yhteisön

että yksilön kielenmuutoksen etenemisen. Vaihtoehtoina ovat olleet yksilön tai yhteisön kielen säilyminen vakaana tai muuttuminen (asteittain).

Kahden aikapisteen reaaliaikaisia tutkimuksia on Suomessakin tehty lukuisia 1990-luvulta lähtien. Joissakin niistä on käsitelty myös Labovin muutosmalleja (esim. Paunonen 2005; Kurki 2013; Laasanen 2016). Sitä vastoin näiden muutosmallien soveltuvuutta kolmen aikapisteen reaaliaikaisiin muutoksiin ei juuri ole tutkittu. Tässä Kuparinen on tutkijatoverineen edennyt seuraavalle portaalle.

Väitöskirja osoittaa, että jotkin muutosmallit ovat harvinaisia. Yhteisöllisestä muutoksesta on vain yksi esimerkki: NUT-partisiipin loppu-*t:n* kato. Tämäkään piirre ei ole täysin todistusvoimainen, sillä sananrajaisten ilmiöiden litteroinnissa on horjuvuutta. Ikäsidonnanmuutos on harvinainen; siitä on kaksi esimerkkiä, joista toinen on *vielä*-sanana variaatio (*vielä*, *viel*, *viä*). Sukupolvittainen muutos näyttää liittyvän varsinkin loppuvaiheeseen oleviin muutoksiin, niistä esimerkkinä vaihtelu *puhui* ~ *puhu*.

Elinikäisestä muutoksesta ei löydy yhtään sellaista esimerkkiä, joka sopisi kolmen aikapisteen kuvaukseen. Monissa tapauksissa osa idiolekteista muuttuu meneillään olevan muutoksen suuntaan, osa sitä vastaan. Kiintoisimpia tapauksia on vetäytyvä muutos, jossa puhujat vähentävät tietyn variantin käyttöä vanhemmalla iällä. Siitä on esimerkkinä elatiivin loppuheitto (esim. *talosta* ~ *talost*).

Näyttää siltä, ettei mikään muutosmalli sovellu sellaisenaan kolmen aikapisteen reaaliaikaisten muutosten kuvaajaksi. Jo Labov (1994: 85) viittasi siihen, että useimmiten muutokset ovat mallien yhdistelmiä. Yleisimmältä mallilta vaikuttaa kuitenkin sukupolvittainen muutos, kuten MUUTOSMALLEISSA todetaan (s. 51): ”Vaikka kriittisen iän hypoteesi ja näennäisaikamenetelmä ovat saaneet viime vuosina arvosteluakin osakseen,

niiden kanssa yhteensopiva sukupolvittaisen muutoksen malli on kuitenkin edelleen hyvin uskottava.”

Artikkelitutkimuksessa ei ole ollut mahdollista ottaa yksityiskohtaisesti puheeksi kaikkia aineistosta nousevia kysymyksiä. Esimerkiksi vetäytyvä muutos ja siihen liittyvä U-käyrä kaikkine taustoineen olisivat antoisia tutkimusaiheita yksinäänkin. Tässä tutkimuksessa myöskin liittyvät kysymykset nousevat keskiöön. Ongelmallista muutosmalleissa on esimerkiksi liian tiukka ikäsidonnan määritys, samoin kuin se, että eri ikävaiheissa tapahtuvia muutoksia pidetään eriarvoisina: nuoruuden ja keski-ikä välillä tapahtuvat muutokset tulkitaan ikäsidonnanmuutoksiksi, kun taas keski-ikästä vanhuuteen tapahtuvia muutoksia pidetään lopullisina. Kirjoittajat puoltavatkin väljempää määrittelyä ja puhuvat mieluummin kokoavasti *ikäefekteistä* (Johdanto s. 77–78, MUUTOSMALLIT s. 52).

Kielelliset muutokset noudattavat usein tuttua S-käyrää. Kolmen aikapisteen aineistojen avulla voi havainnollistaa muutosten etenemistä S-käyrällä. Johdantoon sisältyy kuvio 5 (s. 80), jossa muutosmallit on sijoitettu S-käyrälle. Se antaa kiintoisia lähtökohtia jatkotutkimuksille. Kaikkiaan MUUTOSMALLIT on innovatiivinen ja ajankohtainen tutkimus, jonka toivoisi ilmestyvän myös englanniksi.

Kimputtujen piirteiden kielet

Myös LEKTIT on hyvin innovatiivinen tutkimus. Siinä perinteinen tarkastelutapa on käännetty ylösalaisin. Jo 1970-luvulla Bengt Nordberg pohti usein ruotsin puhekielen tutkimusyksikössä FUMSissa asetelmaa, jossa olisi lähdetty siitä, mitkä variantit liittyvät toisiinsa piirrekimpuiksi ja keille tietyn tyyppiset piirrekimput ovat ominaisia. Silloin ei kuitenkaan ollut keinoja tällaisen tutkimuksen laajamittaiseen toteuttamiseen, toisin kuin nykyään. Kuparinen hyödyntääkin tätä mahdolli-

suutta LEKTEISSÄ. Siinä lähtökohtina ovat eri piirteiden todennäköiset yhteisiintymät ja niiden perusteella hahmottuvat piirrekimput eli *lektit*. Selvimmin toisistaan erottuvia lektejä ovat *yleiskielinen lekti*, *hämäläinen lekti* ja *etelähämäläinen lekti*. Lisäksi on hyvin puhekielinen lekti, josta on käytetty nimitystä *valtakunnallinen puhekieli*. Yleiskielisessä lektissä on kyseessä kolme toisistaan eroavaa lektiä: *rekisteriytynyt yleiskieli*, *neutraali yleiskieli* ja *rento yleiskieli*. Nämä kolme lektiä muodostavat sekä ajallisesti että ominaispiirteiltään jatkumon: kirjakielistä rekisteriytynyttä yleiskieltä ovat käyttäneet vain vanhat akateemiset haastateltavat 1970-luvun aineistossa, kun taas neutraali yleiskieli ja sitä rennompi yleiskieli ovat vallanneet alaa 1900-luvun jälkipuolelta lähtien.

Hämäläinen ja etelähämäläinen lekti heijastelevat Helsingin työläiskaupunginosien asutushistoriaa 1860-luvulta lähtien. LEKTIEN sivulla 30 on kuvio 6, jossa on esitetty hämäläisen ja etelähämäläisen lektin osuudet eri ikäryhmissä 1970–2010-luvuilla. 1970-luvun osalta huomio kiintyy siihen, että etelähämäläistä lektiä esiintyy eniten nuorilla. Kirjoittajien mukaan etelähämäläinen lekti on ollut hyvin yleinen nuorten puhujien keskuudessa 1970- ja 1990-luvuilla mutta ei enää 2010-luvulla. Etelähämäläisyydet ovat kuitenkin vielä 2010-luvullakin hyvin yleisiä Helsingin puhekielessä, ja niistä osa myös näyttää edelleen yleistävän. (Johdanto s. 87–88, LEKTIT s. 30–31.)

Vanhat työläiset ja akateemisten perheiden nuoret ovat kuitenkin käyttäneet etelähämäläisiä piirteitä eri funktiossa. Vanhoille työläisille ne ovat olleet osa maalta muuttaneiden työläisten perintöä, kun taas varsinkin akateemisten perheiden nuoret ovat tietoisesti hakeneet 1950-luvulta lähtien kokonaisvaltaista irtiottoa vanhempiensa arvoista ja asenteista. Siihen kuului nuorten pyrkimys puhua toisenlaista kieltä kuin hei-

dän vanhempiensa ja opettajansa (Halonen, Nyström, Paunonen & Vaattovaara 2020: 201–207).¹ Tästä nuorten irtiotosta alkoi suomalaisessa puhekielessä merkittävä murrosvaihe, jonka vaikutukset ovat ulottuneet ensin epävirallisempiin ja sitten virallisempiinkin varieteetteihin.

Väitöskirjan merkittävimpiä tuloksia on esitetty LEKTIEN kuviossa 4 (s. 26). Siinä näkyvät kaikki lektit ja jokainen puhuja suhteessa hämähäkinverkkoa muistuttavaan kokonaisuuteen. Kuvio osoittaa, etteivät lektit ole selvärajaisia kielimuotoja ja että yksittäinen puhuja saattaa käyttää useiden lektien piirteitä. Nämä havainnot kytkeytyvät myös moniin muutosmalleihin. Yksittäisen kielenpuhujan kieli saattaa muuttua jatkuvasti: hän voi omaksua puheeseensa uusia kielenpiirteitä ja variantteja. Toisaalta taas on puhujia, jotka palaavat vanhetessaan aiemmin käyttämänsä kieleen. Yksilölliset erot näkyvät niin muutosmalleissa kuin lekteissäkin. Tullaan lähelle niitä kysymyksiä, joita on tutkittu Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeessa (Hippi, Lappalainen & Nuolijärvi toim. 2020).

Helsingin muuttuva puhekieli

Helsingin puhekielen kolmen aikapisteen aineisto kattaa yli sata vuotta. 1970-luvulla vanhimmat haastateltavat olivat syntyneet 1900-luvun alussa. Meille, jotka aloitimme Helsingin puhekielen tallennuksen silloin, ei heti selvinnyt, että siinä vaiheessa oli miltei viimeinen hetki tavoittaa toisaalta vanhojen akateemisten töölöläis-

1. Tämä ei ole ainoa kerta, jolloin nuoret puhujat ovat tietoisesti pyrkineet tekemään pesäeroa vanhempiensa kieleen. Ensimmäisen kerran niin tapahtui Helsingin työläiskaupunginosissa 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa, kun maalta muuttaneiden työläisten pojat alkoivat puhua Stadin slangia, joka erotti heidät murteita puhuvista vanhemmistaan ja kirjakielistä puhekieltä vaatineista opettajista. (Paunonen, Vuolteenaho & Ainiala 2009.)

ten lähes kirjakielistä puhekieltä, toisaalta vanhojen työläisten murteellista puhekieltä. Pääsimme myös melkein alkumetreiltä seuraamaan akateemisten perheiden nuorten irtiotta vanhempiensa yleiskielisestä puhekielestä. (Taustoista ks. Paunonen 1995[1982], 2006.)

1950-luvulla alkanut nuorten kielellinen irtiotta näkyi etelähämäläisten piirteiden yleistymisenä nuorten puhekielessä. Kuparisen mukaan ne ovat yhä 2010-luvulla hyvin yleisiä Helsingin puhekielessä. Olin itsekin osallisena nuorten puhekielen murroksessa 1950–60-luvuilla. Uskaltaisn sanoa, että hyvin harvat meistä mielsivät näitä piirteitä etelähämäläisiksi, puhumattakaan siitä, että niiden murremaantieteellisellä taustalla olisi ollut merkitystä. Ne olivat yksinkertaisesti Helsingissä tarjolla olleita, kirjakielistä yleiskielestä poikkeavia piirteitä.

Kuparisen mukaan 2010-luvulla nuorten keskuudessa yleisin varieteetti oli valtakunnallinen puhekieli. Hänestä ei silti ole varmaa, että tämäkään lekti tulisi yleistymään Helsingissä. Kuparinen tiivistää ennusteensa Helsingin puhekielen kehityksestä väitöskirjansa johdannossa (s. 88) seuraavasti: ”2010-luvun aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että sekä formaalien varieteettien että puhekielisten varieteettien osalta yleisimpiä ovat sellaiset lekit, joissa on mahdollisimman vähän leimavia piirteitä. – – Helsingin puhekieli onkin 2010-luvun aineiston valossa tasoittunut suosimaan sellaisia variantteja, joita käytetään yleisesti muuallakin.”

Lopuksi

Kuparisen väitöskirjan artikkeleissa aukeaa neljä näkymää kielenmuutoksiin ja niiden kuvaukseen. INFINITIIVEISSÄ hahmottuu kuva tulosjainfinitiivijärjestelmän murroksesta, jossa yksi variantti, niin sanottu lyhyt infinitiivi, on syrjäytämässä muut samassa funktiossa käytetyt infinitiivit. KATOMUODOISSA voidaan

seurata *d:n* katoa yleiskielen *hd*-yhtymän vastineissa. Muutos lienee todellisuudessa suurempikin, sillä 1990-luvun ja 2010-luvun aineistot ovat huomattavasti suppeampia kuin 1970-luvun aineisto, mikä heijastunee tuloksiin.

MUUTOSMALLEISSA pääpaino on teoreettisissa ja metodisissa kysymyksissä. Keskeinen havainto on se, ettei mikään malli yksinään sovellu kolmen aikapisteen muutosten kuvaukseen, vaan tarvitaan useiden mallien yhdistelmiä. Myös yksilölliset erot heijastuvat muutosmalleihin. LEKTEISSÄ on uusien menetelmien ansiosta löydetty tapa ryhmitellä puhujayhteisön jäsenet pelkästään heidän käyttämänsä kielen perusteella. Lisäksi artikkelissa on osoitettu havainnollisesti keskenään limittyvien lektiin suhteet toisiinsa ja kaikkien idiolektiin asema kolmen aikapisteen kielellisellä kartalla.

Kuparisen ja hänen tutkijatovereidensa neljän artikkelin kokonaisuus on merkkitapaus suomalaisessa sosiolingvistiikassa. Niissä kolmen aikapisteen aineisto yhdistyy innovatiiviseen näkemykseen ja metodisesti monipuoliseen käsittelytapaan.

HEIKKI PAUNONEN
etunimi.sukunimi@kolumbus.fi

Kirjoittaja on suomen kielen emeritusprofessori Tampereen yliopistosta ja Helsingin yliopiston suomen kielen dosentti. Hän toimi Olli Kuparisen vastaväittäjänä.

Lähteet

HALONEN, MIA – NYSTRÖM, SAMU – PAUNONEN, HEIKKI – VAATTOVAARA, JOHANNA 2020: *Stadin syntinen s.* Helsinki: Art House.

Helpuhe = Helsingin puhekielen pitkittäiskorpus (1970, 1990, 2010) [online-puhekorpus]. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Kotimaisten kielten keskus ja Heikki Paunonen 2014.

- <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2014073041>.
- HIPPI, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO (toim.) 2020: *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1964: *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic Languages with particular reference to the Finnish dialects. I: 1*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kippo 2017–2020 = Kielellisten populaatioiden muutos ajassa (Kippo) 2017–2020. <https://www.tuni.fi/fi/tutkimus/kielellisten-populaatioiden-muutos-ajassa-kippo-2017-2020> (8.8.2021).
- KUPARINEN, OLLI 2018: Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä. – *Virittäjä* 122 (1) s. 29–51. <https://doi.org/10.23982/vir.65310>.
- KUPARINEN, OLLI – MUSTANOJA, LIISA – PELTONEN, JAAKKO – SANTAHARJU, JENNI – LEINO, UNNI 2019: Muutosmallit kolmen aikapisteen pitkäikäisyyden valossa. – *Sananjalka* 61 s. 30–56. <https://doi.org/10.30673/sja.80056>.
- KUPARINEN, OLLI – PELTONEN, JAAKKO – MUSTANOJA, LIISA – LEINO, UNNI – SANTAHARJU, JENNI 2021: Lects in Helsinki Finnish. A probabilistic component modeling approach. – *Language Variation and Change* 33 (1) s. 1–26. <https://doi.org/10.1017/S0954394521000041>.
- KUPARINEN, OLLI – SANTAHARJU, JENNI – LEINO, UNNI – MUSTANOJA, LIISA – PELTONEN, JAAKKO (tulossa): Katomuotojen eteneminen yleiskielen *hd*-yhtymässä Helsingin puhekielessä. – *Virittäjä*.
- KURKI, TOMMI 2013: Näennäsaikametodi ja muutosmallit. – *Sananjalka* 55 s. 202–212.
- LAASANEN, MIKKO 2016: Näennäsaikametodin taustaoletusten teoreettista tarkastelua. – *Virittäjä* 120 (1) s. 57–83.
- LABOV, WILLIAM 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- 1994: *Principles of linguistic change. Vol 1. Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- MOSHNIKOV, ILJA 2021: *NUT-partisiipin variaatio rajakarjalaismurteissa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities and Theology 168. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-3744-5>.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995[1982]: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005: Totta vai toiveajattelua. Näennäsaikainen muutos todellisen muutoksen kuvastajana. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.), *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 13–53. Kieli 16. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhdistyksenä* s. 13–99. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI – VUOLTEENAHO, JANI – AINIALA, TERHI 2009: Industrial urbanization, working-class lads and slang toponyms in early twentieth-century Helsinki. – *Urban History* 36 (3) s. 449–472.
- PRIIKI, KATRI 2017: *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolinguvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä*. Annales Universitatis Turkuensis C432. Turku: Turun yliopiston julkaisuja. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6719-3>.
- SANKOFF, GILLIAN 2005: Cross-sectional and longitudinal studies. – Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier & Ammon Ulrich (toim.), *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and*

society s. 1003–1013. Berlin: de Gruyter.
WAGNER, SUZANNE – SANKOFF, GILLIAN
2011: Age grading in the Montréal
French inflected future. – *Language Variation and Change* 23 (3) s. 275–313.
VÄÄNÄNEN, MILJA 2016: *Subjektin il-*

*maiseminen yksikön ensimmäisessä
persoonassa. Tutkimus suomen van-
hoista murteista. Annales Universi-
tatis Turkuensis C430. Turku: Turun
yliopiston julkaisuja. [http://urn.fi/
URN:ISBN:978-951-29-6664-6](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6664-6).*

Suomalaisen ja venäläisen nimikulttuurin kohtaamia

Ksenia Eskola: *Suomalaisuus ja venäläisyys henkilönimistössä. Nimikulttuurien kohtaaminen Suomessa ja Venäjällä 2000–2018.* Helsinki: Helsingin yliopisto 2021. Johdanto-osa 76 s. + liitteet ja neljä artikkelia. ISBN 978-951-51-6851-1. Johdanto-osa saatavilla verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6852-8>.

Ksenia Eskola on tarttunut väitöskirjassaan henkilönimistön kannalta tärkeään ja ajankohtaiseen aiheeseen: suomalaisuuden ja venäläisyyden kohtaamiseen nimenannossa ja nimien käytössä. Kun otetaan huomioon venäjänkielisten määrä Suomessa – Tilastokeskuksen mukaan Suomessa asui vuoden 2019 lopussa 81 606 henkeä, jotka puhuivat venäjää äidinkielenään –, tutkimuksen aihetta voi pitää hyvinkin tarpeellisena. Sitä korostaa se, että aihetta on toistaiseksi tutkittu melko vähän, lähinnä gradutasolla: vuonna 2004 ilmestyi Eveliina Liimanin tutkimus siitä, miten Neuvostoliittoon 1930-luvulla loikanneiden suomalaisten etunimet kirjattiin venäjänkielisiin asiakirjoihin; vuonna 2005 Pirita Korpivaara käsitteli inkerinsuomalaisten paluumuuttajien nimien muutoksia sekä sitä, miten sekä etu- että sukunimet ovat muuttuneet venäjän kielessä; vuonna 2017 puolestaan ilmestyi Alexandre Jeskasan pro gradu -tutkielma eläinaiheisten venäläisten sukunimien vertailusta vastaaviin

suomenkielisiin sukunimiin. Eskolan oma pro gradu -työ *Suomalais-venäläisten lasten etunimet: Valintaperusteet ja rakenne* valmistui vuonna 2013 ja on siitä laajentunut väitöskirjaan saakka.

Vertailukohtia väitöskirjalle löytyy myös Suomen ulkopuolelta: jo pelkästään Pohjoismaista on etenkin Norjassa ja Ruotsissa selvitelty monikulttuuristen perheiden nimenantoa ja nimi-identiteettiä (esim. Emilia Aldrin, Gulbrand Alhaug, Märit Frändén, Vera Lif, Guro Reisæter, Minna Saarelma), ja näihin tutkimuksiin onkin Eskolan työssä viitattu. Likeinen mutta tässä käyttämättä jäänyt tutkimus on Annika Hussarin artikkeli venäläisten nimikäytännöstä Virossa (2002). Kiintoisaa vertailukohtaa olisi tarjonnut myös Torill Letton (2007) tutkimus nimenannosta Lyngenisissä kielikontaktialueella, jossa kohtaavat norjalaiset, kveenit ja saamelaiset.

Väitöskirjan perustana on neljä artikkelia, joissa käsitellään 1) kaksikielisten 2000-luvun suomalais-venäläisten perheiden lasten etunimien valintaa (Eskola 2015a), 2) äidinkieleltään venäjänkielisten lasten nimenvaihtoa vuosina 2000–2018 (Eskola & Hämäläinen 2019), 3) suomalaisten etunimien käyttöä ja mukautumista Venäjällä venäjänkielisissä ympäristössä ja nimenkantajien suhtautumista siihen (Eskola 2020) sekä 4) suomalaisten ja venäläisten nimenkantajien suku-

nimien virallisia muutoksia Suomessa vuosina 2000–2013 (Eskola 2015b). Suomeen tulleiden venäläisten osalta artikkeleista kolme (Eskola 2015a; Eskola & Hämäläinen 2019; Eskola 2015b) käsittelee 1990-luvulta alkaen Suomeen tulleiden venäläisten nimikäytäntöä.

Kuvailevaa tutkimusta

Työ on kuvaileva tutkimus, johon ei sovelleta mitään varsinaista teoriaa. Vastauksia tutkimuskysymyksiin on haettu kvantitatiivisin ja kvalitatiivisin menetelmien käyttämällä internet-lomakekyselyjä, yksilöhaastatteluja, nimien sisällön ja rakenteen analyysia sekä luokiteltujen nimien ja nimimäärien esittämistä taulukoin tai asetelmin. Menetelmät ovat hyvin hallussa, joskin etenkin kolmannen artikkelin (Eskola 2020) kohdalla niiden soveltuvuutta kysymyksiin vastaamiseksi olisi voinut pohtia perusteellisemmin.

Etunimien valintaa koskevien artikkeleiden (Eskola 2015a, 198 etunimeä; Eskola & Hämäläinen 2019, 9 459 Suomessa 2000–2018 syntynyttä venäjänkielistä lasta) ja sukunimenmuutoksia koskevan artikkelin (Eskola 2015b, 296 nimiehdotusta 2000–2013) osalta aineistot ovat tutkimusaiheiden kannalta relevantteja ja riittäviä. Sukunimiartikkelin osalta aineisto on jopa aukoton, sillä se kattaa kaikki oikeusministeriön nimilautakunnan pöytäkirjat tutkimusjaksolta; kun kaikki sukunimiehdotukset lähetetään nimilautakuntaan, tutkimusaineiston kannalta katveeseen jääviä sukunimipäätöksiä ei ole. Sen sijaan suomenkielisten etunimien kohtelua Venäjällä käsittelevä artikkeli (Eskola 2020), joka perustuu vain 17 yksilöhaastatteluun (16 eri etunimeä), jää tuloksiltaan vähäiseksi. Nimien ääntöasuja koskevat huomiot (palatalisaatio, geminoituminen ja degeminoituminen, vokaalien keston muutokset, diftongien häviäminen) ovat venäjän kielessä odotuksenmukaisia, ja ne on tuotu esiin jo

aiemmissä tutkimuksissa, joihin Eskolan artikkelissa viitataan. Tältä osin artikkeli ei siis sisällä uutta tietoa. Pienessä aineistossa puhuttelunimien varianttityyppien määrä jää lisäksi vääjäämättä vain esimerkinomaiseksi (kolmesta henkilöstä käytettiin venäläistä lyhytnimeä, kahden nimestä muodostettiin venäläisellä johdella lempinimi). Artikkelin ansio perustuu pääosin siihen, että se taustoittaa väitöskirjan lukijalle venäläistä nimikultuuria ja tekee monet sen piirteet – muun muassa lempi- ja lyhytnimien erilaiset funktiot – ymmärrettäviksi.

Aiemman tutkimuksen huomiointi

Aiemman nimistöntutkimuksen esittely väitöskirjassa keskittyy pääosin 2000-lukuun, mikä osoittaa perehtyneisyyden olevan ajan tasalla, mutta ei anna siitä kovin syvällistä kuvaa. Venäjänkielisen kulttuurin ja tutkimuskirjallisuuden tuntemus tässä tutkimuksessa on erittäin tärkeää, ja se onkin kirjoittajan selvä vahvuus.

Eurooppalaisessa nimistöntutkimuksessa keskeistä saksankielistä kirjallisuutta ei ole väitöskirjassa hyödynnetty. Tämä kostautuu toisessa artikkelissa (Eskola & Hämäläinen 2019), jossa etenkin suomalaisten ja kansainvälisten nimien erotteleminen horjuu. Kirjoittajien määritelmän (mas. 206) mukaan suomalaisia ovat nimet, jotka ovat yleisiä Suomessa ja mahdollisesti myös joissakin naapurimaissa, kuten Ruotsissa ja Virossa, mutta eivät Venäjällä tai muualla Euroopassa; kansainvälisiä taas ovat heidän mukaansa nimet, jotka ovat yleisiä monissa maissa. Todellisuudesta poiketen suomalaisiksi luokitellaan sellaisetkin muualla Euroopassa yleiset nimet kuin *Anita*, *Emil*, *Linda*, *Lukas* ja *Samuel*, venäläiseksi esimerkiksi *Agata* (mas. 207). Tarkempi analyysi olisi muuttanut artikkelissa (s. 207, 212) esitettyjen taulukoiden numeerisia arvoja.

Artikkeleiden lähteissä on monin paikoin viitattu yleisoppikirjojen teksteihin, joissa on hyödynnetty varsinaisia tutkimuksia lähteitä mainitsematta. Johdannossa (s. 40–41) kirjoittaja perustelee asiaa sillä, että esimerkiksi *Names in Focus* -teokseen (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2012) viittaamisella hän on pyrkinyt ”ensisijaisesti ottamaan huomioon ei-suomenkielisten lukijoiden tarpeet”. Voi kuitenkin kysyä, eikö ei-suomenkielisten lukijoiden tarvitse tietää, kuka on alkuperäisen tutkimuksen tekijä. Sama ongelma koskee myös aiempaan suomenkieliseen versioon (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008) viittaamista. Tällaisessa menettelyssä jäävät pimementoon varsin tuoreetkin tutkimukset, joiden tulokset siirtyvät helposti oppikirjan tekijöiden ansioiksi. Joissakin tapauksissa oppikirjojen käyttö lähteinä saattaa jopa muuntaa tutkimusten tuloksia, jos niitä on ymmärretty oppikirjoissa väärin. Ilman oikeaa lähdemerkintää esimerkiksi tilastolliset tiedot saattavat siirtyä tutkimuksen tarkoittamasta ajankohdasta oppikirjan ilmestymisvuoden mukaisiksi, kuten eräässä Eskolan väitöskirjan artikkelissa (Eskola 2015b: 86, 106) on käynytkin. Lukijan kannalta alkuperäisen tutkimuksen löytämättä jääminen on vahingollista siksi, että hän ei pääse itse tutustumaan siihen, miten tulokset ovat syntyneet, eikä näin ollen arvioimaan niitä. Tämä on periaatteellinen asia, jota on ilmennyt nimistöntutkimusartikkeleissa aiemminkin ja johon olisi hyvä kiinnittää tarkempaa huomiota niin opetuksessa, opinnäytteiden ohjauksessa kuin artikkeleiden ennakkotarkastuksessa.

Kielen ja kulttuurin vaikutusta

Tuloksissa tulevat hyvin esiin yksi- ja kaksikielisten perheiden lasten nimien valinnan erot. Siinä missä suomalais-venäläisissä perheissä 70 prosentilla lapsista on kaksi etunimeä, pelkästään venäjänkielisistä lapsista 65 prosentilla on

vain yksi etunimi, mihin on vaikuttanut ortodoksiseen perinteeseen kuuluva tapa nimetä lapsi suojeleuspyhän mukaan yhdellä nimellä. Suomen ja Venäjän nimikäytännöt eroavat myös puhuttelunimien osalta: hypokorismeja käytetään virallisina etuniminä vain Suomessa, kun taas Venäjällä ja venäjässä ne kuuluvat epäviralliseen puhutteluun. Venäläisessä kulttuurissa venäjänkieliset patronyymit ovat tärkeitä toisina niminä niin virallisesti kuin puhuttelussa. Suomessa äidinkieliä patro- ja matronyymejä voi antaa jälkimmäisiksi etunimiksi, mutta ne näkyvät vain virallisissa dokumenteissa.

Venäläisten ja suomalaisten sukunimien virallisten nimenmuutosten suhdetta käsitellään väitöskirjan neljännessä artikkelissa (Eskola 2015b). Siinä osoitetaan aineiston pohjalta, että runsas puolet venäläisten sukunimien muutoksista on suomalaistamisia, vajaa neljännes venäjän kielen latinaistuksen aiheuttamien muutosten korjaamisia ja loput suomalaisten sukunimien venäläistämisiä. Esimerkiksi *Miouxkhiouria* on syntynyt niin, että suomalainen *Myhkkyrä* on transkriboitu venäjän aakkostoon (*Мюхккюра*) ja sen jälkeen muunnettu neuvostoaikaisissa passissa käytetyn ranskalaisen transkription mukaiseksi (mas. 49). Valtaosa (73 %) venäläisten sukunimien suomalaistamisista on uudisnimiä (*Aureusva*, *Ilvesmaa*, *Satulampi*), joilla ei ole mitään yhtymäkohtaa aiempaan nimeen (mas. 48). Äänteellisiä muokkauksia on 18 prosenttia. Jonkin verran on osakäännöksiä, mutta suoria käännöksiä ei yhtään. Tämän kirjoittaja katsoo johtuvan siitä, että monet venäläisistä sukunimistä ovat johtimellisia ja patronyymisiä, joten niitä on vaikea kääntää suomeksi.

Etunimiä käsittelevissä artikkeleissa saadaan näkyviin eroja suomalais-venäläisissä perheissä suomalaisiksi, venäläisiksi ja kansainväliseksi katsottujen nimien valinnassa ja valintaperusteissa, joissa etualalle nousee nimien käyttökelpoisuus

molempien kulttuurien kannalta (Eskola 2015a: 90). Suomessa syntyneistä venäjänkielisistä lapsista pojille annetaan enemmän venäläisiä nimiä ensimmäiseksi etunimiksi kuin tytöille, jälkimmäiseksi nimiksi puolestaan enemmän suomalaisia kuin venäläisiä nimiä (Eskola & Hämäläinen 2019: 207, 213). *Mahdottomia nimiä* eli sellaisia nimiä, joiden antamista vältetään (Eskola 2015a: 98), ovat suomen tai venäjän kielessä sopimattomia assosiaatioita synnyttävät nimet: *Pavel* joskus siksi, että sen puhuttelumuoto *Paška* häiritsee suomen kielessä, *Antti* taas äännetään venäjässä *anti*, joka vastaa epäalkuisia sanoja.

Venäläisen *nimijärjestelmän* vaikutusta suomalaiseen on liioiteltu; kyseessä on pikemminkin nimien käyttö eli normaali nimien lainaaminen ja Suomeen muuttaneiden venäläisten nimien kirjaaminen. Venäjistä – myös karjalan kielen kautta – saatuja lainanimiä ovat toki hypokorismit (*Tanja, Katja, Nadja* jne.), jotka ovat yleisyytensä vuoksi päässeet almanakkaan asti, mutta Venäjällä tällaisten lyhytnimien anto virallisiksi nimiksi on epätavallista. Venäläiset patronymitkään eivät ole muuttaneet Suomen nimijärjestelmää, sillä Suomessa patro- ja matronymit kirjataan etunimikenttään, kun taas Venäjällä väestörekisterissä patronymy on oma nimikategoriansa etunimen ja sukunimen lisäksi. Suomen väestötietojärjestelmään ei slaavilaista patronymia merkitä ensirekisteröinnin yhteydessä, mutta se voidaan lisätä henkilön pyynnöstä viimeiseksi etunimeksi jälkeenpäin.

Kiitosta ansaitsee aineistojen kriittinen tarkastelu väitöskirjassa, joskin ensimmäisen artikkelin (Eskola 2015a) osalta tekijä vähättelee aineistoaan tarpeettomasti. Kolmannen artikkelin (Eskola 2020) aineistosta (suomalaisten nimikokemukset Venäjällä) muilta ennalta saadun kritiikin käsittelyssä on selittelyn makua, ei varsinaista pohdintaa. Positiivista on, että tut-

kimuksessa käytetyt keskeisimmät termit on koottu artikkelissa omaksi luvukseen ja selvitetty, mitä niillä tutkimuksessa tarkoitetaan ja miten niitä on käytetty.

Lopuksi

Tutkimuksen kokonaisuus on argumentaatioltaan johdonmukainen ja kieli-asultaan sujuva. Työn rakenteesta johdettava toisteisuus tosin häiritsee: aineistoa ja tutkimuskysymyksiä esitellään johdanto-osan johdannon lisäksi myös tuloksissa. Tulokset-osiossa esitellään erikseen kunkin artikkelin keskeiset tulokset, minkä jälkeen ne esitellään vielä uudestaan erikseen yhteenvedossa, mikä paikoin puurouttaa esitystä. Osa – ehkä vähäisemmiksi katsotuista – artikkeleiden tuloksista on silti jäänyt nostamatta esiin väitöskirjan johdanto-osassa. Kun tulokset ovat tutkimusten kiinnostavin osa, niiden löytämistä ja arviointia sekä aiempia että tulevia tutkimuksia ajatellen olisi helpottanut, jos sekä päätulokset että pienemmät havainnot olisi koottu yhteen yhdeksi luvuksi. Sen jälkeen olisi ollut antoisaa lukea, miten tulokset vertautuvat aiempiin, vähintään Virossa ja Pohjoismaissa tehtyihin vastaavantyyppisiin tutkimuksiin. Näin olisi kirkastunut sekin, mikä tällaisissa kielellisissä kohtaamisissa on universaalia, kielestä ja nimikulttuurista riippumatonta, ja mikä erityistä, vain tämän väitöskirjan aineistoon liittyvää. Tällaisella analyysillä olisi merkitystä integraatiokeskustelussa laajemminkin, sillä nimissä kohtaavat arvot ja asenteet. Ehkäpä tästä saamme kuulla vastaisuudessa.

SIRKKA PAIKKALA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen ja nimistön-tutkimuksen dosentti Helsingin ja Turun yliopistossa sekä oikeusministeriön nimilautakunnan jäsen vuodesta 2000.

Kirjallisuutta

- AINIOLA, TERHI – SAARELMA, MINNA
– SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: *Names in focus. An introduction to Finnish onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Helsinki: Finnish Literature Society.
- ESKOLA, KSENIA 2013: *Suomalais-venäläisten lasten etunimet. Valintaperusteet ja rakenne*. Suomen ja sen sukukielten pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- 2015a: Kansainvälinen, suomalainen vai venäläinen? Nimivalinnat Suomen 2000-luvun suomalais-venäläisissä perheissä. – *Sananjalka* 57 s. 86–105. <https://doi.org/10.30673/sja.86738>.
- 2015b: Fennicising Russian surnames and Russifying Finnish surnames in Finland 2000–2013. – *Studia anthroponymica Scandinavica* 33 s. 79–110.
- 2020: Suomalaisten kokemuksia etunimensä käytöstä Venäjällä. – *Viritäjä* 124 (4) s. 477–500. <https://doi.org/10.23982/vir.78043>.
- ESKOLA, KSENIA – HÄMÄLÄINEN, LASSE 2019: Given names of Russian-speaking children born in Finland between 2000–2018. – *Onoma* 54 s. 197–217. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.54/2019/11>.
- HUSSAR, ANNIKA 2002: The use of first name in the Estonian, Russian and Estonian-Russian families in Estonia. – Ana Isabel Boullón Agrelo (toim.), *Actas XX congreso internacional de ciencias onomasticas. Congreso Internacional de Ciencias Onomasticas, Santiago de Compostela*, 20.–25.9.1999 s. 647–654. Santiago de Compostela: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- JESKANEN, ALEXANDRE 2017: *Familii, motivirovannye nazvanijami zhivotnyh (Sravnenie russkikh familij s sootvetstvujushchimi finskimi familijami). Eläinaiheiset sukunimet (venäläisten sukunimien vertailu vastaaviin suomenkielisiin sukunimiin)*. Vieraiden kielten ja käännöstieteen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20171167>.
- KORPIVAARA, PIRITA 2005: *Hämäläinen vai Khyamyalyaynen? Inkerinsuomalaisten paluumuuttajien nimien muutoksista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- LETTO, TORILL 2007: *Navneskikker i Lyngen på 1800-tallet. En undersøkelse av navngiving i et språkkontaktområde i et etnisk og religiøst perspektiv*. Det humanistiske fakultet Universitetet i Tromsø. <https://hdl.handle.net/10037/1263>.
- LIIMAN, EVELIINA 2004 = Лииман, Эвелиина 2004: *Личные имена финских перебежчиков в русской среде*. Venäjän kielen ja kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Viron kielen historiaa ja paljon suomenkin

Küllil Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar & Tiit-Rein Viitso: *Eesti keele ajalugu*. Eesti keele varamu VI. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2020. 420 s. ISBN 978-9949-03-541-0.

Tartu Ülikooli Kirjastus on julkaissut vuodesta 2015 lähtien kirjasarjaa Eesti

keele varamu. Sarjassa on kuuden vuoden aikana ilmestynyt jo kuusi perusteellista viron kieltä käsittelevää käsikirjaa, joilla on pituutta yhteensä lähes kolme tuhatta sivua. Oikeastaan sarjan kaikki osat – fonetiikasta ja fonologiasta syntaksiin ja murteiden kielioppiin – ansaitsisivat esittelyn myös suomenkielisille lukijoille,

mutta tässä arviossa keskityn sarjan osista ajankohtaisimpaan, vuonna 2020 ilmestyneeseen *Eesti keele ajaluguun*.

Küllil Prillopin, Karl Pajusalun, Eva Saaren, Sven-Erik Soosaaren ja Tiit-Rein Viitson teos on ensimmäinen kattava kokonaisuus viron kielen kehityksestä, joka tietysti on suurelta osin myös suomen kielen menneisyyttä. Tämä kolmea tutkijasukupolvea edustavien kirjoittajien yhteisponnistus on verrattavissa Lauri Hakulisen korvaamattomaan mutta vanhentuneeseen *Suomen kielen rakenteeseen ja kehitykseen*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi jo 80 vuotta sitten (Hakulinen 1941). Hakulisen teoksen tapaan *Eesti keele ajalugu* on enemmänkin perusteellinen käsikirja kuin nopeasti lukeistava oppikirja, mutta se sopii myös mainioksi lisälukemistoksi niille, jotka haluavat täydennystä ja päivitystä tietoihin, joita esimerkiksi Tapani Lehtisen (2007) jo ilmeistyessään hieman vanhentunut kielihistorian oppikirja esittää (ks. Saarikivi 2011).

Eesti keele ajalugu on erityisen merkittävä virstanpylväs myös siksi, että virolaisesta kielitieteestä on paljolti puuttunut fennistiikalle ominainen nuogrammatinen tutkimusperinne, jonka ansiosta useimpien suomen murteiden äänne- ja muotohistoria on tunnettu varsin yksityiskohtaisesti jo pitkään. Virolaiset tutkijat ovat korostaneet suomalaisten merkitystä myös viron kielen historian tutkimuksessa (esim. Rätsep 1994; Kasik 2011: 117–118; *Eesti keele ajalugu* s. 62–65). Virittäjän viettäessä 125-vuotisjuhliansa onkin syytä panna merkille, että etenkin lehden historian alkupuolella viron tutkimus oli erottamaton osa ”yhteissuomalaista” kielentutkimusta, ei niinkään suomen sukukielen tutkimusta. Erityisen hyvän kuvan viron kielen roolista Virittäjässä saa Eeva Niinivaaran (1961, 1982, 1991) kokoamista bibliografioista, jotka osoittavat lehden 94 ensimmäisen vuosikerran sisältävän yli 500 Viro-aiheista kirjoitusta parilta sadalta kirjoittajalta.

Vanhaa historiaa ja uusinta uutta

Eesti keele ajalugu koostuu neljästä osasta: johdannosta, historiallisesta fonologiasta, historiallisesta morfologiasta ja kantasanojen historiasta. Temaattisesti monipuolisin on yli 50-sivuinen johdanto-osa, jonka aloittaa Pajusalun katsaus viroon uralilaisena ja itämerensuomalaisena kielenä; tätä seuraa kirjan oppikirjamaisimpana osuutena Prillopin ja Viitson kuvaus kielihistorian tutkimusmenetelmistä ja peruskäsitteistä. Johdannon päättää Pajusalun ja Saaren tiivis mutta kattava yleisesitys viron kielihistorian tutkimushistoriasta. Teoksen pääosan muodostavat Prillopin liki sadalla sivulla esittämä viron historiallinen fonologia sekä lähes yhtä pitkä Prillopin ja Saaren kuvaama historiallinen morfologia. Sanaston historian esittelee lyhyemmin Sven-Erik Soosaar.

Teos kuvaa viron kielen kehityksen niin pitkällä ajanjaksolla kuin mihin vertaileva kielitiede on tähän mennessä luotettavasti yltänyt. Tästä syystä huomattava osa teoksesta käsittelee koko itämerensuomen historiaa kantaauralista nykykieliksi, kukin pääluke omalla tavallaan.

Vaikka historiallinen fonologia tavalisessa säännönmukaisuudessaan soveltuu hyvin systemaattisen, jopa atomistisen kuvauksen kohteeksi, kaiken kattava matka kantaauralista viron murteisiin olisi kohtuuttoman pitkä ja kuoppainenkin. Johdantoa seuraava Prillopin kirjoittama fonologinen pääluke on jaettu kronologisesti itämerensuomen yhteiseen historiaan sekä viron erilliskehitykseen, joka jaetaan 1200-luvulla päättyneeseen muinaisvirolaiseen (*vanaeesti*) aikaan, 1200-luvulta 1600-luvulle jatkuneeseen germaanisten kielten värittämään murrosaikaan (*murrangueesti*) ja sitä seuranneeseen uuden ajan viroon (*uuseesti*). *Eesti keele ajalugu* ei kuitenkaan pyri kuvaamaan juuri mitään kielimuotoa kokonaisuena rekonstruktiona, vaan kielen kehityskausia esitellään

lukuisten keskeisiksi katsottujen ääntenmuutosten valossa. Esitys on siis sisällöltään valikoiva, vaikka se onkin ajallisesti paljon laajempi kuin esimerkiksi Kettusen (1917) urauurtavassa viron äännehistoriassa myöhempine laajennettuine painoksineen. Viron ominaisuutteen ja nähdäkseni myös kirjoittajan oman tutkijaprofilin vuoksi erityisesti prosodiset kysymykset saavat verrattomasti enemmän huomiota kuin vastaavat teemat suomen kielen historian kuvauksissa.

Ikiikaisten kirjallisten dokumenttien puuttuessa on selvää, että meillä on varsin vähän varmoja tietoja siitä, miten kantaurali on muuttunut kantasuomeksi ja edelleen viroksi. Vaikka kirjan kullakin osalla on erikseen mainitut kirjoittajansa, monipuolisen kirjoittajakunnan yhteistyö lienee vaikuttanut siihen käteväään ratkaisuun, että kirjassa esitetään erillisinä täydentävinä kokonaisuuksina kaikkiaan 15 numeroitua 1–13-sivuista tietoiskun kaltaista lisäystä (*lisa*) kysymyksistä, joissa tutkijat eivät ole saavuttaneet konsensusta tai joiden osalta uusimmat näkemykset ovat niin tuoreita, että niihin ei ole vielä ehditty ottaa kunnolla kantaa. Valtaosa tällaisista lisäyksistä pohtii juuri äännehistorian kysymyksiä, ja onkin ilahduttavaa, että tällaiseen klassikoksi muodostuvaan käsikirjaan ovat löytäneet tiensä muun muassa tuoreimmat pohdinnat niinkin klassisista aiheista kuin kantasuomen ensitavun *g:n olemassaolo, varhaisempien kantakielten jälkitavujen vokaalit sekä *ti > (*ci >) *si -muutos ja siihen liittyen kantasuomen mahdollinen *c-affrikaatta.

Toisin kuin äännehistoria, historiallinen morfologia on rajattu ja jäsennelly jakamalla muutokset kantasuomalaisiin muutoksiin, myöhäiskantasuomen rekonstruktioon ja siitä nykyviroon johtaneisiin muutoksiin. Kuvauksen materiaalisena kohteena eivät ole fonologialuvun tapaan vain irralliset mutta keskeiset muutokset, vaan periaatteessa koko

verbi- ja nominitaivutuksen kehitys. Täydellisyydestä ei kuitenkaan muuten voi puhua, sillä historiallinen morfologia tarkoittaa tässä teoksessa vain taivutuksen historiaa. Vaikka johtamisen kehityksen systemaattinen kuvaus olisikin suorastaan mahdotonta, hienoinen harmi on se, että keskeisetkin johtimet on rajattu koko kirjan ulkopuolelle. Korvikkeeksi jää lähinnä Laanestin (1982) vanha yleiskuvaus itämerensuomen äänne- ja muotohistoriasta, mutta tilannetta lievittää myös *Eesti keele varamu* -sarjan aloittanut Reet Kasikin (2015) erinomainen viron sananmuodotuksen synkroninen kuvaus, jota voi lämpimästi suositella myös suomen johtopin tutkijoille.

Taivutusmorfologian kuvaus sinänsä on onnistunut synteesi vanhoista totuuksista ja niiden uusimmista haastajista. Kuten kantasuomen ja muiden mahdollisten kantakielten osalta yleisemminkin, nominien ja erityisesti substantiivien taivutus ja taivutuksen kehitys näyttävät selvempinä kuin verbien historiallinen morfologia.

Kirjan päättää tiivis kuvaus viron kantasanojen historiallisista kerrostumista aina uralilaisesta kantakielestä myöhäisiin nykynaapureilta saatuihin lainasanoihin ja kansainvälisiin vierassanoihin. Aineistopohjana on sinänsä melko konservatiivinen *Eesti etümoloogiasõnaraamat* (Metsmägi, Sedrik & Soosaar toim. 2012), jonka laatijoihin Sven-Erik Soosaar itsekin kuuluu. Sanastoluvun lopussa on joukko laskelmia eri sanakerrostumista, joista suomalaista kiinnostavat muun muassa viron pari sataa vakiintunutta suhteellisen tuoretta suomalaislainaa (esim. verbit *ahistama*, *masendama*, *solvama*, *ööbima*; uudempina tulokkaina mm. *kaamos*, *longero* ja *pomo*), joita on Suomenlahden ylitettyäänkin viitisen kertaa enemmän kuin esimerkiksi ikiaikaisilta rajanaapureilta saatuja latvialaislainoja (esim. *kanep* 'hamppu', *kauss* 'kulho', *kuut* 'koppi', *lääts* 'linssi' ja *täkk* 'ori').

Sopii suomalaisellekin

Eesti keele ajalugu on verraton tietolähde etenkin viron kielen tutkijoille, mutta suorastaan odottamattoman hyvä apuneuvo myös suomen kielen tutkijoille ja opiskelijoille. Jos oma kielitaito tuntuu vähäiseltä, kirjaa voi suositella jo yksin tämän ongelman poistamiseen, sillä *Eesti keele ajalugu* kuvaa nimenomaan viron kieltä viroksi. Koko esityksen pohjana on kuitenkin viron ja suomen yhteinen itämerensuomalainen ja laajemmin uralilainen monituhatuotinen menneisyys; suomi mainitaan kirjassa arviolta joka kolmannella sivulla. Vaikka kirjassa on paljon purtavaa, se on kauttaaltaan helppolukuinen. Vanhat ja uudet tiedonjyvät viroksi esiteltyinä avaavat kerta toisensa jälkeen uusia näköaloja myös suomen kieleen.

Erityisen ansiokasta on, että teos sisältää kymmeniä havainnollisia taulukoita ja kuvioita, joista monet kuvaavat myös suomea edeltäneitä kantamuotoja ajanmukaisemmin ja tarkemmin kuin mitkään tähänastiset suomalaiset esitykset. Esimerkiksi kantasuomen taivutusmuodot esitetään parhaiten ja kattavimmin juuri tämän kirjan taulukoissa, ja niiden asteittainen kehitys nykyviroksi kuvataan esimerkein, jotka auttavat ymmärtämään molempien kielten eroja ja yhtäläisyyksiä. Runsaasti huomiota saavat myös kantasuomesta asti periytyvät murre-erot; muinaisen kantasuomalaisen yhtenäisyyden näyttää päättäneen muusta itämerensuomesta ensimmäisenä eriytynyt eteläviro, jonka suhde pohjoisviroon on ehtinyt vuosituhansien saatossa kehittyä mutkikkaaksi vyyhdeksi.

Kielen muuttumista ei teoksessa esitetä niin automaattisena, tiedostamattomana kehityksenä kuin mikä äännehistoriaan keskittyville kielihistorian kuvauksille on usein luonteenomaista. Myös viron tietoinen kielenohjailu ja etenkin vuosisadan takainen kielen uudistus saa-

vat ansaitusti huomiota: Parin sadan lähes tyhjästä keksityn sanan lisäksi yleiskieleen istutettiin onnistuneesti jopa kokonainen sija, essiivi; yritettiinpä instruktiivia-kin. Superlatiivi tuotiin kokonaan uutena morfologisena kategoriana suomesta. Suomen mallin mukaan luotiin myös sittemmin täysin vakiintunut tarkoitusta ilmaiseva ei-finiittinen *maks*-muoto, minkä seurauksena vanhan analyttisen *et saada kõige paremaks* -tyyppisen ilmaisen sijaan ja rinnalla on nyt aivan luonnollista sanoa myös samaa tarkoittava *saamaks parimaks* 'tullakseen parhaaksi', vaikka 1800-luvulla tällaisia muotoja ei ollut olemassakaan. Kaikkia viron puhekielen uudennoksia ja kielenhuoltajien kauhuja kirjassa ei kuitenkaan käsitellä, vaikka yhtymäkohdat suomeen jatkuivat edelleen: esimerkiksi *mõni*-sanan partitiivi *mõnda* on reanalysoitu perusmuodoksi, jonka pohjalta muodostetaan eitoivottuja analogiamuotoja, kuten *mõndadel* pro *mõnedel*, melko samaan tapaan kuin suomen *montaa*, joka sittemmin on osin hyväksytty osaksi yleiskieltä.

Varaa parantamiseenkin

Kokonaisuudessaan varsin mainio *Eesti keele ajalugu* voisi toki olla vieläkin parempi. Kirjan sisältämää tietomäärää olisi tuskin kukaan kyennyt esittämään yksin, mutta viidellä kirjoittajalla on vähintään viisi eri käsitystä kielen kehityksestä. Paikoin tuloksena onkin pieniä epäkohtia, jotka himmentävät kirjan sanomaa.

Viron kielen historiaan keskittyvän teoksen kokonaissanoman kannalta hieman toissijainen mutta yleisen uralistii-kan kannalta tavattoman keskeinen on kysymys kielikunnan taksonomiasta eli siitä, miten uralilainen kantakieli on jakautunut nykyisiksi kieliksi. Lyhin, objektiivisin vastaus kysymykseen on, että tätä ei tiedetä. On myös selvää, että tunnetuin näkemys on perinteinen binääri- nen esitys, jossa kielikunta jakautuu en-

sin suomalais-ugrilaiseen ja samojedilaiseen haaraan, suomalais-ugrilainen siitä edelleen länteen haaroen suomalais-permiläisiin ja ugrilaisiin kieliin, ja niin edelleen. On kuitenkin harmi, että tämä näkemys esitetään yhä niin laajasti hyväksyttynä, että kilpailevana näkemyksenä mainitaan – yhdessä alaviitteessä (s. 342) – pelkästään Jaakko Häkkisen (2007, 2012) ”vain” ääntenmuutoksiin perustuva vaihtoehtoinen esitys, joka kuitenkin torjutaan saman tien. Torjuntaa perustellaan ainoastaan indoeuropeisti Frederik Kortlandtin (2019) nelisivuisella kirjoituksella, jossa Häkkiseen tai muiden vaihtoehtojen esittäjiin (esim. Kaisa Häkkinen 1983: 379–386; 1984) ei viitata lainkaan.

Vaikka *Eesti keele ajalugu* systemaattisuudessaan osoittaa, että binäärisellä mallilla on edelleen mahdollista operoida, reilumpaa olisi kuitenkin ollut kertoa aiheeseen vihkiytyvät kielihistorian käsikirjan lukijoille paljon selvemmin, että tässä teoksessa kritiikittä kannatettu käsitys on viime vuosikymmenten aikana menettänyt sijaa monille vaihtoehtoisille näkemyksille siinä määrin, että alan aktiivisimpien asiantuntijoiden keskuudessa mistään yleisesti hyväksytystä taksonomiasta ei voida tällä hetkellä puhua (esim. Aikio, tulossa 2022; Saarikivi, tulossa 2022). Etenkin viron sanastokerrostumien esittely vaikuttaisi aivan toiselta – ja paljon ajanmukaisemmalta – jos vanha binäärinen malli olisi esitetty mallina mallien joukossa (ks. myös Junttila 2013). Tämä ei tietenkään tarkoita, että vanha käsitys on varmasti väärä ja uudet käsitykset oikeita; alan käsikirjaan kuuluisi ennen kaikkea tieto, että yleisesti jaettua käsitystä ei nykyään ole.

Suoranaisista ristiriidoista on kyse silloin, kun kummallisimpiakin väitteitä on haluttu esitellä diplomaattisesti niiden ongelmallisuutta korostamatta. Virossa erityisen uhkarohkeita kielihistoriallisia näkemyksiä on esittänyt Ago Künnap, jonka heittoa kuitenkin esitellään kir-

jassa hämäävän neutraalisti. Esimerkiksi etelävirossa ja osin myös pohjoisviron itämurteissa tavattavia kieltoverbin menneen ajan muotoja pidetään yleisesti – ja perustellusti – ikivanhana perintönä, jolla on vastineita liivissä ja etäsukukielissä (esim. eteläviron lausekeparia *ei tiia* ’ei tiedä’ : *es tiia* ’ei tiennyt’ vastaa luulajansaamen *ij diede* : *ittjij diede*). Viron morfologian historiaa kuvaavat Prillop ja Saar (s. 187) kuitenkin referoivat vakavissaan Künnapin esityksiä, joiden mukaan tällaisia muotoja tulee pitää viron myöhäsyntyisen, supistumaverbien taivutuksesta mallinsa saaneen *si*-imperfektin luomina uusina analogiamuotoina. Aivan perusteetonta palstatilaa saa Künnapin ajatus, että itämerensuomen **n*-tunnuksisen genetiivin taustalla ei olisi yhtäältä uralilaisen kantakielen genetiivi **-n* ja toisaalta siihen sulautunut akkusatiivi **-m* (s. 191).

Vaikka tällaiset hypoteesit syystä tai toisesta uskottaisiinkin, *Eesti keele ajalugu* kuvaa näitä aiheita sen verran ristiriitaisesti, että teos itsessäänkin voi saada tarkimmat lukijat hämmentymään: kielihistorian tutkimusmenetelmiä johdantoluvussa esitellessään Prillop ja Viitso varta vasten mainitsevat **n*-genetiivin ja **m*-akkusatiivin rekonstruoimisen oppikirja-esimerkkinä vertailevan menetelmän käytöstä (s. 37). Samaan vanhaan totuuteen viitataan myös Prillopin kirjoittamassa fonologialuvussa (s. 114) sekä Prillopin ja Saaren kirjoittamassa morfologialuvussa (s. 188). Selvyyden vuoksi korostettakoon, että oppikirjaesimerkiksi ja ylipäänsä esimerkiksi kenties varmimmin rekonstruoitavista taivutusmorfeemeista **n*-genetiivi ja **m*-akkusatiivi sopivat siksi, että niiden ero on säilynyt aivan selvästi sekä kielikunnan läntisimmässä kielessä eteläsaamassa (*guelie* ’kala’ : *guelien* ’kalan (gen.)’ : *gueliem* ’kalan (akk.)’) että paljon idempänä marissa (*kol* : *kolân* : *kolâm*).¹

1. Tarkasti toimitetussa teoksessa on – kattavaa mutta tavallista huolimattomammin laadittua

Kielihistorian periaatteet tuntevalle tässä ei pitäisi olla enää mitään epäilemistä, joten Künnapin esitysten kaltaiset teorit sopivat pikemminkin oppikirja-esimerkiksi siitä, mihin päädytään, jos historiallisen kielentutkimuksen periaatteet hylätään.

Lopuksi

Virittäjän yhdeksännekolmatta vuosikerran päätteeksi lehden perustajiin kuulunut pitkäaikainen päätoimittaja E. A. Tunkelo (1925: 153) esitteli yhä nykyäänkin ilmestyvän Viron kansallismuseon vuosikirjan, *Eesti Rahva Muuseumi aasta- raamatun*, ensimmäistä numeroa toden, että kyseessä oli ”ilahduttava näyte kansallisten tieteiden elpymisestä nuoren, toimeliaan veljeskansamme monien virkeiden pyrintöjen joukossa”. Samoin tuntein voi ihastella myös 95 vuotta myöhemmin ilmestynyttä ensimmäistä viron kielen historian yleisesitystä, jonka taustalla on Virossa viime vuosikymmeninä verraten näkyvän roolin saanut oman kielen historian tutkimus. Vaikka virolaisen kielihistorian pioneereja olivat suomalaiset E. N. Setälä, Heikki Ojansuu ja Lauri Kettunen, itämerensuomalaisten kielten historian tutkimuksessa puhaltua tätä nykyä myös kohtalainen etelätuuli: kattavin ja ajanmukaisin suomenkin äänne- ja muotohistorian yleisesitys tulee Tartosta, jossa esimerkiksi kirjoittajakuntaan kuuluva Karl Pajusalu toimii viron kielen historian ja murteiden professorina eli tehtävässä, jolle suomalaisessa fennistiikassa ei ole vastinetta. Suomessa kielihistorian tutkimus yleisestikin on keskittynyt pääasiassa toisten oppituolien alaisuuteen, mutta *Eesti keele ajalugu* on oiva osoitus siitä, että kansalliskielten historian

lähdeluetteloa lukuun ottamatta – melko vähän kirjoitusvirheitä, mutta esimerkiksi sivulla 191 esitettyjen marin muotojen *kolën* ja *kolëm* tulee olla *kolän* ja *koläm*.

kokonaisvaltaisella tutkimuksella voisi olla tämänhetkistä tukevampi jalansija myös nyky-Suomessa.

JUSSI YLIKOSKI
etunimi.sukunimi@oulu.fi

Kirjoittaja on saamen kielen professori Oulun yliopistossa.

Lähteet

- AIKIO (tulossa 2022) = LUOBBAL SÁM-MOL SÁMMOL ÁNTE (ANTE AIKIO) (tulossa 2022): Proto-Uralic. – Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skribnik (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press.
- HAKULINEN, LAURI 1941: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Ensimmäinen osa. Äänne- ja muoto-oppia*. Helsinki: Otava.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2007: *Kantauralin murteutumisen vokaalivastaavuuksien valossa*. Suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20071746>.
- 2012: After the protolanguage. Invisible convergence, false divergence and boundary shift. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 61 s. 7–28. <https://doi.org/10.33339/fuf.85674>.
- HÄKKINEN, KAISA 1983: *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turku: Turun yliopisto.
- 1984: Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen? – *Ural-Altäische Jahrbücher. Neue Folge* 4 s. 1–24.
- JUNTTILA, SANTERI 2013: Viron sanojen lähteillä. – *Virittäjä* 117 (1) s. 136–143.
- KASIK, REET 2011: *Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 2015: *Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- KETTUNEN, LAURI 1917: *Viron kielen äännehistorian pääpiirteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORTLANDT, FREDERIK 2019: On the reconstruction of Proto-Uralic. – Santeri Junttila & Juha Kuokkala (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019* s. 11–14. Helsinki: Kallion etymologiseura.
- LAANEST, ARVO 1982: *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Hamburg: Buske.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhant. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- METSMÄGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK (toim.) 2012: *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- NIINIVAARA, EEVA 1961: Virittäjässä 1897–1959 julkaistuja viron kieleen ja kulttuuriin liittyviä kirjoituksia sekä virolaisten kirjoittajien kirjoituksia. – *Virittäjä* 65 (1) s. 107–114.
- 1982: Virittäjän Viron-bibliografiaa 1960–80. – *Virittäjä* 86 (1) s. 69–74
- 1991: Virittäjän Viron-bibliografiaa 1981–90. – *Virittäjä* 95 (4) s. 453–456.
- RÄTSEP, HUNO 1994: Viron ja suomen kielen tutkimuksen yhteisiä suuntaviivoja. – *Virittäjä* 98 (2) s. 267–273.
- SAARIKIVI, JANNE 2011: Tarpeellista perustietoa – mutta kuinka ajanmukaisesti? – *Virittäjä* 115 (2) s. 294–303.
- (tulossa 2022): The divergence of Proto-Uralic and its offspring. A descendant reconstruction. – Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skribnik (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press.
- TUNKELO, E. A. 1925: Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat I. – *Virittäjä* 29 (8) s. 153–154.

NP vuorovaikutuksen yksikkönä

Tsuyoshi Ono & Sandra A. Thompson (toim.): *The 'noun phrase' across languages. An emergent unit in interaction*. Typological Studies in Language 128. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2020. 366 s. ISBN 978-90-272-0499-8.

Harva kielipiillinen yksikkö on yhtä laajalti hyväksytty eri kielentutkimuksen suuntauksissa kuin NP eli substantiivilauseke, mutta tämän kategorian validiutta ei ole koskaan empiirisesti todistettu, kirjoittavat Tsuyoshi Ono ja Sandra Thompson *The 'noun phrase' across languages* -teoksensa johdannossa. Englannin kielen dominoima, kirjoitettuun kieleen ja keksittyihin esimerkkeihin perustuva kielitieteellinen perinne on rakentanut kuvan verbin argumenttina toimivasta vakaasta, kokonaisuutena liikkuvasta ja

sisäisesti tarkkaan jäsenytyneestä yksiköstä. Jopa lauseen käsitettä on kyseenalaistettu enemmän kuin NP:tä, kirjoittajat toteavat. NP:n hyödyllisyys ja käyttökelpoisuus kategoriana alkaa kuitenkin heti säröillä, kun sitä tarkastellaan eri kielistä kerättyjen vuorovaikutusaineistojen valossa.

Artikkelikokoelman päätavoite on horjuttaa vakaata käsitystä universaalista NP:n kategoriasta, ja tässä se onnistuikin. Vaikka NP:tä ei ole syytä heittää romukoppaan, teoksen artikkelit onnistuvat näyttämään, miten joustavasti kielipiilliset rakenteet muotoutuvat ja mukautuvat vuorovaikutustilanteiden tarpeisiin ja miten erilaiseksi kuva eri kielten NP:istä muodostuu, kun niitä – tai niiksi perinteisesti luokiteltuja kielenyksikköjä – tarkastellaan vuorovaikutuksessa emergoituvina yksikköinä. Kokoelman suurin arvo on

nähdäkseni siinä julkaistujen yksittäisten tutkimusten empiirisissä havainnoissa, minkä vuoksi pyrin esittelemään näitä seuraavassa mahdollisimman kattavasti.

NP:iden tarkastelua maailman kielissä

Kaikki teoksen artikkelit käsittelevät NP:itä osana keskusteluaineistoja, ja tutkitut kielet ovat (käsitteilyjärjestyksessä) suomi, ranska, ruotsi, espanja, viro, englanti, garrwa, besemah, mandariinikiina, japani ja maa. Artikkelit ovat keskenään varsin erilaisia, ja varsinaisia temaattisia kokonaisuuksia kokoelmasta on vaikeaa hahmottaa. Teos on jaettu kahteen osaan kielten alkuperän mukaan: ensimmäinen osa käsittelee Euroopan kieliä (”Languages from Europe”) ja toinen muita kieliä (”Languages from other parts of the world”). Jos otetaan huomioon kirjan pyrkimys kritisoida perinteisen kielitieteellisen kaanonin kategorioita ja käsityksiä, osien jaottelun ja esitysjärjestyksen eurosentrisyys tuntuu yllättävältä – olkoonkin, että Euroopan kieliiin sukelletaan kielitieteen angloamerikkalaisen ytimen näkökulmasta marginaalisesta suomesta käsin.

Kokoelman kaksi suomeen keskittyvää artikkelia käsittelevät suomen NP:n ominaisuuksia niin morfosyntaktisten, viittaavien kuin vuorovaikutuksen jäsenyneysyyteenkin liittyvien ominaisuuksien näkökulmasta. Kokoelman aloittaa Karita Suomalaisen, Anna Vatasen ja Ritva Lauryn artikkeli, joka käsittelee suomen *se että* -alkuisia ilmauksia. Aiempi tutkimus (erit. Leino 1999; Siro 1968; ISK) on kuvannut *se että* -alkuiset rakenteet lauseen sisältäviksi NP:iksi, joissa *se* toimii lauseen nominaalistajana. Pääperuste tälle on ollut se, että *se*-pronomini ja sitä täydentävä *että*-lause toimivat vastaavissa syntaktisissa funktioissa kuin tyyppillisemmät, substantiivin varaan rakentuvat NP:t. Kirjoittajat pitävät aiemman tutkimuksen kuvaa rajallisena ennen kaikkea kirjoitettuun yleiskieleen pohjautu-

van tutkimusaineiston takia ja osoittavat, että *se että* -rakenteella on keskustelu- ja murreaineistoja tarkasteltaessa myös muunlaista käyttöä. He tarkastelevat ensin konteksteja, joissa *se että* -alkuiset ilmaukset hahmottuvat NP:n kaltaisiksi, ja sen jälkeen konteksteja, joissa NP:n kriteerejä ei samassa määrin voi havaita: *se että* on käytössä myös itsenäisenä, jatkoa ennakoivana rakenteena, joka ei enää miltei ominaisuuksiltaan muistuta tyyppillistä NP:tä. Kirjoittajat ehdottavatkin, että NP:n kriteerit tulisi suomalaisen keskusteluaineiston valossa ymmärtää sumearajaisiksi ja asteittaisiksi.

Marja-Liisa Helasvuon tutkimus taas vertailee NP:iden käyttöä syntaktisina argumentteina ja itsenäisissä käyttökonteksteissa eli vapaina NP:inä. Molemmissa konteksteissa NP:iden sisäinen rakenne osoitetaan suhteellisen kiinteäksi ja tämän rakenteellisen kiinteyden toimivan keskustelijoiden resurssina, jonka avulla voidaan ennakoida lauseen ja vuorojen rakentumista. Suomenkielisessä keskusteluaineistossa subjekti- ja objekti-NP:illä on tyyppillisesti viittaava tehtävä, kun vapaat NP:t toimivat ennemmin luonnehtivissa, predikoivissa funktioissa. Helasvuon analyysi vakuuttaa lukijan siitä, että NP on suomenkielisessä keskusteluaineistossa myös vuorovaikutuksen osallistujille relevantti kategoria, ja tuo samalla esiin niitä monimutkaisia tekijöitä, jotka säätelevät NP:iden rakentumista osana keskustelun muuntuvaa kontekstia.

Ioana-Maria Stoenica, Simona Pekarrek Doehler ja Anne-Sylvie Horlacher tutkivat ranskankielisestä aineistostaan tapauksia, joissa relatiivilauseen ja pääsanan yhdistelmä tuotetaan puhujien yhteistoimintana. Kirjoittajat osoittavat, että puhuja tuottaa lisäävän relatiivilauseen joko korjatakseen ”pääsanana” viitasta tai hakiessaan vastaanottajan reaktiota; toisen osallistujan tuottamaa relatiivilauseetta taas käytetään aloittamaan korjausjakso tai rakentamaan erimielinen

vuoro. Jälkikäteen yhtenäiseltä näyttävä, relatiivilauseen ”sisältävä” NP on näin ymmärrettävissä vain suhteessa keskustelun toiminnalliseen kontekstiin; tutkimus asettuukin osaksi sitä tutkimusperinnettä, jossa perinteisesti alisteisiksi miellettyjen ilmaistyyppien syntaktisesti alisteista asemaa on kyseenalaistettu.

NP ruotsissa, englannissa ja espanjassa

Jan Lindströmin, Martina Huhtamäen ja Anne-Marie Londenin artikkeli painuu ruotsinkielisen arkivuorovaihtusaineiston NP:ihin, joita käytetään toistokonteksteissa. Kirjoituksessa pohditaan, millaisissa tehtävissä toistoa ylipäätään käytetään, ja näytetään, että toistokontekstien tyypillisin rakennetyyppi on juuri NP. Kirjoittajien mukaan NP:t ovat keskustelussa keskeisiä referenssin säätelyn välineitä ja ylipäätään tärkeitä elementtejä intersubjektiivisuuden säätelyn kannalta. Samantyyppinen painotus on Patricia Mayesillä kokoelman ainoassa englantiin keskittyvässä artikkelissa. Mayes tutkii NP:itä korjaussekvensseissä osana epätyypillistä vuorovaihtusta (engl. *atypical interaction*), jossa osallistujan käytössä on puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatiomenetelmä. Mayes fokusoi korjausjaksoissa esiintyviin NP:ihin, koska aineistossa ongelmalliseksi osoittautui tyypillisimmin referenttien tunnistaminen. Kun ongelman lähde on tarkastellussa aineistossa paikannettavissa NP:n edussanaksi, korjaussekvenssi rakentuu ongelmattomasti aiemmin tuotetun syntaktisen ja fonologisen aineksen avulla. Silloin, kun vastaanottaja käsittelee korjauksen kohdetta edussanana mutta tarkoitettu tulkinta onkin NP:n määrite, korjausjaksot muuttuvat monimutkaisemmiksi. Näin nimenomaan NP:n kategoria nousee keskeiseen asemaan sen ymmärtämisessä, miten korjausjaksot rakentuvat paljon korjauksia vaativassa vuorovaihtuksessa.

Chase Raymond ja Barbara Fox tarkastelevat espanjan rakenteita *No hay problema* (kirjaimellisesti ’ei ole ongelmaa’) ja *No hay ningún problema* (’ei mitään ongelmaa’), ja heidän tavoitteenaan on selvittää, voiko pelkkä kielteisen indefiniittisen tarkenteen lisääminen lausekkeeseen vaikuttaa siihen, millaisiksi rakenteiden vuorovaikutustehtävät hahmottuvat. Raymond ja Fox osoittavat kiistattomasti, että ilmaistyyppit asettuvat sekventiaalisesti hyvin erilaisiin ympäristöihin: molemmat indeksoivat ongelmattomuutta, mutta *No hay problema* asettuu konteksteihin, joissa puhuja minimoi itse aloittamaansa toimintaa, kun *ningún* taas esiintyy emfaattisemmissä konteksteissa, reaktionä vastaanottajalle, joka on esittänyt huolensa jostakin aiemmin esiintulleesta asiasta ja jolle täytyy vakuutella asian ongelmattomuutta. Tutkijat korostavatkin useassa kohdin löydöksiään morfosyntaksin ja keskustelun jäsenyisyyden hienovireisestä suhteesta. Analyysi vakuuttaa, mutta havainto morfosyntaksin ja vuorovaihtuksen jäsenyisyyden suhteesta ei yllätä suomalaista keskusteluntutkimusta tuntevaa – yllättävää sen sijaan on se, että tämän yhteyden tutkiminen esitetään uutena avauksena.

Leelo Keevallikin artikkeli kritisoi perinteisen kielentutkimuksen tapaa erottaa kielen rakenteet niistä laajemmista kehollisista keinoista, joilla ihmiset osallistuvat merkitysten tuottamiseen. Keevallik tarkastelee NP:itä multimodaalisina, syntaktis-kehollisina konstruktioina sellaisissa tanssituntien opetustilanteissa, joissa opettajat antavat osallistujille ohjeita. Aineistoissa puhutaan ruotsia, englantia ja viroa, ja tutkittavina ovat tilanteet, joissa puhuja aloittaa NP:n jollakin kielellisellä elementillä (esim. artikkelin tai demonstratiivin ja adjektiivin yhdistelmällä) ja täydentää sitä kehollisesti siten, että kielellis-kehollisen toiminnan kautta muodostuu tunnistettavissa oleva rakenne, johon osallistujat orientoituvat

ymmärrettävänä, ”valmiina” yksikkönä. Tutkimus näyttää riemastuttavasti, miten täysin uusia puolia vuorovaikutusaineis-
tojen analyysi voi tuoda NP:n kaltaisten kategorioiden tarkasteluun.

NP garrwassa, besemahissa ja maassa

Kokoelman toisessa osassa analysoidaan yhtäältä sellaisia suuria kieliä kuin mandariiniikiinaa ja japania mutta toisaalta kolmea vähän kuvattua kieltä, garrwaa, besemahia ja maata. Jakson aloittava Ilana Mushinin artikkeli käsittelee Australiassa puhuttua garrwaa. Siinä missä monien kielten NP:n järjestys on jokseenkin vakaa esimerkiksi samaviitteisen demonstratiivin ja substantiivin suhteen (esim. *tuo hattu*), garrwassa näiden järjestys voi vaihdella eikä niiden tarvitse esiintyä samassa prosodisessa yksikössä. Typologisesti garrwaa ei olekaan pidetty keskeisesti NP:illä vaan appositio-
maisilla konstruktiolla operoivana kiele-
nä (Louagie & Verstraete 2016). Mushin osoittaa kiinnostavasti, miten tutkittujen lausekkeiden rakentuminen voidaan selittää vuorovaikutuksen etenemisestä käsin: NP-käytöt asettuvat sujuvasti eteneviin keskustelun kohtiin, siinä missä appositio-
maisiksi konstruktioita asettuvat esimerkiksi topiikin aloituksiin, keskustelun lopetuksiin ja korjausjaksoihin.

Bradley McDonnellin artikkelissa tarkastellaan Sumatralla puhuttavaa besemahia ja siinä tavattua relatiivilauseetta muistuttavaa rakennetyyppiä, joka seuraa semanttisesti ”kevyttä” pääsanaa. McDonnellin mukaan konstruktioiden pääsanana semanttinen haalistuneisuus ja se, että relatiivilause hahmotetaan konstruktion osaksi ensisijaisesti pragmaattisin eikä syntaktisin perustein, mahdollistaa rakenteen käyttämisen mitä erilaisimpiin vuorovaikutustehtäviin. Doris Paynen tutkimus Keniassa ja Tansaniassa puhuttavasta maan (maasain) kielestä taas haastaa koko NP-kategorian keskeisyyden

maan kuvauksessa. Maassa ei Paynen mukaan ole kieliopillisen tutkimuksen perinteisesti kuvaamaa selvää NP-kategoriaa, mikä johtuu itse substantiivin kategorian häilyvistä tulkinnoista ja NP:n sisäisen järjestyksen suuresta variaatiosta. Maan diskurssin ja syntaksin kuvauksen kannalta keskeinen on sen sijaan DP (engl. *determined phrase*): jotta ilmaus voi toimia argumenttifunktiossa, sen on liitettävä determinoivaan tarkenneainekseen.

Kiinan kimppuuntuvat NP:t ja japanin ”NP:t”

Hongyin Taon kiinankielistä vuorovaikutusta käsittelevässä artikkelissa tutkittavana ovat kontekstit, joissa NP:t kasautuvat yhteen puhujan omassa vuorossa tai eri puhujien vuoroissa ilman merkintää NP:iden keskinäisestä syntaktisesta suhteesta. Tao löytää viisi eri funktioissa toimivaa NP-ryhmittymää, jotka liittyvät kirjoittajan mukaan korosteisesti ”positiivisiksi” hahmottuviin keskustelun jaksoihin: ketjuuntuvat NP:t asettuvat toimintoihin, joilla säädellään yhteishuomiota, identifioidaan referenttejä tai osoitetaan samalinjaisuutta osallistujien kesken. Tutkimus kytkeytyy esimerkiksi Helasvuon vapaista NP:istä esittämiin huomioihin sikäli, että Tao korostaa, miten NP:illä voi olla vakiintuneita esiintymispaikkoja osana sellaisia vuorovaikutuksissa emergoivia rakenteita, jotka eivät ole lauseita.

Kokoelman ohjelmallisin artikkeli on Onon ja Thompsonin tutkimus NP:n kategoriasta japaninkielisissä arkikeskusteluissa. Artikkelin aluksi tutkijat kritisoi-
vat typologioiden esittämiä keksittyjä esimerkkejä japanin kauniista, moniosaisista NP:istä; omasta aineistoistaan Ono ja Thompson eivät tällaisia juuri löydä. He tarkastelevat japanin semanttisia, sija- ja topiikkipartikkeleja, joiden on sanottu indeksoivan syntaktista argumenttiutta ja olevan yksi NP:n keskeiskriteereistä. Tällaisia käytetään aineistossa vain 37

prosentissa tutkituista potentiaalisista NP:istä. Kirjoittajat tarkastelevat myös substantiivien saamia määritteitä, joiden esiintymistä on sitäkin pidetty keskeisenä NP:n kriteerinä. Vain 22 % NP:istä saa määritteitä, ja vain kahdella prosentilla aineiston tapauksista on molemmat japanin NP:ille tyypillisesti mainitut kriteerit. Japanin vuorovaikutusaineistossa esiintyvät ”NP:t” eivät toisin sanoen toimi aiemman tutkimuksen identifioimina NP:inä; myös klassisia NP:itä esiintyy, mutta ne ovat aineistossa marginaalisessa asemassa. Ono ja Thompson korostavatkin, että tällaisten löydösten takia NP:n asemaa itsestään selvänä, teoreettisena konstruktina pitää kyseenalaistaa ja tutkia NP:tä – tai sitä eri tavoin muistuttavia rakenteita – osana vuorovaikutuksen kielioppia, osallistujien toiminnan kautta.

Lopuksi

Sandra Thompson on korostanut tutkimuksissaan läpi vuosikymmenien kieliopin emergenttiä luonnetta: sitä, miten kielioppi on toistuvien kielenkäyttötilanteiden muovaamaa ja alati muokkautuvaa. Yhteistyö Onon kanssa on tuottanut monia tutkimuksia, joissa kielentutkijoiden silmissä itsestään selvinä pidettyjä kieliopin kategorioita on kyseenalaistettu, ja nyt vuorossa on NP. On myönnettävä, että vaikka suhtaudun myötämielisesti tai suorastaan innostuneesti tällaiseen tutkimusasetelmaan, jossa perinteisiä syntaktisia kategorioita kyseenalaistetaan vuorovaikutuslingvistiikan menetelmin, nielaisin alkuun kokoelman äärellä kahdesti. NP:n kritiikki meni syvälle, tiedostamattomiinkin oletuksiin sellaisista kielen rakenneyksiköistä, joita ei ”voi” kyseenalaistaa.

Ono ja Thompson ja koko kirjoittajakunta onnistuvat kuitenkin tavoitteessaan: kieli kieleltä ja aineisto aineistolta he näyttävät, miten NP:n kriteerin määrittäminen on kaikkea muuta kuin yksinkertaista. Silloinkin, kun vuorovai-

kutusaineiston pohjalta voidaan todeta kielessä olevan suhteellisen kiinteä NP, vuorovaikutusaineiston analyysi paljastaa käyttöjä, joita aiempi tutkimus ei ole tavoittanut. Vaikka kokoelmaa voisi kritisoida esimerkiksi sen sisäisen koherenssein puutteesta, tähän ei lopulta artikkeleja lukiessa juuri kiinnitä huomiota. Kokoelman päätavoite ei ole tarjota lukijalle uutta, yhtenäistä NP:n kuvauksen mallia. Sen pyrkimys on enemmän purkaa yhtenäisyyden illuusio ja tehdä näkyväksi niitä yksittäisten kieltenkin kohdalla monimutkaisia, eri rakennetyyppeihin eri tavoin limittyviä kieliopillisia, semanttisia ja diskurssitekijöitä, jotka vaikuttavat NP:iden emergoitumiseen osana keskustelun muuntuvaa kontekstia.

Laura Visapää
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, JAAKKO 1999: Mitä tarkoittaa *se, että?* *Se*-pronominista subjektina ja objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä. – *Virittäjä* 103 (1) s. 25–51.
- LOUAGIE, DANA – VERSTRAETE, JEAN-CHRISTOPHE 2016: Noun phrase constituency in Australian languages. A typological study. – *Linguistic Typology* 20 (1) s. 25–80.
- SIRO, PAAVO 1968: Suomen kielen *että*-lauseen ongelmasta. – *Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 173.1968* s. 203–205. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 145. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Palasista syntyvä sommitelma

Arja Nurmi, Saija Isomaa & Päivi Pahta
(toim.): *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki. Näkökulmina valta, periferia ja arki*. Tietolipas 263. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019. 334 s. ISBN 978-951-858-132-4.

Arja Nurmen, Saija Isomaan ja Päivi Pahdan toimittama tutkimusantologia *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki: Näkökulmina valta, periferia ja arki* lähestyy monikielisuuden ja -kulttuurisuuden kysymyksiä kolmen tieteenalan näkökulmasta: kielentutkimuksen, kirjallisuudentutkimuksen ja käännöstieteen. Suurin osa artikkeleista liittyy Suomen kulttuuriseen ja kielelliseen tilanteeseen, muutamien fokus on laajemmissa yleisesityksissä tai jossakin erityiskysymyksessä. Kirjoittajista yhdeksän on Tampereen ja kolme Turun yliopiston tutkijoita, ja Helsingin ja Tukholman yliopistoista sekä Linnéyliopistosta on kustakin yksi tutkija.¹

Teos on jaettu neljään temaattiseen kokonaisuuteen: ”Kielipolitiikka ja enemmistön valta”, ”Monikielisuuden ja kääntämisen käytäntöjä historiassa”, ”Monikielisyys ja tasa-arvo kouluissa ja perheissä” sekä ”Kielet, identiteetti ja valta kirjallisuusinstituutiossa”. Artikkeleita yhdistäväksi säikeiksi on valittu vallan, periferian ja arjen teemat.

Kielet ja valtarakenteet

Johdantoluvussa ”Näkökulmia kielten ja kirjallisuuksien mosaiikkiin” teoksen toimittajat luovat hyvän ja selkeän yleiskatsauksen teoksen aihepiireihin eli kielten ja kirjallisuuden moninaisuuden, kielilainsäädännön ja monikielisyys-

1. Professori Sari Kivistön esittely puuttuu kirjoittajaluettelosta.

den kysymyksiin sekä kirjallisen kentän valtarakenteisiin. Näin monialaisia teemoja käsittelevissä artikkelikokoelmissa joudutaan aina pohtimaan, mitkä yleiset asiat kuuluvat johdantoon ja mitkä puolestaan asettuvat luontevammin yksittäisiin artikkeleihin. Nyt Suomen nykyistä kielitilannetta esitellään jonkin verran johdannossa ja perusteellisemmin myöhemmänä Sirkku Latomaan artikkelissa. Laajempi peruskatsaus Suomen kielelliseen kirjoon olisi kuitenkin puolustanut paikkaansa myös johdannossa. Kielten ja kirjallisuuksien moninaisuuden kannalta keskeisistä käsitteistä selitetään johdannossa *koodinvaihto* sekä merkitysneuvottelu eli *mediaatio*, mutta kaksi- ja monikielisuuden peruskäsitteisiin paneudutaan varsinaisesti vasta Latomaan ja Olga Nenosen artikkeleissa (osio III).

Antologian ensimmäisen osion ”Kielipolitiikka ja enemmistön valta” aloittaa kokoelman laajin artikkeli, Jukka Havun ”Kielipolitiikka – valtion vai identiteetin tukijalka?”, jonka ydinteemana on kielten ja nationalismin suhde konfliktitilanteissa. Romaanisten kielten asiantuntijana Havu paneutuu yksityiskohtaisimmin Ranskan kielitilanteen kehitykseen ja katalaanin asemaan, mutta yhtä lailla tulevat esitellyiksi unkarin asema Transilvaniassa ja ukrainan kielen tilanne. Euroopan jälkeen Havu etenee käsittelemään Afrikkaa ja Aasiaa, ja oman alalukunsa saa esimerkiksi Bangladeshin kielitilanne.

Havun asiantunteva ja yleissivistävä kokonaisesitys kielestä politiikan välineenä luo tarpeellista kehystä koko antologialle. Ansiokkaaseen kokonaisuuteen olisi toivonut tarkempaa luotausta myös Venäjän kielipolitiikkaan ja sen vaikutukseen uralilaisten kielten ja muiden Venäjällä puhuttavien vähemmistökielten paikoin tukalaan asemaan. Myös niin

sanottujen pienten kielten tilanteen ja tulevaisuuden Havu ohittaa varsin lyhyellä alaluvulla.²

Heidi Grönstrand, Rolf Kauranen, Olli Löytty ja Kukku Melkas tarkastelevat artikkelissaan ”Monikielisyys ja kielellinen moninaisuus Suomen kirjallisuudessa” tapausesimerkkien kautta kirjallisuuden suhdetta hallinnollisiin rakenteisiin, tässä tapauksessa kirjailijajärjestöihin, joiden pääsyvaatimuksia Suomessa ovat toisaalta suomen, toisaalta ruotsin kieli. He lähestyvät kirjallisuutta järjestelmänä, jota valtasuhteiden verkostot säätelevät.

Kirjallisuuden monikielisyys on Grönstrandin, Kaurasen, Löytyn ja Melkkaan mukaan valtakysymys ja kamppailujen kohde. Suomessa esimerkiksi arabiaksi kirjoittava kirjailija kiinnittyy yhtä aikaa useisiin viitekehyksiin: Hänen teoksensa asettuvat yhtäältä osaksi maailmanlaajuista arabiankielistä kirjallisuutta ja toisaalta osaksi ei-suomenkielistä mutta Suomessa kirjoitettua ja ehkä myös suomalaista elämää ja yhteiskuntaa kuvaavaa kirjallisuutta. Jos ja kun teos käännetään arabiasta suomeksi, siitä tulee osa suomalaista käännöskirjallisuutta, ja niin edelleen. Jotkut kirjailijat – esimerkiksi voi nostaa Emmi Itärannan – kirjoittavat itse teoksensa kahdella kielellä. Monimuotoisissa tilanteissa onkin hyödytöntä tehdä joko–tai-luokitteluja sen suhteen, kuka tai mikä mihinkin kuuluu. Monikielisyys tarkoittaa jo määritelmällisesti sitä, että puhuja tai kirjoittaja asettuu eri kielten leikkauspisteisiin ja rajapinnoille vaikuttuen ja vaikuttaen monissa kehyksissä yhtä aikaa.

Arja Nurmen aiheena ovat monikieliset käytänteet kirjoitetuissa teksteissä. Hän esittelee kattavasti monikielisuuden funktioita teksteissä sekä mo-

nikielisten tekstien kääntämisen kysymyksiä. Lopuksi hän havainnollistaa aiheettaan tapaustutkimuksella Laurence Sternin *Tristram Shandy* -romaanista ja Kersti Juvan siitä laatimasta suomennoksesta. Monikielinen, genreillä ja typografialla leikittelevä *Tristram Shandy* on ollut erityisen vaikea käännettävä siksi, että 1700-luvun aikalaislukijoiden ja nykysuomalaisten koulutus- ja kieliopija ovat hyvin erilaiset. Nurmi käy läpi ratkaisuja, joita Sterne on käyttänyt alkuteoksen erikielisten osien kääntämisessä tai kääntämättä jättämisessä, ja analysoi Juvan tekemiä ratkaisuja samoissa kohdin. Juvan tinkimätön, sekä lähtötekstille että käännökselle oikeutta tekevä kääntäjäntyyö käy havainnollisesti ilmi näistäkin esimerkeistä.

Monikielisyden historiaa

Teoksen toisessa osiossa ”Monikielisyden ja kääntämisen käytäntöjä historiassa” paneudutaan kiinnostavasti Tampereen historialliseen monikielisyteen. Jukka Tyrkkö kuvaa artikkelissaan ”Lasi-katto ja lasilattia: Monikielisyden dynamiikkaa 1800-luvun Tampereella” englanninkielisten ja myöhemmin muistakin Euroopan maista saapuneiden vierastyöläisten ja erityisosaajien kiinteää yhteisöä skotlantilaisen James Finlaysonin tehtaalla 1820-luvulta lähtien. Ajan sanomalehti- ja asiakirja-aineistoa tutkimalla Tyrkkö havaitsee, että vierastyöläiset asuivat Suomessa usein vain joitakin vuosia ja muodostivat monikielisiä, suomenkielisistä melko erillisiä pienois-yhteisöjään. Tyrkkö mainitsee esimerkkinä, että jos perheiden tyttäret avioituivat Suomeen, se tapahtui lähinnä ruotsinkielisiin perheisiin, ja vaimot alkoivat uusissa perheissään nopeasti käyttää etunimestään ruotsinkielistä muotoa. Näissä muualta muuttaneiden mutta Suomeen asettuneiden henkilöiden kielissä riittäisi tutkittavaa. Millaisia olivat englantilais-

2. Johdannossa toimittajat kutsuvat suomea ”pieneksi kieleksi”, mikä on usein toistettu harhakäsitys. Maailman kielikartalla suomi kuuluu hie-man yllättäen suurten ja elinvoimaisten kielten joukkoon (ks. esim. Karlsson 2000).

perheiden Suomessa syntyneiden lasten kieliresurssit? Entä Suomeen avoimituneiden tai muista syistä tänne jääneiden arjen kielikäytännöt? Suljetuissa kieliyhteisöissä perheiden piikoina ja lastenhoitajina toimineet suomen- ja ruotsinkieliset apulaiset loivat usein edellytykset yhteisöjen lasten monikielisuudelle. Aihetta käsittelee Marika Tandefelt artikkelissaan (2002), joka sisältyy hänen toimittamaansa tutkimusantologiaan *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Viipuri, jonka monikielisuutta ja kieliryhmien vuorovaikutusta teoksessa tarkastellaan, olisi-kin kiinnostava vertailukohta Tampereen 1800-luvun kieliyhteisöille. Laajemmat kehukset Tampereen monikielisyys saisi myös sen peilaamisesta Baltian kielitilanteeseen 1800-luvulla ja aiemmin (ks. Lukas toim. 2021).

Kaisa Koskinen jatkaa Tampereen kielitilanteen käsittelyä artikkelissaan ”Translatorisuus dynaamisen kielipolitiikan välineenä Tampereen kunnallishallinnossa 1870–1880-luvuilla”. Koskinen perehtyy hallinnon monikielisyysnäkökulmaan eli siihen, miten kääntämisen ja tulkkauksen strategiat näkyvät Tampereen kaupunginvaltuuston kokouspöytäkirjoissa. Hänen tutkimanaan aikana suomi syrjäytti vähitellen ruotsin valtuustotoiminnan valtakielenä. Koskisen lähtökohtana on, että aina kun päätetään tavoista menetellä kielten moninaisuuden kanssa, tehdään kielipolitiikkaa.

Sekä Tyrkkö että Koskinen toteavat 1800-luvun monikielisuudesta puhuesaan, että venäjän kieli ei saavuttanut koskaan merkittävää asemaa Suomessa eikä sitä missään vaiheessa omaksuttu laajalti. Tämä pitää tietysti paikkansa Suomen kokonaisuudessa, mutta suuret alueelliset erot venäjän kielen aseman ja merkityksen kannalta olisi myös hyvä tuoda esiin. Karjalankannaksella ja 1700-luvulta lähtien Venäjän keisarikuntaan kuuluneella niin sanotun Vanhan Suomen alueella ve-

näjä oli tärkeä kieli, jota tarvittiin muun muassa Pietarin kauppasuhteissa.³

Monikielisyys koulutuksessa

Koulua ja koulutusta käsittelevään kolmanteen osioon sisältyvät Sirkku Latomaan, Olga Nenosen ja Marja Kivilehdon artikkelit. Latomaa selvittää, miten sosiolingvistiikassa ja kielenoppimisen tutkimuksessa vahvistunut niin sanottu monikielisuuden käänne ja kielelliset vähemmistöryhmät näkyvät peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa 1980-luvulta 2010-luvulle. Hän nostaa myös esiin linjanvedon hylätä *muunkielisen* ja *vieraskielisen* käsitteet ja käyttää niiden sijaan käsitettä *monikielinen* huolimatta siitä, että termi on kaksisym- märteinen. Monikielinen on perinteisen määritelmän mukaan ollut henkilö, joka puhuu useita kieliä, mutta nykyisin ajatellaan, että jokainen samankin kielen eri varieteetteja, rekistereitä ja murteita hallitseva on monikielinen. Latomaa huomauttaa, että kun toiseuttavat *vieras-* ja *muunkielisen* käsitteet on jätetty käytöstä, myös *maahanmuuttajataustaiset oppilaat* ovat vaihtuneet *monikieliseksi oppilaiksi*. Käsitteen *kielitaidoton* sijaan onkin syytä puhua *kehittyvästä kielitaidosta*, ja kielitietoisuuden käsite läpäisee nykyiset opetussuunnitelmat.

Nenonen tarkastelee suomenvenäläisten kielivalintoja ja kaksikielisuuden erityispiirteitä. Hän luo katsauksen kaksikielisuuden tutkimukseen ja nostaa esiin tärkeän käytännön näkökulman: koulu- maailmassa kaksikielisuuden ja kehittyvän kielitaidon piirteet saatetaan yhä edelleen tulkita kielellisen kehityksen häi-

3. Olga Nenonen esittää osiossa III olevassa artikkelissaan lyhyen historiallisen katsauksen venäjänkielisiin Suomessa, mutta siinä tarkastellaan asiaa venäjää äidinkielenään puhuvien näkökulmasta eikä puututa suomen- tai ruotsinkielisten tietyillä alueilla hyödylliseen, monissa ammateissa jopa välttämättömään venäjätaitoon.

riöiksi, jolloin väärä diagnoosi voi ohjata lapsen erityisopetuksen piiriin tarvittavan kielellisen tuen sijaan.

Oppikirjatutkimuksen alaan liittyy Kivilehdon artikkeli, jossa pohditaan, miten koulutuksellinen tasa-arvo toteutuu suomesta ruotsiksi käännettyissä historian oppikirjoissa. Historian opetuksen päämääränä on kehittää oppilaiden historiatietoisuutta ja historian tekstintaitoja sekä tukea heidän identiteettinsä rakentumista. Tämän vuoksi ei ole yhdentekevää, minkälaisia toimijoita ja ihmisryhmiä historian oppikirjoissa nostetaan esiin ja kenellä on kirjoissa aktiivisen yhteiskunnallisen toimijan rooli. Alun perin suomeksi kirjoitetuista oppikirjoista ei juuri löydy nimenomaan suomenruotsalaista identiteettiä tukevaa aineistoa; toisaalta ruotsiksi kirjoitetuissa kirjoissa tuetaan ruotsalaista, ei niinkään suomenruotsalaista identiteettiä. Kivilehto tuo myös tarkkojen kielellisten esimerkkien avulla esiin, että historiatietoisuus välittyy ruotsiksi käännetyistä oppikirjoista joskus huomattavasti enemmän kuin alkuperäisistä suomenkielisistä: keronnallisuutta luovia elementtejä ja esimerkiksi ilmaisuvoimaisia adjektiiveja on saatettu jättää pois ruotsinkielisestä käännöksestä. Kivilehdon esiin nostama vähemmistöjen näkökulma historian oppikirjoissa on muutoinkin ajankohtainen ja tärkeä. Yhä edelleen historian oppikirjoista joko puuttuu tai on vain niukasti edustettuna esimerkiksi inkeriläisten, saamelaisten ja romanien näkökulma; karjalaisen siirtoväen osuutta oppikirjoissa esittelee tuoreessa artikkelissaan Eemeli Hakoköngäs (2021).

Kirjallisuuden monikielisyys

Teoksen neljäs osio keskittyy kirjallisuuteen. Siihen sisältyvät Hanna Mattilan, Sari Kivistön ja Leena Eilitän artikkelit, mutta kirjallisuutta käsitellään teoksessa jo aiemmin sekä Nurmen että Grönstran-

din, Kaurasen, Löytyn ja Melkkaan artikkeleissa osiossa I.

Mattila esittelee artikkelissaan ”Saamelaisuuden kuvaukset saamelaisessa nykyrunoudessa” saamelaisrunoutta Suomen, Ruotsin ja Norjan alueilla Saamenmaassa. Mattilan mukaan suhde luontoon, saamen kieleen ja saamelaisuuteen on yhä edelleen saamelaisrunouden keskeisiä aiheita, vaikka uusina murtumina mukaan on tullut myös yhteisöjen sisäisten ristiriitojen käsittelyä sekä urbaanin saamelaisuuden tunteja. Ympäristöteemat ovat kuuluneet saamelaiseen runouteen aina. Myös Mattila osallistuu aiemmin teoksessa *Latomaan*, Nenosen ja Kivilehdon artikkeleissa käytyyn pedagogiseen keskusteluun huomauttaessaan, että omakielinen kaunokirjallisuus on tärkeää oppimateriaalia saamen kielen ja kirjallisuuden opetuksessa. Kirjallisuuden käytön kehittäminen ja lisääminen kaikessa oman äidinkielen opetuksessa onkin koulumaailmamme uusia haasteita.

Artikkelissaan ”Nykylatinaa ja latina-entusiasteja eli miten kuollutta kieltä voi elvyttää” Kivistö käsittelee latinaksi kääntämistä 1900- ja 2000-luvuilla. Hän kysyy, voiko latina vanhana auktoriteettien kielenä palvella tuoretta kielellistä kekseliäisyyttä ja herätä uudelleen henkiin kokeilujen myötä. Kivistö myös esittelee monisuuntaisen kääntämisen kirjallisen luomisen strategiana: esimerkiksi jo John Milton käänsi omia runojaan ensin latinaksi ja sitten takaisin englantiin. Latinan avulla runouteen voidaan luoda toisaalta arkaaista tuntua, toisaalta huumoria. Runoilmaisuun saadaan leikillisyyttä esimerkiksi silloin, kun antiikin runouden käännöksiä tehdään äänneasun, ei semantiikan perusteella; esimerkiksi *Catulluksen säe ”Minister vetuli puer Falerni”* kääntyi Zukofskyn kynällä muotoon ”*Minister wet to lee, pour the Falernian*”. Kun siirretään äänneasuja, ei merkityksiä, lukija tulee tietoiseksi kielestä akustisena mediumina.

Artikkelinsa loppuosassa Kivistö fokusoi haikujen latinantamiseen. Hänen runoesimerkkejään ja niiden tulkintoja on ilo lukea, niin kiinnostavasti hän asettaa runoja laajoihin konteksteihin ja pohjaa kääntämisen sekä kielellä leikkimisen yleisiä teoreettisia kysymyksiä. Latinan käytöstä runouden kielenä Kivistö toteaa, että se voi yhtä lailla sulkea joitakin lukijoita ulos kuin sitoa käyttäjiään ja osaa- jiaan yhteisölliseen lukukokemukseen.

Eilitän katsaus maailmankirjallisuuden käsitteeseen 1800-luvulta 2000-luvulle luo laajaa näkökulmaa siihen, miten kirjallisuutta on ymmärretty globaalissa kontekstissa. Eilitä osoittaa, miten Goethen kirjoituksista lähtenyt, saksalaiseen kulttuuripiiriin ankkuroitunut ”Weltliteratur”-ajattelu on muuttunut meidän aikamme anglosaksiseksi ”world literature”-näkökulmaksi. Anglosaksisuus on asettunut sekä kielellisen että kulttuurisen länsimaisen maailmankuvan kyseenalais- tamattomaan keskiöön, ja samalla Goethelle keskeinen kääntäjän työn arvostus on painunut taaemmas. Se, että monikielisestä vuorovaikutuksesta siirrytään yksikieliseen englanninkieliseen kommunikointiin, näyttäytyy nykymaailmassa usein ongelmattomana. Eilitän artikke- lissa korostuu kuitenkin monikielisyys: yksittäisen kielialueen kirjallisuutta on syytä lukea paitsi sen omassa myös suu- rassa monikielisessä viitekehyksessä ja samalla suhteuttaa sitä muiden maiden kirjallisuustraditioihin. Lukeminen monilla alkukielillä sekä toisaalta ammatti- taitoisten kääntäjien panos ovat tärkeitä tässä prosessissa.

Lopuksi

Kokonaisuutena *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki* on antoisa ja lukijansa palkit- seva teos. Kielen ja kirjallisuuden aihepii- rejä on usein hedelmällistä tarkastella yh- dessä, monitieteisesti, ja tässä antologiassa käännöstiede on luonteva ja tarpeellinen

kolmas keskustelukumppani. Kuten anto- logioissa usein käy, kokonaisuutta yhdis- täväksi punaiseksi langaksi valitut vallan, periferian ja arjen teemat näkyvät toisissa artikkeleissa vahvemmin, toisissa him- meämmin. Aiheiden ja teemojen tietty laveus voidaan toisaalta nähdä monipuo- lisuutena ja moniaalle ulottuvuutena, ja antologian teksteillä on varmasti käyt- töä kaikkien hyödynnettyjen tutkimus- alojen lisäksi esimerkiksi opettajankou- lutuksessa. Kirjan nimeen upotettu ja läpi johdannon kuljetettu mosaiikkimetafora toteutuu, kun teoksen pienet ja irrallisi- takin tuntuvat osaset hahmottuvat ko- konaisuutena katsoen johdonmukaiseksi kuvaksi. Jokaisesta kirjan artikkelista olisi innostavaa jatkaa keskustelua kirjoittajien kanssa, mikä on aina hyvä merkki.

SATU GRÜNTHAL
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on äidinkielen ja kirjallisuuden didaktiikan yliopistonlehtori Helsingin yliopis- ton kasvatustieteellisessä tiedekunnassa sekä kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin ja Turun yliopistossa.

Lähteet

HAKOKÖNGÄS, EEMELI 2021: Karjalan evakot Suomen historian oppikirjois- sa. Kolme näkökulmaa 1940-luvulta 2010-luvulle. – Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.), *Diaspo- ran Viipuri. Muistojen kaupunki sotien jälkeen* s. 179–201. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsin- ki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuus- seura.

KARLSSON, FRED 2000: Maailman kieli- tilanne, englannin kieli ja USA:n hege- monia. – Päivi Heino & Harri Wester- marck (toim.), *Studia Generalia. Suomi EU:n puheenjohtajana, suomi Euroopan kielenä* s. 69–87. Helsinki: Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikun- ta. <http://www.ling.helsinki.fi/~fkarlss/>

jyranki.pdf.

LUKAS, LIINA (toim.) 2021: *Balti kirja-kulttuuri ajalugu I. Keskused ja kandjad*. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus.

TANDEFELT, MARIKA 2002: *Rothe-Wahlska*. – Marika Tandefelt (toim.), *Viborgs fyra språk under sju sekel* s. 167–233. Helsingfors: Schildts.

Niitä näitä niitelmiä

Ville Eloranta & Lotta Jalava: *Sana sanasta. Suomen kielen jäljillä*. Helsinki: Tammi 2021. 286 s. ISBN 978-952-04-2676-7.

Arvostelun otsikko on lainattu Wolmari Kilpisen vuonna 1889 julkaisemasta, suomen kieltä koskevasta kirjoituskokoelmasta, tosin nykyortografian mukaan kirjoitettuna. Se tuli etsimättä mieleen, kun selailin Ville Elorannan ja Lotta Jalavan uutta kirjaa, johon on koottu joukko kolumnin tapaisia lyhyitä kirjoitelmia suomen kieltä ja etenkin sen sanaston historiaa käsittelevistä teemoista.

Kirjan otsikko *Sana sanasta* on lainattu joko Y. H. Toivosen samannimisestä artikkelikokoelmasta, vanhasta suomalaisesta sananparresta, useana painoksena ilmestyneestä viestinnän oppikirjasta, uskonnollisesta elämäntaito-oppaasta, Kotuksen kieliblogista tai sitten jostakin muusta teoksesta, jossa samaa otsikkoa on käytetty jo aiemmin. Lainaa voi epäillä siksi, että myös kirjan lukujen otsikoista monet ovat muualta lainattuja tai ainakin mukailtuja. Sitaatteja laulujen sanoista ovat esimerkiksi ”Väliaikaista kaikki on vain” ja ”Kappas vaan, Minttu sekä Ville”. Mukailun otsikon esikuva voi olla esimerkiksi jonkun julkisuuden henkilön tunnettu lausahdus (”Tavataan Kinnarin orsilla!”), rukouksen säe (”Pyhitetty olkoon sukunimesi”), julkaisun nimi (”Kansa etymologioi, sanat kertovat”), mainosfraasi (”Lisää vain johdin”) tai sananlasku (”Rakkaalla nimellä on monta lasta”). Otsikoilla on varmaan tavoiteltu huumoria, jonka

avulla suurelle yleisölle suunnattu kirja on kytketty ennestään tuttuihin kieliasioihin. Tässä arviossa jatkan samalla linjalla.

Pää määrää määränpään

Teoksen alussa ei ole alkusanoja eikä muutakaan osviittaa lukijalle siitä, mitä tuleman pitää ja missä järjestyksessä. Päälukujen alussa on pieni johdatus kyseisen luvun sisältöön, mutta koko teoksen jäsenitys selviää parhaiten sisällysluettelosta, jota täytyy tulkita kielitieteellisten silmälasien läpi.

Ensimmäisessä luvussa käsitellään merkityksen muutoksia, usein konkreettisesta abstraktiin, ja alkuperäisen merkityksen hämärtymistä. Toisessa luvussa tarkastellaan uralilaiseen kielikuntaan kuuluvia kieliä ja niiden eriytymistä sekä tutkitaan suomen kielen ja sen esimuotojen kehitysvaiheita ja kehitykseen vaikuttaneita tekijöitä. Kolmannen luvun sisältönä ovat eri-ikäiset lainasanat, ja neljännessä selvitellään äänne muutosten vaikutusta sanojen äännerakenteeseen ja taivutukseen. Viides luku on katsaus etymologian tutkimustilanteeseen, ja muihin verrattuna se on tynkä: tekstiä on vain seitsemän sivua, kun koko kirjassa luettavaa on kaikkiaan 269 sivun verran. Vaikka kirjan nimi viittaa lähinnä sanastontutkimukseen, esillä on myös kielen muiden tasojen asioita, esimerkiksi äännehistorian, muoto-opin ja syntaksin yksityiskohtia.

Kirjoittajien omat erikoisalut ovat varsin erilaiset. Ville Eloranta on toimittaja,

joka katselee suomen kieltä lähinnä nyky-suomen ja kielenhuollon näkökulmasta. Lotta Jalava on uralilaisten kielten tutkija, jonka omaa erikoisalaa ovat Siperian kielet. Tutkimustausta näkyy esimerkiksi viittauksissa äännehistorian ja etymologian tutkijapiireissä käytävään ajankoh-taiseen keskusteluun ja ratkaisuaan odot-taviin kiistakysymyksiin.

Jalava olisi voinut tuoda rohkeam-minkin esiin omaa erikoistietämystään suomen etäisimmistä sukukielistä ja niiden edustamasta kulttuurista. Suoma-laisten kielellisten esi-isien maahantu-loon ja taustaan liittyvä kädenvääntö on kielestä kiinnostuneille maallikoille ja suomen kielen ammattilaisille muuten-kin tuttua monista yleistajuisista aika-kaus- ja sanomalehtiartikkeleista, mutta ajantasainen tietämys Siperiassa puhutta-vista etäsukukielistä ei ole välttämättä ko-vinkaan syvällistä. Kantauralilaisen kieli-perinnön merkitys tulee kirjassa kyllä esiin periaatteen tasolla, mutta substans-sia on vähemmän. Esimerkiksi kohdassa, jossa käsitellään kantasuomen duaalia (s. 244), olisi ollut mahdollista antaa konkreettisia esimerkkejä etäisimpien sukukielten vastaavasta kategoriasta. Tut-kijan oma kannanotto lienee joka tapauk-sessa se, että mansin ja hantin päämurteet (s. 81) on lueteltu erikseen ikään kuin ne olisivat erillisiä kieliä asiaa sen kummem-min kommentoimatta.

Jonnet ei muista

Kirjan takakannessa teosta on luonneh-dittu viihdyttäväksi tietokirjaksi suomen kielen juurista ja kehityksestä, ja siinä lu-vataan kertoa kielen tarina kokoamalla yhteen uusinta tutkimustietoa. Yhtenäisen tarinan rakentaminen tarjolla olevista aineksista jää kuitenkin lukijan omaksi tehtäväksi. Sisäiset viitteet olisivat hel-pottaneet asioiden yhdistelemistä, mutta sellaisia ei kirjassa ole käytetty. Krono-logisesti etenevää esitystä kaipaavan kan-

nattaa etsiä käsiinsä Lari Kotilaisen muu-tama vuosi sitten julkaisema kirja *Kielen elämä* (2016), jossa on reippain ottein kuvattu suomen kielen monituhattuinen kehityshistoria aikajärjestyksessä.

Panostus uusimman tutkimustiedon esittelyyn näkyy teoksen lähdeluettelosta sillä tavoin, että tekijät tukeutuvat lähinnä oman ikäpolvensa tutkijoiden julkaisuihin ja usein myös julkaisemattomiin käsi-kirjoituksiin. On tietysti hyvä tuoda esiin nuoremman polven tutkijoita, mutta var-sinkin maallikkolukijoita olisi hyvä muis-tuttaa myös siitä, että kumulatiivisuus kuuluu tieteenteon perusluonteeseen. Heti ensimmäisestä pääluvusta voi havaita, että suuri osa käsitellyistä esimerkkitapauksista on kielitieteen vakiokalustoa, joka on kymmenien vuosien ajan kiertä-nyt yleisesityksestä ja oppikirjasta toiseen. Esimerkit ovat kyllä sinänsä hyviä ja kiin-nostavia, ja uuttakin on joukossa, esimerkiksi hauskoja esimerkkejä karjalan kie-len uudissanoista (s. 94). Joka tapauksessa suomen kielen tarinaa on kirjoitettu viit-taamatta yhteenkään Alho Alhoniemen, Osmo Ikolan, Erkki Itkosen, Mikko Korhosen, Pentti Leinon, Heikki Leskisen, Aila Mielikäisen, Alpo Räisäsen tai Pauli Saukkosen teokseen, vain muutaman esi-merkin mainitakseni. *Sic transit gloria mundi*. Heikki Paunoselta on mukana vain Stadin slangin sanakirja ja Martti Rapolalta tietokantamuotoinen 1800-luvun sanakokoelma, joka tieteellisenä lähde-aineistona on jo ajat sitten sisällöltään vanhentunut. Nimistöstä on selvitty ilman Eero Kiviniemen, Viljo Nissilän, Eeva Maria Närhin, Ritva Liisa Pitkäsen ja Kustaa Vilkun apua. Lauri Hakulinen on saa-nut erityisen armon, sillä *Suomen kielen rakenne ja kehitys* on lähdeluettelossa pe-räti kolmena eri painoksena.

Lähdeluettelossa ei ole *Suomen kielen etymologista sanakirjaa*, joka oman koke-mukseni mukaan on edelleen käyttökel-poinen muun muassa vanhan kirjakielen sanaesiintymien, sanojen merkityksen ke-

hityksen ja murrevastaineiden selvittelyssä. *Nykysuomen etymologisesta sanakirjasta* on käytetty vain vuonna 2004 ilmestynyttä alkuperäispainosta (Häkkinen 2004), ei vuonna 2020 julkaistua päivitettyä verkoversiota (NES 2020). Outo puute on myös se, ettei artikkelikokoelmaa *Peri orthotētos etymōn – Uusiutuva uralilainen etymologia* (Holopainen & Saarikivi toim. 2018) ole noteerattu lähteenä.

Koska teos on yleistajuinen tietokirja eikä siinä ole lähdeviitteitä, aihepiiriin ennestään perehtymättömän lukijan on jokseenkin mahdotonta tietää, mistä mikin tieto on peräisin ja kuinka vanha se todellisuudessa on. Tutkijoiden nimiä mainitaan vain harvoissa tapauksissa, eikä tässä noudateta johdonmukaista linjaa. Esimerkiksi *sauna*-sanana etymologian kohdalla (s. 24–25) mainitaan Petri Kallion nimi, mutta samassa yhteydessä käsitellyn *kiuas*-etymologian kohdalla Jussi Ylikoski jää mainitsematta. Uusi selitys ei välttämättä ole vanhaa parempi; esimerkiksi Kallion esittämä germaaninen lainaetymologia *sauna*-sanalle torjutaan sekä vanhoja germaanisista lainoista käsittelevässä sanakirjassa (LägLoS III: 227) että *Nykysuomen etymologisen sanakirjan* päivitettyssä verkoversiossa (NES 2020 s.v. *sauna*).

Kirjan loppusanoissa (s. 268) todetaan, että tekijät haluavat jakaa tuoretta tutkimustietoa tutkijapiirien ulkopuolelle ja estää vanhojen harhakäsitysten leviämistä edelleen. Toisaalta kirjasta käy ilmi, että monet uudet tulokset ovat vasta alustavia tai kiistanalaisia. Yleistajuisissa tietokirjoissa normaali käytäntö on esittää tuloksia, jotka ovat tiedeyhteisön yleisesti hyväksymiä. Kansan todellinen valistaminen etymologian uusimmista saavutuksista on kunnianhimoinen tavoite, joka olisi vaatinut systemaattisempaa otetta. Nyt jäädytään viihdytyspuolelle. Lisäksi kirjan luvut ovat niin lyhyitä, että kokonaisvaikutelma on fragmentaarinen.

Uutuus on monessa tapauksessa suhteellista. Esimerkiksi nykykäsitykset suo-

malaisten kielellisten esi-isien saapumisesta Suomeen ovat hyvin lähellä tanskalaisen Vilhelm Thomsenin 1800-luvun lopulla esittämää maahanmuuttoteoriaa. Välillä on vain koukattu niin sanotun jatkuvusteorian kautta. Ante Aikion tutkimukset eskimo-aleuttilaiskielten ja uralilaisten kielten mahdollisesta ikivanhasta yhteydestä saattavat vaikuttaa sensaatiomaiselta uutuudelta (s. 77–78), mutta itse asiassa Oslon yliopiston fennougriittikan professori Knut Bergsland on tutkinut näitä asioita useiden vuosikymmenien ajan 1950-luvulta lähtien. Edellä mainittu kantasuomen duaalia koskeva selvitys perustuu Erkki Itkosen tutkimukseen (Itkonen 1955).

Mä mistä löytäisin sen laulun

Kirjaan ei ole liitetty minkäänlaisia hakemistoja. Sanaston historiaa käsittelevässä teoksessa olisi ainakin sanahakemisto ollut paikallaan. Vertailun vuoksi voi todeta, että esimerkiksi samantyyppisissä yleistajuisissa tietokirjoissa *Sanalla sanoen* (Länsimäki toim. 1986) ja *Sana kiertää* (Länsimäki toim. 1995) hakemistot lisäävät teosten käyttöarvoa melkoisesti. Myös WSOY:n kustantamassa yleistajuisessa artikkelikokoelmassa *Nykysuomen sanavarat* (Vesikansa toim. 1989) on yli sadan sivun laajuinen sana- ja asiahakemisto.

Henkilöhakemistokaan ei olisi ollut pahitteeksi. Muutamia sellaisia tutkijoita, joiden tuotannosta ei mitään ole nostettu lähdeluetteloon, mainitaan tekstissä, eikä välttämättä myönteisessä valossa. Esimerkiksi Simo Parpola mainitaan epäuskottavan kielisukulaisuushypoteesin esittäjänä ja Kalevi Wiik suomalaisten alkuperää koskevan mediakohun nostattajana (s. 216). Tämä kohta tuo mieleen Inkeri Koskisen teoksen *Villi Suomen historia* (2015), jossa esitellään tutkijoiden hurjia harharetkiä huomattavasti syvällisemmällä otteella.

Kokonaisuuksien hahmottumista haittaa aineiden hajasijoittelu. Esimerkiksi ni-

mistöä on käsitelty siellä täällä monessa eri luvussa. Merkintätapojen ja termien selitykset on ripoteltu tietolaatikoihin tekstin lomaan, mikä pakottaa lukemaan sisältöä järjestyksessä ja muistamaan, mitä asiasta aiemmin on sanottu. Agricolan ortografiaa ei ole selitetty ollenkaan, joten lukija todennäköisesti erehtyy lukemaan esimerkkisanat kirjaimellisesti nykysuomen tapaan.

Kenen joukoissa seisot?

Suomalainen etymologia on perinteisesti ollut fennougristien ja indoeuropeistien temmelyskenttää. Tästä seuraa, että tutkimus on kohdistunut ensisijaisesti vanhimpiin sanastokerrostumiin, joita voidaan tarkastella historiallis-vertailevalle tutkimukselle ominaisten menetelmien avulla. Suomen kielen itsenäisen kehityksen aikana tapahtuneet muutokset ovat jääneet vähemmälle huomiolle, vaikka erityisesti suomen kirjallisen historian aikana tapahtunut kehitys on laajentanut ja monipuolistanut sanastoinventaaria radikaalilla tavalla. Myös käsillä olevassa teoksessa huomio on vanhimpien sanastokerrosten tutkimuksessa. Merkittävänä parannuksena vallitsevaan tutkimustilanteeseen mainitaan (s. 263–264) tekeillä oleva *Suomen vanhimman sanaston etymologinen verkkosanakirja* (EVE) ja kantaauralin sanastoa esittelevä sanakirja (Aikio, tekeillä), joka täytyy tosin osata hakea lähdeluettelosta Ante Aikion kohdalta.

Vanhan kirjakielen tai murteiden tutkimuksen uusia edistysaskelia ja aluevaltauksia ei selosteta vastaavalla tavalla kuin kielen esihistorian selvittelyä. Murteiden ja yleiskielen suhde olisi myös sanahistorian kannalta kiinnostava aihepiiri, sillä rajat ovat olleet jatkuvassa liikkeessä, ja pelkästään murteissa esiintyvää sanastoa on runsaasti etymologioimatta.

Yleiskielen sanasto on tietoisesti seipittämisen ja lainaamisen lisäksi kasvanut myös spontaanisti, kun suomen kie-

len käyttö on levinnyt kaikille modernin yhteiskunnan aloille. Valtaosa uusista sanoista on johdoksia tai yhdyssanoja, jotka hiipivät kieleen ikään kuin huomaamatta. Näistäkin on olemassa runsaasti tutkimustietoa, jota on syntynyt muun muassa yleiskielen normatiivisten sanakirjojen toimitustyön ja kielioppihankkeiden yhteydessä. Suomen sanaston kehityksen alalta ovat väitelleet esimerkiksi Oili Karihalme, Päivi Laine, Kaarina Pitkänen(-Heikkilä), Laura Tyysteri ja Tanja Toropainen. Kirjan lopussa mainittujen, työssä avustaneiden kollegojen joukkoon olisi kannattanut värvätä myös joku sanaston kehitykseen erikoistunut fennisti, joka olisi laajentanut näkökulmia viimeksi kuluneiden vuosisatojen aikana tapahtuneisiin muutoksiin ja niiden taustatekijöihin.

No justinsa juu se on jetsulleen

Koska kielenhuolto on Ville Elorannan erikoisalaa, sopii odottaa, että kirjan kieliasu on huolellisesti viimeistelty. Näin onkin laita. Tyyli on rento ja sujuva. Korjattavaa löytyy ainoastaan lähdeluettelosta, jossa on muutamia teosten aakkostukseen liittyviä kömmähdyksiä.

Ville Tietäväisen piirtämät kuvat ovat hauskoja ja kirjan sisältöön oivaltavasti liittyviä. Niitä olisi saanut olla enemmänkin. Tekstin ulkoasuun on joka tapauksessa panostettu käyttämällä monien lukujen alussa suuria koristeellisia alkukirjaimia, tummentamalla joidenkin lukujen taustaa ja lisäämällä koristeeksi reunaviivoja ja vinjettejä. Pääluvun nimi kulkee oikeanpuoleisen sivun alareunassa kautta teoksen, tosin niin pienellä fontilla, ettei sitä välttämättä heti huomaa.

Nykyään puhutaan paljon siitä, että suomi on tieteen kielenä uhanalainen kieli. Käsillä oleva kirja ei ole tiedekirja, mutta siinä käsitellään tiedettä luontevasti suomen kielellä. Loppusanoissa kerrotaan, että kirjan tekoa ovat merkittävästi

edistäneet Koneen Säätiö, Suomen Kulttuurirahasto ja Suomen tietokirjailijat ry. Kirjan on kustantanut Tammi, joka on vanha kaupallinen yleiskustantamo. Vielä siis löytyy päteviä kirjoittajia, rahoittajia ja kustantajia, jotka haluavat suomen kielen jatkavan elämäänsä myös tieteen maailmassa. Eläköön suomi!

KAISA HÄKKINEN
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen emeritaprofessori Turun yliopistossa.

Kirjallisuus

- AIKIO (tekeillä) = LUOBBAL SÁMMOL SÁM-MOL ÁNTE (ANTE AIKIO) (tekeillä): *Uralic etymological dictionary*.
- EVE = *Suomen vanhimman sanaston etymologinen verkkosanakirja*. Päätoimittaja Santeri Junntila. <https://blogs.helsinki.fi/etymologinenverkkosanakirja/> (17.12.2021).
- HOLOPAINEN, SAMPSA – SAARIKIVI, JANNE (toim.) 2018: *Peri orthotētos etymōn. Uusiutuva uralilainen etymologia*. *Uralica Helsingensia* 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2018.
- HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- ITKONEN, ERKKI 1955: Onko itämeren-suomessa jälkiä duaalista? *Virittäjä* 59 s. 161–174.
- [KILPINEN, W.] 1889: *Nitæ Næitæ nitelmiae, væitelmiae, vestelmiae, sotielmia, sovinto*. Keski-Sömen kirjapainio, Jyväskylä.
- KOSKINEN, INKERI 2015: *Villi Suomen historia. Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin*. Helsinki: Tammi.
- KOTILAINEN, LARI 2016: *Kielen elämä. Suomen kieli eilisestä huomiseen*. Helsinki: Siltala.
- LägLoS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. I–III*. Toimittaneet A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi 1991–2012.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA (toim.) 1986: *Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1986.
- 1995: *Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 80. Helsinki: Painatuskeskus.
- NES 2020 = HÄKKINEN, KAISA: *MOT Nykysuomen etymologinen sanakirja*. MOT Kielipalvelu. www.sanakirja.fi.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI*. *Lexica Socitatis Fenno-Ugricae XII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1978.
- VESIKANSA, JOUKO (toim.) 1989: *Nykysuomen sanavarat*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kirjoittamisen ilon asialla

Urpu Strellman & Kimmo Svinhufvud:
Kupliva kirjoittaminen. Iloa ja tehoa työelämän teksteihin. Helsinki: Art House 2020. 304 s. ISBN 978-951-884-756-7.

Kevään 2021 aikana luin hieman yli 50 ammattikorkeakoulun tekniikan alan opinnäytetyötä. Kun luku-urakan jälkeen

tutustuin Urpu Strellmanin ja Kimmo Svinhufvudin teokseen *Kupliva kirjoittaminen*, aloin pohtia, kuinkahan moni opinnäytetyön tekijä on kokenut iloa kirjoittaessaan ja miten tehokasta heidän työskentelynsä on käytännössä ollut.

Strellmanin ja Svinhufvudin kirjan lukemisesta olisi voinut olla hyötyä ja hel-

potusta jo opinnäytetyöprosessin aikana – niin opiskelijoille kuin ohjaajallekin. Ainakin kirjoittajakaksikon aikaisemmista teoksista – kuten Strellmanin Johanna Vaattovaaran kanssa toimittamasta *Tieteen yleistajuistamisesta* (2013) sekä Svinhufvudin *Gradutakuusta* (2009) ja *Kokonaisvaltaisesta kirjoittamisesta* (2016) – olen saanut hyviä vinkkejä opinnäytetöiden tekstinhajaukseen. Vaikka *Kupliva kirjoittaminen* ei pääosin käsittelekään työelämän tekstitaitojen opetusta, pohdin tässä arviossa myös sitä, miten teos soveltuu opetuskäyttöön.

Aikaisemmin työelämän kirjoittamista ja siihen liittyviä ohjeistuksia ovat käsitelleet muun muassa eri alojen suomen kielen ja viestinnän oppikirjat (esim. Kaup-pisen, Nummen ja Savolan *Tekniikan viestintä* 2012) sekä Iisan, Kankaanpään ja Piehlin laaja *Tekstintekijän käsikirja* (1998; Kankaanpään ja Piehlin laatima ajantasaistettu ja uudistettu laitos 2011), joka on alansa tunnustettu perusteos.

Kuplivuutta ei välttämättä tule ajatella ensimmäisenä, kun puhutaan kirjoittamisesta. Teoksen kirjoittajilla onkin tavoitteena saada lukija eli kirjoittaja ”kuplimaan kirjoittamisen intoa ja tuottamaan tekstejä, jotka poreilevat oivalluksia, näkemystä ja tavoitteita” (s. 12). Tavoite ei ole hassumpi; jos kirjoittaja pystyy saamaan teksteihin iloa ja tehoa, se varmasti välittyy myös lukijalle. Strellmanin ja Svinhufvudin aihe on tärkeä etenkin nyt, kun kirjoittamisen vaatimus liittyy yhä useampaan työtehtävään osin paikallisenakin toimenkuvan osana.

Kirjoittamista ei ole totuttu pitämään ammattitaidon keskeisenä tai päivittäisenä osana, vaikka se sitä vaikuttaa nykyään olevan; monen työhön kuuluu esimerkiksi erilaisten raportointijärjestelmien täyttämistä, sähköpostien kirjoittamista ja blogipostausten suunnittelua. Eri aloilla painottuvat erilaiset tekstilajit, ja oman alan tekstikäytänteiden ja niin sanottujen voimagenrejen tuntemus voi-

daan katsoa osaksi alan asiantuntijuutta ja ammattitaitoa (ks. esim. Lankinen & Vuorijärvi 2010). Jos ammatillinen suhtautuminen kirjoittamiseen muuttuisi kuplivaksi, intoa ja tehokkuutta huokuvaksi, siitä olisi monenlaista hyötyä. Kyse ei ole vain eri tekstilajien teknisestä osaamisesta ja kirjoittamisen oikeaoppisesta hallinnasta vaan myös laajemmin työhyvinvoinnista niin kirjoittajan kuin lukijankin kannalta.

Yleisistä periaatteista yksityiskohtiin

Kupliva kirjoittaminen rakentuu neljästä osasta, jotka ovat ”Vaikuttava kirjoittaminen”, ”Tehokas kirjoittaminen”, ”Työelämän tekstilajit” ja ”Kielenhuolto yksinkertaisesti”. Juoni etenee siis kirjoittamisen yleisistä periaatteista ja lähtökohdista kohti yksityiskohtaisia kielenhuollollisia pelisääntöjä.

Rakenne on toimiva ja perusteltu. Alussa on tarpeen hahmotella sitä, mihin kaikkeen kirjoittaminen työelämässä liittyy ja mikä on sen tarkoitus työtehtävien käytännön hoitamisessa. Ensimmäinen osa painottaa yleisten kirjoittamisen yhteydessä mieleen tulevien kysymysten ”mitä” ja ”miten” rinnalla varsinkin kysymystä ”miksi”.

Myös opinnäytetöiden tekstinhajauksen yhteydessä ”miksi” on tärkeä kysymys. Kirjoittajan on hyvä tehdä itselleen selväksi, miksi opinnäytetyö kirjoitetaan ja mikä sen tarkoitus on. Jokainen opinnäytetyöraportin kirjoittaja joutuu nimittäin vastaamaan tähän kysymyseen, eikä vastaus voi olla näkymättä opinnäytetyön sisällössä, toteutuksessa ja laadussa. Onko työn tarkoitus olla osa pakollisia opintoja vai osa omaa ammatillista kehittymistä? Jos työn tarkoituksena on auttaa kirjoittajaa valmistumaan ja pääsemään pois oppilaitoksesta, työn laatu on erilainen verrattuna sellaiseen tilanteeseen, jossa työn tarkoitus on osoittaa omaa osaamistaan tulevalle työnanta-

jalle tai tehdä opinnäytetyö kehitysprojektina työpaikalle.

Strellman ja Svinhufvud esittelevät teoksen ensimmäisessä osassa vaikuttavan kirjoittamisen lähtökohtia ja lähtevät liikkeelle Aristoteleen kolmijaosta *ethos*, *pathos* ja *logos*. Harmittavan usein ainakin tekniikan alan opinnäytetöissä *logos* eli faktojen ja väitteiden esittely korostuu kirjoittajan uskottavuuden eli *ethoksen* tai lukijan tunteisiin vetoamisen eli *pathoksen* kustannuksella. Muinaiset kreikkalaiset periaatteet onkin hyvä nostaa esille myös tämän päivän kirjoittajien avuksi.

Nykyiset työyhteisöt vaikuttavat olevan väärällään raportteja ja muita tekstejä, jotka on kirjoitettu ”Eihän näitä kukaan kuitenkaan lue” -asenteella – minkä vuoksi niitä ei kukaan haluakaan lukea. Strellmanin ja Svinhufvudin teoksen ensimmäisessä osassa esittelemät vaikuttavan kirjoittamisen näkökulmat ovat omiaan katkaisemaan lukemattomien raporttien kierrettä.

Kirjoittajien mukaan yksi tärkeimpiä kirjoittamisen oppaita on Chip ja Dan Heathin *Made to Stick* (2007), vaikkei se varsinaisesti olekaan sellaiseksi tarkoitettu. Heathien mukaan mieleen jäävien tekstien taustalla on tiettyjä yhteisiä tekijöitä, jotka voidaan esittää niin sanotun SUCCESS-mallin muodossa: yksinkertainen (*simple*), yllättävä (*unexpected*), konkreettinen (*concrete*), uskottava (*credible*), tunteisiin vetoava (*emotional*) ja tarinallinen (*story*). SUCCESS-malli vaikuttaa käyttökelpoiselta, ja Strellman ja Svinhufvud avaavat kirjan ensimmäisessä luvussa kiinnostavasti mallin kutakin osatekijää. Opinnäytetöillekin olisi epäilemättä eduksi, jos ne toteuttaisivat ainakin joitakin mallin periaatteista.

Tehokkuutta tekstityöhön

Kuplivan kirjoittamisen toinen osa tarkastelee tehokkaan kirjoittamistyön elementtejä, muun muassa kirjoittamiseen

käytettävän ajan suunnittelua ja kirjoittamista tukevia työtapoja. Olen keskustellut opiskelijoiden kanssa kirjoittamisen opetuksen yhteydessä siitä, että liian harvoin tullaan ajatelleeksi, miten kirjoittamisprosessiin käytetty aika pitäisi hahmottaa. Usein mietitään vain sitä, kuinka paljon on aikaa kirjoittaa tietty teksti, mutta harvemmin pohditaan, miten paljon aikaa menee tuotetun tekstin lukemiseen. Kirjoittamisessa saattaisikin olla hyvä lähtee liikkeelle kirjoittamis-lukemisprosessiin kuluva ajasta, ei vain kirjoittamiseen kuluva ajasta.

Monesti kirjoittajan omassa tehtävänsään säästämät minuutit kasautuvat lukijoiden työajaksi. Jos yksi kirjoittaja aiheuttaa teksteillään päänvaivaa useille lukijoille, ei voida puhua tehokkuudesta, vaikka kirjoittaja kokisikin suoriutuneensa tehtävänsään nopeasti. Joku tekee aina sen aivotyön, jota tekstin prosessointi vaatii; työelämän kannalta on suotavaa, että tämän työn tekisi kirjoittaja, kuten Strellmanin ja Svinhufvudin kirjassakin tähdennetään.

Kuplivan kirjoittamisen käytännönläheisyys ja esimerkit helpottavat kirjoittamisprosessia tukevien vinkkien omaksumista. Teoksen kirjoittajat käsittelevät kirjoittamisen alkuun pääsemistä ja kirjoittamisprosessin hallinnan tapoja. Konkreettisimpana esimerkkinä voinee pitää Svinhufvudin vapaata kirjoittamista käsittelevää omakohtaista tekstiä, joka on sisällytetty kirjaan sellaisenaan, kirjoitusvirheineen kaikkineen. Esimerkki auttaa tarkastelemaan kirjoittamista prosessina: tekstin ei tarvitse olla valmis heti ensimmäisellä kerralla, vaan sitä on lupa työstää monienkin vaiheiden kautta ja hakea mahdollisuuksien mukaan myös palautetta ennen lähettämistä eteenpäin. Palaute onkin sitä suositeltavampaa, mitä tärkeämmästä ja työyhteisön maineen kannalta merkittävämmästä tekstistä on kyse, sillä työelämätekstiä kirjoittaessaan jokainen edustaa paitsi itseään myös työyhteisöään ja sen julkikuvaa.

Tekstilajien monimuotoinen maailma

Kuplivan kirjoittamisen kolmas osa käsittelee työelämän tekstilajeja ja niiden kanssa työskentelyä. Esittelyssä on niin kirjoitettuja kuin suullisiakin tekstejä sähköposteista PowerPoint-esityksiin ja pikaviesteistä työhakemuksiin. Perinteiseksi koetuista työelämän tekstilajeista kirjassa käsitellään tiedotteet, pöytäkirjat, muistiot, selvitykset ja raportit. Verkko, sosiaalinen media ja erilaiset pikaviestinpalvelut ovat tulleet keskeiseksi osaksi myös työviestintää, ja *Kuplivassa kirjoittamisessa* annetaan niidenkin kirjoittamiseen toimivia vinkkejä. Olipa tekstilaji mikä tahansa, samat kysymykset auttavat hahmottamaan, miten tekstin työstämiseen tulisi suhtautua: mikä on tekstini tavoite ja kenelle kirjoitan?

Kirjaan valitut tekstilajit osuvat työelämän ytimeen. Ne muistuttavat paljon myös niitä tekstilajeja, joita tekniikan alan opettajat ovat pitäneet keskeisinä (ks. Laninen & Vuorijärvi 2010: 260): sähköpostiviesti, käyttöohje, työohje, turvallisuusmääräys, tilaus, tarjouspyyntö, tarjous, raportti, työhakemus, CV, haastattelu, lasku, kuitti, reklamaatio, vastaus reklamaatioon, ammattiteksti, small talk, PowerPoint-esitys, kauppakirja, muistio, lomakkeen täyttäminen, tiedote, kyltti, opaste, ilmoitus, tiivistelmä, neuvottelu, asiakaskeskustelu, tekstiviesti, kokouspuheenvuorot, yleisönosastokeskustelu, aloite, tilannepuheet, laite-esittely ja mainos.

Sähköisille tekstilajeille tuntuu usein olevan ominaista, että ne hahmotetaan välinelähtöisesti yhdeksi erilliseksi tekstilajiksi. Anne Kankaanranta esitteli väitöskirjassaan kuitenkin jo vuonna 2005 (s. 433–434) kolme erilaista sähköpostiviestilajia: *Ilmoitustaulutyypiset viestit* ovat yleisistä asioista tiedottavia viestejä. *Postinkantajaviestit* ovat vanhojen viestien edelleen lähettämistä tiedoksi sekä liitetiedostojen välittämistä toimenpiteitä varten. *Dialogityypiset viestit* ovat tiedon

jakamista ja vaihtamista varten, ja niissä yleensä pyydetään vastaamaan tai vastaanottamaan pyyntöön. Kielenkäyttö ja tekstin rakenne vaihtelevat viestityyppien mukaan; esimerkiksi tiedotteet kirjoitetaan virallisemmin kuin dialogityypiset viestit, jotka yleensä muistuttavat enemmän puhuttua ilmaisua. Vastaavia genreytymisen merkkejä löytyisi luultavasti myös muista verkko- ja sähköisen viestinnän muodoista, jos asiaa tutkittaisiin tarkemmin.

Riittävän hyvää kielenhuoltoa

Kirjan neljäs ja viimeinen osa (”Kielenhuoltoa yksinkertaisesti”) kertoo kielenhuoltoseikkoja, jotka lienevät tuttuja paitsi erityisalojen viestinnän opetuksessa myös opinnäytetöiden tekstinohjauksessa. Osa on kevennetty versio monista kielenhuollon järeistä oppaista. Ohjeet ja ongelmakohdat esitellään napakasti, ja fokus on valmiin tekstin tehostamisessa, kuten lyhenteiden toimivassa käytössä ja liian pitkien virkerakenteiden karsimisessa.

Pitkien oikeakielisyyslitanioiden sijaan Strellman ja Svinhufvud painottavat rentoa suhtautumista monesti mutkalliseksi ja osin kauhunsekaiseksikin koettuun kielenhuollon säännöstöön. Myös opetuksessa on hyvä painottaa, ettei työelämätekstien tarvitse olla täydellisiä eikä niitä ole tarpeen kirjoittaa äidinkielen opettajaa varten. On ihan luvallista, että tekstit ovat riittävän hyviä ja toimivia tavoitteensa ja tehtävänsä täyttämiseksi. Tiedotteen kirjoittamisessa ei ole tärkeintä sijoittaa pilkkuja oikeisiin kohtiin vaan saada tieto sujuvasti perille niille, joille se on tarkoitettu.

Lopuksi

Kupliva kirjoittaminen on nimensä mukaisesti kuplivasti kirjoitettu, innostava ja helppolukuinen. Alan vakiintuneeseen klassikkoon *Tekstintekijän käsikirjaan* (Iisa ym. 1998; Kankaanpää &

Piehl 2011) verrattuna siinä on ilmiselvää start up -henkeä. On kuitenkin huomautettava, ettei *Kuplivan kirjoittamisen* ulkoasu ole niin innostava ja tehokas kuin tekstin sävy antaisi ymmärtää; teos ei esineenä resonoi samalla hersyvällä aaltopituudella kuin itse teksti. Nykyisen kuosin perusteella on hankala hahmottaa, keitä kirjan lukijoiksi on ajateltu ja onko kyseessä oppikirja, opaskirja vai käsikirja. Toteutus viittaa enemmän yliopisto- kuin työelämälähtöisyyteen, ja voi jopa olla, ettei ulkoasu houkuta kirjan pariin niitä, joille kirjan anti olisi tarpeellisinta.

Kirjoittajat ovat joka tapauksessa hyvällä asialla, ja *Kupliva kirjoittaminen* on tutustumisen arvoinen kaikille työssään kirjoittaville. Teos antaa hyviä vinkkejä ja uusia näkökulmia oman kirjoittamisprosessin tarkasteluun myös tottuneille kirjoittajille. Tätä arviotakin olisi kirjan antamien vinkkien avulla epäilemättä voinut työstää sujuvammin, aikatauluttaa tehokkaammin ja vaikkapa käyttää hyväksi jotakin niin sanottua katalyyttistä mekanismeista, jonka on tarkoitus tehostaa kirjoitusprosessia muuttamalla aikomukset tuloksiksi, toisinaan hieman yllättävilläkin tavoilla. Deadline on katalyyttisistä mekanismeista tutuin, mutta myös esimerkiksi tekstin tuottamiseen liittyvät vedonlyönit ja sakot saattavat antaa lisäpotkua kirjoittamiseen. Mielenkiintoista olisi ollut hyödyntää Strellmanin ja Svinhufvudin esittelemistä katalyyteistä ehkä yllättävintä: ”Kirjoita viikinkikypärä päässä” (s. 119). Viikinkikypärä osoittaa kirjoitusprosessin olevan menossa, mikä toivottavasti estää ulkopuolisen häirinnän mutta saa myös kirjoittajan suhtautumaan kirjoitustyöhönsä tietyllä leikkimielellä.

Nyt tätä tekstiä on kirjoitettu vain mietintämyssyn avulla.

PASI LANKINEN
etunimi.sukunimi@metropolia.fi

Kirjoittaja on suomen kielen ja viestinnän yliopettaja Metropolia-ammattikorkeakoulussa.

Kirjallisuutta

- HEAT, CHIP – HEATH, DAN 2007: *Made to Stick. Why some ideas survive and others die*. New York: Random House.
- IISA, KATARIINA – KANKAANPÄÄ, SALLI – PIEHL, AINO 1998: *Tekstintekijän käsikirja. Opas työssä kirjoittaville*. Helsinki: Yrityskirjat.
- KANKAANPÄÄ, SALLI – PIEHL, AINO 2011: *Tekstintekijän käsikirja. Opas työssä kirjoittaville*. Ajantasaistettu ja uudistettu laitos. Helsinki: Yrityskirjat.
- KANKAANRANTA, ANNE 2005: ”*Hej Seppo, could you pls comment on this!*” *Internal email communication in lingua franca English in a multinational company*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Centre for Applied Language Studies. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-2320-7>.
- KAUPPINEN, ANNELI – NUMMI, JYRKI – SAVOLA TEA 2012: *Tekniikan viestintä*. Helsinki: Edita.
- LANKINEN, PASI – VUORIJÄRVI, AINO 2010: Kohti ammatillisen asiantuntijayhteisön voimagenrejä. – Pirjo Lambert & Pirjo Nuutinen-Vanhanen (toim.), *Hankekirjoittaminen. Välineitä hanketoimintaan ja opinnäytetyöhön* s. 252–265. Helsinki: Haaga-Helia.
- STRELLMAN, URPU – VAATTOVAARA JOHANNA (toim.) 2013: *Tieteen yleistajuistaminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- SVINHUFVUD, KIMMO 2009: *Gradutakuu*. Helsinki: Tammi.
- 2016: *Kokonaisvaltainen kirjoittaminen*. Helsinki: Art House.